

Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь
Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт
Гістарычны факультэт
Кафедра этналогіі, музейялогіі і гісторыі мастацтваў

Музей і культурная спадчына: гісторыя,
сучаснасць, погляд у будучыню

Да 25-годдзя адкрыцця спецыяльнасці
«Музейная справа і ахова гісторыка-культурнай спадчыны»
(па напрамках) на гістарычным факультэце БДУ

Зборнік матэрыялаў
міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі
Мінск, 27–28 чэрвеня 2017 г.

Мінск
2017

УДК 069(06)+008(06)
М 895

Рэкамендавана Вучоным саветам гістарычнага факультэта
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта
(пракакол № 1 ад 31 жніўня 2017 г.)

Рэдакцыйная калегія:

доктар гістарычных навук, прафесар *А. А. Гужалоўскі* (адк. рэд.);
доктар гістарычных навук, прафесар *А. Г. Кахановіч*;
доктар гістарычных навук, прафесар *Т. А. Наваградскі*;
кандыдат гістарычных навук, дацэнт *Л. У. Бярэйшык*;
старшы выкладчык *В. У. Мірончык*.

Рэцэнзенты:

доктар гістарычных навук, прафесар *М. А. Бяспалая*;
доктар гістарычных навук, прафесар *Т. А. Наваградскі*.

Музей і культурная спадчына: гісторыя, сучаснасць, погляд у будучыню : да 25-годдзя адкрыцця спецыяльнасці «Музейная справа і ахова гісторыка-культурнай спадчыны» (па напрамках) на гістарычным факультэце БДУ : зборнік матэрыялаў міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі, 27–28 чэрвеня 2017 г., Мінск / БДУ, Гістарычны фак., Каф. этналогіі, музейлогіі і гісторыі мастацтваў ; рэдкал.: А. А. Гужалоўскі [і інш.]. – Мінск : БДУ, 2017. – 298 с. : іл. – Бібліягр. у канцы асобн. арт.

У зборнік увайшлі даклады, прадстаўленыя на міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі «Музей і культурная спадчына: гісторыя, сучаснасць, погляд у будучыню. Да 25-годдзя адкрыцця спецыяльнасці «Музейная справа і ахова гісторыка-культурнай спадчыны» (па напрамках) на гістарычным факультэце БДУ», якая праходзіла 27–28 чэрвеня 2017 г. у Беларускам дзяржаўным універсітэце (Мінск, Беларусь)

Адрасуецца вучоным, выкладчыкам, аспірантам, магістрантам, студэнтам, а таксама ўсім, хто цікавіцца пытаннямі развіцця музейнай справы і аховы помнікаў.

ПЛЕНАРНАЕ ПАСЯДЖЭННЕ

Гужалоўскі Аляксандр Аляксандравіч — доктар гістарычных навук, прафесар; прафесар кафедры этналогіі, музейялогіі і гісторыі мастацтваў гістарычнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

АСНОЎНЫЯ НАПРАМКІ РАЗВІЦЦЯ МУЗЕЙНАЙ СПРАВЫ Ў РЭСПУБЛІЦЫ БЕЛАРУСЬ

А. А. Гужалоўскі

У дакладзе даецца агульная карціна развіцця музейнай сферы Рэспублікі Беларусь у 1991—2017 гг. як важнай часткі нацыянальнай культуры. Развіццё і функцыянаванне музеяў разглядаецца ў кантэксце дзяржаўнай культурнай палітыкі, якая мела шматлікія адукацыйныя, эканамічныя і прававыя аспекты. У аснову даклада пакладзены аналіз беларускага заканадаўства, статыстычных матэрыялаў, а таксама шматлікіх нарратыўных крыніц, якія дазволілі зрабіць высновы па доследнай тэме.

Ключавыя словы: музей; музейная справа; музейная сетка; профіль; форма ўласнасці; ведамасная падпарадкаванасць; Міністэрства культуры.

BASIC DIRECTIONS OF MUSEUM DEVELOPMENT IN THE REPUBLIC OF BELARUS

The report gives an overall picture of the development of the museum sphere in the Republic of Belarus in 1991—2017 as an important part of national culture. The development and functioning of museums is considered in the context of the state cultural policy, which had multiple educational, economic and legal aspects. The report is based on the analysis of the Belarusian legislation, statistical materials, as well as numerous narrative sources, which allowed to come to conclusions on the subject.

Keywords: museum; museum activity; museum net; profile; type of ownership; departmental subordination; Ministry of Culture.

1991 год адкрыў новы этап у развіцці музейнай справы Беларусі. Статус суверэннай дзяржавы, перамены ў палітычнай і эканамічнай сферах, адлучэнне ад улады КПСС карэнным чынам змянілі абставіны жыцця музеяў. У многіх музеях зачыніліся экспазіцыі па гісторыі савецкага грамадства, адкрыліся выстаўкі па старажытнай гісторыі Беларусі, папулярныя гісторыка-пабытовыя экспазіцыі. Дзве буйнейшыя музейныя ўстановы краіны — Дзяржаўны музей БССР і Дзяржаўны мастацкі музей БССР у 1992 і 1993 гг. атрымалі статус нацыянальных. Пастановай Саве-

та Міністраў Рэспублікі Беларусь ад 2 ліпеня 1993 г. была прынята прапанова Міністэрства культуры аб стварэнні на падмурку палаца-паркавага ансамбля і іншых помнікаў гісторыі і культуры Нацыянальнага гісторыка-культурнага запаведніка «Нясвіж». У 2004 г. статус нацыянальнага атрымаў Полацкі гісторыка-культурны музей-запаведнік.

Паслабілася цэнтралізаванае кіраўніцтва з боку Міністэрства культуры Рэспублікі Беларусь. У дапамогу яму на грамадскіх пачатках быў створаны кансультацыйны орган — Савет дырэктароў рэспубліканскіх музеяў. З 2004 г. пры Міністэрстве культуры пачаў дзейнічаць Рэспубліканскі навукова-метадычны савет па пытаннях музейнай справы, на абмеркаванні якога выносяцца найбольш складаныя прафесійныя праблемы. На рэгіянальным узроўні пытанні мадэрнізацыі ў межах існуючай музейнай сеткі, а таксама стварэнне новых музеяў аднеслі да кампетэнцыі мясцовых органаў улады і саміх музеяў.

Недастатковае дзяржаўнае фінансаванне ўсё больш пакрываецца за кошт спонсараў, мецэнатаў, камерцыйнай дзейнасці саміх музеяў. Узрастае значэнне грамадскай, прыватнай ініцыятывы ў музейнай справе Беларусі, адкрыліся прыватныя мастацкія галерэі («Дом карцін», Галерэя «Ў», галерэя візуальных мастацтваў «Nova»). Ідуць інтэнсіўныя творчыя пошукі ў галіне музейнага праектавання, экспазіцыйна-выставачнай дзейнасці, музейнай педагогікі, вынікі якіх акумуляюцца на старонках музейных выданняў, такіх як «Аладаўскія чытанні», «Заслаўскія чытанні», «Браслаўскія чытанні» і інш.

У кантэксце фарміравання новых дзяржаўна-царкоўных адносін, пачалася демузеефікацыя некаторых належаўшых раней царкве культавых будынкаў. Багаяўленскі сабор у Полацку, які з 1981 г. выкарыстоўваўся як карцінная галерэя, у 1991 г. быў перададзены веруючым. У верасні 1992 г. адпаведна рашэнню Савета Міністраў Рэспублікі Беларусь будынак Музея гісторыі войск Беларускай ваеннай акругі адышоў Беларускаму экзархату Рускай праваслаўнай царквы. Гісторыка-культурны запаведнік «Заслаўе» перадаў вернікам Спаса-Праабражэнскую царкву XVI ст. і касцёл Нараджэння Найсвяцейшай Дзевы Марыі XVIII ст. У 1994 г. Гродзенскі дзяржаўны музей гісторыі рэлігіі, які размяшчаўся ў будынку жаночага манастыра Нараджэння Багародзіцы перадаў яго былым гаспадарам. Адбываўся рух і адваротным накірунку — у 1996 г. Музей беларускага Палесся ў Пінску атрымаў адрэстаўраваны будынак езуіцкага калегіўма.

З 5 верасня 1996 г. работа музеяў у краіне пачала рэгулявацца законам «Аб музеях і Музейным фондзе Рэспублікі Беларусь», які пазней

быў прыняты ў дзвюх новых рэдакцыях 12 снежня 2005 і 6 ліпеня 2011 г. 3 лютага 2017 г. ён стаў часткай Кодэкса Рэспублікі Беларусь аб культуры. Закон вызначыў напрамкі дзяржаўнай палітыкі ў сферы музейнай справы, сфармуляваў змест музейнай дзейнасці, зацвердзіў прынцыпова новыя канцэпцыі музея і музейнага фонда, місіі музея, дэклараваў цэнтралізаваны ўлік музеяў усіх форм уласнасці і стварэнне дзяржаўнага электроннага каталога найбольш каштоўнай часткі Музейнага фонда Рэспублікі Беларусь. Апошняя рэдакцыя закона ўдакладніла тэрміны «музейны прадмет», «музейны фонд», узняла пытанні захавання і выкарыстання нематэрыяльнай гісторыка-культурнай спадчыны ў музеях. У ёй таксама замацаваны новыя падыходы да рэгулявання міжнароднага супрацоўніцтва ў сферы музейнай справы. Упершыню атрымалі заканадаўчае забеспячэнне стварэнне рээстра музеяў краіны, дзейнасць Рэспубліканскай рады дырэктараў музеяў, Рэспубліканскага навукова-метадычнага савета па пытаннях музейнай справы, асаблівасці дзейнасці музеяў пад адкрытым небам і інш. Пасля прыняцця закона «Аб музеях і Музейным фондзе Рэспублікі Беларусь» пачалася распрацоўка механізма яго праваўжывання, які прадугледжвае неабходнасць змен у падатковым, крымінальным, адміністрацыйным, грамадзянскім заканадаўстве, распрацоўку новых палажэнняў і інструкцый.

Сучасная музейная сетка Рэспублікі Беларусь — гэта сукупнасць музейных устаноў розных профіляў, тыпаў, ведамаснага падпарадкавання і форм уласнасці, якая гістарычна склалася на тэрыторыі краіны. Музейная сетка Беларусі ўвесь час расце. Кожны год на карце краіны з'яўляюцца новыя музеі і іх філіялы не толькі ў сталіцы, але і ў рэгіёнах. Гэта — вынік іх культурнага самавызначэння, пошука ўласнай ідэнтычнасці. Абагульненыя даныя аб музеях Беларусі збіраюцца і сістэматызуюцца ў рэестры музейных арганізацый краіны. Найлепш вывучана частка музейнай сеткі Беларусі, падпарадкаваная Міністэрству культуры. Сетка музеяў сістэмы Міністэрства культуры складаецца са 152 музеяў і 59 іх філіялаў, з якіх 35 маюць рэспубліканскае, астатнія — рэгіянальнае і гарадское падпарадкаванне. Яны займаюць 304 будынкі. Да буйнейшых музейных праектаў, здзейсненых пад эгідай Міністэрства культуры ў канцы XX — пачатку XXI ст. адносяцца: Дом-музей Марка Шагала ў Віцебску (1997), Дом Ваньковічаў у Мінску (2000), Музей гісторыі тэатральнай і музычнай культуры (2001), новы корпус у Нацыянальным мастацкім музеі (2006), новыя экспазіцыі ў Гомельскім палаца-паркавым ансамблі (2003—2009), Замкава-паркавы комплекс «Мір» (2010), Нацыянальны гісторыка-культурны музей-запаведнік «Нясвіж»

(2012), новы будынак Бедзяржмузея гісторыі Вялікай Айчыннай вайны (2014), Палаца-паркавы комплекс Агінскіх у Залессі (2015) і інш.

Усю сукупнасць музеяў Беларусі можна структураваць па некалькіх крытэрыях.

Крытэрыі профіля музея паказвае тэндэнцыю стабільнага колькаснага і якаснага развіцця ў краіне традыцыйных профільных груп. Адначасова адбываецца далейшая профільная спецыялізацыя музеяў адпаведна больш вузкім навуковым дысцыплінам і сферам чалавечай дзейнасці. Усе музеі Міністэрства культуры размеркаваны па профільных групам наступным чынам: краязнаўчыя — 50 %, гістарычныя — 23 %, мастацкія — 13 %, літаратурныя — 10 %, іншыя — 4 %.

Як бачна з ўзгаданых лічбаў, палова ад агульнай колькасці музеяў Міністэрства культуры мае краязнаўчы профіль. Абсалютная большасць іх была створана ў савецкі час, адпаведна задачам і стандартам той эпохі. У наш час у сувязі з трансфармацыямі ў грамадскім жыцці змяніўся статус краязнаўчага музея. Масавай перапрафілізацыі гэтых музеяў, да чаго заклікалі найбольш радыкальныя рэфарматары, не адбылося. Іх дзейнасць па-ранейшаму мае комплексны характар, але змянілася іх сацыяльная роля. Паступова з прапагандысцкіх устаноў, дзе культура і адукацыя займалі падпарадкаванае становішча, краязнаўчыя музеі пераўтвараюцца ў культурна-адукацыйныя цэнтры рэгіянальнай культуры. Яны пашыраюць сферу свайго ўплыву на мясцовую супольнасць і развіваюцца тэрытарыяльна. Сёння многія з іх уяўляюць ужо не адзін музей, а кангламерат музеяў, якія адлюстроўваюць гістарычнае мінулае і прыродныя асаблівасці края і дэманструюць разнастайнасць музейных форм — ад традыцыйных калекцыйных музеяў да экамузеяў (Музейны комплекс гісторыі і культуры Аршаншчыны, Барысаўскі дзяржаўны аб'яднаны музей, Браслаўскае раённае аб'яднанне музеяў). Фарміраванню культурнага плюралізма, засваенню насельніцтвам каштоўнасцяў сваёй і іншых культур рэгіёна спрыяе Іўеўскі музей нацыянальных культур, адчынены ў 2009 г.

Значныя перспектывы развіцця маюць музеі гістарычнага профіля за кошт іх спецыялізацыі, напрыклад стварэння археалагічных і этнаграфічных музеяў, музеяў на месцах падзей. Музей этнаграфіі — філіял Магілёўскага абласнога краязнаўчага музея імя Е. Р. Раманова адкрыў стацыянарныя экспазіцыі: «Зямлі роднай кругаварот» (1999), прысвечаную побыту сялян канца XIX — пачатку XX ст. і «Магілёў губернскі» (2004), якая распавядае пра жыццё гараджан у той жа час. Экспазіцыя Мотальскага музея фальклору, этнаграфіі і народнай

творчасці, адкрытага ў 1995 г. накіравана на раскрыццё рэгіянальных адметнасцяў матэрыяльнай і духоўнай культуры заходняга Палесся. Характэрнай адметнасцю нашага часу з'яўляецца стварэнне музеяў гісторыі гарадоў Беларусі — Брэста ў 1998 г., Магілёва ў 2002 г., Наваполацка ў 2008 г., Оршы ў 2008 г., Гомеля ў 2009 г., Светлагорска ў 2009 г., Мінска ў 2010 г.

Дынамічна развіваюцца музеі мастацкага профілю. Так, з часу адкрыцця ў 1998 г. Музей сучаснага выяўленчага мастацтва (з 2015 г. Нацыянальны цэнтр сучасных мастацтваў) быў арганізатарам некалькіх сотняў выставак беларускіх і замежных мастакоў. У рамках папулярызацыі айчыннага мастацтва добравядомыя сталі праграмы музея — «Новыя імёны», «Прадстаўляем рэгіён», «Новая калекцыя» і інш. У 2000 г. першых наведвальнікаў прыняў Мемарыяльны музей-майстэрня З. І. Азгура ў Мінску. Прыкметнай з'явай сучаснай беларускай культуры стала з'яўленне рэгіянальных музейных устаноў мастацкага профілю — Віцебскага мастацкага музея (1992), Магілёўскага абласнога мастацкага музея імя П. В. Масленікава (1994), Брэсцкага мастацкага музея (2002), Буда-Кашалёўская карцінная галерэя імя Я. Я. Маісеенка (2007) і інш. На пачатку 2020-х гг. у Мінску на базе Нацыянальнага мастацкага музея Рэспублікі Беларусь з'явіцца музейны квартал.

Падчас святкавання 200-годдзя з дня нараджэння А. Міцкевіча, у 1998 г. на месцы яго нараджэння адкрыўся Музей-сядзіба «Завоссе». Адной з найважнейшых спробаў ушанаваць памяць слаўтага беларускага пісьменніка з бліжэйшай да нас эпохі было адкрыццё Музея ўладзіміра Караткевіча ў Оршы. Гэта падзея была прымеркавана да святкавання 70-годдзя пісьменніка ў 2000 г. Другому класіку беларускай літаратуры прысвечаны Музей-сядзіба Васіля Быкава, адкрыты ў 2004 г.

Зусім нешматлікая ў Рэспубліцы Беларусь профільная група прыродазнаўчых музеяў. Акрамя Музея прыроды і экалогіі Рэспублікі Беларусь (1992), які ўвабраў прыродазнаўчыя калекцыі былога Дзяржаўнага музея БССР і з'яўляецца філіялам Нацыянальнага гістарычнага музея, лепшыя ўзоры флары і фаўны Беларусі захоўваюцца ў музеях прыроды нацыянальных паркаў «Белавежская пушча» (1950), «Бярэзінскі біясферны запаведнік» (1960), «Прыпяцкі» (2001).

Крытэрыў ведамаснай падпарадкаванасці дазваляе прыйсці да высновы пра павелічэнне ў канцы XX — пачатку XXI ст. запатрабаванасці музея рознымі дзяржаўнымі структурамі. У гэты час музейная сетка краіны павялічвалася таксама за кошт разнастайных ведамасных музеяў, лепшыя з якіх наблізіліся па ўзроўні да музейных устаноў Міністэрства

культуры. Ведамасных музеяў каля 200. Большасць з іх мае гістарычны профіль, прадстаўляючы ў экспазіцыі біяграфію ўстановы-стваральніка альбо нейкай галіны. Да буйнейшых ведамасных музеяў Беларусі адносяцца Музей гісторыі медыцыны Беларусі Міністэрства аховы здароўя (1993), Музей сувязі РУП «Белтэлекам» (1993), Музей мастацтва цацкі пры Тэатры цацак (1996), Музей Мінскага аддзялення Беларускай чыгункі (1998), Музей пажарнай і аварыйна-выратавальнай справы МНС (2001), Музей крыміналістыкі МУС (2001), Музей Нацыянальнага банка Рэспублікі Беларусь (2001), Музей ваеннай гісторыі Рэспублікі Беларусь Міністэрства абароны (2002), Музей гісторыі Савецкага раёна г. Мінска (2003), Музей беларускага тэлебачання і радыё Белтэлерадыёкампаніі (2004), Музей гісторыі спажывецкай кааперацыі ў Камянцы (2004), Музей гісторыі дарожнай гаспадаркі Белдарбуда (2004), Музей паштовай сувязі Гомельскага філіяла РУП «Белпошта» (2005), Музей беларускай мытні Мытнага камітэта (2006), Музей алімпійскай славы Беларусі НАК (2006), Музей гісторыі БДУ (2006), Гісторыка-дэманстрацыйны цэнтр КДБ (2007), Музей вады НДІ выкарыстання водных рэсурсаў (2007), Музей гісторыі прафсаюзнага руху Беларусі ФПБ (2007), Музей слускага пояса прадпрыемства мастацкіх вырабаў «Слуцкія паясы» (2014).

Арганічнай часткай музейнай сеткі Рэспублікі Беларусь з'яўляюцца музеі Міністэрства адукацыі, пераважная большасць якіх па-ранейшаму знаходзіцца ў сярэдніх навучальных установах. Іх каля 1,4 тыс. Арганізацыйна-метадычнае забеспячэнне работы музеяў школ і прафесійна-тэхнічных ўстаноў адукацыі ажыццяўляюць турысцка-экалагічныя цэнтры дзяцей і моладзі. У 2000 г. званне «народны» атрымаў Музей баявой славы СШ №104 г. Мінска, у 2003 г. — Музей гісторыі адукацыі 12-й гімназіі г. Мінска. У 2015 г. арыгінальны праект музеіфікацыі ўласнага будынка здзейсніў калектыў настаўнікаў і навучэнцаў Гуманітарнага каледжа Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы.

Крытэрыі формы ўласнасці дэманструе сацыяльна-эканамічныя пераўтварэнні, якія адбыліся ў беларускім грамадстве на працягу апошніх дваццаці гадоў. Ён дазваляе аналізаваць рост музейнай сеткі за кошт не толькі дзяржаўных, але карпаратыўных, прыватных музеяў. Новы маральна-палітычны клімат, які ўзнік пасля абвяшчэння Рэспублікі Беларусь, працэс дэмакратызацыі жыцця ў краіне не маглі не адбіцца на прыватным калекцыяніраванні. Нацыянальнае заканадаўства вызначыла статус прыватных музеяў Беларусі, падзяліўшы музейны фонд на дзяржаўную і недзяржаўную часткі. Першы музей, як вынік прыватнай калекцыянерскай

дзеинасці паўстаў у ліпені 1993 г. на падмурку збору вядомага віцебскага калекцыянера І. Д. Галькевіча ў выглядзе адзінага ў рэспубліцы Музея прыватных калекцый — філіяла Віцебскага абласнога краязнаўчага музея.

У 1994 г. у выніку намаганняў літаратара і прадпрымальніка Я. Д. Будзінаса адкрыла свае дзверы прыватнае ўнітарнае прадпрыемства Музейны комплекс старажытных народных рамёстваў і тэхналогій «Дудуткі». Сёння комплекс «Дадуткі», з'яўляючыся неад'емнай часткай турыстычнай інфраструктуры Беларусі атрымаў міжнародную вядомасць. Першая ў краіне аптэка-музей была адроджана ў 1996 г. у памяшканні аптэкі Гродзенскага езуіцкага кляштара навукова-вытворчым кааператывам «Біятэст». У снежні 1999 г. у Старых Дарогах Мінскай вобл. адбылося адкрыццё прыватнага музея А. Я. Беллага. Адзіны ў Беларусі музей гісторыі фатаграфіі «Свет фота» быў таксама вынікам калекцыянерскай дзейнасці прыватнай асобы — мінчаніна В. П. Суглоба. У Слоніме на ўласным падворку М. І. Рылко дзейнічае прыватны музей-майстэрня «Беларускае мястэчка канца XIX — пачатку XX стагоддзя». У вёсцы Немнова, што на Аўгустоўскім канале — прыватны музей Л. І. Зажэцкай, прысвечаны гісторыі гэтага гідратэхнічнага збудавання. У Ракаве — Арт-галерэя Ф. І. Янушкевіча. У 2012 г. у Мінску быў адкрыты для наведвальнікаў карпаратыўны музей ААТ «Аліварыя», прысвечаны традыцыям айчыннага броварства.

Адным з яркіх прыкладаў дзяржаўна-грамадскага партнёрства ў галіне музейнай справы з'яўляецца фарміраванне карпаратыўнай калекцыі Белгазпрамбанка. Калекцыя твораў парызскіх імпрэсіяністаў — ураджэнцаў Беларусі (М. Шагала, Х. Суціна, О. Цадкіна, П. Крэменя, М. Кікоіна і інш.) камплектуецца банкам на працягу трох апошніх гадоў у шчыльным узаемадзеянні з Нацыянальнай камісіяй па справах ЮНЭСКО, Міністэрствамі замежных спраў і культуры, Нацыянальным мастацкім музеем, амбасадамі Рэспублікі Беларусь у Францыі і Вялікабрытаніі. Некаторыя з набытых банкам твораў узбагацілі рэспубліканскі спіс гістарычна-культурнай спадчыны. А выставу «Мастакі Парызскай школы з Беларусі» з калекцыі Белгазпрамбанка у 2012 г. у Нацыянальным мастацкім музеі наведала больш 50 тыс. чалавек.

Сведчаннем сацыяльна-эканамічных змен сталі таксама музеі, створаныя грамадскімі арганізацыямі Беларусі — Віцебскі музей воінаў-інтэрнацыяналістаў (1995), Музей гісторыі і культуры яўрэяў Беларусі (2002), Музей беларускіх остарбайтэраў Фонда «Узаемапаразуменне і прымірэнне» (2005), Музей камсамольскага і маладзёжнага руху БРСМ (2005), Музей авіяцыйнай тэхнікі Цэнтральнага аэраклуба ДТСААФ у

п. Баравая (2009). З’явіліся таксама муніцыпальныя (Музей гісторыі горада Мінска, 2010) і царкоўныя (Царкоўна-археалагічны кабінет Мінскай Духоўнай Акадэміі ў Жыровічах, 2001) музеі.

Музейны фонд Беларусі з’яўляецца неад’емнай часткай нацыянальнай культурнай і прыроднай спадчыны і яго ахова — гэта найважнейшы абавязак музея як сацыяльнага інстытута. У музеях захоўваецца разам звыш 3,2 млн прадметаў калекцый асноўнага фонду. Штогод дзяржаўны музейны фонд павялічваецца на 2 %. Паказчыкам вывучанасці музейнага фонду, яго ўвядзення ў навуковае і культурнае абарачэнне з’яўляецца ўлік і навуковая інвентарызацыя музейных прадметаў. Навуковую інвентарызацыю прайшлі больш паловы ад агульнай колькасці музейных прадметаў. Інтэнсіфікацыя гэтага працэсу непасрэдна звязана са стварэннем электронных баз дадзеных фондавых калекцый музеяў. Сёння да гэтай справы прыступілі ўсе музеі сістэмы міністэрства культуры краіны, якія перавялі на электронныя носбіты большую частку дзяржаўнага музейнага фонду. Многія з іх маюць уласныя сайты ў сетцы Internet. Вынікам укаранення новых інфармацыйных тэхналогій у музейную практыку стаў Дзяржаўны электронны каталог Музейнага фонду Рэспублікі Беларусь, які ажыццяўляе цэнтралізаваны ўлік асабліва каштоўных музейных прадметаў і калекцый музеяў Беларусі ў аўтаматызаваным рэжыме, а таксама метадычнае і лінгвістычнае забеспячэнне гэтай дзейнасці.

Музей — гэта не толькі сховішча гістарычна-культурнай спадчыны, але і пляцоўка, дзе адбываюцца камунікацыйныя працэсы. Адна са складаючых яго місіі фармулюецца як развіццё асобы чалавека спецыфічнымі музейнымі сродкамі. Музейныя экспазіцыі рэтрансліруюць веды па гістарычнаму мінуламу і прыродаму асяроддзю чалавецтва, ствараючы прадметныя мадэлі рэчаіснасці. У гэтым іх унікальнасць як сацыяльна-культурных з’яў. Штогод музеі Беларусі праводзяць каля 4 тыс. выставак, 125 тыс. экскурсій, а таксама 20 тыс. разнастайных культурна-адукацыйных мерапрыемстваў.

Лепшымі беларускімі дасягненнямі ў галіне навуковага і мастацкага экспазіцыйнага праектавання на мяжы XX і XXI стст., якія адначасова мелі важнае сацыяльнае, выхаваўчае значэнне сталі часовыя выстаўкі: «Покліч» у Дзяржаўным музеі гісторыі беларускай літаратуры (1991), «Свет загадкавай сімволікі» у Нацыянальным гістарычным музеі (1994), сумесная выстаўка дзвюх беларускіх і літоўскага нацыянальных музеяў «Гістарычны партрэт Вялікага княства Літоўскага» (2001), «Залатыя і срэбраныя клады Полацкай зямлі» у Нацыянальным Полацкім гісторыка-

культурным запаведніку, «Зброя Перамогі» у Белдзяржмузеі гісторыі Вялікай Айчыннай вайны (2007), «Кераміка Пікасо» у Нацыянальным мастацкім музеі (2009), «Ван Дэйк і яго эпоха» у Гродзенскім дзяржаўным гістарычна-археалагічным музеі (2011), «Дзесяць стагоддзяў беларускага мастацтва» (2014) і шмат іншых. Новыя стратэгіі ў галіне музейнага праектавання дэманструе Музей гісторыі горада Мінска, які ідзе па шляху тэрытарыяльнай экспансіі, а менавіта стварэння музейных экспазіцый у будынках, звязаных з падзеямі ў летапісе горада. Такім чынам паўсталі Мастацкая галерэя М. А. Савіцкага, «Карэтная», Музей мінскай конкі, экспазіцыі ў гарадской ратушы і Лошыцкай сядзібе.

На працягу двух апошніх дзесяцігоддзяў сталае месца ў беларускай музейнай практыцы заняла новая дысцыпліна пад назвай «музейная педагогіка», якая трактуе музей як месца дыялога культур, а наведвальніка як раўнапраўнага суб'екта, партнёра. Сучасны музей не ёсць пасіўным адлюстраваннем культуры, ён актыўна ўключаны ў культурнае жыццё грамадства, і, нават, фарміруе яго. Экспазіцыі дзяржаўных музеяў сістэмы Міністэрства культуры на працягу года аглядаюць каля 6 млн чалавек, 46 % з якіх складаюць навучэнцы.

Актывізацыя культурна-адукацыйнай ролі музея знайшла адлюстраванне ў практычнай дзейнасці шматлікіх беларускіх музеяў, якія распрацоўваюць новыя формы камунікацыі — музейна-педагагічныя заняткі, праграмы і нават аўтарскія арыгінальныя метадыкі па рабоце з асобнымі катэгорыямі наведвальнікаў. Але, найбольш распрацавана сістэма ўзаемадзеяння музея з вучнёўскай аўдыторыяй. Напрыклад, у Нацыянальным мастацкім музеі Рэспублікі Беларусь працуюць дзіцячыя клубы, лекторыі. Спецыяльныя праграмы работы са школьнікамі розных узростаў рэалізуюцца ў дзіцячым музеі (у складзе Полацкага гісторыка-культурнага музея-запаведніка, Гродзенскім гісторыка-археалагічным музеі, Гомельскім і Магілёўскім абласных краязнаўчых музеях, у раённых музеях гарадоў Ветка, Рэчыца, Браслаў, Наваполацк і ў многіх іншых. Некаторыя музеі эфектыўна працуюць з іншымі катэгорыямі наведвальнікаў. Так, Нацыянальны гістарычны музей Беларусі стварыў праграму работы з сем'ямі. Стала нормай мэтанакіраваная работа музея з дзецьмі 3—4-гадовага ўзросту.

Вялікай папулярнасцю сярод жыхароў Беларусі і турыстаў карыстаюцца фестываль арганнай музыкі «Званы Сафії» ў Нацыянальным Полацкім музеі-запаведніку, фестываль этнічнай музыкі «Сымон-музыка» на Стаўбцоўшчыне, што праводзіцца Літаратурным музеем Я. Коласа, канцэрты класічнай музыкі ў Нацыянальным мастацкім музеі.

Асаблівасцю асветніцкай работы Музея гісторыі тэатральнай і музычнай культуры Рэспублікі Беларусь з'яўляецца яе тэатралізаванасць — правядзенне батлеечных спектакляў, праслоўхоўванне музычных твораў, тэатральныя і літаратурныя вечарыны ў філіяле музея — «Гасцёўні Ўладзіслава Галубка». Новымі прыкметамі музейнага жыцця сталі нетрадыцыйныя формы работы з наведвальнікамі, кшталту «ночы музеяў», якая звычайна прымяркоўваецца да Міжнароднага дня музеяў, што святкуецца штогод 18 мая, музейныя фестывалі і святы. Новы сістэмны падыход да культурна-адукацыйнай работы ўвасобіўся ў распрацоўцы ў шэрагу музеяў (Гісторыка-культурны музей-запаведнік «Заслаў'е», Веткаўскі музей народнай культуры, Мазырскі раённы краязнаўчы музей) комплексных праграм музейна-педагагічнай дзейнасці.

На мяжы стагоддзяў эмпірычнае разуменне неабходнасці ўлічваць музейнымі практыкамі думкі і пажаданні наведвальнікаў ужо на этапе праектавання музейных экспазіцый і адукацыйных праграм увасобілася ў шэраг практычных крокаў. У 1998 г. музейную аўдыторыю краіны распачаў даследаваць Інстытут культуры Беларусі, калі было праведзена комплекснае сацыялагічнае даследаванне работы музеяў з аўдыторыяй пад назвай «Музей і наведвальнік». Яно дало магчымасць прасачыць дынаміку наведвання беларускіх музеяў на працягу 1990-х гг., убачыць сацыяльны партрэт наведвальніка, прааналізаваць асноўныя формы работы музеяў са сваёй аўдыторыяй, ацаніць асаблівасці ўзаемадзеяння музея з іншымі сацыяльнымі інстытутамі. Высвятленню патэнцыйнай аўдыторыі музея было прысвечана сацыялагічнае даследаванне «Роля музея ў фарміраванні сацыяльна-культурнага асяроддзя рэгіёна», праведзенае ў 2001 г. супрацоўнікамі таго ж інстытута.

Галоўнай пляцоўкай міжнароднага музейнага супрацоўніцтва ў Рэспубліцы Беларусь з'яўляецца Беларускі нацыянальны камітэт Міжнароднага савета музеяў (ICOM), створаны ў 1999 г. на канферэнцыі музейных работнікаў Беларусі ў Мінску. Згодна статуту, Беларускі нацыянальны камітэт спрыяе рэалізацыі праграм Міжнароднага савета музеяў у сваёй краіне, а таксама прадстаўляе інтарэсы беларускай музейнай супольнасці на міжнароднай арэне. Беларускі камітэт ICOM выступіў арганізатарам многіх прафесійных міжнародных мерапрыемстваў, прысвечаных музейнаму менеджменту, выкарыстанню новых тэхналогій, кансервацыі і рэстаўрацыі музейных прадметаў. Так, у 2005 г. ён арганізаваў міжнародную школу кансерватараў, якая прайшла на базе Нацыянальнага гістарычнага музея.

На мяжы XX і XXI стст. на старонках беларускага друку з'явіліся звесткі пра існаванне музеяў, якія распявалі пра беларускую гісторыю і культуру за межамі краіны — Беларускую бібліятэку і музей імя Ф. Скарыны ў Лондане (1971), Музей беларускай культуры ў Ляймене, Германія (1980), Музей М. Багдановіча ў Яраслаўлі (1991), Музей беларускай культуры ў Гайнаўцы, Польшча (1994), Беларускі музей пры Саборы Св. К. Тураўскага у Нью-Ёрку (2007), музей «Беларусы Сочы» (2009).

Калі ў канцы 1980-х гг. пры Беларускім фондзе культуры была створана грамадская камісія «Вяртанне», шырокая музейная грамадскасць краіны даведлася пра тое, што ў замежных сховішчах знаходзіцца вялікая колькасць каштоўных помнікаў беларускага паходжання. Новая важная інфармацыя аб беларускай спадчыне, якая была павінна ўпрыгожыць залы лепшых айчынных музеяў стала рэгулярна з'яўляцца на старонках зборнікаў «Вяртанне». Яна гучала ў выступленнях удзельнікаў міжнароднай канферэнцыі «Рэстытуцыя культурных каштоўнасцяў: праблема вяртання і сумеснага выкарыстання», якая адбылася пад эгідай ЮНЭСКО ў Мінску ў 1997 г. У 2005 г. функцыі камісіі «Вяртанне» былі перададзены Камісіі пры Савеце Міністраў РБ па выяўленню, вяртанню, сумеснаму выкарыстанню і ўвядзенню ў навуковы і культурны ўжытак нацыянальных культурных каштоўнасцяў, якія апынуліся за межамі Беларусі.

Намаганнямі айчынных навукоўцаў, культурных дзеячоў, дыпламатаў і дзякуючы добрай воле суседніх дзяржаў у беларускія музеі вярнуліся каштоўныя помнікі. У 1993 г. Інстытут гісторыі матэрыяльнай культуры РАН перадаў каля 9 тыс. адзінак археалагічных прадметаў, выяўленых падчас раскопак у Навагрудку археолагам Ф. Д. Гурэвіч. У 1995 г. прэзідэнт Украіны Л. Д. Кучма перадаў абраз «Апостал» XVII ст., які паходзіў з даваеннага музейнага фонду БССР. Але найбольш перспектыўнай формай вяртання беларускіх помнікаў на радзіму з'яўляецца т. зв. мяккая рэстытуцыя у выглядзе факсімільных выданняў (напрыклад, Тураўскае евангелле з Акадэміі навук Літвы), электронных копій (напрыклад, нясвіжскія партрэты Радзівілаў з польскіх музейных сховішчаў), часовых выстаў (напрыклад, калекцыя слуцкіх паясоў, прадстаўленая Дзяржаўным гістарычным музеем ў Маскве).

У музеях Беларусі працуюць каля 4 тыс. чалавек, з якіх трэцюю частку складаюць навуковыя супрацоўнікі. Падрыхтоўка музейных спецыялістаў з прысваеннем звання бакалаўра, магістра, а таксама кандыдата навук з 1992 г. вядзецца ў Беларускім дзяржаўным універсітэце, з 1994 г. — у Беларускім дзяржаўным універсітэце культуры і мастацтваў.

Пачынаючы з 1994 г. Інстытут культуры Беларусі ў рамках прафесійнай перападрыхтоўцы прапануе праграмы навучання практыкуючым музейным супрацоўнікам.

З 2012 г. рэгулярна праводзіцца нацыянальны форум «Музеі Беларусі», які ўжо стаў адной з найважнейшых падзей культурнага жыцця краіны. Форум дазваляе не толькі пазнаёміцца з музеямі Рэспублікі Беларусь, прадстаўленымі ў адзінай экспазіцыйнай прасторы, але таксама ў рамках дзелавой праграмы абмеркаваць актуальныя праблемы музейнай дзейнасці, вызначыць перспектывы яе развіцця, пазнаёміцца з лепшымі праектамі, праграмамі, а таксама публікацыямі.

Музейная справа Беларусі, бадай, як ніякая іншая сфера культуры, нясе на сабе адбітак усіх праблем, якія стаяць перад грамадствам у перыяд глыбокіх пераўтварэнняў: фінансавыя цяжкасці, змена каштоўнасных арыенціраў, пашырэнне сацыяльных функцый і г. д. У такой сітуацыі айчынная музейная супольнасць пачала ўсур'ёз задумвацца над глыбінным сэнсам музейнай справы і займацца пошукамі новых кірункаў, сродкаў і метадаў музейнай работы. Сёння на шматлікіх канферэнцыях, семінарах, трэнінгах змены ў беларускіх музеях усё часцей разумеюцца ў кантэксце маштабнай мадэрнізацыі айчыннай музейнай справы. Яе мэта — вывад музейнай галіны на якасны новы ўзровень праз удасканаленне сістэмы кіравання, паляпшэнне матэрыяльна-тэхнічнай базы, структурнае рэфармаванне ўсіх відаў музейнай дзейнасці, павышэнне прафесіянальнага патэнцыялу, развіццё новых інфармацыйных тэхналогій і разумную камерцыялізацыю, пры захаванні базавых функцый музеяў, іх грамадскай місіі і прафесійных стандартаў.

Лапцёнак Ірына Браніславаўна — кандыдат філалагічных навук, прарэктар Інстытута культуры Беларусі.

**ПАВЫШЭННЕ КВАЛІФІКАЦЫІ І ПЕРАПАДРЫХОЎКА
МУЗЕЙНЫХ КАДРАЎ У КАНТЭКСЦЕ СУЧАСНАЙ
ПРАФЕСІЙНАЙ ПАРАДЫГМЫ:
ВОПЫТ І ПЕРСПЕКТЫВЫ РАЗВІЦЦА**

І. Б. Лапцёнак

У артыкуле даследуецца месца дадатковай адукацыі дарослых у сістэме бесперапыннай адукацыі, яе роля ў развіцці прафесійных кампетэнцый кіруючых работнікаў і спецыялістаў музеяў Рэспублікі Беларусь. Аналізуецца кадравы склад музеяў на аснове звестак Інтэгрэванага банка даных устаноў культуры. Разглядаюцца пытанні павышэння якасці адукацыйных праграм навучання музейных работнікаў.

Ключавыя словы: дадатковая адукацыя дарослых; прафесійная парадыгма; прафесійная кампетэнтнасць; прафесійны патэнцыял; эфектыўнасць адукацыйнага працэсу; музейнаўчыная адукацыя; музейная справа; музейная камунікацыя; музейная сетка.

**TRAINING AND RETRAINING OF MUSEUM PERSONNEL IN THE
CONTEXT OF MODERN PROFESSIONAL PARADIGM:
EXPERIENCE AND DEVELOPMENT PROSPECTS**

The article explores the place of additional adult education in the system of continuous education, its role in the development of professional competencies of managers and specialists of the museums of the Republic of Belarus. The staff of museums is analyzed on the basis of data from an integrated database of cultural institutions. The issues of improving the quality of educational programs for teaching museum workers are considered.

Keywords: additional adult education; professional paradigm; professional competence; professional potential; efficiency of the educational process; museum education; museum business; museum communication, museum network.

Адукацыя ў Рэспубліцы Беларусь адносіцца да прыярытэтаў дзяржаўнай палітыкі, з'яўляецца асновай для росту прафесійных супольнасцей, гарантам пабудовы высокаразвітай дзяржавы, адной з найбольш значных крыніц культурнага, духоўнага і інтэлектуальнага ўдасканалення асобы і грамадства. Нацыянальная стратэгія ўстойлівага сацыяльна-эканамічнага развіцця Рэспублікі Беларусь да 2030 г. вызначае, што «ў фарміраванні інавацыйнай эканомікі і яе канкурэнтнага асяроддзя адукацыйная сістэма павінна забяспечыць адпаведнасць атрыма-

ных ведаў і навыкаў хутказменлівым патрабаванням з боку грамадства і эканомікі, тэхнікі і тэхналогій, развіццю асабістай ініцыятывы і адаптаванасці чалавека, дзякуючы якім пашыраюцца яго магчымасці генерыраваць ідэі і інавацыі» [7, с. 27].

Шырокія магчымасці для гэтага адкрывае дадатковая адукацыя дарослых (далей — ДАД). Асноўная мэта ДАД — забеспячэнне адукацыйнай сістэмы работнікамі неабходнай кваліфікацыі і ўзроўню прафесійнай кампетэнтнасці, гатовых да прадуктыўнай дзейнасці. Падпраграмай 7 «Развіццё сістэмы дадатковай адукацыі дарослых» Дзяржаўнай праграмы «Адукацыя і маладзёжная палітыка» на 2016—2020 гг. прадугледжваецца вырашэнне задач па ўдасканаленню зместу ДАД адпаведна з запатрабаваннямі галін эканомікі; забеспячэнне разнастайнасці, варыятыўнасці і гібкасці вучэбных планаў і вучэбных праграм; прымяненне сучасных адукацыйных тэхналогій, іх аператыўны водгук на запатрабаванні рынку адукацыйных паслуг [1, с. 47]. Эфектыўнасць іх рэалізацыі шмат у чым залежыць ад адметнасці існуючай у галіне прафесійнай парадигмы, вектараў яе развіцця і мабільнасці.

Інстытут культуры Беларусі (далей — Інбелкульт) з'яўляецца спецыялізаванай установай ДАД рэспубліканскага ўзроўню ў сферы культуры. Інбелкульт працягвае асноўныя напрамкі работы, распачатыя Беларускім дзяржаўным інстытутам праблем культуры (БелПК), заснаваным у 1991 г. у выніку аб'яднання трох устаноў — Рэспубліканскага навукова-метадычнага цэнтра народнай творчасці і культурна-асветнай работы, Рэспубліканскага метадычнага кабінета навучальных устаноў культуры і мастацтва, Рэспубліканскага інстытута павышэння кваліфікацыі работнікаў культуры (пачатак дзейнасці апошніх адносіцца да 1940-х гг.). Штогод тут праходзяць павышэнне кваліфікацыі і перападрыхтоўку каля 40 % ад колькасці кіруючых работнікаў і спецыялістаў, якія асвоілі адукацыйныя праграмы павышэння кваліфікацыі і перападрыхтоўкі ва ўстановах адукацыі сферы культуры, што ўтварае больш як 50 катэгорый работнікаў.

Да канца 1980-х — пачатку 1990-х гг. у Беларусі не было ўстаноў адукацыі, якія б займаліся прафесійнай падрыхтоўкай музейных работнікаў, хаця ідэі і спробы яе заснавання ўзніклі яшчэ ў 1920-я — 1930-я гг. У гэты час арганізаваны лекцыйныя курсы па музейзнаўству на педагагічным факультэце Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта (БДУ), прыняты рашэнні аб арганізацыі музейнай спецыялізацыі ў БДУ і Вышэйшай партыйнай школе, курсаў пры Магілёўскім педтэхнікуме. Аднак у выніку сістэма падрыхтоўкі музейных кадраў у БССР на працягу фак-

тычна паўстагоддзя так і не была наладжана. Выпускнікі гістарычных факультэтаў авалодвалі асновамі музейнай прафесіі ў працэсе практычнай дзейнасці [2, с. 129].

Першы набор па спецыяльнасці «Музейная справа і ахова помнікаў гісторыі і культуры» праведзены БДУ ў 1992 г. У 1994 г. пачаў падрыхтоўку музейных кадраў па адпаведнай спецыяльнасці Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў (БДУКМ). Адкрыццё прафесійнай падрыхтоўкі музейных кадраў у той час было асабліва важным пытаннем для сферы культуры. Гэта быў пачатак перыяду інтэнсіўнага музейнага будаўніцтва, актыўнага камплектавання і сістэматызацыі музейных збораў, іх навуковай апрацоўкі, стварэння пас-таянных экспазіцый. Спроба вырашэння праблемы дэфіцыту прафесійных музейных кадраў была здзейснена ў 1980-я гг. у Рэспубліканскім інстытуце павышэння кваліфікацыі шляхам арганізацыі сістэмы павышэння кваліфікацыі. На гэтым этапе павышэнне кваліфікацыі было накіравана на задавальненне найбольш пільных патрэб галіны — арганізацыі музейнай дзейнасці ў сельскай мясцовасці, дзе асабліва яскрава наглядаўся недахоп кадраў з профільнай адукацыяй. Яно праводзілася для дзвюх катэгорый работнікаў — дырэктараў раённых музеяў і навуковых супрацоўнікаў фондавых аддзелаў. Разам з тым, «ні існуючы тады саюзна, ні рэспубліканскі інстытуты павышэння кваліфікацыі, якія давалі асновы практычных ведаў, не змаглі задаволіць патрэбы музеяў і вырашыць праблему з падрыхтоўкай музейных прафесіяналаў у Беларусі» [6, с. 237].

Адкрыццё прафесійнай падрыхтоўкі музейных работнікаў на пачатку 1990-х гг. у БДУ і БДУКМ было доўгачаканым і надзённым крокам, дзякуючы якому быў сфарміраваны адпаведны прафесійны патэнцыял музейных кадраў, які быў максімальна выкарыстаны ў наступныя гады. Так, згодна даных дзяржаўнай статыстыкі, з пачатку 1990-х гг. на працягу двух дзесяцігоддзяў колькасць музеяў галіны павялічылася на 41 % без уліку філіялаў (ад 108 да 152 устаноў). Актывізавалася і сацыякультурная дзейнасць устаноў музейнай сферы ў вышэйадзначаны перыяд: у прыватнасці, колькасць арганізаваных выстаў і экспазіцый павялічылася ў 4,5 разы (з 733 да 3 436 адзінак). [5, с. 28].

Спрыяў развіццю музейнай справы і выбар напрамкаў навучання спецыялістаў. Так, у БДУ навучанне ажыццяўлялася кафедрай крыніцазнаўства (пасля — этналогіі, музеалогіі і гісторыі мастацтваў) па спецыяльнасці «Музейная справа і ахова помнікаў гісторыі і культуры» з прысваеннем кваліфікацыі «Выкладчык гісторыі, грамадскіх дысцыплін.

Музеолаг». Навучанне асновам тэарэтычнага і практычнага музейзнаўства спалучалася з вывучэннем спецыяльных і дапаможных гістарычных дысцыплін. Дакладнасць і аптымальнасць выбару напрамкаў навучання пацвярджаецца данымі па профільнай сетцы музеяў у разрэзе рэспублікі. Так, сярод музеяў галіны пераважную частку складаюць комплексныя (большасць з іх крэйзнаўчыя) — 60 % і гістарычныя — 27 %.

Вышэйшая музейная адукацыя канцэнтруе шырокі спектр навуковых ведаў у галіне музейнай справы. Падчас асваення праграм дадатковай адукацыі адбываецца пашырэнне прафесійнай парадыгмы лепшымі ўзорамі прафесійнай дзейнасці.

У Інбелкульце павышаюць кваліфікацыю кіраўнікі і спецыялісты музеяў, якія прадстаўляюць усе існуючыя катэгорыі музейных работнікаў. Сярод іх дырэктары і намеснікі дырэктараў музеяў рэспубліканскага, абласнога і раённага падпарадкавання, навуковыя супрацоўнікі культурна-адукацыйных, навукова-фондавых і экспазіцыйна-выставачных аддзелаў, галоўныя захавальнікі музеяў, спецыялісты ў галіне інфармацыйных тэхналогій. Штогод — ад 3 да 5 груп слухачоў, у сярэднім 90 чалавек у год. Пры распрацоўцы гадавых планаў тэматыка праграм плануецца з улікам патрабаванняў да ўменняў і навыкаў музейных спецыялістаў, іх кваліфікацыйных абавязкаў, існуючага стану і перспектывы развіцця музейнай дзейнасці, актуальных пытанняў музейнай практыкі. Навучанне адбываецца па напрамках, якія рэалізуюцца ў межах праграм: музейны менеджмент («Менеджмент і нарматыўна-прававое забеспячэнне дзейнасці музейных устаноў», «Музейны менеджмент і стратэгія прыцягнення наведвальнікаў», «Музейны менеджмент і ўкараненне новых відаў платных паслуг»); навукова-фондавая дзейнасць («Актуальныя пытанні навукова-фондавай дзейнасці музеяў», «Прэвентыўная кансервацыя музейных прадметаў і калекцый»); экспазіцыйна-выставачная дзейнасць («Праектаванне і інтэрпрэтацыя музейных экспазіцый»); камунікацыйныя і інфармацыйныя тэхналогіі («Інфармацыйна-камунікацыйныя тэхналогіі ў дзейнасці музеяў», «Пытанні музейнай камунікацыі», «Выкарыстанне інфармацыйных і мультымедыяных тэхналогій у сучасным музеі»).

Сёння найбольш запатрабаваным з'яўляецца практыкаарыентаваны падыход, накіраваны на фарміраванне ў слухачоў прафесійных, агульнакультурных, сацыяльна-значных кампетэнцый шляхам увядзення ў атмасферу прафесійнага асяроддзя, генерацыі прафесійна-арыентаваных тэхналогій. І таму важным аспектам выступае сувязь з базамі практыкі.

Практычны кампанент складае больш за 70 % ад агульнай колькасці вучэбных гадзін, аб'ём заняткаў для груп павышэння кваліфікацыі на выездзе, як правіла, складае каля 50 % ад агульнай колькасці вучэбных гадзін, для некаторых катэгорый слухачоў — 60—80 % [4, с. 9]. У «Пералік базавых пляцовак для правядзення выязных аўдыторных заняткаў для слухачоў дзяржаўнай установы адукацыі «Інстытут культуры Беларусі» ўвайшлі 57 устаноў культуры і адукацыі. У правядзенні вучэбных заняткаў на павышэнні кваліфікацыі актыўны ўдзел прымаюць вядучыя спецыялісты-практыкі, аўтары і куратары актуальных праектаў. З мэтай абмену вопытам і атрымання практычных навыкаў праводзяцца выязныя заняткі на базе музеяў — у Нацыянальным мастацкім музеі Рэспублікі Беларусь, Нацыянальным гістарычным музеі Рэспублікі Беларусь, Беларускай дзяржаўнай музеі гісторыі Вялікай Айчыннай вайны, Музеі гісторыі г. Мінска, Музеі сучаснага выяўленчага мастацтва, Дзяржаўнай музеі гісторыі беларускай літаратуры, Дзяржаўнай літаратурнай музеі Я. Купалы, Дзяржаўнай літаратурна-мемарыяльнай музеі Я. Коласа, Дзяржаўнай музеі тэатральнай і музычнай культуры, Літаратурнай музеі М. Багдановіча, Літаратурнай музеі П. Броўкі, Мемарыяльнай музеі-майстэрні З. І. Азгура, Гісторыка-культурнай музеі-запаведніку «Заслаўе», Беларускай дзяржаўнай музеі народнай архітэктуры і побыту і інш.

Інбелкульт — адзіная ўстанова ў сферы культуры, якая ажыццяўляе перападрыхтоўку спецыялістаў на бюджэтнай аснове. Правобразам сучаснай перападрыхтоўкі музейных работнікаў у Беларусі была Школа музейалогіі, якая працавала на працягу 1992—2000 гг. у БелППК. Навучанне праводзілася на аснове праграмы «Музейная справа і ахова помнікаў гісторыі і культуры», якая прадугледжвала вывучэнне тэарэтычных асноў музейнай справы і авалоданне метадыкай музейнай работы і складалася з комплексу дысцыплін: «Гістарычная музейалогія», «Тэарэтычная музейалогія», «Музейная прэзентацыя», «Музейная камунікацыя і інтэрпрэтацыя», «Музейная педагогіка», «Менеджмент музейнага калекцыяніравання», «Музейны маркетынг». Навучанне ў межах Школы музейалогіі прайшлі 45 чалавек.

Практычным аналагам неформальнай адукацыі музейных кадраў стала таксама Школа музейных кансерватараў, арганізаваная ў 2005 г. БелППК сумесна з Цэнтрам прэвентыўнай кансервацыі пры Нацыянальным музеі гісторыі і культуры (сёння — Нацыянальны гістарычны музей Рэспублікі Беларусь). Праграма ўключала навучанне кансервацыйным і рэстаўрацыйным метадыкам, вывучэнне матэрыялу па тыпалогіі і

марфалогіі керамікі і тэкстылю, тэхналагічных асаблівасцях прадметаў, методыцы іх калекцыяніравання і захоўвання. У Школе музейных кансерватараў навучаліся 18 музейных работнікаў.

Першы набор на перападрыхтоўку кадраў праведзены Інбелкультам у 2010 г. па спецыяльнасці «Экскурсійна-масавае работа ў музеях» з прысваеннем кваліфікацыі «музеязнаўца». У 2013 г. у сувязі з павышэннем патрабаванняў да ўзроўню прафесійнай падрыхтоўкі музейных спецыялістаў, пашырэннем іх функцыянальных абавязкаў, а таксама неабходнасцю ўліку сучасных тэндэнцый у галіне развіцця музейнай справы і відаў практычнай дзейнасці музея была ўведзена новая спецыяльнасць перападрыхтоўкі — «Камунікацыя ў сферы музейнай дзейнасці» на аснове распрацоўкі адукацыйнага стандарту [8]. Яе стварэнне было звязана з неабходнасцю прывядзення адукацыйных праграм у адпаведнасць з нарастаючымі патрабаваннямі да ўзроўню кваліфікацыі музейных спецыялістаў і неабходнасцю вырашэння новых прафесійных задач. У тыпавы вучэбны план былі ўключаны такія дысцыпліны, як «Гісторыя музейнай справы», «Ахова гісторыка-культурнай спадчыны», «Нарматыўна-прававое забеспячэнне дзейнасці музеяў», «Тэарэтычная музейная педагогіка», «Музейны менеджмент», «Музейны маркетынг», «Музейная педагогіка», «Музейны турызм», «Асновы музейнай камунікацыі», «Інфармацыйныя тэхналогіі ў музейнай дзейнасці», «Навукова-даследчая дзейнасць музеяў», «Навукова-фондавая дзейнасць музеяў», «Экспазіцыйна-выставачная дзейнасць музеяў» і інш.

Распрацоўка і ўкараненне новых тэхналогій у музейнай сферы магчыма толькі пры наяўнасці неабходных прафесійных кампетэнцый у музейнага работніка, заснаваных на шырокім багажы ведаў і іх прымяненні з выкарыстаннем інтэгратыўнага і міждысцыплінарнага падыходаў. З гэтай мэтай у 2017 г. у адукацыйны стандарт уведзены новыя дысцыпліны — «Асновы праектнай дзейнасці музея», «Музейны дызайн», «Выдавецкая дзейнасць музея», «Арт-тэрапія ў музеі», «Музейная сацыялогія», «Тэорыя і практыка экскурсійнай дзейнасці», «Гісторыя мастацтва» і інш. [9].

Аператыўнае абнаўленне адукацыйных стандартаў і праграм звязана з інтэнсіўнасцю тэмпаў павелічэння аб'ёму прыкладных ведаў, укаранення новых тэхналогій, павелічэння інфармацыйных плыняў.

У 2014 г. Інбелкультам праведзена сацыялагічнае даследаванне, якое ставіла на мэце вывучэнне запатрабаванняў устаноў культуры ў павышэнні кваліфікацыі і перападрыхтоўцы кадраў. Сярод асноўных праблем, імкненне да вырашэння якіх стымулюе работнікаў да павышэн-

ня свайго прафесійнага ўзроўню, — цяжкасці ў пошуку і прыцягненні дадатковых рэсурсаў (41,7 %), неабходнасць правядзення платных мерапрыемстваў і аказання платных паслуг (24,1 %), перагружанасць разнапланавымі відамі дзейнасці (24,6 %), недастатковае інфармацыйна-метадычнае забеспячэнне дзейнасці па месцы працы (18,3 %), слаба наладжаныя прафесійныя кантакты і сувязі з іншымі арганізацыямі сферы культуры (11,7 %), інертнасць мыслення і нерашучасць у выкарыстанні новых тэхналогій і форм работы ў выніку адсутнасці тэарэтычнай і практычнай базы (10,1 %).

Як паказвае аналіз, спецыялісты адчуваюць патрэбу ў інфармаванасці аб новых распрацоўках і дасягненнях у сферы сваёй дзейнасці (43,9 %), новых тэхналогіях і формах дзейнасці (41,9 %), веданні сучасных трэндаў у вобласці сваёй прафесійнай дзейнасці (29,5 %), маркетынгавых (26,8 %) і інфармацыйна-камунікацыйных тэхналогій (25,9 %), псіхалогіі зносін (21,8 %), асноў арганізацыі дзейнасці (19,1 %).

Кіраўнікам, як сведчаць вынікі апытання, не хапае як звестак аб актуальных распрацоўках (47 %) і формах дзейнасці (41,7 %), так і трывалых ведаў у галіне менеджменту (30 %) і маркетынгу (28 %), асноў заканадаўства (27,3 %), праектавання (25,8 %), інфармацыйна-камунікацыйных тэхналогій (24,2 %), сацыяльна-псіхалагічных асноў кіраўніцкай дзейнасці (15,9 %) і інш.

З мэтай вызначэння эфектыўнасці адукацыйнага працэсу ў Інбелкульце праводзіцца анкетаванне слухачоў, для якога створана электронная сістэма пры дапамозе сэрвісаў google, прызначаная для запаўнення рэспандэнтамі ў рэжыме on-line. Вынікі анкетавання сведчаць, што сярод тэм, найбольш запатрабаваных слухачамі, якія асвойваюць адукацыйную праграму павышэння кваліфікацыі, вылучаюцца найперш тыя, што звязаны з «уваходжаннем» музеяў у рыначную эканоміку (эканамічнымі і ўпраўленчымі аспектамі, камунікацыйнымі і маркетынгавымі тэхналогіямі): «Асновы праектнай дзейнасці музея», «Платныя паслугі ў музеі», «Вывучэнне музейнай аўдыторыі: сацыялагічны аспект», «Арт-тэрапія ў музеі», «Партнёрскія праекты як перспектыўная форма мадэрнізацыі музейнай дзейнасці», «Музей і наведвальнік: новыя падыходы ў пабудове мадэлей узаемадзеяння», «Інфармацыйныя тэхналогіі ў экспазіцыйна-выставачнай дзейнасці музея», «Інструментарый прасоўвання музейнага сайта» і інш. Разам з тым, не губляюць сваёй актуальнасці пытанні навукова-фондавай дзейнасці: «Актуальныя праблемы навукова-фондавай работы на сучасным этапе»,

«Навуковае камплектаванне музейных фондаў», «Абсталяванне музейных фондаў», «Праблемы рэстаўрацыі музейных фондаў» і інш.

Асновай для ўдасканалення сістэмы ДАД з'яўляецца ўмацаванне інтэграцыі паміж навукай і адукацыяй. У Рэспубліцы Беларусь адзін з паказчыкаў ажыццяўлення навуковага падыходу ў распрацоўцы і рэалізацыі адукацыйных праграм — укараненне вынікаў навуковых даследаванняў у адукацыйны працэс. У 2013—2015 гг. Інбелкультам распрацоўвалася навукова-даследчая работа па вывучэнню музейнай сеткі, яе зместу, структуры і тэмпаў развіцця [3], у якой актыўны ўдзел прынялі супрацоўнікі кафедры этналогіі, музеалогіі і гісторыі мастацтваў А. А. Гужалоўскі і В. У. Мірончык. Аналітычныя матэрыялы даследавання пакладзены ў аснову зместу адукацыйных праграм і вучэбна-метадычных матэрыялаў.

Разам з тым, актуальнай праблемай сучаснага музея працягвае заставацца яго кадравае забеспячэнне. Адпаведна з дадзенымі статыстыкі немалую частку ад агульнай колькасці кіраўнікоў музеяў (43 %) складаюць асобы ад 50 да 60 гадоў і старэй. Значнай з'яўляецца колькасць спецыялістаў, якія не маюць альбо толькі набываюць вопыт практычнай работы. Спецыялісты ва ўзросце ад 18 да 39 гадоў складаюць пераважную большасць музейных работнікаў (58 %), з іх 14 % — работнікі ад 18 да 24 гадоў. Сёння для гэтага сегменту характэрна найбольшая цяжучасць кадраў. Немалаважна і тое, што 18 % кіраўнікоў і 23 % спецыялістаў музеяў не толькі не маюць музейзнаўчай, але і наогул вышэйшай адукацыі. Усё гэта ўплывае на ўзнікненне праблем, звязаных з вострым дэфіцытам ведаў, неабходных для працы ў новых умовах. Іх вырашэнне магчыма толькі шляхам эфектыўных сумесных намаганняў устаноў вышэйшай адукацыі, дадатковай адукацыі дарослых і музеяў краіны, паколькі наяўнасць кампетэнтных прафесійных кадраў, развіццё і ўзбагачэнне прафесійнай парадыгмы ўтвараюць аснову эфектыўнага развіцця музейнай справы.

БІБЛІАГРАФІЧНЫЯ СПАСЫЛКІ

1. Государственная программа «Образование и молодежная политика» на 2016—2020 гг., утвержденная Постановлением Совета Министров Республики Беларусь от 28.03.2016 г. № 250. URL: <http://edu.gov.by/page-1061> (дата обращения: 01.06.2017).

2. *Гужаловский А. А.* Подготовка музейного персонала // Первый Национальный форум «Музеи Беларуси» : сб. материалов деловой программы, Гродно, 12—14

октября 2012 г. / сост., общ. ред. И. Б. Лаптенюк. Минск : Институт культуры Беларуси), 2013. С. 125—133.

3. «Изучить динамику развития музейной сети Республики Беларусь, исследовать ее содержание, структуру и темпы развития музейной сферы, процессы и проблемы музейного развития с учетом инновационного опыта музеев зарубежья, разработать модель развития музейной сети Республики Беларусь и научно-методические рекомендации», № госрегистрации 20132642.

4. *Лапцёнак І. Б.* Дадатковая адукацыя дарослых у сферы культуры ў кантэксце сучасных адукацыйных трэндаў // Сучасная дадатковая адукацыя дарослых у сферы культуры : навукова-метадычнае забеспячэнне і павышэнне якасці адукацыі / укл. : І. Б. Лапцёнак ; рэдкал. : І. Б. Лапцёнак (гал. рэд.) [і інш.]. Мінск : Інстытут культуры Беларусі, 2016. С. 3—12.

5. *Лапцёнак І. Б.* Сучасныя вектары развіцця музейнай дзейнасці ў дынаміцы сацыяльна-культурных працэсаў : аналітычны агляд // Музеі Беларусі : праблемы, перспектывы, інавацыі. Экспазіцыйна-выставачная дзейнасць / уклад., пер. з рус. мовы, агульн. рэд. І. Б. Лапцёнак. Мінск : Інстытут культуры Беларусі, 2012. С. 27—36.

6. *Матевося Е. Р.* Система подготовки и повышения квалификации музейных специалистов в Республике Беларусь // Исторические экспозиции региональных музеев в постсоциалистический период / отв. ред. И. В. Чувилова. СПб. : Алетейя. С. 236—240.

7. Национальная стратегия устойчивого социально-экономического развития Республики Беларусь до 2030 г. URL: http://www.economy.gov.by/dadvfiles/001251_55175_NSUR.pdf. (дата обращения: 01.06.2017).

8. Образовательный стандарт Республики Беларусь. Переподготовка руководящих работников и специалистов, имеющих высшее образование. Специальность 1-23 02 73 «Коммуникация в сфере музейной деятельности» / Е. А. Макарова, И. Б. Лапцёнак, А. Б. Сташкевич, А. А. Кушнеревич. Минск : Мин-во обр. Респ. Беларусь, 2013. 17 с.

9. Образовательный стандарт Республики Беларусь. Переподготовка руководящих работников и специалистов, имеющих высшее образование. Специальность 1-23 02 73 «Коммуникация в сфере музейной деятельности» / И. Б. Лапцёнак, А. И. Степанцов /. Минск : Мин-во обр. Респ. Беларусь, 2017. 20 с.

Мастеница Елена Николаевна — кандидат исторических наук, доцент; заместитель заведующего кафедрой музеологии и культурного наследия Санкт-Петербургского государственного университета культуры и искусств

КУЛЬТУРНО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ МУЗЕЯ В XXI ВЕКЕ: ВЫЗОВЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Е. Н. Мастеница

В фокусе внимания автора находится трансформация культурно-образовательной деятельности музея в условиях глобализации и культуры постмодерна. Отмечается, что термин «культурно-образовательная деятельность» отражает как реалии музейной практики, так и научные взгляды современных музеологов в области методологии и методики реализации образовательно-воспитательной функции музея. Анализируются содержание и методы культурно-образовательной деятельности и ее соотношение с музейной педагогикой. Обозначены перспективы развития культурно-образовательной деятельности музея как ответы на вызовы современной эпохи.

Ключевые слова: глобализация; постмодерн; культура; музей; культурно-образовательная деятельность; музейная педагогика; музейный предмет; музейная экспозиция.

CULTURAL AND EDUCATIONAL ACTIVITY OF THE MUSEUM IN THE XXI CENTURY: CHALLENGES AND PROSPECTS

In focus of the author's attention there is a transformation of cultural and educational activity of the museum in the conditions of globalization and postmodern culture. It is noted that the term «cultural and educational activity» reflects both realities of museum practice, and scientific views of modern researches in the field of methodology and a technique of museum educational function realization. Contents and methods of cultural and educational activity and its correlation with museum pedagogic are analyzed. The prospects of development cultural and educational activity of the museum as answers to the challenges of modern era are emphasized.

Keywords: globalization; postmodern; culture; museum; cultural and educational activity; museum pedagogic; museum subject; museum exposition.

Просветительская парадигма была артикулирована и концептуально оформлена в трудах французских энциклопедистов середины XVIII в. Посвященная музею статья в знаменитой «Энциклопедии, или толковом словаре наук, искусств и ремёсел», издаваемой под редакцией Д. Дидро, стала своеобразной программой, на долгое время определившей музей как публичное пространство и действенное средство распространения знаний, способствовавших, согласно утопичным воззрениям мыслителей

того времени, улучшению нравов общества в целом. Класно-урочная система Яна Амоса Каменского, а также ее аналог лекционно-семинарская система университетского образования долгое время отвечали образовательным идеям и концепциям эпохи Просвещения. Монологический способ дидактического представления музейных коллекции в публичных музеях, появившихся в европейских странах разными темпами в XVII—XVIII вв. и достигших апогея своего развития в XIX в., также соответствовал трактовке музея как храма науки и искусства, где хранитель коллекций, являясь ученым-исследователем, приоткрывал завесу над тайнами наук или служил проводником в мир изящных искусств.

XX век радикально изменил просветительскую модель музея, а также содержание и методы его образовательной деятельности, впервые сформулированные учеными-энциклопедистами и закреплённые европейской культурной традицией. Эти трансформации были обусловлены общим историческим контекстом эпохи двух мировых войн, социальных катаклизмов и революционных потрясений, а также исторически обусловленной сменой образовательной парадигмы. Зарождение музейной педагогики в Германии, новаторские образовательные идеи отечественных философов и музейных деятелей, концепция Н. К. Рериха об образовании «через культуру» стали предвестниками отхода от дидактизма и назидательности просветительской модели музея. Укрепляются и распространяются представления об образовательной функции музея, ориентированной на воспитание и тесно с ним увязанной. Образование в музее, в отличие от школьного (начального, среднего) и высшего, нацелено не на добычу, переработку и усвоение знаний, а признается добровольным, неформальным и непрерывным, поскольку направлено на развитие личности и ее творческих способностей, расширение кругозора, воспитание вкуса вне зависимости от возраста и социального статуса.

Однако в советский период в России в связи с необходимостью ликвидации массовой безграмотности населения и политизацией культуры термин просветительский, доставшийся от века Просвещения, использовался как актуальный, дополненный новыми смысловыми определениями: «политико-просветительная», «массовая идейно-воспитательная работа», «научно-просветительная». Последнее определение до сих пор сохраняет свое употребление в названиях структурных подразделений некоторых музеев, а также в обозначении рода деятельности с посетителем или отдельных ее форм. Важно констатировать, что в последние десятилетия XX в. для обозначения широкого спектра взаимодействия музеев различ-

ных видов и профилей с публикой закрепился термин «культурно-образовательная деятельность», что отражает как реалии музейной практики, так и научные взгляды современных музеологов в области методологии и методики реализации образовательно-воспитательной функции музея [8, с. 53—56].

Осмысление методологических оснований культурно-образовательной деятельности музея на рубеже XX—XXI вв. происходит в русле общей гуманизации науки, культуры и образования. Идеи философии современного образования (культурное развитие личности, диалог культур, основание, удержание, охрана и воссоздание богатства культурно-исторических, нравственно-духовных ценностей и смыслов, подготовка к овладению методами и содержанием познания и практики) наравне с культурологическими подходами служат теоретико-методологической основой культурно-образовательной деятельности современного музея [3, с. 123—124].

Информационная заданность содержания музейной экспозиции (информирование) в меньшей степени способствует диалогу с историческим прошлым и настоящим. Ориентирами исторического познания в музее становятся технологии, направленные на понимание и на создание условий для «знаний-чувствований», «знаний-погружений» и «знаний-переживаний», что предполагает и развитие принципов диалогической коммуникации, внедрения интерактивных методик в культурно-образовательную деятельность музея наряду с совершенствованием методов и приемов создания экспозиций и выставок.

Содержание усваивается наиболее результативно с помощью диалогических коммуникативных форм. Культурно-образовательная деятельность является важным компонентом музейной коммуникации и одним из ведущих направлений музейной работы. Теоретическую основу этой деятельности составляет музейная педагогика. Понятие «культурно-образовательная деятельность» шире понятия «музейная педагогика», так как включает, по существу, все, что относится к организации и проведению многоаспектной работы с самой разнообразной музейной аудиторией [5, с. 427]. Для определения целей культурно-образовательной деятельности музея, на наш взгляд, представляет интерес введенное М. Б. Гнедовским понятие «музейный ритуал», смысл которого находится в преодолении отчужденности предметов и прошлого в целом. Он справедливо говорит об особой активности сознания, направленной на переживание прошлого, внутреннее понимание связи прошлого и настоящего [2, с. 35—36]. Современная экспозиция должна не учить, а

продуцировать импульс и мотивацию к постижению, вызвать ощущение сопричастности культуре [6, с. 5].

Особо следует остановиться на соотношении музея и школы в образовательном процессе. Многие музеи организуют культурно-образовательную деятельность, согласуя ее с темами школьных программ и зачастую, тем самым, распространяя аудиторные методы на музейное пространство. В данном варианте музей выполняет дополнительную функцию по отношению к общему базовому образованию, являясь своеобразной иллюстрацией учебного курса. Такое сотрудничество школы и музея Л. М. Ванюшкина определяет как «модель соподчинения» [1, с. 111]. В этой связи существует угроза утраты музеем своего собственного содержания и «музейности» форм презентации музейной информации.

Другой вариант взаимодействия, основанный на условиях равноправного союзничества и реализуемый через способы, адекватные природе школы и музея, относится к «модели партнерства», которая опирается на теорию музейной коммуникации [1, с. 111] и являет собой наиболее прогрессивное представление о характере взаимоотношений образовательных учреждений и музеев.

Современному музею следует развивать образовательную деятельность, приоритетно подчиняясь логике собственных коллекций и экспозиций, а не логике школьных учебных программ. Естественно, учитывать содержание дошкольного, школьного и вузовского образования музеем необходимо, но при этом не стоит его дублировать, тем более заменять. По справедливому замечанию В. С. Плохотнюка, музею не следует «конкурировать с другими учреждениями в несвойственных ему делах» [7, с. 184]. Важно найти ту содержательную нишу, которая откроет новые грани знакомых тем, расширит горизонт непознанного, создаст условия для исследовательской практики. Суть деятельности научного сотрудника музея (экспозиционера, музейного педагога) при создании экспозиций, проектировании музейно-педагогических программ и рецепции посетителя заключаются в стремлении понять и познать прошлое, распознать его присутствие в настоящем, расшифровать знаки музейных предметов и постигнуть смыслы тематико-экспозиционных комплексов.

Огромное значение в связи с вышесказанным приобретают не только вопросы содержания культурно-образовательной деятельности, но и методов ее реализации. Музеем следует модернизировать методику работы с музейным предметом, коллекцией и пространством музея в целом. Особое внимание необходимо уделять проблеме совершенствования сис-

тематических форм работы, направленных на формирование постоянной аудитории музея.

Кардинальные сдвиги общественного развития, катализируемые стремительным развитием глобализации, информационно-коммуникационных технологий необратимо меняют картину мира, способы мышления и восприятия лавинообразно нарастающего объема информации, нивелируют смыслы и ценности культуры. Глобальная политика и глобальная экономика стали серьезным вызовом традиционным музейным институциям, порождая бесчисленное количество коммерчески ориентированных парамузеев или «учреждений музейного типа», не имеющих коллекций подлинных предметов и зачастую использующих авторитет музейной культурной формы как модный бренд [4, с. 119—120].

Постмодерн (постпостмодерн или трансмодерн) как состояние современной культуры вызвал необходимость переосмысления образовательной парадигмы вообще и образовательной деятельности музея в частности в условиях постнекласического этапа развития науки, критики тотальных дискурсов, размывания границ между добром и злом, высоким и низким, подлинным и неподлинным, массовым и элитарным, господства игры и иронии в искусстве. Ситуация постмодерна также стала своеобразным вызовом сложившейся модели коллекционного музея, поскольку предельно обострила проблему сохранения и способов презентации культурного наследия в традиционном музее, а также форм его интерпретации и актуализации. Впервые за последние двести лет априорная ценность культурного наследия и его полезность для общества не воспринимается многими столь же очевидно, как прежде.

Следует обратить пристальное внимание и на тот факт, что вступление в активную социальную жизнь «поколения игрек» (generation y) и идущее ему на смену «поколение зет» (generation z), также ставит перед музеями задачу гибкой адаптации форм и методов взаимодействия с реальной и потенциальной аудиторией в соответствии с ее запросами и ожиданиями. Поколение, родившееся и получившее образование в эпоху интернета, уже не воспринимает радио и телевидение как средство массовой информации и практически не пользуется ими. Социальные сети и виртуальная реальность становятся и площадкой общения, и способом самовыражения, а также источником быстрого и доступного получения информации и ее обмена.

В силу этого пространство реального музея, насыщенное артефактами культуры, нагруженное смыслами и ассоциациями, воспринимается

клиповым сознанием, фрагментарным мышлением и неразвитой эмоциональной сферой представителей новой эпохи, совершенно иначе, чем уже привычный для них виртуальный аналог, и с этим нельзя не считаться. Вербальное сопровождение экскурсовода молодыми посетителями музеев охотно заменяется на более привычные текстовые пояснения, мгновенно «считываемыми» с помощью разнообразных девайсов.

Перспективы развития образовательной деятельности музея как социокультурного института должны быть четко и продуманно выстроены в ответ на рассмотренные выше вызовы новой эпохи. Ответы на вопросы о том, какой должна быть образовательная деятельность в музее, каковы векторы ее видоизменений, сегодня не могут иметь однозначного, а тем более рецептурного характера. Но вполне очевидна актуальность следующих рекомендаций, разумеется, нуждающихся в пристальном внимании и углубленном научном осмыслении.

Представляется, что оригинальность музейных проектов, нестандартных по содержанию и форме, должна обеспечить их конкурентное превосходство над «продуктами» индустрии развлечений и досуга. Иными словами музей, взвешенно балансируя между научными основаниями и зрелищностью своих экспозиций и выставок, организуя креативные культурные события и акции образовательно-рекреационной направленности, может стать местом, где человеку интересно и комфортно, где он получает уникальный опыт подлинности, погружаясь в прошлое и испытывая эмпатию при соприкосновении с ним. Долгосрочность (цикличность) музейных программ, их последовательно осуществляемая системность не только формирует постоянную аудиторию зрителей и участников процесса музейной коммуникации, но и создает сложившийся круг друзей музея, его сторонников, укрепляя социальный имидж и престиж.

Визуализация музейной информации и разнообразие форм ее подачи, а также широкий спектр интерпретационных практик эвристического характера, ориентированных не только и не столько на передачу и усвоение знаний, а на получение удовольствия от соприкосновения с прекрасным или познания непознанного, рассчитаны на пробуждение интереса к предмету, сохраняемому и демонстрируемому в музее. Иными словами культурно-образовательная деятельность в музее должна нести в себе мощный импульс приобщения к истории человечества и человека во всех ее проявлениях, заряд любознательности по отношению к разнообразным явлениям мировой культуры и к актуальным проблемам ее современного развития. Использование ресурса музеев в образовательной деятельности, на наш взгляд, имеет неоспоримые преимущества и от-

крывает новые перспективы. Привлечение в музейное пространство и музейное профессиональное сообщество представителей молодого поколения позволит столичным и региональным музеям развиваться в ногу со временем, сохраняя традиции и транслируя историко-культурный опыт, реализуя поистине неисчерпаемый образовательный потенциал музея в XXI в.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЕ ССЫЛКИ

1. *Ванюшкина Л. М.* Внеаудиторное образование — путь в новое образовательное пространство. СПб. : СПбГУПМ, 2003. 224 с.
2. *Гнедовский М. Б.* Музейная коммуникация и ритуал // Некоторые проблемы исследований современной культуры : сб. науч. тр. М. : НИИ культуры, 1987. С. 35—43.
3. *Мастеница Е. Н.* Культурологический вектор образовательной деятельности музея // Вестник университета Российской академии образования. — № 5 (48). — 2009. С. 123—125.
4. *Мастеница Е. Н.* Музей в условиях глобализации // Вестник СПбГУКИ. №4 (25). 2015. С. 118—122.
5. Музейное дело России / под. ред. М. Е Каулен, И. М. Косовой, А. А. Сундиевой. М. : Изд-во «ВК», 2003. 614 с.
6. Музей в системе непрерывного образования // Музейное дело и охрана памятников : экспресс-информация; Ред. Е. К. Дмитриева. Вып. 1. М. : Гос. б-ка СССР им. В. И. Ленина, 1990. 16 с.
7. Плохотнюк В. С. Краеведческий музей в структуре культурной коммуникации // Образовательная деятельность художественного музея : труды Российского научно-практического центра по проблемам музейной педагогики. Вып. VI. СПб. : ГРМ, 2000. С. 182—185.
8. *Шляхтина Л. М., Мастеница Е. Н.* Музейно-педагогическая мысль в России. Исторические очерки. СПб. : СПбГУКИ, 2006. 271 с.

Файзуллина Галия Шаукетовна — кандидат исторических наук, заведующая научно-исследовательским отделом Государственного историко-культурного музея-заповедника «Иссык» (Алматы, Казахстан)

ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЕ МУЗЕЙНЫЕ СООБЩЕСТВА В КАЗАХСТАНЕ

Г. Ш. Файзулина

Рассматривается проблема формирования и деятельности музейных профессиональных сообществ в Казахстане. Анализируется опыт создания национального комитета ИКОМ, реализации проектов Центра современной культуры Дешт-и-Арт, организации фестивалей областными музеями. Делается вывод о том, что объединение усилий государства и общественных организаций (фондов) дает наиболее эффективный результат.

Ключевые слова: профессиональные музейные сообщества; ИКОМ; музейный проект; музейный фестиваль.

PROFESSIONAL MUSEUM COMMUNITIES IN KAZAKHSTAN

The article reviews problems of formation and activities of the professional museum communities in Kazakhstan. The article considers experience of creating the National Committee of ICOM, the implementation of Contemporary Culture Centre Dasht-i-Art projects and organization of Regional Museums festivals. It is concluded that a combination of efforts of the state and public organizations (funds) provides the most effective result.

Keywords: the professional museum communities; ICOM; museums project; museum festival.

Музей как социокультурный институт представлен двумя условными составляющими — «люди» и «предметы». Можно предположить, что выпускники исторических факультетов со специальностью «археолог» выбирают деятельность в музее связанную с фондами, коллекциями, а «этнографы», имея большой опыт коммуникаций с населением во время полевых практик, становятся сотрудниками культурно-образовательных отделов. «Музееведами» и те и другие, а также историки, искусствоведы, биологи, геологи становятся в процессе практики. В этом смысле большую роль играют музейные профессиональные сообщества, в рамках которых и происходит повышение квалификации, развитие профессиональных знаний и навыков.

В Казахстане музейные сообщества имеют свою историю и разные формы. При этом можно и необходимо выделить актуальные на сегодняшний день формы профессионального сотрудничества.

Начало истории имеет свои корни в музейной жизни Советского Союза. Международное поле профессионального взаимодействия было обусловлено активизацией музейной деятельности в 1960—70-х гг., чему способствовали процессы демократизации, ослабление «железного занавеса», развитие туризма, прежде всего, международного. В первой половине 1957 г., в соответствии с приказом Министра культуры СССР был образован советский комитет Международного совета музеев (ICOM). Международный совет музеев ICOM (International Council of Museums, рус. — ИКОМ) был образован под эгидой ЮНЕСКО в 1946 г. Эта международная профессиональная неправительственная организация, объединяющая музеи и музейных работников получила высший консультативный статус категории «А» при экономическом и социальном совете ООН. В послевоенной обстановке ИКОМ был призван соединить разные народы в деле сохранения историко-культурного наследия [1, с. 79—91; 29]. И если принять во внимание изолированность Советского Союза от мирового сообщества, то участие в работе ИКОМ было для советских музеев «окном в мир».

Согласно Положению о Советском комитете Международного совета музеев, принятому 26 марта 1970 г. он был полностью подотчетен Министерству культуры СССР. Кроме того, члены Советского комитета, активно участвуя в его работе, «сообщали сотрудникам своих музеев, музейным работникам города, республики, отделам музеев в управлениях и министерствах культуры о работе комитета, о наиболее интересном в деятельности других музеев страны, зарубежных музеев». Необходимо отметить, что идеологическое давление на учреждения культуры, в том числе и музеи, со стороны советских государственных органов не уменьшалось вплоть до 1980-х гг. Соответственно главными темами для обсуждений на сессиях Советского комитета Международного совета музеев являлись планы участия в международных мероприятиях и доклады, готовящиеся советскими специалистами для международных конференций [12, л. 39—41]. Одна из сессий (XLIV) Советского комитета Международного совета музеев состоялась в Алма-Ате на базе Центрального государственного музея Казахстана в 1989 г.

После распада СССР музейные сообщества независимых государств стали создавать свои национальные комитеты. В Казахстане возможностью самостоятельного выхода на международную арену воспользо-

лись, в первую очередь, учреждения с республиканским статусом. Ими были проведены крупные международные выставки «Золотой Человек» (Италия, Мантуя, Рим, 1998 г.), «Космос Казахстана» (Ренн, Париж, 2001 г.), ЭКСПО-2005 (Аичи, Япония), «Под знаком золотого грифа: королевские захоронения скифов» (Берлин-Мюнхен-Гамбург, Германия, 2007—2008 гг.), «Кочевники и их связи: Древнее искусство и культура Казахстана» (США, 2012 г.), «Неизвестный Казахстан — археология в сердце Азии» (Германия, 2013 г.) [8, с. 182—185].

В 1990-е гг. наряду с «волной» создания новых музеев, ряд старых музеев страны оказался в состоянии «выживания». Была разрушена система обязательной ответственности центральных музеев за профессиональный уровень деятельности региональных музеев республики. Крупные музеи стали международно-ориентированными в своей деятельности.

В конце 1990-х — начале 2000-х годов для музеев Казахстана наступил этап возрождения и развития. Наряду с подъемом в разных сферах музейной жизни, возросла и укрепилась потребность в профессиональном сотрудничестве. В этой ситуации естественным было обращение к традиционным формам и организациям. И если Российский комитет ИКОМ был создан в 1992 г. за счет замены в названии слова «советский» на «российский», в независимом Казахстане эта работа начиналась «с нуля». Это предполагало, во-первых, юридическое оформление комитета, во-вторых, установление профессиональных связей, удовлетворение профессиональных потребностей в общении, обмене опытом, повышении квалификации.

Учредительная конференция Национальной ассоциации музеев «ИКОМ Республики Казахстан» состоялась 28 ноября 2002 г. в Алматы. Участниками конференции стали представители 36 музеев Министерства культуры, информации и общественного согласия Республики Казахстан, а также офиса ЮНЕСКО в Казахстане. Согласно Учредительному договору [4], было принято решение о размещении Комитета в здании Государственного музея искусств им. А. Кастеева и определены суммы ежегодных членских взносов. В 2004 г. был организован семинар для реставраторов. В 2005 г. Научно-консультационный центр «MUSEUM» при Национальной ассоциации международного совета музеев (ICOM KAZAKHSTAN) опубликовал объявление об оказании высококвалифицированной помощи на договорных началах в решении вопросов, связанных со сферой музейной деятельности (разработке научных и архитектурно-художественных проектов, реставрации произведений живописи и прикладного искусства, экспертной оценке и атрибуции музейных

предметов и т. д.) [5, с. 86]. В 2006 г., выступая на круглом столе «Музей и общество» в Астане, исполнительный секретарь «ИКОМ Казахстана» А. Ж. Джадайбаев говорил, в том числе, о необходимости выработки стратегии осуществления совместных проектов в сфере совершенствования работы музеев [2, с. 61—64]. К сожалению, вопреки ожиданиям, создать в это время активно функционирующую организацию, представляющую интересы всех членов музейной Ассоциации, не получилось.

Членские взносы в Секретариат ИКОМ в Париж с 2007 г. не перечислялись. Можно предположить, что члены казахстанской Ассоциации не увидели ожидаемой реальной поддержки своих профессиональных интересов. Между тем, в новых экономических условиях каждый музей стремился получить конкретный результат, который он мог бы применить в деятельности именно своего музея. Кроме того, в отличие от советского времени, нельзя было директивным способом заставить музеи платить взносы. Поэтому, прежде всего рядовые члены ассоциации — малые музеи не стали платить «кровно заработанные» средства за иллюзию их участия в мировом музейном процессе.

Тем не менее, репутация ИКОМ способствовала непреходящему интересу к нему со стороны музейщиков. В итоге инициатива была «перехвачена» музеями Астаны. Поскольку де-факто первый Национальный комитет «ИКОМ Казахстана» прекратил свое существование, то в 2013 г. музеями города Астаны был реиницирован «Казахстанский комитет Международного совета музеев» (ИКОМ Казахстан) на базе этно-мемориального комплекса «Карта Казахстана «Атамекен». 28 февраля 2013 г. Комитет был одобрен председателем Национальной Комиссии Республики Казахстан по делам ЮНЕСКО и ИСЕСКО И. Тасмагамбетовым. Президентом Казахстанского комитета была выбрана У. Д. Муналбаева. Во многом благодаря ее личной активности деятельность этой организации стала заметной на музейном поле. В 2014 г. на базе этно-мемориального комплекса стал издаваться журнал «ИКОМ Казахстан. Наследие музеев Казахстана». Этот журнал стал преемником переименованного в «Культурное наследие» «Қазақстан музейлері» («Музеи Казахстана»), первый номер которого вышел в декабре 2002 г. благодаря усилиям коллектива Президентского центра культуры и инициативе У. Ш. Ибрагимова. Оба эти журнала были ответом на запрос времени — музеи испытывали профессиональный информационный «голод», хотели узнавать новое и рассказывать о своих достижениях и открытиях. Журналы расценивались сообществом как музейно-профессиональная площадка общения.

В 2015 г. на республиканской конференции «Музей и устойчивое развитие общества», директор Национального музея Республики Казахстан Д. Мынбай был избран президентом Национального комитета «ИКОМ Казахстан». Национальный музей активно проявляет себя не только в международных связях, но и в патронировании музеев Республики. Например, в декабре 2016 г. была организована 10-дневная стажировка руководителей музеев Казахстана в музеях Китая.

Параллельно с установлением сотрудничества между музейными работниками Казахстана и Международным советом музеев, в Центральной Азии, в том числе в Казахстане развивалась негосударственная (неправительственная) инициатива в сфере музеев. В 2005—2014 гг. Центром современной культуры Дешт-и-Арт (Караганда) был реализован масштабный региональный проект MUSEUMстан, в рамках которого реализовали обширную образовательную программу для музейных специалистов Казахстана, Кыргызстана, Таджикистана и Узбекистана (проведено 26 тренингов, в которых приняли участие 587 человек). Кроме этого, состоялось несколько грантовых конкурсов, направленных на поддержку музеев региона (22 проекта). Был учрежден региональный Фестиваль «Открытая Азия — Открытый музей» (проходил 4 раза и включен в новую Концепцию культурной политики Казахстана). Вышли из печати два сборника с материалами проекта, включающие в себя хронику, отзывы и публикации участников и экспертов проекта по актуальным вопросам музеологии, и еще один сборник, включающий в себя 45 докладов программы III и IV фестиваля. Всего в проекте приняли участие более 190 музеев центрально-азиатского региона, в том числе 76 казахстанских музеев [7, с. 135].

В отличие от государственных, данный проект поддерживал, в первую очередь, инновации в музейном деле региона. В то же время, по словам директора Центра Л. Н. Плетниковой, по прошествии времени, вновь на «повестку дня» встал вопрос о выработке и принятии профессиональных стандартов классических основ музейной работы.

В профессиональном музейном поле Казахстана, как и в любой другой сфере общественной жизни, всегда находился кто-то, кто делал чуть больше, чем другие. В числе таких лидеров, начиная с 2000-х гг., можно выделить Восточно-Казахстанский областной архитектурно-этнографический и природно-ландшафтный музей-заповедник (г. Усть-Каменогорск) и Актюбинский областной историко-краеведческий музей. Так, в сентябре 2003 г. на базе Усть-Каменогорского музея-заповедника при содействии Министерства культуры была проведена конференция,

на которой казахстанские музейщики смогли ознакомиться с опытом успешного музейного менеджмента в современных условиях. Музей-заповедник продолжает объединять и развивать региональные музеи, создавая вокруг себя своеобразную сферу влияния. В октябре 2004 г. на его базе был организован первый фестиваль музеев «Золотая карта Востока» [3]. В Усть-Каменогорск привезли свои лучшие экспонаты из 12 музеев области, в том числе из общественных и школьных. Каждый музей спроектировал свою небольшую экспозицию. Курчумский музей, например, представил изделия народных умельцев (рукоделие, пояс хаджи — мусульманского паломника, женское седло). Тарбагатайский музей показал бронзовый светильник, сделанный в первом тысячелетии до нашей эры, а также полный набор инструментов казахского ювелира (зергера). Зайсанский музей привез копии золотых изделий из Чиликтинского кургана. Музей города Риддера выставил ботинок рабочего со щегольской бахромой, немецкий ящик из-под мин, кисет советского солдата с красной вышивкой «Дорогой, закури». Награждение участников происходило в зале, где свою экспозицию развернул Государственный музей золота и драгоценных металлов.

Из областных музеев значителен опыт работы Актюбинского историко-краеведческого музея, который в 2000 г. организовал фестиваль «Музей в XXI веке», посвященный Году поддержки культуры. Программа фестиваля включала выставки, научно-практическую конференцию «Музей. Проблемы и перспективы развития», конкурс «Лучший музей области», ярмарку «Мастерство женских рук», посещение мемориального музея А. Молдагуловой. С 15 по 20 ноября 2000 г. Актобе стал столицей республиканского праздника, смысл которого сводился к вопросу «Каким мы видим музей в XXI веке?» [9].

В последнее время обращает на себя внимание деятельность Атырауского историко-краеведческого областного музея, который собирает «под крыло» музеи всего Западного региона — организует семинары для повышения квалификации и развития потенциала. Например, в 2009 г. прошел семинар по музейному делу [6], 2016 г. — семинар по проектированию с приглашенными специалистами из Москвы, Алматы, Караганды [13]. Государственный историко-культурный заповедник-музей «Иссык» в 2010 г., ещё официально не открывшись, в партнерстве с Центром «Дешт-и-Арт» организовал на своей площадке семинар для музейных экспозиционеров из четырех центрально-азиатских стран. Подобные семинары, ставшие традиционными, проводились ежегодно в 2013—2016 гг. Заповедник-музей целенаправленно идет к обретению статуса

методического центра по музейному делу для музеев области и республики. В 2017 г., повторяя успешный опыт Усть-Каменогорского музея-заповедника, в «Иссыке» реализовали выставочный проект ««Золотая карта» музеев Алматинской области». Видимо, именно заповедники-музеи в силу своей миссии могут и должны быть центром притяжения историко-культурных смыслов территорий.

Алматинская история музейных объединений не закончилась с переездом казахстанского комитета ИКОМ в Астану. Государственный орган в лице Управления культуры Алматы и Общественный фонд «Almadeniet» в 2014 г. в рамках программы «Алматы — культурная столица СНГ» организовали два музейных мероприятия международного уровня — 8-ю рабочую встречу Ассоциации музыкальных музеев и коллекций, а также Объединенный музейный форум, который включал в себя конференцию, мастер-классы под общим названием «Метаморфозы памяти: от наследия к современности» и 4-й Региональный Центрально-азиатский музейный фестиваль Дешт-и-Арт Центра. Большой интерес со стороны музейщиков Казахстана (всего на оба мероприятия прибыло 190 человек) был обусловлен всё ещё существующим профессиональным информационным «голодом», равно как и необычным форматом мероприятия.

В 2014 г. было принято решение о создании Объединения музеев города Алматы, в которое вошли пять из 27-ми имевшихся в то время в городе музеев. Впервые в истории музейного дела Казахстана была разработана Концепция развития музеев Алматы, определившая приоритеты развития объединения в долгосрочной перспективе [10, с. 122—127]. В 2015 г. акция «Ночь музеев» впервые объединила 10 музеев города. Получив положительный опыт совместного сотрудничества, Объединение музеев города Алматы при финансовой поддержке Фонда «Сорос-Казахстан» инициировало проект под названием «Путешествие в страну БАЛАПАН». Объединившие в этом проекте свои усилия пять музеев Объединения города Алматы, четыре научных музея системы Академии наук, а также «Дом-музей М. О. Аузова» наглядно продемонстрировали возможности «объединенного хора» голосов профессионалов [11, с. 40—43; с. 124—132].

Исходя из вышеизложенного, можно прийти к следующим выводам:

1. Вхождение музеев в мировое профессиональное сообщество через членство в ИКОМ необходимо. Кроме того, в Казахстане оно имеет государственную поддержку, так как эта общественная организация зарекомендовала себя эффективным сотрудничеством с правительствами

различных стран. Членство в ИКОМ рассматривается музейным сообществом Казахстана как важный инструмент утверждения профессиональных стандартов и продвижения новых технологий в музейном деле.

2. Опыт деятельности музейного фестиваля Дешт-и-Арт показал, что возможно объединение профессионалов и привлечение их к развитию музеев через проектную, конкурсную систему. Семинары и фестивали были школой профессионального мастерства, когда проекты получали публичную экспертную оценку. Музейщики учились на успехах и ошибках, своих и чужих.

3. В настоящий момент в музейно-профессиональном мире пришло понимание того, что даже очень сильный и крепкий музей не может быть в одиночестве. Чтобы добиться успеха, надо найти друзей и партнеров среди коллег. «Голос многих» может быть услышан как начальством, так и посетителями. Наибольший эффект при этом дает объединение усилий государства и общественных организаций (фондов).

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЕ ССЫЛКИ

1. *Ананьев В. Г.* Национальные и международные музейные организации: Учебно-методическое пособие. Спб., 2013. 140 с. ; Культурные ценности глазами таможенника : учеб. пособие / под общ. ред. В. И. Дьякова. Владивосток : ВФ РГА, 2004. 220 с.

2. *Джадайбаев А. Ж.* Национальная Ассоциация музеев «ИКОМ Казахстана». Опыт и перспективы развития организации в Казахстане // Выступления участников заседания «круглого стола» на тему «Музей и общество». Астана : МПП РК, 2006. 100 с.

3. *Кратенко А.* «Золотой» человек на «Золотой карте Востока» // Караван. 2004. сентябрь.

4. Материалы из библиотеки Государственного музея искусств им. А. Кастеева.

5. Музеи Казахстана. 2003. № 2 (3).

6. Музей ісін дамытудағы өзекті мәселелер. Областық семинар-кеңес. Атырау : Ағатай баспасы, 2009. 133 б.

7. Плетникова Л. Н. Назад в будущее? (наблюдения неравнодушного) // Музей XXI века. Стратегия развития: Междунар. науч.-практ. конф. : сб. статей к 80-летию ГМИ им. А. Кастеева. Алматы, 2015. 153 с.

8. *Сатубалдин А.* Значимость международных выставок в продвижении культурного имиджа страны // Интеграция культуры Казахстана в мировое культурное пространство: динамика и векторы: Сборник материалов международной научно-практической конференции Алматы : КазНИИК, 2013. 296 с.

9. Текущий архив Актюбинского областного историко-краеведческого музея. Д. 602.

10. *Файзуллина Г. Ш., Плетникова Л. Н.* Новая концепция развития музеев г. Алматы. Создание «Объединения музеев города Алматы» как активизация ресурса малых музеев // Музей XXI века. Стратегия развития. Междунар. науч. -практ. конф. : сб. статей к 80-летию ГМИ им. А. Кастеева. Алматы, 2015. 153 с.
11. *Файзуллина Г.* Школа мастерства — 2014 // Музей. 2015. № 3; *Файзуллина Г. Ш., Плетникова Л. Н., Бейсек Л. Б.* Роль музеев в формировании идентичности // Центрально-Азиатский искусствоведческий журнал. 2016. №. 3.
12. Центральный государственный архив Республики Казахстан. Ф. 1308. Оп. 3. Д. 583.
13. TV «Казахстан» Атырау. 2016. 23 февр. «Новости» [Электронный ресурс]. URL: <http://atyrautv.kz/ru/news/society/proektirovanie-kak-metod-organizacii-muzeya#> (дата обращения: 25.01.2017)

Чучвага Анна Анатольевна — кандидат культурологии, PhD, преподаватель Университета Альберты (Эдмонтон, Канада).

ТИПОЛОГИЯ, СТРУКТУРА, АРТЕФАКТ: СОВРЕМЕННЫЙ КАНАДСКИЙ МУЗЕЙ И ЕГО ПЕРСПЕКТИВЫ

А. А. Чучвага

Отражая изменения культуры и меняясь вместе с культурой, музеи Канады сохраняют и демонстрируют материальные объекты в их временном и пространственном развитии. Канадские музеи не только реализуют социальные функции документирования социальных и природных процессов, а также образования и воспитания. Они способствуют формированию нации, осознанию ею своего прошлого, настоящего и будущего.

Ключевые слова: музей; Канада; провинция Альберта; миссия; Ассоциация музеев Альберты; Канадская ассоциация музеев; правительство; муниципалитеты.

TYPOLOGY, STRUCTURE, ARTEFACT: CONTEMPORARY CANADIAN MUSEUM AND ITS PERSPECTIVES

Reflecting cultural changes and changing with culture, the museums of Canada preserve and demonstrate material objects in their temporal and spatial development. Canadian museums not only realize social functions of documenting social and natural processes, as well as education and upbringing ones. They contribute to the formation of the nation, the realization of its past, present and future.

Keywords: museum; Canada; Alberta province; mission; government; Museums of Alberta Association; Canadian Association of Museums; municipalities.

Свою книгу, посвященную истории музеев в Канаде «Формирование современного музея» Лианн МакТавиш начала с обескураживающего читателя заявления: «Современный музей не существует. Это эфемерное понятие, которое недостижимо в реальной жизни. Музей не может быть определен в каком-то конкретном физическом измерении или объяснен в линейном историческом нарративе, тем не менее, он был и остается мощной идеей. Начиная с XIX в. реформаторы, коллекционеры, кураторы, исследователи, преподаватели и меценаты пытались сконструировать идеальный музей. Невозможность достижения этой цели не охлаждала энтузиазм первых музейных проектировщиков» [22, с. 3]. По мнению канадского исследователя, создание и функционирование музея — это нескончаемый и динамичный процесс, который предполагает реализацию ряда операций, таких как формулировка музейной миссии, кол-

лекционирование, обмен артефактами, поиск средств, лоббирование правительств, ремонт и перестройка помещений. Эти операции выполняются каждый раз по-новому, следуя изменениям в экономике, социальной жизни и политической власти, а также отражая изменения в других социальных институтах — школах, университетах, библиотеках, а также различных субкультурах. Таким образом, с точки зрения Л. МакТавиш, музей — это материальная структура, казалось бы стабильная в своей материальности, но на деле оказывающаяся нестабильной и временной, постоянно видоизменяющаяся в своей сущности, несовершенная и никогда не являющаяся чем-то окончательно оформленным как идеологически, так и материально [22, с. 3].

Мой доклад, построенный в русле данной логики, является попыткой проанализировать современный канадский музей, как эффективно функционирующий социальный институт, который постоянно меняется и совершенствуется в соответствии с запросами культуры и общества. Я сфокусируюсь в основном на музейной структуре и музейных практиках провинции Альберта, где я живу и работаю. Музейное дело отдельно взятой провинции наглядно иллюстрирует то, как функционирует система музеев Канады в целом, как она регулируется и управляется.

В 2017 г. Канада празднует 150-летие Конфедерации, которая образовалась в 1867 г., когда Канада объявила себя самостоятельной державой, став юридически таковой в 1982 г. Альберта приобрела статус отдельной провинции только в 1905 г. Свое название провинция получила в честь принцессы Луизы Каролины Альберты (1848—1939) — четвертой дочери королевы Виктории и принца Альберта. Как ни одна другая страна из бывших британских колоний Канада и сейчас поддерживает тесные связи с британской монархией. Колониальное прошлое, в отличие от большинства других бывших колониальных стран, в Канаде, и в частности в провинции Альберта, окрашено в ностальгические тона и не имеет негативной коннотации.

Так, в 2005 г., когда праздновалось столетие провозглашения Альберты провинцией, ее посетила королева Елизавета II. В частности, она нанесла визит в Провинциальный музей Альберты, находящийся в столице провинции — г. Эдмонтоне. После ее визита, во время которого Елизавета взяла музей под королевскую опеку (*royal patronage*), музей был переименован в Королевский Музей Альберты (*Royal Alberta Museum*) [31]. Королевская опека имеет церемониальный характер и подразумевает спонсирование музея, либо оказание ему каких-либо услуг на бесплатной основе членом королевской семьи. Делается это для

того, чтобы сделать заметными достижения музея для публики, и за счет этого повысить его статус.

Королевский музей Альберты является одним из самых крупных музеев западной Канады. В 2018 г. он откроет свои двери в новом здании в центре Эдмонта, которое по предварительным подсчетам обошлось в 375 млн канадских долларов. Финансирование было выделено Правительством Альберты (253 млн) и Федеральным правительством Канады (122, 5 млн). После открытия музея в новом здании он будет считаться самым большим по площади музеем западной Канады. Подобную трансформацию и переезд в 2010 г. благополучно пережила главная художественная галерея Альберты — Art Gallery of Alberta, чья коллекция насчитывает ок. 6 тыс. картин и артефактов. Здание галереи было полностью перестроено по проекту архитектора Рэндала Пола Стаута и теперь украшает главную площадь Эдмонта [7]. Таким образом, центр столицы Альберты в настоящий момент переживает период архитектурной трансформации. Кроме двух новых музейных зданий там вскоре появятся новые здания филармонии, драматического театра и публичной библиотеки. В результате в городе появится т. н. район искусств (arts district), к которому впоследствии планируется присоединить факультеты искусств, дизайна, музыки и драмы Университета Альберты [21]. Амбициозный проект подразумевает, что все постройки и здание муниципалитета (City Hall) будут соединяться между собой надземными галереями и подземными переходами и составят единое пространство искусств, представляя собой своеобразное воплощение вагнеровской концепции *gesamtkunstwerk* в XXI в.

Что касается Королевского музея Альберты, то он лишь отдаленно может быть соотнесен с искусствами, поскольку редко проводит художественные выставки, фокусируясь преимущественно на естественных и социально-гуманитарных науках. Фондовое собрание музея включает следующие коллекции:

- ботаника, ихтиология, зоология и орнитология (577,745 предметов);
- археология, геология, палеонтология (9,224,075 предметов);
- этнология, антропология, военная и социально-политическая история (137,610 предметов);
- библиотека (70,103 книг и рукописей).

Как и многие государственные музеи, Королевский музей финансируется правительством Альберты за счет налогоплательщиков. При этом посещение музеев платное, и эта плата довольно ощутима для среднестатистического жителя.

тистического канадца. В этом отношении Королевский музей Альберты не отличается от абсолютного большинства музеев Канады, вход в которые платный. Существуют бесплатные дни для посещения — это могут быть праздники города, или к примеру, день семьи (отмечается в феврале) или бесплатные вечера раз в неделю или месяц. Многие музеи практикуют различные системы скидок для детей, студентов и пенсионеров. Также минимальная плата за вход может быть определена для членов музея (членом музея может стать любой желающий, заплатив при этом вступительный взнос) или для друзей музея, которым предлагается стать благотворителем и поддержать музей финансово. Также скидки предлагаются членам музейных и иногда академических ассоциаций. В отличие от соседних США, в Канаде не существует полностью открытых для бесплатного посещения музеев, таких как Смитсоновский институт, Центр Гетти, либо Музей Метрополитен, который предлагает посетителю самому определить размер входной платы.

Не только правительство или муниципалитеты финансируют культурные мероприятия и организации выставок в провинции. Крупные музеи как Королевский музей или Художественная галерея Альберты часто приглашают передвижные выставки, организованные столичными музеями и галереями и спонсированные различными коммерческими структурами. Большой интерес у жителей провинции вызвала выставка «Просыпающаяся красота: Рисунки прерафаэлитов и их современников из коллекции Денниса Ланигана» [33], которая была спонсирована канадской торговой сетью «Саймонс» [9]. Банки, строительные корпорации или крупные фирмы также спонсируют разнообразные культурные события, такие как Белая Ночь (Nuit Blanche), ночь современного искусства, которая впервые была устроена в 2002 г. в Париже и впоследствии распространилась по всему миру. В Белую Ночь, произведения искусства, перформансы и инсталляции разного рода функционируют, как это следует из названия акции, в течение целой ночи, при этом выставочным пространством становятся улицы, здания муниципалитета или площади города [40].

Музейная сеть Канады включает в себя музеи разных профилей, видов, форм собственности, причем каждый музей разрабатывает свою «миссию», в которой формулирует то, как музей себя определяет, для чего существует и на чем фокусируется его фондовое собрание. Так, Королевский музей формулирует свою миссию следующим образом: «Помогать жителям Альберты понимать и формировать окружающий мир, опираясь на природное и культурное наследие региона. Сохранять и рассказывать историю Альберты, описывать опыт людей и значение природной

среды в их развитии» [38]. Миссия очень важна для последующей практической деятельности каждого музея и галереи. С объяснения важности детальной формулировки миссии галереи или музея начинается базовый курс по музеологии в университетах страны.

Абсолютно иной тип исторического музея представляет собой исторический парк «Форт Эдмонтон» [20], который принадлежит не государству, а муниципальным властям. Он занимает 64 гектара (158 акров) долины реки Северный Саскатчеван и является одним из любимых мест отдыха эдмонтонцев. Подобные исторические парки есть в разных уголках Канады. Парк был открыт в 1967 г., когда был реконструирован по старым чертежам форт «Хадсон Бей», основанный в 1846 году с целью торговли пушниной. Летом, купленные у местного населения меха переправлялись по рекам в порт и далее следовали в Великобританию. Сегодня исторический парк «Форт Эдмонтон» включает в себя не только старый форт, окруженный оборонительной стеной, но также улицы, которые представляют раннюю историю города. Парк, в котором здания превращены в музейные объекты, предлагает ощутить атмосферу ушедшей эпохи: прогуляться по старым улицам, посетить жилые дома, полицейские участки, тюрьму, конюшни, фермы, банки, церкви, магазины и даже дом масонов, которые обставлены подлинной мебелью и заполнены различными артефактами того времени. В парке работает старая железная дорога, по которой доставляют экскурсантов к различным объектам. Работники парка одетые в соответствии с модой определенного времени рассказывают посетителям о жизни переселенцев и помогают почувствовать себя частью той эпохи. В назначенные дни можно посетить кинотеатр и посмотреть старые черно-белые фильмы, насладиться концертом фольклорной музыки, поучаствовать в раскрытии театрализованного убийства или увидеть праздник урожая, а зимой покататься на санях, запряженных лошадьми.

Не все большие музеи Канады находятся в крупных городах. Так, один из самых потрясающих воображение посетителя Королевский музей палеонтологии им. Дж. Тиррелла находится вдали от Эдмонта — в Каньоне Лошадиной Подковы, около городка Драмхеллер. Именно там было открыто одно из крупнейших в мире естественных захоронений динозавров, где и по сей день ведутся раскопки, делаются открытия в области палеонтологии. Музей Тиррелла, названный в честь известного канадского геолога, который обнаружил захоронение, соседствует с Парком динозавров и располагает фондовым собранием, содержащим более 130 тыс. единиц хранения.

Королевский музей палеонтологии, открытый в 1985 г., следующим образом формулирует свою миссию: «Стремиться быть признанным в мире публичным и научным музеем, нацеленным на коллекционирование, реставрацию, консервацию, сохранение, презентацию и интерпретацию палеонтологического материала, прежде всего происходящего из провинции Альберта» [2]. В ряде экспозиционных залов музей рассказывает историю жизни на Земле за период почти 4 миллиарда лет. Самый популярный зал посвящен динозаврам. В нем представлено более 40 аутентичных скелетов доисторических животных.

Музеи Канады не только демонстрируют материальную культуру, художественные произведения, научные достижения, а также палеонтологические и археологические находки. Каждый музей ведет культурно-образовательную работу, обращаясь к представителям всех возрастов. Так, Палеонтологический музей Тиррелла предлагает поучаствовать в настоящих раскопках в каньоне или самостоятельно изготовить слепок кости динозавра. Старшим школьникам предлагается образовательный тур с палатками и ночевкой в сердце каньона, младшим — изучить начальный курс по палеонтологии.

Не только Музей Тиррелла, но практически каждый музей старается составлять специализированные образовательные программы для школьников — так называемые программы K-12 (от детского сада до 12 класса). Студентам, специализирующимся в области палеонтологии и всем интересующимся аспектами этой науки предлагается посетить лекции признанных ученых, приглашаемых музеем. При этом многие образовательные программы или мероприятия для посетителей абсолютно бесплатны и проводятся волонтерами, а лекции признанных специалистов, прочитанные в рамках каких-то мероприятий, организованных музеями или на базе музеев, зачастую доступны онлайн. Так, например, лекция профессора Гризельды Поллок, всемирно признанного искусствоведа и автора множества книг и статей по феминизму, прочитанная в рамках коллоквиума, который проводился на базе Художественной галереи Альберты, доступна всем желающим в интернете [27].

Безусловно, культурно-образовательная социальная функция не является единственным смыслообразующим фактором существования современного музея. Сегодня музеи Канады не только показывают и рассказывают, но также сохраняют природное и культурное наследие страны. В ряде канадских музеев ведущей является не культурно-образовательная, а научно-исследовательская социальная функция. К их числу относятся университетские музеи, которые не являются публичными,

а их коллекции, которыми владеют не государство или муниципалитет, но сами университеты, только частично доступны широкой публике. Их целью является обслуживание академической среды — научных работников, профессоров, студентов и аспирантов. Только малая часть университетских коллекций доступна обычному посетителю, который может осмотреть произведения искусства или исторические реликвии, выставленные в холлах университетов или украшающие аллеи кампусов.

Музеи Университета Альберты, главного университета провинции и одного из крупнейших университетов Канады, так описывают свою миссию: «Музеи Университета Альберты — это сеть, состоящая из 29 разнообразных музейных коллекций, расположенных на разных факультетах и департаментах университета, где они используются для ежедневного преподавания, научной работы и для осуществления работы с общественностью. Каждую отдельную коллекцию ведет куратор, специализирующийся в данной области. В общей сложности 17 млн музейных предметов, хранящихся в музеях Университета Альберты используются ежедневно в преподавании, исследовательской работе и работе с общественностью» [3]. Среди них есть подлинные шедевры — оригиналы гравюр Дюрера, работы Малевича и Шагала и другие, которые могут быть доступны исследователям после определенных согласований с руководством музеев. Ориентируясь в основном на университетского профессора и студента, музеи Университета Альберты предлагают обычной публике посещение виртуальных и реже обычных выставок [25].

Оцифровка музейных коллекций, а также проведение виртуальных выставок является одними из самых важных аспектов работы современных канадских музеев [26]. Осознание необходимости оцифровки разделяется федеральным правительством Канады, которое в 2001 г. запустило платформу «Виртуальный музей Канады», который включает сегодня более 500 виртуальных выставок, созданных как большими, так и маленькими музеями, а также организациями занимающимися изучением канадского наследия [35]. Более того, сайт федерального правительства Канады предлагает ознакомиться с концепциями и моделями оцифровки музейных коллекций, спецификациями и наиболее удачными практиками в этой области [18].

Как известно, все музеи заинтересованы в популяризации своих коллекций и привлечении дополнительных посетителей. Важным инструментом популяризации культурного и природного наследия являются цифровые технологии. Музеи создают базы данных оцифрованных артефактов, архивных документов, фотографий, журнальных или газетных

статей, посвященных определенным выставкам или деятелям культуры, историческим личностям или важным событиям. При создании виртуальных галерей, каждый музей опирается на предложенную правительством Канады систему оцифровки, но при этом подходит к осуществлению своих задач по-разному, ориентируясь на свою коллекцию, а также имея в виду целевую аудиторию, то есть того, кому оцифрованные документы могут быть интересны. Так, к примеру, калгарийский музей Гленбоу [32] предлагает свою оцифрованную коллекцию артефактов и документов не для простого обывателя, но специалиста-историка, краеведа, искусствоведа, журналиста, и вообще исследователя, интересующегося разными аспектами коллекции музея.

Невзирая на обширную территорию, которая равняется 660 тыс. кв. километров (ее территория вместит три Беларуси), Альберта является слабо заселенной провинцией с населением чуть больше 4 млн жителей. При этом в Альберте насчитывается 107 музеев, зарегистрированных в Ассоциации музеев Альберты [24]. Музеи в Альберте характеризуются профильным разнообразием. Значительное их число являются краеведческими. Они рассказывают о природе и истории региона, в том числе об истории и этнических особенностях эмигрантских общин, например, Украинская Деревня [36] или Датский Канадский Национальный музей [16]. Некоторые музеи посвящены истории спортивных достижений (например, Музей спортивной славы Альберты [5]), авиации (Музей авиации Альберты) [4], наземного транспорта (Музей железной дороги Альберты) [6], военной истории (Военный музей) [34], а также истории первых поселенцев и их быту (Музей первых поселенцев на равнине койотов) [15]. Ряд проектов музейного характера, таких как частные галереи современного искусства, именующие себя музеями, Ассоциация музеев Альберты таковыми не признает ввиду коммерческого характера их деятельности и отсутствия у них фондовых собраний.

Музейные ассоциации, которые есть в каждой провинции, осуществляют системообразующую работу, разрабатывают стандартизацию, предлагают курсы для повышения квалификации, проводят конференции, помогают с публикациями и дают гранты как музеям, так и отдельным кураторам для реализации лучших проектов. Ассоциация музеев Альберты публикует журнал «Alberta Museums Review», который выходит два раза в год и электронное издание «INFORM», доступные только членам ассоциации [28]. Все провинциальные музейные ассоциации объединяет Канадская ассоциация музеев [1], которая формирует для них основополагающие принципы, проводит общеканадские конференции музейных работ-

ников, а также издает специализированный журнал «Muse». Последний выходит дважды в год и предлагает подписчикам обсуждение текущих музейных проблем, новых музейных проектов, новостей мирового и канадского музейного дела, новых музеологических изданий [23].

Важным аспектом деятельности Канадской ассоциации музеев является разработка стратегического плана дальнейшего развития музеев страны [12]. Стратегический план, составленный на 2015—2018 гг., содержит обоснование проведения важных изменений в музейном деле страны, корректировки миссий музеев и их конкретных практик на фоне меняющейся демографической ситуации. План фокусируется на необходимости пересмотра способов организации выставочного пространства, перспективах использования информационных технологий в музейном деле, а также на привлечении к музейной работе коренного населения страны. В стратегическом плане, в частности, подчеркивается тот факт, что в будущем музеи будут отходить от найма постоянных кураторов или организаторов выставок, переходя к набору временных специалистов для каждого определенного экспозиционного либо образовательного проекта [12]. Следуя такой модели, в музеях Канада на постоянной основе вскоре будут работать только представители администрации, а также хранители коллекций.

Что касается стандартизации музейных практик, предлагаемых ассоциациями [29], то они являются не жестким требованием, а скорее рекомендациями, разработанными на основе многолетнего музейного опыта, который объединяет общие усилия и опыт поколений кураторов и музейных менеджеров. После имплементации каких-то изменений в музейных стандартах, членам ассоциации присылаются анонимные опросы, которые помогают понять, что из предложенных принципов действительно работает, а что необходимо отменить или усовершенствовать. Стандарты музейной работы выложены на сайте федерального правительства Канады и находятся в открытом доступе [17]. Эти стандарты предписывают всем музейным кураторам пользоваться единым терминологическим глоссарием при описании предметов коллекций и придерживаться единых стандартов при составлении их описей. Кроме этого, предлагается пользоваться единым стандартом описания изобразительных источников [17].

Провинциальные ассоциации разрабатывают свою стандартизацию и требования к музеям, как правило, на основе этих общеканадских принципов, но с учетом местных условий [19]. Для Ассоциации музеев Альберты в этом смысле главным является справочник стандартных музей-

ных практик (Standard Practices Handbook for Museums), в котором вся музейная деятельность структурирована по семи основным направлениям:

1. Музеи и общество.
2. Управление и функционирование.
3. Менеджмент коллекций.
4. Консервация и реставрация.
5. Исследовательская работа.
6. Программы для публики.
7. Выставки.

Этот справочник регулярно переиздается с учетом общих изменений в музейных практиках и по требованиям музейных работников, которые сталкиваются с конфликтными ситуациями в своей работе, такими как разрешение сложных этических ситуаций, эвакуация коллекции во время наводнений или других природных катастроф, проблемы работы с общественностью и т. д. Такие сложные ситуации и проблемы, как правило, выносятся на широкое обсуждение на конференциях региональных и национальной ассоциаций.

Еще одна важная функция, которую выполняют музейные ассоциации — это поддержание высоких профессиональных стандартов музейной деятельности. Сегодня для работы в канадском музее или галерее требуется, как правило, не только диплом бакалавра/магистра по специальности «музеология» либо «охрана наследия», но также опыт практической работы в качестве интерна. Конкурсы на замещение вакантных должностей в крупных музеях достигают 50, а иногда 100 человек на место. В региональных музеях, где зарплаты ниже конкурс значительно меньше, зачастую ниже и качество профессионального музейного продукта — электронных каталогов, выставок, образовательных программ. Ассоциация Музеев Альберты осознает эту насущную проблему, и для сотрудников региональных музеев сегодня предлагаются разнообразные курсы повышения квалификации, а также возможность получения сертификата по музеологии [11]. Большинство таких курсов предлагаются на базе региональных музеев, имеют конкретную направленность (например, «научно-фондовая работа музеев») и длятся 2—4 недели. Для получения университетской степени бакалавра/магистра в области музеологии и охраны памятников требуется значительно больше аудиторных занятий и экзаменационных работ.

Музейные ассоциации проводят ежегодные научно-практические конференции, на которых обсуждаются проблемы менеджмента коллекций, управления музеями и галереями, а также представляются иннова-

ционные подходы к организации выставок и интерактивных программ для детей и юношества [14]. Практическая составляющая этих конференций больше научной. Они ориентированы на обсуждение конкретных выставочных проектов, вопросов реставрации и сохранения артефактов и т. п. Академические вопросы истории коллекционирования и музеев, а также теоретические аспекты музеологии на конференциях ассоциаций, как правило, не обсуждаются.

Академическое сообщество Канады активно участвует в профессиональной жизни музеев. Многие канадские ученые являются членами континентальных Ассоциации славянских, восточноевропейских и евразийских исследований [8], а также Ассоциации преподавания искусств [13], которая вместе с музеями реализовала важный проект под названием «Ресурсы художественных музеев для преподавателей и исследователей» [30]. В Канаде есть подобные национальные академические ассоциации, такие как Канадская ассоциация славистов [10] и Университетская художественная ассоциация [37]), но они гораздо скромнее по количеству членов и масштабу конференций.

Перефразируя Л. МакТавиш, можно утверждать, что идеального музея не существует. Музей материален, но сама идея музея, вечно изменяющегося культурного феномена, эфемерна и нематериальна. Отражая изменения культуры и меняясь вместе с культурой, музей призван сохранять и демонстрировать материальные объекты в их первоначальном состоянии, описывая контекст их появления и функционирования. При этом музей не просто иллюстрирует состояние науки и искусства в определенный момент истории или географическом измерении, но способствует формированию нации через осмысление своего прошлого, настоящего и будущего. Музей — это вечный полилог прошлого, настоящего и будущего, в котором коллекций и их создатели являются посредниками в этом акте коммуникации между поколениями, географическими регионами и цивилизациями.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЕ ССЫЛКИ

1. «About the CMA», Canadian Museum Association [Электронный ресурс]. URL: <http://www.museums.ca/site/about> (дата обращения: 29.05.2017).
2. «About Us», Royal Tyrrell Museum [Электронный ресурс]. URL: http://www.tyrrellmuseum.com/about_us.htm (дата обращения: 25.05.2017).
3. «About Us», University of Alberta Museums [Электронный ресурс]. URL: <http://www.museums.ualberta.ca/AboutUs.aspx> (дата обращения: 25.05.2017)

4. Alberta Aviation Museum [Электронный ресурс]. URL: <https://www.albertaaviationmuseum.com> (дата обращения: 02.06.2017).
5. Alberta Sports Hall of Fame and Museum [Электронный ресурс]. URL: <http://ashfm.ca> (дата обращения: 02.06.2017).
6. Alberta Railway Museum [Электронный ресурс]. URL: <http://www.albertarailwaymuseum.com> (дата обращения: 05.06.2017).
7. Art Gallery of Alberta [Электронный ресурс]. URL: <http://www.youraga.ca> (дата обращения: 25.05.2017).
8. Association for Slavic, East European and Eurasian Studies [Электронный ресурс]. URL: <http://www.aseees.org> (дата обращения: 30.05.2017).
9. «Beauty Awakening: Drawings by the Pre-Raphaelites and their Contemporaries from the Lanigan Collection,» Art Gallery of Alberta [Электронный ресурс]. URL: <http://www.youraga.ca/exhibition/beautys-awakening> (дата обращения: 25.05.2017)
10. Canadian Association of Slavists [Электронный ресурс]. URL: <https://sites.ualberta.ca/~csp/cas/> (дата обращения: 30.05.2017).
11. «Certificate in Museum Studies,» Alberta Museum Association [Электронный ресурс]. URL: <http://www.museums.ab.ca/what-we-do/professional-development/certificate-in-museum-studies.aspx> (дата обращения: 30.05.2017)
12. CMA Strategic Plan 2015-2018 [Электронный ресурс]. URL: http://www.museums.ca/uploaded/web/docs/CMA_Strategic_Plan_2015_2018.pdf (дата обращения: 5.06.2017).
13. College Art Association [Электронный ресурс]. URL: **Ошибка! Недопустимый объект гиперссылки.** (дата обращения: 30.05.2017).
14. «Conference Program: Unite 2017,» Alberta Museum Association [Электронный ресурс]. URL: http://www.museums.ab.ca/media/78509/unite2017_preliminary_program_final.pdf (дата обращения: 30.05.2017).
15. Coyote Flats Pioneer Village [Электронный ресурс]. URL: <https://coyoteflats.org> (дата обращения: 05.06.2017).
16. «Danish Canadian National Museum and Gardens», Alberta Museum Association [Электронный ресурс]. URL: <http://public.museums.ab.ca/museums.cfm?ItemID=37&PageIndex=1> (дата обращения: 02.06.2017).
17. «Department of Canadian Heritage — Canadian Heritage Information Network» Government of Canada [Электронный ресурс]. URL: http://canada.pch.gc.ca/DAMAsset-Pub/DAM-PCH2-Museology-Collections/STAGING/texte-text/chin-rcip-guide-museum-standards-v3_1474489986961_eng.pdf?WT.contentAuthority=4.4.10 (дата обращения: 05.06.2017).
18. «Digital Preservation,» Canadian Heritage Information Network, Government of Canada [Электронный ресурс]. URL: <http://canada.pch.gc.ca/eng/1443115423564> (дата обращения: 02.06.2017); «Digitization,» Canadian Heritage Information Network, Government of Canada [Электронный ресурс]. URL: <http://canada.pch.gc.ca/eng/1443108514288> (дата обращения: 2. 06. 2017).
19. «Document Library,» Alberta Museum Association [Электронный ресурс]. URL: <http://www.museums.ab.ca/document-library.aspx> (дата обращения: 29.05.2017).
20. Fort Edmonton Park [Электронный ресурс]. URL: **Ошибка! Недопустимый объект гиперссылки.** (дата обращения: 25.05.2017); «About Fort Edmonton Park,»

Fort Edmonton Park [Электронный ресурс]. URL: <https://www.fortedmontonpark.ca/about-us/> (дата обращения: 25.05.2017).

21. Edmonton Galleria Foundation [Электронный ресурс]. URL: **Ошибка! Недопустимый объект гиперссылки.** (дата обращения: 31.05.2017)

22. McTavish L. Defining the Modern Museum. A Case Study of the Challenges of Exchange. Toronto — Buffalo — London : University of Toronto Press, 2013. 240 p.

23. Muse Magazine [Электронный ресурс]. URL: http://www.museums.ca/site/Muse_Online_home_May_June_2017 (дата обращения: 05.06.2017).

24. «Museums», Alberta Museum Association [Электронный ресурс]. URL: <http://public.museums.ab.ca/museums.cfm> (дата обращения: 29.05.2017).

25. «Online Exhibitions.» University of Alberta Museums [Электронный ресурс]. URL: <http://www.museums.ualberta.ca/ExhibitionsAndPrograms/OnlineExhibitions.aspx> (дата обращения: 25.05.2017).

26. Parry R. (ed.). Museums in a Digital Age. London and New York : Routledge, 2010. 496 p. ; Cameron F. Beyond the Cult of the Replicant: Museums and Historical Digital Objects — Traditional Concerns, New Discourses // Theorizing Digital Cultural Heritage. A Critical Discourse. Eds. Fiona Cameron and Sarah Kenderdine. London — Cambridge : The MIT Press, 2007. P. 49—75.

27. Pollock, G. «Feminist Art, Ethics, and Anthropocene», the lecture delivered to the three-day colloquium Mapping the Maternal: Art, Ethics, and the Anthropocene. Art Gallery of Alberta, Edmonton, May 14th, 2016 [Электронный ресурс]. URL: <http://newmaternalisms.com/keynote-video/> (дата обращения: 05.06.2017).

28. «Publications,» Alberta Museum Association [Электронный ресурс]. URL: <http://www.museums.ab.ca/what-we-do/publications.aspx> (дата обращения: 31.05.2017).

29. «Reports and Guidelines,» Canadian Museum Association [Электронный ресурс]. URL: <http://www.museums.ca/site/reports> (дата обращения: 29.05.2017).

30. «Resources for Academic Art Museum Professionals» College Art Association [Электронный ресурс]. URL: <http://connect.collegeart.org/about-raamp> (дата обращения: 05.06.2017).

31. Royal Alberta Museum [Электронный ресурс]. URL: **Ошибка! Недопустимый объект гиперссылки.** (дата обращения: 24.05.2017).

32. «Search the Collections. Museum and Archives Database,» Glenbow [Электронный ресурс]. URL: <http://www.glenbow.org/collections/search/> (дата обращения: 29.05.2017).

33. Stauble, K. «Beauty Awakening: Dennis Lanigan's Superb Collection,» Magazine NGC (October 2015) [Электронный ресурс]. URL: <http://www.ngcmagazine.ca/exhibitions/beauty-s-awakening-dennis-lanigan-s-superb-collection> (дата обращения: 25.05.2017).

34. The Military Museums [Электронный ресурс]. URL: **Ошибка! Недопустимый объект гиперссылки.** (дата обращения: 05.06.2017).

35. The Virtual Museum of Canada [Электронный ресурс]. URL: **Ошибка! Недопустимый объект гиперссылки.** (дата обращения: 29.05.2017).

36. «Ukrainian Cultural Heritage Village,» Alberta Culture and Tourism [Электронный ресурс]. URL: <http://www.history.alberta.ca/ukrainianvillage/> (дата обращения: 02.06.2017).

37. Universities Art Association of Canada [Электронный ресурс]. URL: <http://www.uaac-aauc.com/en> (дата обращения: 30.05.2017).

38. «Vision and Mission,» Royal Alberta Museum [Электронный ресурс]. URL: <http://royalalbertamuseum.ca/visit/about/visionMission.cfm> (дата обращения: 25.05.2017).

39. «Visit the Getty,» The Getty [Электронный ресурс]. URL: **Ошибка! Недоступный объект гиперссылки.** (дата обращения: 25.05.2017).

40. »What is Nuit Blanche?» Nuit Blanche Edmonton [Электронный ресурс]. URL: <http://nuitblancheedmonton.ca/what-is-nuit-blanche/> (дата обращения: 05.06.2017); «Photos: Edmonton Nuit Blanche a Hit in First Year,» Metro (Sept 27, 2015). Retrieved June 6, 2017 [Электронный ресурс]. URL: <http://www.metronews.ca/news/edmonton/2015/09/27/photos--edmonton-nuit-blanche-a-hit-in-first-year.html> (дата обращения: 05.06.2017).

СЕКЦЫЯ «МУЗЕЙ ЯК САЦЫЯКУЛЬТУРНЫ ІНСТЫТУТ»

Бярэйшык Лілія Уладзіміраўна — кандыдат гістарычных навук, дацэнт; намеснік дэкана гістарычнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

ПАДРЫХТОЎКА МУЗЕЙНЫХ СПЕЦЫЯЛІСТАЎ НА ГІСТАРЫЧНЫМ ФАКУЛЬТЭЦЕ БДУ

Л. У. Бярэйшык

Разглядаецца гісторыя фарміравання сістэмы прафесійнай падрыхтоўкі музейных кадраў, сучасная практыка рэалізацыі адукацыйных музеялагічных праграм ва ўмовах дзвюхпрыступкавай сістэмы вышэйшай адукацыі на гістарычным факультэце БДУ.

Ключавыя словы: музей; музеялагічная адукацыя; музейныя спецыялісты; падрыхтоўка спецыялістаў музейнай справы; музеялогія.

TRAINING OF MUSEUM PERSONNEL AT HISTORICAL FACULTY OF BELARUSIAN STATE UNIVERSITY

The author examines the system of professional training of museum personnel history, the modern practice of educational museological programmes implementation in the two-level system of higher education at historical faculty of Belarusian State University.

Keywords: museum; museological education; museum professionals; training of museum personnel; museology.

Сістэма падрыхтоўкі музейных спецыялістаў у свеце пачала складацца ў канцы XIX — пачатку XX ст. У эпоху так званай музейнай рэвалюцыі былі зроблены першыя дакладныя крокі ў развіцці музейнай прафесіі. Гэта падрыхтоўка развівалася пераважна на падставе індывідуальнай ініцыятывы ў розных краінах. У 1882 г. па ініцыятыве вядомага палітычнага дзеяча, міністра асветы і прыгожых мастацтваў Францыі Ж. Ферры была заснавана першая установа такога тыпу — «Школа Луўра» (Ecole du Louvre) ў Парыжы. Мэтай школы было «здабываць з калекцыі для асветы публікі змешчаныя ў іх веды, рыхтаваць куратараў, місіянераў і спецыялістаў па раскопках», таму першапачаткова праграма ўключала дысцыпліны, якія былі звязаныя з археалогіяй. З цягам часу з'явіліся іншыя профільныя дысцыпліны. Так, напрыклад, у

пачатку XX ст. была ўключана гісторыя мастацтва, а ў 1927 г. — першыя курсы па музейграфіі [1, с. 5]. Вопыт «Школы Луўра» па арганізацыі падобных курсаў паступова атрымаў пашырэнне ў іншых краінах і часцей за ўсё пры універсітэцкіх музеях.

Імклівае развіццё музейнай справы запатрабавала сістэматычнай вучэбнай падрыхтоўкі музейных спецыялістаў ва ўстановах вышэйшай адукацыі. У першай палове XX ст. у многіх вышэйшых навучальных установах свету выкладаліся дысцыпліны, звязаныя з музейнай справай, ствараліся кафедры музейлогіі. Вучэбныя курсы мелі або цесную сувязь з профільнымі дысцыплінамі, або практычную накіраванасць. У 1919 г. пачалася падрыхтоўка спецыялістаў на кафедры музейлогіі ў Брно. Значны ўклад у развіццё музейнай адукацыі ў міжваенны перыяд унесла Музейная асацыяцыя Вялікабрытаніі, якая у 1932 г. прыняла рашэнне выдаваць свае дыпламы выпускнікам курсаў музейных захавальнікаў пры адным з універсітэтаў Лондана [4, с. 68].

У Расіі першыя крокі па арганізацыі музеялагічнай адукацыі былі зроблены ў пачатку XX ст., калі ў Маскоўскім археалагічным інстытуце выкладаўся курс «Уводзіны ў музейзнаўства» і ў шэрагу іншых вышэйшых навучальных установах былі арганізаваны заняткі па асновам арганізацыі музеяў [10]. Першая кафедра музейзнаўства была створана ў 1918 г. у Інстытуце пазашкольнай адукацыі Петраграда (сённяшні Санкт-Пецярбургскі ўніверсітэт культуры і мастацтваў), але фінансавыя цяжкасці прывялі да закрыцця навучальнай установы ў 1922 г. [11, с. 3]. У першыя дзесяцігоддзі савецкай краіны складвалася практыка падрыхтоўкі да музейнай работы на галіновай аснове, калі на гуманітарных факультэтах класічных універсітэтаў студэнтам чытаўся невялікі курс па асновах музейзнаўства [12, с. 12]. Так, напрыклад, у Беларускай дзяржаўнай універсітэце ў канцы 1920-х гг. В. Ю. Ластоўскі, тагачасны дырэктар Беларускага дзяржаўнага музея, распрацаваў і выкладаў курс лекцый «Музейзнаўства і музейнае будаўніцтва», працавалі краязнаўчыя курсы, якія давалі навыкі арганізацыі краязнаўчых музеяў [5, с. 151].

У 1920—30-я гг. вырашэнне праблемы падрыхтоўкі музейных спецыялістаў у СССР ішло праз стварэнне шэрагу музеялагічных цэнтраў. У Маскве ў 1930-я гг. быў створаны Навукова-даследчы інстытут краязнаўчай і музейнай работы (пазней — Расійскі інстытут культуралогіі). Гэта быў галоўны даследчы, метадычны, а таксама адукацыйны цэнтр па падрыхтоўцы музейных кадраў вышэйшай кваліфікацыі для ўсёй краіны, у тым ліку і для БССР. У 1932 г., згодна пастанове калегіі Наркамата асветы

была вызначана структура адукацыі музейных работнікаў: адукацыя на кафедрах педагогічных інстытутаў і універсітэтаў; музейная аспірантура; сярэдняя спецыяльная адукацыя ў музейных тэхнікумах; кароткатэрміновыя і працяглыя (гадавыя) курсы павышэння кваліфікацыі музейных супрацоўнікаў. Трэба адзначыць, што большасць створаных у даваенныя часы даследчых і вучэбных цэнтраў, кафедраў і курсаў існавалі недоўга. На практыцы сістэма музеялагічнай адукацыі ў 1920—30-я гг. так і не склалася [10].

Пасля Другой сусветнай вайны сістэма падрыхтоўкі музейных работнікаў дасягнула значных поспяхаў. Інтэнсіфікацыі гэтай працы спрыялі рэзалюцыі генеральных канферэнцый Міжнароднага савета музеяў (ICOM), які быў створаны ў 1946 г. На сёмай генеральнай канферэнцыі ІКОМ у 1965 г. была адзначана неабходнасць развіцця універсітэцкіх курсаў па тэарэтычнай музеялогіі. У 1968 г. быў створаны Міжнародны камітэт па падрыхтоўцы музейнага персанала (ICTOP), місія каторага заключаецца ў заахвочванні і прасоўванні навучальных праграм на універсітэцкім узроўні ва ўсіх рэгіёнах свету. У супрацоўніцтве з іншымі нацыянальнымі і міжнароднымі камітэтамі, гэты камітэт распрацоўвае прафесійныя стандарты па падрыхтоўцы музейных работнікаў [13].

На канферэнцыі ІКОМ у 1971 г. музеялогія была афіцыйна прызнана адукацыйнай дысцыплінай, прыняты рэкамендацыі па пашырэнню сеткі адпаведных кафедраў у вышэйшых навучальных установах і па зместу музеялагічнай адукацыі. Праграмы падрыхтоўкі музейных спецыялістаў атрымалі шырокае распаўсюджанне ва ўніверсітэтах розных краін: Лейстэрскім, Манчэстэрскім, Лонданскім у Вялікабрытаніі, Джорджа Вашингтона ў ЗША, Парыж 1 Пантэон-Сарбона ў Францыі і інш. Кафедры музеялогіі былі створаны таксама ў Японіі, Інданэзіі, Аўстраліі, Бразіліі, Аргенціне і іншых краінах. У Заходнім Берліне ў 1979 г. быў заснаваны Інстытут музеялогіі [4, с. 69]. Напрыканцы ХХ ст. ужо ў 40 краінах каля 500 навучальных устаноў займаліся падрыхтоўкай музейнага персанала [3, с. 105]. Такім чынам, на працягу ХХ ст. сфарміравалася сістэма падрыхтоўкі музейных кадраў, якая адпавядала патрабаванням, што прад'яўляюцца да гэтага крытэру прафесійнай ідэнтычнасці.

У Беларусі падрыхтоўка музейных спецыялістаў пачалася пасля абвяшчэння незалежнасці Рэспублікі Беларусь. У рэчышчы агульнанацыянальных задач вялася распрацоўка асноў дзяржаўнай палітыкі ў сферы развіцця музейнай дзейнасці. Не гледзячы на эканамічныя цяжкасці, у пачатку 1990-х гг. узнікла каля 30 новых музеяў, пашырылася структура музейнай сеткі, мянялася сацыяльная місія музеяў у бок яго далейшай сацыялізацыі, дэмакратызацыі, развіцця яго камунікатыўных магчымасцей. Упершыню музейная спецыяль-

насць была адкрыта ў 1992 г. на базе Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, а праз два гады яна з'явілася ў Беларускам дзяржаўным універсітэце культуры і мастацтваў. 3 верасня 1996 г. быў прыняты Закон «Аб музеях і Музейным фондзе Рэспублікі Беларусь», які ўпершыню вызначыў адносіны, звязаныя з забеспячэннем арганізацыйна-прававых і эканамічных гарантый стварэння і дзейнасці музеяў краіны [9, с. 183].

Наколькі актуальнай у той час была праблема падрыхтоўкі кадраў для беларускіх музеяў, паказвае статыстычны агляд дзейнасці ўстаноў культуры БелПК на падставе гадавых справаздач музеяў. Так, у 1994 г. 64 % супрацоўнікаў дзяржаўных музеяў мелі вышэйшую адукацыю па профілю дзейнасці музея, і толькі 4 % — спецыяльную падрыхтоўку ў галіне музейнай справы і аховы помнікаў [6, с. 63]. Такое становішча не задавальняла большасць музеяў і не адпавядала патрабаванням часу. Пераважную большасць у рэспубліканскай музейнай сетцы займалі музеі гістарычнага, комплекснага профілю, да якіх адносяцца і краязнаўчыя музеі. У такіх умовах і пачалася падрыхтоўка музееў спецыялістаў на гістарычным факультэце БДУ, арыентаваная галоўным чынам на гістарычную адукацыйную праграму.

У 1992 г. было адкрыта аддзяленне архівазнаўства і музеезнаўства з дзеннай і завочнай формай адукацыі. Базавай стала кафедра крыніцазнаўства і музеелогіі, створаная рашэннем рэктарата БГУ ад 27 чэрвеня 1992 г. Яе загадчыкам стаў доктар гістарычных навук, прафесар У. Н. Сідарцоў [7, с. 13]. Станаўленне аддзялення прыпала на час рэфармавання айчынай сістэмы адукацыі, таму распрацоўку новых адукацыйных праграм выкладчыкі кафедры вялі з улікам нацыянальнай спецыфікі і міжнароднага вопыта, перш за ўсё, Расійскага дзяржаўнага гуманітарнага ўніверсітэта. У тым жа годзе адбыўся першы набор і распачалася падрыхтоўка студэнтаў па спецыяльнасці «музейная справа і ахова помнікаў гісторыі і культуры». На першым і другім курсах выкладаліся агульнанавуковыя і агульнапрафесійныя дысцыпліны, а з трэцяга курса галоўная ўвага надавалася музеелагічным курсам. Праграма падрыхтоўкі спецыялістаў уключала спецыялізацыю згодна асноўных напрамкаў дзейнасці музеяў. Студэнты праходзілі вучэбныя і вытворчыя практыкі — археалагічную, музейную азнаямляльную, экскурсійную і фондавую. У 1998 г. адбыўся першы выпуск студэнтаў з кваліфікацыяй «музеелаг, арганізатар музейнай справы» [2, с. 36].

У другой палове 1990-х гг. у краіне праводзілася рэарганізацыя вучэбна-адукацыйнага працэсу. У 1997 г. прыступілі да праектавання дзяржаўных адукацыйных стандартаў спецыяльнасцей вышэйшай адукацыі. Першы стандарт, прыняты ў 1998 г., акрэсліў асноўныя

патрабаванні да ўзроўню падрыхтоўкі музейных спецыялістаў. Увядзенне ў праграму курсаў педагагічнага цыкла пашырала прафесійную сферу выпускнікоў. Іх кваліфікацыя дазваляла працаваць не толькі ў музеях, але і ва ўстановах адукацыі.

Традыцыі, закладеныя на кафедры крыніцазнаўства і музейялогіі, працягвае створаная ў 2001 г. кафедра этналогіі, музейялогіі і гісторыі мастацтваў, якая кансалідавала навуковыя і адукацыйныя сілы і стала вядучым цэнтрам падрыхтоўкі музейнага персанала ў краіне.

У апошнія дзесяцігоддзе ў сістэме вышэйшай адукацыі нашай краіны адбыліся істотныя пераўтварэнні. На заканадаўчым узроўні была нарматыўна замацавана дзвюхпрыступкавая сістэма вышэйшай адукацыі: спецыялітэт і магістратура. У 2008 г. завершылася распрацоўка адукацыйных стандартаў другога пакалення па спецыяльнасцях першай ступені вышэйшай адукацыі, у тым ліку і дзяржаўны стандарт па спецыяльнасці «Музейная справа і ахова гісторыка-культурнай спадчыны (па накірунках)», які вызначыў асноўныя патрабаванні да зместу адукацыйнай праграмы і яе рэалізацыі. У адпаведнасці з ім была распрацавана неабходная вучэбна-праграмная дакументацыя па трох накірунках дадзенай спецыяльнасці. У тым жа годзе была адкрыта аспірантура і пачалася магістранцкая падрыхтоўка па спецыяльнасці «Музейязнаўства, кансервацыя і рэстаўрацыя гісторыка-культурных аб'ектаў».

У 2011 г. быў прыняты Кодэкс Рэспублікі Беларусь аб адукацыі, які зацвердзіў дзвюхпрыступкавую сістэму вышэйшай адукацыі, дастаткова дэталёва акрэсліў стандарты адукацыі, патрабаванні да арганізацыі навучальнага працэсу. Згодна 202 артыкула на I ступені вышэйшай адукацыі забяспечваецца прафесійная падрыхтоўка з прысваеннем кваліфікацыі спецыяліста з вышэйшай адукацыі, на II ступені з паглыбленай падрыхтоўкай спецыяліста забяспечваецца атрыманне ступені магістра [8, с. 231—233].

У адпаведнасці з патрабаваннямі Кодэкса, на кафедры распачалася распрацоўка адукацыйных стандартаў па спецыяльнасцях другой ступені вышэйшай адукацыі (магістратуры), абавіраючыся на вопыт распрацоўкі стандартаў другога пакалення для спецыяльнасці і дзейсныя нарматыўныя матэрыялы па магістратуры. У 2012 г. былі ўведзены ў дзеянне стандарты акадэмічнай магістратуры па спецыяльнасці «Музейязнаўства, кансервацыя і рэстаўрацыя гісторыка-культурных аб'ектаў» з кваліфікацыяй «магістр (па галінах навук): гістарычных, культуралогіі» і практыка-арыентаваная магістратура па спецыяльнасці «Культурная спадчына і турызм» з кваліфікацыяй «магістр па культур-

най спадчыне і турызму». У 2013 г. быў зацверджаны абноўлены адукацыйны стандарт першай ступені вышэйшай адукацыі па спецыяльнасці «Музейная справа і ахова гісторыка-культурнай спадчыны (па напрамках)». Дадзеныя адукацыйныя стандарты адносяцца трэцяга пакалення. Яны гарманізаваны з расійскімі і украінскімі стандартамі і па шэрагу канцэптואльных падыходаў суадносяцца з еўрапейскімі патрабаваннямі.

Галоўнай адметнай асаблівасцю стандартаў трэцяга пакалення з’яўляецца кампетэнтнасны падыход у падрыхтоўцы спецыялістаў з вышэйшай адукацыяй: уведзена кадэфікацыя акадэмічных, сацыяльна-асобасных і прафесійных кампетэнцый; прадугледжана апісанне кампетэнцый па дысцыплінах, практыках, дыпломнаму праектаванню; сфарміраваны агульныя патрабаванні да дыягнаставання кампетэнцый. Аб’ём абавязковых аўдыторных заняткаў усталяваны ў межах 24—32 гадзіны ў тыдзень. Установам вышэйшай адукацыі дазваляецца замена пэўнай колькасці аўдыторных гадзін кіраванай самастойнай працай студэнтаў. Да 50 % гадзін кампанента УВА можа адводзіцца для дысцыплін па выбару студэнтаў.

У адпаведнасці з патрабаваннямі стандартаў супрацоўнікамі кафедры была распрацавана вучэбна-праграмавая дакументацыя па чатырох напрамках спецыяльнасці з адпаведнай кваліфікацыяй спецыяліста. Напрамак «музеялогія» фарміруе кваліфікацыю «Музеёлаг». Змест дзвух напрамкаў спецыяльнасці «гісторыя і музеялогія» і «мастатцтвазнаўства і музеялогія» дазваляе атрымаць музеялагічную і педагагічную кваліфікацыю — «Гісторык-музеёлаг. Выкладчык» і «Мастатцтвазнавец-музеёлаг. Выкладчык» адпаведна. Такі падыход да падрыхтоўкі спецыялістаў адпавядае запатрабаванням не толькі музейных, але і сярэдніх адукацыйных устаноў, пашырае сферу прафесійнай дзейнасці спецыяліста. Праграма падрыхтоўкі спецыялістаў па чацвёртаму напрамку спецыяльнасці «культурная спадчына і турызм» забяспечвае атрыманне кваліфікацыі спецыяліста «Менеджар па культурнай спадчыне і турызму».

Рэалізацыя кампетэнтнаснага падыходу ў навучанні, імклівыя перамены ролі і функцый музея ў сучасным грамадстве запатрабавалі ад прафесіяналаў музейнай справы новых падыходаў і навыкаў. Галоўная задача тычылася распрацоўкі для кожнай дысцыпліны метадычнай сістэмы, якая адпавядала б мадэлі фарміравання прафесійнай кампетэнтнасці выпускніка. Таму канцэпцыя складання адукацыйных планаў і праграм была арыентавана не толькі на традыцыйныя прадметны падыход да разумення зместа музейнай дзейнасці, але і новыя тэндэнцыі ў тэорыі і практыцы музейнай работы. Падрыхтоўка студэнтаў да ўмоў

работы ў музеі ХХІ ст., усе віды дзейнасці якога грунтуюцца на самым шырокім выкарыстанні новых інфармацыйна-камунікацыйных тэхналогій, стала прыярытэтным напрамкам адукацыі будучых музеёлагаў. Таму найбольш важным фактарам, які неабходна было ўлічваць пры распрацоўцы адукацыйных праграм, гэта само вызначэнне прафесійных кампетэнцый музейнага спецыяліста, тых вучэбных дысцыплін, якія даюць неабходны набор ведаў і навыкаў у розных накірунках музейнай дзейнасці. Выкладчыкі-музеёлагі прааналізавалі таксама сацыяльна-культурныя запатрабаванні часу і замежны вопыт у гэтай справе. З ўлікам вышэйназваных падыходаў былі распрацаваны вучэбныя планы, якія ўключаюць агульнанавуковыя, гістарычныя і спецыяльныя музейныя дысцыпліны. У цыкле агульнапрафесійных і спецыяльных базавымі выступаюць гісторыка-культурныя дысцыпліны: айтчынная і ўсеагульная гісторыя, гісторыя матэрыяльнай культуры, тэорыя і гісторыя культуры, усеагульная гісторыя мастацтва і іншыя. Бясспрэчным станоўчым момантам гістарычнай адукацыі з'яўляецца фарміраванне шырокага далягляду, грамадзянскіх якасцей будучых спецыялістаў. Прафесійнае разуменне гістарычнага мінулага з'яўляецца неад'мнай часткай работы кожнага музейнага супрацоўніка.

Асноўны аб'ём агульнапрафесійных дысцыплін гісторыка-культурнага цыкла прадугледжаны ў першыя два гады адукацыі. З трэцяга семестра пачынаецца прафесіяналізацыя. Студэнты вывучаюць музейныя дысцыпліны, курсы па выбару. Дадзены комплекс дысцыплін уключае гісторыю, тэорыю і методыку музейнай справы, тэорыю і практыку экскурсійнай работы, ахову гісторыка-культурнай спадчыны, а таксама сістэму курсаў, прысвечаных асноўным накірункам дзейнасці музея. Вучэбная значнасць іх вызначаецца функцыянальнымі абавязкамі музейных супрацоўнікаў, сярод якіх навукова-фондавая і экспазіцыйна-выставачная работа, менеджмент у музейнай справе, асновы кансервацыі і рэстаўрацыі і інш. Вывучэнне гісторыі музейнай справы і іншых музейных дысцыплін заклікана развіваць у будучых музеёлагаў здольнасцей глабальнага, дынамічнага, універсальнага гістарычнага мыслення пра дзейнасць чалавека ў мінулым і сёння. На прыкладах развіцця музейных канцэпцый і ідэй яны вучацца бачыць, як змяняліся функцыі музеяў, адносіны да іх, якасны склад наведвальнікаў у залежнасці ад змяняўшыхся культурных, палітычных і сацыяльных умоў. Студэнты знаёмяцца з сістэмай курсаў, якія даюць грунтоўныя веды па асноўным накірункам музейнай дзейнасці, ці па пэўнай профільнай групе музеяў. Гэтаму спрыяе тое, што адукацыйныя праграмы забяспечваюць сувязь з

тэарэтычнымі і прыкладнымі даследаваннямі ў галіне музейнага праектавання, музейнай камунікацыі, сацыялогіі і педагогікі, новых метадаў атрыбуцыі, уліку і захоўвання музейных прадметаў, арганізацыі экспазіцыйна-выставачнай дзейнасці.

Для паспяховай рэалізацыі задач музеялагічнай адукацыі неабходна цеснае ўзаемадзеянне і пастаянны абмен ведамі і вопытам з дзеючымі спецыялістамі-практыкамі. Таму некаторыя курсы выкладаюць вядучыя супрацоўнікі нацыянальных музеяў. Значная частка практычных і тэарэтычных заняткаў праходзіць у экспазіцыйных залах музеяў Мінска. Большасць курсавых, дыпломных і магістранцкіх работ выконваюцца на матэрыялах рэспубліканскіх і рэгіянальных музеяў па тэматыцы, набліжанай да рэальных запытаў музеяў.

Пры падрыхтоўцы музейных кадраў улічваецца і тое, што за апошнія дзесяцігоддзі адбылося неверагоднае пашырэнне форм і метадык музейнай работы. Ранейшыя нетрадыцыйныя формы працы з наведвальнікамі для некаторых музеяў сталі галоўнымі, можна сказаць традыцыйнымі. Гэта — гістарычныя рэканструкцыі, разнастайныя фестывалі, клубныя формы дзейнасці, тэматычныя музейныя заняткі і інш. Таму ўзрасла адказнасць кафедры за змест вучэбных праграм па музейнай педагогіцы, курсаў па выбару, вучэбных і вытворчых практык, якія даюць навыкі выкарыстання сучасных камунікацыйных тэхналогій.

Сур'езныя змены ў дзейнасці музеяў, звязаныя з фарміраваннем сучаснага інфармацыйнага грамадства, таксама паўплывалі на змест новых адукацыйных праграм, неад'емнай часткай каторых стала вывучэнне новых інфармацыйных тэхналогій ў музейнай рабоце, web-праектавання. Без дапамогі складанай тэхнікі, інфармацыйных тэхналогій сёння нельга выканаць адну з самых актуальных праблем у музейнай справе — шырокае ўкараненне ў навуковы і культурны зварот калекцый музейнага фонду, апрацоўку значных патокаў інфармацыі.

Такім чынам, падрыхтоўка студэнтаў да ўмоў работы ў сучасным музеі з шырокім выкарыстаннем новых інфармацыйна-камунікацыйных тэхналогій з'яўляецца прыярытэтным напрамкам навучання будучых музейных спецыялістаў на гістарычным факультэце БДУ. Штогод попыт на іх узрасце, не гледзячы на тое, што да сённяшняга часу пашырана думка аб тым, што для работы ў музеі дастаткова профільнай вышэйшай адукацыі, а спецыяльныя навыкі можна засвоіць падчас работы, альбо на курсах павышэння кваліфікацыі. Асабліва запатрабаваны нашы выпускнікі ў нацыянальных гістарычным і мастацкім музеях, Беларускім дзяржаўным музеі гісторыі Вялікай Айчыннай вайны і іншых

рэспубліканскіх і абласных музеях. Засваенне адукацыйных праграм, адрасаваных будучым музейным спецыялістам закладвае асновы іх будучай работы ў арганізацыях культуры.

БІБЛІАГРАФІЧНЫЯ СПАСЫЛКІ

1. *Ананьев В. Г.* Национальные и международные музейные организации: Учебно-методическое пособие. Санкт-Петербург : СПбГУ, 2013. 140 с.
2. *Бамбешка І. І.* Станаўленне сістэмы падрыхтоўкі музейных спецыялістаў у Беларусі // Музейная адукацыя і музейная справа ў Рэспубліцы Беларусь: стан, тэндэнцыі, перспектывы : матэрыялы рэспубліканскай навукова-практычнай канферэнцыі 24 лістапада 2011 г. / Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў. Мінск, 2012. С. 32—39.
3. *Вайдахер Ф.* Загальна музеалогія : посібник / пер. з нем. В. Лозинський, О. Лянг, Х. Назаркевич. Львів : Літопис, 2005. 632 с.
4. *Грицкевич В. П.* История музейного дела в новейший период (1918—2000): С.-Петербург. гос. ун-т культуры и искусств. СПб. : Изд-во СПбГУКИ, 2009. 152 с.
5. *Гужалоўскі А. А.* Падрыхтоўка музейных спецыялістаў на гістарычным факультэце Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта // Музейны веснік / Нацыянальны гістарычны музей Рэспублікі Беларусь. Мінск, 2011. Вып. 5. С. 149—153.
6. *Калбаска А. М.* Музейны Дыярыўш, ці Уваходзіны ў новую музеалогію. Мінск, БелПМК, 1999. 148 с.
7. Кафедра источниковедения: 10 лет творчества // Крыніцазнаўства і спецыяльныя гістарычныя дысцыпліны : навук. зб. Мінск : БДУ. 2002. Вып. 1. С. 12—19.
8. Кодэкс Рэспублікі Беларусь аб адукацыі. Мінск : КА 57 Нац. цент прававой інформ. Респ. Беларусь. 2011. 400 с.
9. Культура Беларусі: 20 год развіцця (1991—2011): [манаграфія] / С. П. Вінакурава. [і інш.]; навук. рэд. І. І. Крук. Мінск : Ін-т культуры Беларусі, 2012. 327 с.
10. Музееведческое образование // Российская музейная энциклопедия [Электронный ресурс]. 2002. URL: http://www.museum.ru/rme/sci_obraz.asp. (дата обращения: 16.05.2017).
11. *Сергеева Н. И.* Вступительная статья //Музей и туризм: подготовка кадров. Опыт и перспективы : сб. материалов Всерос. науч.-практ. конф., 19—21 апреля 2004 года, посвящ. 15-летию кафедры и 10-летию факультета музееведения и экскурсоведения СПбГУКиИ. СПб. : СПбГУКиИ, 2005. С. 3—5.
12. *Юренева Т. Ю.* Музееведческое образование в России в 1920—1930-е гг. // Музееведческое образование: история и современные концепции: материалы Всерос. науч. -практ. конф., 18—19 апреля 2002 г. СПб., 2002. С. 12—15.
13. ICTOP History // ICOM International Committee for the Training of Personnel (ICTOP) [Электронный ресурс]. 2016. URL: <http://ictop.org/about-ictop/ictop-history/> (дата обращения: 17.05.2017).

Вашкевіч Андрэй Фрыдрыхавіч — загадчык аддзела найноўшай гісторыі УК «Гродзенскі дзяржаўны гісторыка-археалагічны музей».

**ЭКСПЕДЫЦЫЙНАЯ ДЗЕЙНАСЦЬ ГРОДЗЕНСКАГА
ДЗЯРЖАЎНАГА ГІСТОРЫКА-АРХЕАЛАГІЧНАГА МУЗЕЯ
Ў 2005—2016 ГГ.: ВОПЫТ І ПЕРСПЕКТЫВЫ**

А. Ф. Вашкевіч

Гродненский государственный историко-археологический музей является учреждением комплексного профиля, ведет комплектование фондов, в том числе путем музейных экспедиций. В статье автор дает краткий обзор экспедиционной деятельности музея в 2005—2016 гг., анализирует приобретенный сотрудниками опыт и результаты работы.

Ключавыя словы: музейная экспедыцыя; этнаграфія; экспанаты; камплектаванне фондаў.

**THE HRODNA STATE AND ARCHAEOLOGICAL MUSEUM'S
EXPEDITIONARY ACTIVITY
IN 2005—2016: EXPERIENCE AND PROSPECTS**

Grodno state historical-archaeological museum is an institution of integrated profile. It's been collecting through the organization of different expeditions. In the article the author gives a brief overview of expeditionary activity of the museum during 2005—2016, he analyzes the experience which was acquired by scientific staff and the results of such kind of practice.

Keywords: museum expedition; ethnography; exhibits; museum collectioning.

Гродзенскі дзяржаўны гісторыка-археалагічны музей з'яўляецца ўстановай шырокага профілю і вядзе збор разнастайных прадметаў музейнага значэння, пачынаючы ад археалагічных артэфактаў і заканчваючы этнаграфічнымі вырабамі народных майстроў. Істотную ролю ў камплектаванні фондавага збору, як працэса выяўлення і збірання прадметаў музейнага значэння, адыгрываюць гісторыка-пабытовыя экспедыцыі [4, с. 85].

У савецкі час музей вёў дастаткова актыўную экспедыцыйную дзейнасць, аднак у 1990-х — пачатку 2000-х гг. з-за цяжкіх матэрыяльных умоваў яна фактычна прыпынілася. Аднак пачынаючы прыкладна з 2005 г. музей штогод арганізуе як правіла 2—3 музейныя гісторыка-пабытовыя экспедыцыі. За гэты час супрацоўнікі музея арганізавалі не

менш дваццаці пяці музейных экспедыцый, з якіх каля дзесяці праходзілі два і тры дні. Рэшта паездак былі аднадзённыя.

Такая досыць актыўная экспедыцыйная дзейнасць тлумачыцца не толькі жаданнем музейных работнікаў пашырыць фондавы збор. Усе мы добра ўсведамляем, што традыцыйная вясковая культура паступова сыходзіць у нябыт і мы маем літаральна некалькі дзесяцігоддзяў (калі не гадоў), каб максімальна захаваць яе артэфакты для нашчадкаў. Аднак музей збірае не толькі этнаграфічныя рэчы, але адпаведна свайму профілю — усе матэрыялы (дакументы, пабытовыя рэчы, вайсковы рыштунак, вопратку), якія расказваюць пра гісторыю Гродзеншчыны.

Традыцыйна нашыя экспедыцыі маюць назву гісторыка-пабытовых, паколькі мы засяроджваемся на збіранні гістарычных сведчанняў падзей бурлівага ХХ ст., а таксама шукаем «парэшткі» побыту розных слаёў грамадства гэтай эпохі [2, с. 126].

Экспедыцыі папярэднічае досыць вялікая работа, звязаная са складаннем маршрута і дэталёвага вывучэння літаратуры па гісторыі таго ці іншага рэгіёна. У паездцы ўдзельнічаюць супрацоўнікі розных аддзелаў музея: народнай творчасці, гісторыі краю, навукова-фондавага. Стварэцтва выяздная фондава-закупачная камісія, грашовы фонд і інш.

Плануючы экспедыцыю, супрацоўнікі Гродзенскага музея стараюцца ўлічваць «зоны ўплыву» раённых музеяў і, як правіла, не выязджаюць у тыя раёны, дзе ёсць уласныя музеі, хаця трэба прызнацца, што раённыя музеі вядуць экспедыцыйную работу дастаткова слаба.

Музейныя экспедыцыі арганізуюцца трыма шляхамі:

1. Музей дамаўляецца з нейкай асобай, якая жыве на вёсцы, або мае там нерухомасць, аб здзяйсненні візіту канкрэтна да гэтай асобы. Такія экспедыцыі даволі рэдкія, але, як правіла, вельмі рэзультатыўныя, паколькі заўсёды ёсць магчымасць папярэдне даведацца, якія прадметы музейнага значэння можа прапанваць уладальнік. Часцей за ўсё ўдзельнікі экспедыцыі паралельна наведваюць іншых жыхароў вёскі.

2. Экспедыцыя па загадзя распрацаваным маршруце па нейкім рэгіёне. На карце выбіраюцца населеныя пункты зазвычай аддалены ад дарог, раённых цэнтраў і фарміруецца маршрут з 10—15 вёсак. Такія экспедыцыі цягнуцца два ці нават тры дні і даюць магчымасць ад'ехаць на адлегласць да 150 км ад Гродна. Такія экспедыцыі найбольш рызыкаўныя, паколькі могуць даць як вельмі добры, так і вельмі слабы вынік. Напярэдадні такіх экспедыцый мы спрабуем пракансультавацца з супрацоўнікамі мясцовых дамоў культуры, паколькі менавіта яны арыен-

туюцца ў тым, ці ёсць у той ці іншай мясцовасці народныя майстры ці проста цікавыя асобы.

3. Экспедыцыя па дамах, якія ў бліжэйшым часе павінны быць знесены. Паводле беларускага заканадаўства, калі ўласнік дома адмаўляецца ад яго, або ўласніка проста немагчыма адшукаць, дом па суду пераходзіць да дзяржавы і як правіла ідзе пад знос. Лічба такіх дамоў пастаянна расце і толькі на Гродзеншчыне ўжо даходзіць амаль да тысячы (з 46 тысяч дамоў вобласці, у якіх ніхто не жыве) [1]. Гэтыя дамы зносяцца сельскімі саветамі без магчымасці для музейных работнікаў наведаць іх, але часта ўтрымліваюць унікальныя сведчання нашай гісторыі. Пачынаючы з 2015 г. музей звяртаецца з лістамі да сельскіх саветаў і старшыняў райвыканкамаў з просьбамі папярэдне дапусаць нашых работнікаў унутр такіх дамоў. Пакуль з такімі экспедыцыямі мы наведвалі некалькі сельсаветаў Гродзенскага і Мастоўскага раёнаў. Паездкі па закінутых дамах абавязкова праводзяцца з прадстаўніком сельсавета.

Апошні шлях арганізацыі музейных экспедыцый падаецца вельмі эфектыўным і павінен быць «узяты на ўзбраенне» іншымі музеямі краіны. Напрыклад прадметы для інтэр'ера Музея Аўгустоўскага канала, які адчыніў свае дзверы ў маі 2016 г., былі сабраны супрацоўнікамі нашага музея менавіта ў закінутых хатах Гродзенскага раёна ў канцы 2015 — пачатку 2016 г. Музейны пакой дзорцы шлюза на Аўгустоўскім канале быў створаны з сабраных у экспедыцыях і адрэстаўраваных музейнымі спецыялістамі прадметаў мэблі і пабытовых рэчаў.

Геаграфія паездак вельмі шырокая. За мінулыя дванаццаць гадоў па 3—4 экспедыцыі было здзейснена ў Гродзенскі, Шчучынскі, Воранаўскі раёны. Па 2—3 разы мы наведвалі Лідскі, Ваўкавыскі, Іўеўскі, Бераставіцкі, Мастоўскі, Дзятлаўскі раёны. За некалькі гадоў музейныя работнікі аб'ехалі амаль усё беларуска-літоўскае пагранічча ад Гродна да Іўя. Гэтыя накірунак паездак быў выбраны намі менавіта з прычыны адсутнасці на правабярэжжы Нёмана ў Гродзенскай вобласці спецыялізаваных музеў, між тым гэты традыцыйна каталіцкі рэгіён меў вельмі цікавую матэрыяльную культуру, якая прыкметна адрознівалася ад культуры нёманскага левабярэжжа. Пра гэта сведчаць тэхналогіі вырабу рушнікоў і посцілак, культавыя рэчы, якія былі ва ўжытку мясцовых жыхароў. Цікава, што большасць вёсак ніколі не наведвалася ніякімі музейнымі экспедыцыямі. Толькі ў апошнія гады ў некаторых неселеных пунктах нам паведамлялі аб візітах сяброў маладзёжнага грамадскага аб'яднання «Студэнцкае этнаграфічнае таварыства» (СЭТ). Наогул тут

хацелася б асобна адзначыць той факт, што музеі мала працуюць над асэнсаваннем і фарміраваннем гісторыка-культурных мікрарэгіёнаў як крыніц камплектавання калекцый [3, с. 21].

Як правіла, з 10—15 вёсак, якія ўдаецца наведаць падчас адной экспедыцыі, людзі з цікавымі прадметамі знаходзяцца ў чатырох або пяці вёсках. Супрацоўнікі музея проста ідуць ад хады да хаты і запыртваюцца, дзе жывуць старэйшыя людзі, якія займаліся ткацтвам або проста маюць цікавыя прадметы. Пачынаючы размову з людзьмі, важна прадставіцца, паказаць музейныя дакументы (пасведчанне), выклікаць у іх давер. Жыхары аддаленых вёсак часцей за ўсё больш даверлівыя і ахвотна ўпускаюць супрацоўнікаў у хату, дазваляюць наведаць гарышча, якое звычайна аказваецца найбольш важным сховішчам цікавых прадметаў.

Варта таксама падкрэсліць неабходнасць выканання правілаў бяспекі, асабліва падчас працы ў закінутых дамах. Асаблівую небяспеку ўяўляюць цвікі, якія тырчаць з гнілых драўляных канструкцый і на якія лёгка наступіць, прабіўшы нават моцны абутак. Таксама трэба сачыць за станам канструкцый гарышча, каб не праваліцца праз спархнелае паддашша, глядзець ці няма гнёздаў восаў або шэршняў. Пры неабходнасці можна нават мець рэспіратар і супрацьпылавая акулера.

Па выніках экспедыцый складаюцца падрабязныя палявыя вопісы прадметаў з указаннем іх аўтараў (калі вядомыя), а таксама месцаў, дзе яны былі набыты. З аналіза палявых вопісаў і актаў здачы прадметаў у фонды па выніках экспедыцый вынікае, што паездка прыносіць ад трыццаці да ста прадметаў асноўнага фонду (у сярэднім пяцьдзесят — шэсцьдзесят). Такім чынам можна падлічыць, што за апошнія 12 гадоў музейныя экспедыцыі прынеслі музею больш за тысячу прадметаў.

Найбольш каштоўныя прадметы — этнаграфічныя артэфакты, вырабы мясцовых майстрых: рушнікі, посцілкі, паясы. Дзесяць гадоў таму нам яшчэ даводзілася набываць рэчы, зробленыя ў пачатку XX ст. Цяпер гэта ўжо вялікая рэдкасць — большасць прадметаў ткацтва паходзяць з 1950—1960-х гг.

Увогуле колькасць этнаграфічнай спадчыны канца XIX — пачатку XX ст. імкліва скарачаецца і музей паступова пераключаецца на збор прадметаў, якія адлюстроўваюць гісторыю Гродзеншчыны ў XX ст. Гэта фотаздымкі, сямейныя архівы, пабытовыя рэчы і рэчы, якія былі ў хатнім ужытку на працягу апошніх ста гадоў. Бо як паказвае вопыт экспазіцыйнай дзейнасці музея, часта запатрабаванымі прадметамі аказваюцца рэчы, да якіх мы па-ранейшаму ставімся як да смецця, напрыклад

бутэльні ад малака або пачкі з лімоннай кіслатою, выпушчаныя ў 1960-я гг.

Падсумоўваючы вышэйсказанае, можна сфармуляваць наступныя высновы:

1. Экспедыцыйная дзейнасць працягвае адыгрываць вялікую ролю як ў камплектаванні фондавага збора музея, так і ў паглыбленні прафесійных ведаў навуковых супрацоўнікаў.

2. Змены ў беларускім заканадаўстве дазваляюць збіраць прадметы ў закінутым жыллі і гэты накірунак экспедыцыйнай працы можа быць вельмі перспектыўным.

3. Пры правядзенні музейных экспедыцый вялікую ролю адыгрывае арганізацыйны фактар, дэталёвая прапрацоўка маршрута, выкананне тэхнікі бяспекі.

4. Любы музей шырокага профіля можа істотна папоўніць фонды ў выніку правядзення экспедыцый, аднак экспедыцыйная работа павінна быць актывізавана, бо вясковая традыцыйная культура незваротна сыходзіць у мінулае.

БІБЛІАГРАФІЧНЫЯ СПАСЫЛКІ

1. *Кондратьева Т.* Чей дом с краю // Рэспубліка. 2016. 26 октября.
2. Музееведение. Музеи исторического профиля / под ред. проф. К. Г. Левыкина и проф. В. Хербста. М. : Высшая школа, 1988. 431 с.
3. Музей и регион / отв. ред. А. В. Лебедев.; сост. В. Ю. Дукельский. М. : РИК, 2011. 333 с.
4. *Юренева Т. Ю.* Музееведение. Учебник для высшей школы. М. : Академический Проект, 2006. 559 с.

Высоцкая Надежда Федоровна — доктор искусствоведения, профессор; профессор кафедры этнологии, музеологии и истории искусств Белорусского государственного университета

**К ВОПРОСУ ОБ ЭКСПОЗИЦИИ ОТДЕЛА
ДРЕВНЕБЕЛОРУССКОГО ИСКУССТВА
НАЦИОНАЛЬНОГО ХУДОЖЕСТВЕННОГО МУЗЕЯ
РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ**

Н. Ф. Высоцкая

Рассматриваются актуальные проблемы по созданию экспозиции отдела древнебелорусского искусства Национального художественного музея Республики Беларусь в конце XX — начале XXI в.

Ключевые слова: экспозиция; экспедиции; выставки; атрибуция памятников; оценка произведений; исследователи.

**TO THE QUESTION OF NATIONAL ART MUSEUM
OF THE REPUBLIC OF BELARUS ANCIENT BELARUSIAN
ART EXHIBITION**

The report deals with the actual problems on the creation of the exposition of the department of ancient Belarusian art of the National Art Museum of the Republic of Belarus in the late twentieth and early twenty-first centuries.

Keywords: exposition; expeditions; exhibitions; attribution of monuments; evaluation of works; researchers.

Отдел древнебелорусского искусства был создан по нашей инициативе 1 января 1980 г. В его функции входило выявление уникальных памятников в закрытых культовых учреждениях Беларуси, которые по приказу Министерства культуры БССР считались музейным республиканским фондом [1]. Данное решение было обусловлено тем, что в музее отсутствовала серьезная экспозиция древнего национального искусства. Если проследить динамику презентации произведений древнего белорусского искусства в стационарной музейной экспозиции, то их количество неизменно увеличивалось на протяжении второй половины XX — начала XXI в.: в 1945—1957 гг. — 2 экспоната; в 1957—1964 гг. — 4 экспоната; в 1964—1974 гг. — 10 экспонатов; в 1974—1983 гг. — 15 экспонатов; в 1984—1988 гг. — 48 экспонатов; в 1988—1992 гг. — 52 экспоната; в

1992—2006 гг. — 122 экспоната; в 2006—2010 гг. — 206 экспонатов; в 2010—2025 гг. — 400 экспонатов.

С 1980-х гг. в руководстве отрасли, а также среди музейной общественности страны началось обсуждение возможности создания самостоятельного музея древнебелорусского искусства с отдельным помещением, штатом научных сотрудников, реставраторов, химиков, биологов, физиков и т. д. Следует отметить, что первым данную идею в 1920-е гг. высказал известный белорусский искусствовед Н. Н. Щекотихин, который предлагал создать подобный музей на основе коллекций упраздненных церковно-археологических музеев в Витебске, Могилеве и Минске [3]. В 1980-е гг. к этой идее вернулись, но уже на новом теоретико-методическом уровне. Пришло понимание того, что в республике давно назрела необходимость объединения двух отделов древнебелорусского искусства — Государственного художественного музея БССР и Музея древнебелорусской культуры Академии наук БССР. Была высказана мысль о создании на этой базе крупного государственного музея, где основное внимание будет уделяться сохранению, пропаганде национального достояния Беларуси, публикации каталогов его фондов и Генерального иллюстрированного каталога движимых памятников, находящихся в коллекциях культовых учреждений республики. Только такое слияние позволило бы в должной степени и масштабе развернуть экспедиционную, реставрационную, исследовательскую деятельность. Как показал опыт передачи части академической коллекции в Государственный художественный музей БССР в 1974 г., это было единственное перспективное и государственное решение данной проблемы. Вскоре было найдено помещение для предполагаемого музея на ул. Кирилла и Мефодия, д. 6. Однако нежелание руководства АН БССР расстаться с собранными памятниками остановило процесс образования Музея древнего белорусского искусства.

Современная коллекция древнебелорусского искусства Национального художественного музея Республики Беларусь не имеет себе равных, как по числу, так и по уникальности памятников XII—XVIII вв. В ней хранится небольшое число предметов из фондовых собраний довоенных белорусских музеев (Белорусского государственного музея, Белорусского музея имени Ивана Луцкевича), около 60 портретов из несвижской коллекции Радзивиллов поступивших в Государственную картинную галерею БССР в 1941 г. и др. Основу же коллекции составляют материалы добытые в тяжелейших условиях на протяжении 1946—1989 гг. в ходе 81 научной экспедиции сотрудниками музея [2]. Имеется в ней также не-

значительное количество археологических находок из Минска, Волковыска, Новогрудка и Витебска.

Давая краткую характеристику коллекции древнебелорусского искусства Национального художественного музея РБ, насчитывавшую в 2005 г. около 2 тыс. произведений, следует выделить следующие положения. Находящиеся в ней памятники XII—XIII вв. демонстрируют тесные связи древних городов Беларуси с Киевской Русью, культура которой, в свою очередь, развивалась под сильным влиянием Византии. Искусство XIV—XVI вв., когда белорусские земли входили в состав Великого княжества Литовского, характеризуется сохранением древних художественных традиций, культуры Византии, древней Руси и активным усвоением западноевропейской стилистики. В иконах XV—XVI вв. «Богоматерь Одигитрия», «Параскева» (происходящие из Слуцкого региона), «Богоматерь Одигитрия Смоленская» (из Дубенца) выявляется симбиоз этих ориентаций и процесс создания национальной художественной школы. В Беларуси параллельно с иконописью в традициях европейского Ренессанса развивается портретное искусство, одним из ярких доказательств чего является «Портрет Юрия Радзивилла». В пластике, декоративно-прикладном искусстве XIV—XVI вв. произошло усвоение европейских стилей — романского («Распятие» из Голубич, XIV в.), готического — («Архангел Михаил» из Шерешево, 1470, потир конец XIV—XV вв.), Ренессанса в его поздней фазе — маньеризме («Богоматерь с младенцем» из Несвижа, «Царские врата» из Воронилович XVI в.).

После Брестской унии 1596 г. особенно активной и незатухающей была борьба белорусского народа за сохранение своей культуры и языка. Вероятно, эта борьба в период вхождения Великого княжества Литовского в состав Речи Посполитой (1569—1795) спасла культуру Беларуси от размывания ее мощными влияниями извне. В иконописи, развитие которой приобрело особенно важный политический смысл, наблюдается усиление «реалий» (Петр Евсеевич из Голынца «Рождество Богоматери», 1649), в чем белорусские мастера значительно опережали русских иконографов. Больших успехов достигли также белорусские резчики, мастера по изготовлению изразцов (ценинники), а также мастера золотых и серебряных дел, которые создали свой, местный вариант барокко, получившего славу и признание в Московской Руси во второй половине XVII в. Соединение западноевропейского барокко с традициями белорусской иконописи видно в портретах местных художников, созданных для галерей магнатов, шляхты и храмов. С 1770-х гг. в белорусском искусстве наблюдается появление нового стиля — классицизма, элементы

которого прослеживаются во всемирно-известных поясах, созданных в слущкой «персиярне».

Таким образом, имеющиеся в настоящее время в Национальном художественном музее РБ произведения дают определенное представление о развитии искусства Беларуси XII—XVIII вв. Безусловно, оно было бы масштабнее и значительнее, если бы была возможность соединить произведения коллекций Национального художественного РБ и Национальной академии наук Беларуси, так как фондовые материалы в них нередко были одновременно вывезены из одних и тех же самых ансамблей и дополняют друг друга. Подобная экспозиция смогла бы в должном объеме, на современном уровне показать неповторимость и своеобразие древнего национального искусства Беларуси, полно и ярко продемонстрировала бы его вклад в развитие мировой художественной культуры.

В 2000—2005 гг. нами разработаны тематическая структура и тематико-экспозиционный план экспозиции отдела древнебелорусского искусства Национального художественного музея РБ, реализация которых была запланирована на 2006—2010 гг. Частично эти документы, которые являются основой для научного проектирования любой музейной экспозиции, были использованы при создании современной экспозиции музея. Они были вручены администрации Национального музея 13. 09. 2005 г. В этих документах мы предложили следующую тематическую структуру раздела: I раздел «Археология XII—XIII вв. »; II раздел «Декоративно-прикладное и портретное искусство, книги XVI—XVIII вв. »; III раздел «Художественное ткачество XV—XVIII вв. Слуцкие пояса»; IV раздел «Художественное ткачество Италии, Испании, Франции, Беларуси XV—XVIII вв. »; V раздел «Иконопись, резьба, скульптура XIV—XVIII вв. »; VI раздел «Портретная, алтарная живопись и резьба, скульптура XVI—XIX вв. ».

Развешанные в пяти залах 2-го этажа старого корпуса произведения русского искусства XVIII—XX вв. и восьми залах 2-го и 3-го этажей нового корпуса произведения древнебелорусского искусства, а также белорусского искусства XIX—XX вв. и искусства Востока и Запада были торжественно открыты 5 декабря 2006 г. с участием главы государства, приглашенных директоров музеев Москвы, Санкт-Петербурга, Киева, Беларуси. Представители администрации Национального художественного музея РБ и заведующие научными отделами получили за этот труд премию «За духовное возрождение».

Современная экспозиция, посвященная древнебелорусскому искусству в Национальном художественном музее РБ, с нашей точки зрения,

несколько слабее экспозиции 1992—2006 гг. (и к тому же в ней на 32 памятника меньше). Во-первых, она территориально отброшена от начала знакомства с коллекцией всего музея. Во-вторых, в ней нет нужной динамики развития искусства Беларуси XII—XVIII вв., показа своеобразия католического и православного искусства их определенного взаимодействия и взаимовлияния. В-третьих, в этой экспозиции нет атмосферы, определенного интерьера (с необходимой высотой), в котором бы смотрелись эти произведения. В создании этой экспозиции не учтена система оптических поправок (курватура), что значительно обедняет экспонирование конкретных произведений, бывших некогда в определенных архитектурных ансамблях.

Всеми этими отсутствующими в современной экспозиции чертами обладала экспозиция 1992—2006 гг. Поэтому лучше было не трогать старые экспозиции в пяти залах 2-го этажа корпуса архитектора М. Бакланова (ул. Ленина 20), а новый корпус музея, расположенный за выше-названным, как и планировалось архитектором В. Белянкиным, отдать искусству Беларуси XX в.

Данные замечания, с одной стороны, не умаляют вклада администрации и научного коллектива Национального художественного музея в создание современной стационарной экспозиции музея, а, с другой стороны, не делают менее актуальной проблему создания самостоятельного Музея древнебелорусского искусства, который бы аккумулировал в своей экспозиции все художественные шедевры, созданные нашим народом на протяжении десяти столетий и являлся визитной карточкой Республики Беларусь.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЕ ССЫЛКИ

1. Приказ Министерства культуры БССР № 123 от 9 августа 1971 г. // Личный архив автора.
2. Сообщения Государственного художественного музея БССР. Вып. 1. Минск, 1994. Вып. 1. С. 245.
3. *Шчэкаціхін М. М.* 1-я Усебеларуская выстаўка: Каталёг аддзелу старажытнага мастацтва. Менск : БДВ, 1926. 29 с.

Гермацкая Наталля Уладзіміраўна — загадчык навукова-экспазіцыйнага аддзела Беларускага дзяржаўнага музея народнай архітэктуры і побыту

ДА ПЫТАННЯ МУЗЕЕФІКАЦЫІ ДРАЎЛЯНАЙ СПАДЧЫНЫ (НА ПРЫКЛАДЗЕ ЗАВУЛКА ПАЎНОЧНЫ ГОРАДА МІНСК)

Н. У. Гермацкая

Прыведзена гісторыя развіцця Паўночнага завулка г. Мінска з канца XIX ст. да нашага часу, прадстаўляюцца сусветныя прыклады інтэграцыі гісторыка-культурнай спадчыны ў гарадское асяроддзе, прапануюцца шляхі музеефікацыі ансамбля Паўночнага завулка і алгарытм іх практычнага ўвасаблення.

Ключавыя словы: ахова гісторыка-культурнай спадчыны; драўляныя прадмесці пачатку XX ст.; музеефікацыя спадчыны.

ON THE QUESTION OF MUSEALISATION OF WOODEN ARCHITECTURAL HERITAGE (THE CASE OF SEVERNYY LANE IN THE CITY OF MINSK)

The aim of this report is to describe the history of Severnyy lane in Minsk from the end of the 19th century to the present day, to illustrate with world examples how historical and cultural heritage can be integrated into the urban environment, to offer ways of musealisation of Severny Lane ensemble and the algorithm of their implementation into practice.

Keywords: preservation of historical and cultural heritage; wooden outskirts of the beginning of the 20th century; musealisation of heritage.

Захаванне гісторыка-культурнай спадчыны з'яўляецца для беларускай рэчаіснасці важнай задачай. Найбольш востра паўстае пытанне захавання і актуалізацыі гарадскіх тэрыторый.

У шматлікіх выпадках у якасці прыярытэтнага ці адзіна магчымага спосабу захавання і ўключэння культурнай і прыроднай спадчыны ў сучасную культуру разглядаецца яе музеефікацыя. У кнізе «Ключавыя паняцці музейалогіі», што з'яўляецца вынікам шматгадовай працы Міжнароднага камітэта па музейалогіі пры ІКОМ, прыводзіцца наступнае вызначэнне: «Музеефікацыя азначае змяшчэнне ў музей або (у больш шырокім сэнсе) пераўтварэнне ў разнавіднасць музея фрагмента рэальнасці — важнай для характарыстыкі дзейнасці чалавека альбо прыроднай разнастайнасці» [4, с. 45].

Важна разгледзіць як адбываецца захаванне і ўключэнне аб'ектаў спадчыны ў гарадское жыццё розных краін свету з пункту гледжання

проблем музефікацыі. Пашыраным у свеце спосабам музефікацыі аб'ектаў культурнай спадчыны ва ўсёй яго шматграннасці з'яўляюцца музеі пад адкрытым небам. Драўляныя кварталы захоўваюцца ў урбанскансэнах, а таксама ў гарадскіх кварталах у структуры скансэнаў розных краін свету. Помнікі народнай архітэктуры ў падобнага тыпу музеях збіраюцца на выбранай тэрыторыі; звычайна будынкi ў музеі-скансэне групіруюцца па географічных раёнах, у якіх некалі знаходзіліся. Першы музей-скансэн быў заснаваны Артурам Хазеліусам у 1891 г. на востраве Юргардэн у Стакгольме.

У адрозненне ад паслядоўнікаў А. Хазеліўса, прыхільнікі музефікацыі «in situ» прапануюць захоўваць гарадскую спадчыну на месцы гістарычнага ўзнікнення і існавання. На дадзеных прынцыпах рэалізаваны многія паспяховыя праекты зберажэння гістарычнай спадчыны. Напрыклад, існуе феномен «драўляных гарадоў Паўночнай Еўропы», забудова якіх захавана цэласнымі масівамі.

Засяродзім увагу на адным з мінскіх драўляных прадмесцяў, якія падлягаюць захаванню, а менавіта на Паўночным завулку.

У 1870-х гг. адбываўся разгар будаўніцтва ўчастку Лібава-Роменскай чыгункі ў Мінску. Уздоўж чыгункі хутка ўзніклі прадмесці: Ніжняя і Верхняя Ляхаўка, Уборкі, Добрыя Мыслі, Грушаўка, пазней — Паўночны завулак, як частка Пяшчанкі (або Лютэранскага прадмесця).

Пляшчанка, або Лютэранскае прадмесце — гістарычны раён Мінска, размешчаны ў заходняй частцы горада, прадстаўлены некалі Лютэранскай, або Нямецкай (сучасны ўчастак вул. К. Лібкнехта да вул. Ю. Лермантава), Мала-Лютэранскай (сучасная вуліца К. Лібкнехта на ўчастку ад вул. Ю. Лермантава да вул. К. Цэткін) вуліцамі.

Паводле адміністрацыйна-тэрытарыяльнага дзялення Мінска ў канцы XIX — пачатку XX ст. тэрыторыя завулка Паўночны знаходзілася на ўсходнім баку Лютэранскага прадмесця і належала пятай паліцэйскай частцы, другому міравому і трэцію судова-следчаму ўчастку. Паводле дакументаў Мінскага грамадзянскага кіравання за 1910 г. і межаў кварталаў, дадзеных у апісанні нерухомасці, Паўночны завулак быў мяжой двух кварталаў — № 173 і 174 і меў 40 участкаў [7].

Забудова пляцаў завулка была арганізавана ў адпаведнасці з нормамі, прадугледжанымі «Будаўнічымі статутамі» XIX — пачатку XX ст. Паміж дамамі будаўнікі вытрымалі дзесяцісажанныя супрацьпажарныя разрывы, усе гаспадарчыя пабудовы размясілі ў глыбіні пляцаў, на ўсіх пляцах абазначылі прыбіральні і памыйныя ямы. На кожным

пляцы меўся агарод, палісаднік пад вокнамі, у некаторых выпадках — сад. Уздоўж завулка масціліся тратуары з дошак.

Планіроўка дамоў завулка тыповая для XIX — пачатку XX ст. (яна ўжывалася ў якасці ўзору Мінскай гарадской чарцежнай пры выдачы плана прыватным забудоўшчыкам): дамы на дзве паловы, планіроўка якіх складалася ў асноўным з кухні, сталовай, гасцінай, спальных пакояў.

Калі разглядаць эвалюцыю завулка напрацягу 1920-40-х гг., то істотнай зменай было пашырэнне забудовы ў напрамку да вуліцы Карла Лібкнехта. Тут, на тэрыторыі некалі вялікага 11-га пляца ў 1940 і 1941 гг. былі пабудаваны дамы № 26 і 26а, № 24, у 1949 г. — № 24а. У 1921 г. на месцы заходніх пляцаў квартала № 174 распачала працу шчацінна-шчоткавая фабрыка. Насупраць дамоў № 18 і 20 квартала № 173 у 1937 г. быў пабудаваны будынак навучальнай установы. Акрамя гэтага, у 1931 г., згодна з пастановай СНК СССР, у якой вызначаліся арганізацыйныя формы санітарнага нагляду ў краіне, у 1931 г. на Паўночным завулку быў выдзелены драўляны будынак для размяшчэння санітарна-эпідэміялагічнай станцыі [3].

Ландшафт Паўночнага завулка ў XIX—XX стст. уяўляў марэннае ўзвышанае месца, рэшткі якога захаваліся да сённяшняга дня. З усходняга боку ўзвышша пачыналася амаль ад Яўрэйскага завулка (сучасная вуліца Калектарная), а з паўночнай — ад вуліцы Нямецкай, з захаду — ад чыгункі. Такім чынам, забудова знаходзілася на вяршыні плоскага ўзвышэння. На працягу XX ст., асабліва ў 1960—70-я гг., на Паўночным завулку адбыліся значныя ландшафтныя змены. У выніку пашырэння вуліцы К. Цэткін і праспекта Дзяржынскага значная частка былога ўзвышша разам з забудовай апынулася знішчанай. Такім чынам, тэрыторыя завулка з усходняга і паўднёвага бакоў апынулася абмежаванай штучна зробленымі абрывістымі схіламі.

Ініцыятарам захавання і вывучэння драўляных прадмесцяў беларускіх гарадоў у 1990-я гг. стаў Беларускі дзяржаўны музей народнай архітэктуры і побыту (далей — БДМНАіП). Акрамя таго, што музей-скансэн акумуляваў на сваіх тэрыторыях каля Мінска найбольш адметныя помнікі вясковай драўлянай архітэктуры, супрацоўнікі музея займаліся таксама гарадской этнаграфіяй. Згодна плана развіцця музея, на яго тэрыторыі павінен быў размяшчацца экспазіцыйны сектар «Мяс-тэчка», куды планавалася перавезці гарадскія дамы, а таксама культавыя пабудовы. На сённяшні дзень музей мае сярод перавезеных толькі адзін дом 1907 г. пабудовы з вул. Вызвалення (былой — Васкрасенскай) Ракаўскага прадмесця.

У 1990-я гг. у музеі-скансэне з’явіўся сектар па вывучэнні мінскіх прадмесцяў. Супрацоўнікі музея актыўна вывучалі [6—8] і папулярызавалі драўляныя прадмесці, выказвалі ідэі далейшага ўтрымання завулка [6]. Менавіта ў гэты час збіралася мэбля, прадметы побыту мінскіх прадмесцяў, якія сёння захоўваюцца ў фондах БДМНАіП. Вялікая колькасць вышэйназваных прадметаў экспанавалася на выставе «У пакоі старасвецкія зазірнуўшы» ў 2015 г.

Далейшыя змены закранулі завулак Паўночны ў 2000-х гг. У 2005 г. быў складзены «Праект ахоўных зон і рэгенерацыі. Комплекс драўлянай пабудовы ХХ ст. зав. Паўночны ў г. Мінску» [5], у 2007 г. комплекс драўлянай пабудовы завулка быў унесены ў «Дзяржаўны спіс гісторыка-культурных каштоўнасцей Рэспублікі Беларусь» — яму нададзена 3-я катэгорыя каштоўнасці [2, с. 651].

Змены, якія закранулі ландшафт і пабудовы завулка, працягваюцца да цяпершняга часу. Зараз уздоўж вуліцы К. Цэткін адбываецца будаўніцтва трэцяй лініі Мінскага метрапалітэна з выхадам на плошчы Францішка Багушэвіча. У сувязі з будаўніцтвам метро былі разабраныя бліжэйшыя да праспекта Дзяржынскага два самых старых дома завулка (№10 і 12), з умовай іх будучага аднаўлення на новым участку ў межах ахоўных зон.

У 2016 г. адбылася прэзентацыя і зацвярджэнне Горадабудаўнічага праекта дэталнага планавання ў межах вуліц Маскоўская, Клары Цэткін, Кальварыйская, чыгункі Мінск — Маладзечна УП «Мінскграда». Згодна дадзенага праекта, Паўночны завулак, а таксама прылеглая да яго тэрыторыя разглядаецца як інвестыцыйная пляцоўка.

На дадзены момант тэрыторыя Паўночнага завулка мае збольшага жылое прызначэнне, акрамя будынка № 22, які належыць БДМНАіП. Будынкі № 15, 24 здаюцца ў арэнду.

Дамы завулка, якія захаваліся да сённяшняга часу, былі пабудаваныя ў 1904—1940 гг. У некаторых будынках жывуць нашчадкі тых людзей, хто некалі іх будоваў. На завулку склалася своеасаблівая культура: жывуць людзі, прыналежаць да тэатральнай дзейнасці, медыцыны, гісторыі кіно, адукацыйнай дзейнасці. Напрыклад, на былым пляцы № 12 размяшчаецца дом № 18. Ён быў пабудаваны ў 1910 г. Канстанцінам Акімавічам Андрыеўскім — служачым чыгункі. Сёння ў доме пражывае ўнучка Андрыеўскага Марына Яўгенаўна Тархава. Яна валодае прадметамі музейнага значэння, захоўвае памяць пра сваіх продкаў, якія будавалі дом.

Жыхары Паўночнага завулка не маюць камфортных умоў для пражывання і з пункту гледжання разумнага сэнсу іх трэба адсяляць, даць людзям добраўпарадкаванае, сучаснае жыллё, а драўляныя пабудовы музеефікаваць. Аднак, калі ўлічваць усе асаблівасці завулка, то ўзнікае іншае выйсце — стварыць камфортныя ўмовы для жыхароў і стварыць шматпланавы аб’ект, дзе будуць пражываць людзі, існаваць музейныя экспазіцыі і інш.

Пры правядзенні музеефікацыі Паўночнага завулка ў першую чаргу павінны быць ужыты меры па захаванні аб’екта з дапамогай розных кансервацыйных падыходаў. Неабходна прадугледзіць стварэнне зоны рэгулявання забудовы, згодна якой у непасрэднай блізкасці да завулка не дапускаецца будаўніцтва шматпавярховых аб’ектаў, вялікіх магістралей. Сярод асноўных прынцыпаў — захаванне завулка *in situ*, прымяненне да аб’ектаў завулка правілаў навуковай кансервацыі. Для жыхароў, якія застаюцца ў сваіх дамах, павінны быць прадугледжаны камфортныя ўмовы пражывання, што з’яўляецца не менш важнай акалічнасцю, чым захаванне саміх аб’ектаў.

Калі разглядаць Паўночны завулак у будучым як адзінае прадмесце старадаўняга Мінска (астатнія прадмесці не захаваліся так добра і стаяць перад праблемай зносу), то ў вольных дамах патрэбна паказаць гісторыю мінскіх прадмесцяў (у першую чаргу — Пляшчанкі), беларускай чыгункі, гісторыю самога Паўночнага завулка; прадставіць экспазіцыю, прысвечаную першай санітарна-эпідэміялагічнай станцыі горада, якая была заснавана на Паўночным завулку, а таксама экспазіцыю, прысвечаную дзейнасці знакамітых асоб беларускай нацыянальнай культуры, звязаных з чыгункай. Служачыя-чыгуначнікі адыгрывалі важную ролю ў сацыяльным і культурным жыцці горада. Так, мноства з іх ўваходзіла ў склад народніцкіх эсэраўскіх гурткоў, брала актыўны ўдзел у рэвалюцыі 1905—1907 гг. Экспазіцыя павінна адлюстроўваць, напрыклад, дзейнасць літаратараў, жыццё якіх было звязана з чыгункай: Янкі Лучыны, Альберта Паўловіча, Уладзіслава Галубка, Алеся Бурбіса і Алеся Гаруна [9, с. 50].

Гэта значыць, будучыя экспазіцыйныя залы ў дамах завулка патрэбна прапанаваць БДМНАіП, таксама Нацыянальнаму гістарычнаму музею Рэспублікі Беларусь, Дзяржаўнаму музею гісторыі беларускай літаратуры, Музею гісторыі медыцыны, Музею беларускай чыгункі і прыватным музеям.

У вольных дамах, акрамя выставачных залаў могуць быць арганізаваныя рамесныя майстэрні, сувенірныя, букіністычныя і антык-

варныя крамы. Некаторыя памяшканні трэба выкарыстаць пад кафэ ў гарадскім стылі.

У пачатку XX ст. на завулку існаваў дом, у якім размяшчалася бакалейная крама, таму варта паказаць інтэр'ер старой бакалейнай крамы, у якой прадаваць адпаведныя вырабы. На завулку Нова-Маскоўскім (сучасная вуліца Мяснікова) у пачатку XX ст. была хлебапякарня, дзе пяклі хлеб розных гатункаў [1, с. 175], у сувязі з чым можна зрабіць рэканструкцыю інтэр'ера пякарні з яе практычным выкарыстаннем. Дадзеныя ўстановы можна, пры згодзе жыхароў, размясціць у жылых дамах, бо гэтыя аб'екты на мяжы XIX—XX стст. спалучалі ў прадмесцях жыллёвую і вытворчую функцыі. У некалькіх дамах можна стварыць гатэлі з «местачковым» каларытам па прыкладзе гатэля ў Музеі народнага побыту Літвы, які карыстаецца вялікім попытам сярод наведвальнікаў.

Будынкі Мінскай шчоткава-шчаціннай фабрыкі маюць гістарычнае значэнне — карпусы былі пабудаваны ў 1920-1960-х гг. У цяперашні час у розных краінах ствараюцца шматлікія праекты па крэатыўным выкарыстанні будынкаў былых заводаў і фабрык. Прыкладам падобнага рэалізаванага праекта можа быць прастора «ЦЭХ» на вуліцы Кастрычніцкая, 16 у Мінску. Вышэйзгаданыя карпусы фабрыкі на Паўночным завулку можна інтэрпрэтаваць пасродкам стварэння гатэляў і кафэ, рэстаранаў з інтэр'ерамі ў стылі мадэрн, ар-дэко. Некаторыя памяшканні будынкаў варта выкарыстаць пад навукова-інфармацыйны цэнтр музея, альбо прасторы для арганізацыі культурных мерапрыемстваў.

У выніку павінен атрымацца цікавы шматпланавы аб'ект, які падпадае пад вызначэнне «музей-запаведнік», дзе будуць жыць людзі, існаваць музейныя экспазіцыі, працаваць установы абслугоўвання насельніцтва з інтэр'ерамі канца XIX — пачатку XX ст. : «Чайная», «Цырульня», «Ап-тэка», «Бакалейная крама» і інш. Падобны комплекс, якому прапаноўваецца даць гістарычную назву «Прадмесце Пляшчанка», павінен мець каардыцыйны (навукова-інфармацыйны) цэнтр — ядро гістарычнага квартала. Супрацоўнікі цэнтра будуць распрацоўваць і праводзіць экскурсіі (у тым ліку і па іншых прадмесцях Мінска), планавать правядзенне мерапрыемстваў, да якіх падключаць жыхароў завулка і разнастайныя ўстановы.

БІБЛІАГРАФІЧНЫЯ СПАСЫЛКІ

1. Вся Белоруссия: адресно-справочная книга и календарь на 1923 г. Минск : Белтрестпечать, 1923. 201 с.
2. Дзяржаўны спіс гісторыка-культурных каштоўнасцей Рэспублікі Беларусь: даведнік / Міністэрства культуры Рэспублікі Беларусь; склад. В. Я. Абламскі, І. М. Чарняўскі, Ю. А. Барысюк. Мінск : БЕЛТА, 2009. 684 с.
3. Исторический очерк об организации и деятельности минской городской санитарно-эпидемиологической службы [Электронный ресурс] // Санитарно-эпидемиологическая служба города Минска. URL: <http://www.minskсанepid.by/node/10> (дата обращения: 12.12.2016).
4. Ключевые понятия музеологии / сост. А. Desvallees, F. Mairesse; перевод на русск. яз. А. В. Урядниковой. М. : ООО «Август Борг», 2012. 101 с.
5. Комплекс драўлянай пабудовы XX ст. зав. Паўночны ў г. Мінску: праект ахоўных зон і рэгенерацыі. Мінск, БДМНАіП. 2005. 167 с.
6. *Краснова А. М.* Музей гісторыі завулка Паўночны: навуковы праект. Мінск : БДМНАіП. 1997. 178 с.
7. *Локотко А. И.* Исторические памятники деревянной архитектуры по Северному переулку в г. Минске. Проект охранной зоны. Мінск : БДМНАіП, 1992. Т. 1: Исторические исследования. Кн. 1: Комплексные научные изыскания. 198 с.
8. *Хадыка І. Г.* Інтэр'ер драўлянай гістарычнай забудовы г. Менска канца XIX — пачатку XX ст. : гістарычная даведка. Мінск : БДМНАіП, 1994. 190 с.
9. *Шыбека З. В., Шыбека С. Ф.* Мінск. Старонкі жыцця дарэвалюцыйнага горада / пер. з рускай мовы М. Віжа; прадмова С. М. Станюты. Мінск : Польша, 1990. 341 с.

Джумантаева Тамара Аляксандраўна — кандыдат культуралогіі, дырэктар навукова-даследчай і асветнай установы культуры «Нацыянальны Полацкі гісторыка-культурны музей-запаведнік».

ПОЛАЦКАМУ МУЗЕЮ-ЗАПАВЕДНІКУ — 50

Т. А. Джумантаева

У артыкуле з музеаграфічнай пазіцыі прасочваецца шлях полацкіх музеяў ад калекцый музейнага характару да сучаснага музея-запаведніка. Аналізуецца працэс генерацыі артэфактаў музеямі і стварэнне ўмоў для музейфікацыі, як базавага прынцыпу развіцця музея-запаведніка. Адзначаецца, што багатая гісторыка-культурная спадчына старажытнага Полацка, музейныя традыцыі, у тым ліку і музейфікацыя гістарычнай тэрыторыі, спрыялі станаўленню функцыянальнай мадэлі запаведніка. Сам запаведнік з яго ахоўнай зонай, існуючымі і будучымі музеямі з'яўляецца ядром, вакол якога ствараюцца ўмовы для пераўтварэння гістарычнага Полацка ў горад-музей.

Ключавыя словы: музей; музей-запаведнік; музейлогія; музейфікацыя.

ON THE OCCASION OF THE 50TH ANNIVERSARY OF POLOTSK MUSEUM-RESERVE

The article deals with the way of Polotsk museums from the ancient collections to the modern museum-reserve from the museology point of view. Historical analysis shows that the development of the museum's construction tends to accelerate. Particular attention is paid to the period of museum-reserve formation. Polotsk National Historical and Cultural Museum-Reserve is regarded as an example of the generating of artifacts by Polotsk museums and creating conditions for museification as a basic principle of the museum-reserve. It is noted that the rich historical and cultural heritage of Polotsk, museum traditions and musealisation of historical territory contributed to the development of a functional model of the museum-reserve. The development of relations of the museum and the historical and cultural heritage and their transformation have created an innovative type of museum, — the Museum-Reserve, called to play a special role in the cultural renaissance of the city. It is part of the cultural space and the form at the same time of its functioning.

Keywords: museum; museum-reserve; museology; musealisation.

Музей, як сацыякультурны інстытут, з'яўляецца ў грамадстве, якое знаходзіцца на высокім узроўні сацыяльнага і культурнага развіцця. З моманту свайго з'яўлення ў еўрапейскай культуры Новага часу ён не толькі адлюстроўвае важныя тэндэнцыі развіцця культуры і грамадства, але, надзелены асобым сэнсам інстанцыі вечнасці, з цягам часу пачынае

аказваць усё большы ўплыў на развіццё сацыякультурнай сферы. Усведамленне ўніверсальнасці і агульначалавечай значнасці культурнай спадчыны Полацкага рэгіёна садзейнічала не толькі развіццю музейнай справы, але і развіццю працэса музеіфікацыі асобных помнікаў і гісторыка-культурных тэрыторый [5].

Полацк уяўляе ўнікальную гістарычную тэрыторыю, помнікі якой ахоўваюцца, вывучаюцца, рэстаўруюцца і прыстасоўваюцца пад музейныя экспазіцыі. Нерухомыя помнікі (архітэктурныя, археалагічныя), якія знаходзяцца на тэрыторыі Нацыянальнага Полацкага гісторыка-культурнага музея-запаведніка, з'яўляюцца сваеасаблівымі музейнымі прадметамі. Музейны збор запаведніка ўтрымлівае больш за 100 тыс. адзінак захавання. Сам запаведнік з яго ахоўнай зонай, існуючымі і будучымі музеямі з'яўляецца ядром, вакол якога ствараюцца ўмовы для пераўтварэння гістарычнага Полацка ў горад-музей. Развіццё адносін традыцыйнага музея з гісторыка-культурнымі каштоўнасцямі (нерухомыя аб'екты, тэрыторыі, ахоўныя зоны, традыцыі і г. д.) і іх трансфармацыямі нарадзіла інавацыйны тып музея, якім стаў гісторыка-культурны музей-запаведнік, закліканы адыграць асобую ролю ў культурным адраджэнні горада. Ён з'яўляецца часткай культурнай прасторы і адначасова формай яе функцыянавання.

Сваім з'яўленнем у Полацку музей-запаведнік абавязаны Пастанове ЦК КПБ і СМ БССР ад 19.09.1967 г. (№ 318) «О состоянии и мерах улучшения охраны памятников истории, искусства и архитектуры в Белорусской ССР». У дакуменце разглядалася праблема захавання і рэстаўрацыі «памятников истории, искусства, архитектуры и археологии...» [8, с. 286—290]. У пункце 8 дадзенай Пастановы было запісана: «Объявить историко-археологическими заповедниками: а) Верхний и Нижний замки в комплексе с Софийским собором; б) Замковую гору в г. Гродно со всеми архитектурными и историческими памятниками; в) Замковую гору и могильник в г. Пинске; г) Древнее городище в комплексе с Преображенской церковью и могилой Рогнеды в г. п. Заславле Минской области». Створаныя такім чынам запаведнікі сёння існуюць у Заслаўі і Полацку. У сувязі з прыняццем у 1992 г. Закона «Аб ахове гісторыка-культурнай спадчыны» Пастановай Савета Міністраў Рэспублікі Беларусь ад 29 красавіка 1993 г. № 258 прыведзеная вышэй Пастанова была прызнана страціўшай сілу за выключэннем пункта 8 [10]. 19 верасня 1967 г. можна лічыць днём нараджэння Полацкага гісторыка археалагічнага запаведніка, які цягам часу (за 50 гадоў) трансфармаваўся ў гісторыка-культурны музей-запаведнік.

Музейныя традыцыі Полацка бяруць пачатак у XI—XII стст., калі ў Сафійскім саборы і Спасаўскім манастыры пачалі збіраць кнігі і абразы. Умоўна манастырскія скарбы можна назваць калекцыямі музейнага характару. Іх існаванне ў XI—XVIII стст. стала падмуркам, на якім са стварэннем музея ў Полацкім езуіцкім калегіуме (1788 г.) пачалося музейнае будаўніцтва ў горадзе.

Намаганнімі полацкіх езуітаў быў створаны буйны Музей пры езуіцкім калегіуме (1788—1820 гг.), які стаў адным з першых музеяў пры навучальных установах на тэрыторыі Беларусі. Вялікая колькасць музейных рэчаў была падзелена па добра апрацаваных калекцыях і экспанавалася ў залах трохпавярховага корпуса, які быў спраектаваны і пабудаваны генералам Ордэна Габрыэлем Груберам спецыяльна для музея. Музейны збор пашыраў круггляд вучняў, далучаючы іх да агульначалавечых каштоўнасцей, выходзіў мастацкі густ, спрыяў засваенню ведаў, абуджаў да даследаванняў гісторыі і прыроды Полацкага краю. Адукацыйна-выхаваўчая функцыя Музея езуіцкага калегіума і акадэміі заклала падмурак традыцый музейнай справы ў Полацку.

Галоўным укладам музеяў іншых навучальных устаноў (піярскага вучылішча і кадэцкага корпуса (у 1820—1918 гг.) [9, с. 6] у музейную справу разам з выкарыстаннем музейных калекцый у дыдактычных мэтах, стала навуковая і матэрыяльная фіксацыя жыцця і дзейнасці піяраў і кадэтаў. Прэзентацыя калекцый атрымала новае развіццё. Яны экспанаваліся на мастацка-прамысловых выставах, што праводзіліся ў Расіі і за мяжой. Адметнай рысай развіцця музейнай справы стала актыўная выставачная дзейнасць.

У перыяд, калі Полацк знаходзіўся ў складзе РСФСР (1918—1924 гг.), музейным будаўніцтвам займаліся аддзел народнай адукацыі, павятовае камісія па ахове помнікаў даўніны і мастацтва і з 1925 г. — краязнаўчае таварыства [4]. Падрыхтоўка да стварэння Краязнаўчага музея супала з пачаткам адкрыцця першых савецкіх музеяў і выпрацоўкай асноўных заканадаўчых актаў, якія рэгулявалі музейнае будаўніцтва на тэрыторыі Расійскай Федэрацыі, БССР і СССР. Адметнымі рысамі было прыцягненне да музейтворчай працы дарэвалюцыйных кадраў мастацкай і навуковай інтэлегенцыі, удала знойдзеныя арганізацыйныя формы ў справе збірання і захавання музейных каштоўнасцей, факт складання феномена гарадскога музея, які ўвасобіўся ў працэсе музефікацыі, і яго вылучэнне з аматарскага краязнаўчага руху.

Наступны перыяд музейнага будаўніцтва ў Полацку (1926—1967 гг.) пачаўся з адкрыцця Краязнаўчага музея. Нягледзячы на

імкненне партыйнага кіраўніцтва БССР накіраваць музейную справу ў рэчышча ідэалагічнай падтрымкі сацыялістычнага будаўніцтва, Краязнаўчы музей садзейнічаў захаванню гісторыка-культурных каштоўнасцей і выхаванню самасвядомасці гараджан, кансалідаваў грамадства і стаў формай праяўлення дэмакратычнай самадзейнасці насельніцтва ў адносінах да нацыянальнай спадчыны. Працэс дэмакратызацыі ў галіне культуры, які пачаўся пасля 1956 г., павялічыў інтарэс грамадства да айчыннай гісторыі, што ў сваю чаргу паўплывала на стан музейнай справы і помнікаў архітэктуры. У 1960-х гг. комплексны падыход да вывучэння і захавання гісторыка-культурнай спадчыны стаў адметнай рысай дзейнасці Полацкага краязнаўчага музея, на базе якога ў 1967 г. быў створаны Полацкі гісторыка-археалагічны запаведнік [3, с. 28].

Да сярэдзіны 1960-х гг. увага да багатай і разнастайнай архітэктурнай спадчыны старажытнага Полацка заставалася выключна акадэмічнай. Такое становішча змянілася з моманту ўтварэння ў 1965 г. Беларускага добраахвотнага таварыства аховы помнікаў гісторыі і культуры і арганізацыі Спецыяльных навукова-рэстаўрацыйных вытворчых майстэрняў Міністэрства культуры БССР (з 1985 г. — Беларускае спецыялізаванае навукова-рэстаўрацыйнае вытворчае аб'яднанне «Белрэстаўрацыя»). У 1969 г. полацкі вытворчы ўчастак майстэрняў пачаў работы па рэстаўрацыі помнікаў архітэктуры.

Працягам Пастановы ЦК КПБ і СМ БССР ад 19. 09. 1967 г. (№ 318) «Аб стане і мерах паляпшэння аховы помнікаў гісторыі, мастацтва і архітэктуры», паводле якой было абвешчана стварэнне гісторыка-археалагічнага запаведніка ў Полацку, стаў яшчэ адзін дакумент, падпісаны 8 кастрычніка 1968г. Міністрам культуры БССР М. Мінковічам. Гэта было «Палажэнне аб гісторыка-археалагічных запаведніках» [2, с. 19—20], у якім падрабязна гаварылася аб мэтах і задачах запаведнікаў, аб вызначэнні іх межаў, умовах карыстання помнікамі, аб археалагічных даследаваннях і аб гаспадарча-фінансавай дзейнасці. 20 лістапада 1968 г. Полацкі гарадскі савет дэпутатаў прыняў Пастанову (№ 225) аб ахоўнай зоне вакол Сафійскага сабора. Віцебскім абласным саветам дэпутатаў ахоўная зона была зацверджана 17 кастрычніка 1969 г. (№ 16/8) і склала 31,3 га. Згодна Палажэнню аб гісторыка-археалагічных запаведніках, такім ахоўным зонам надаваўся статус філіяла пры мясцовым краязнаўчым музеі. Так з'явіўся Полацкі гісторыка-археалагічны запаведнік — філіял краязнаўчага музея, які ў сваю чаргу быў філіялам Віцебскага абласнога краязнаўчага музея. Так,

пачынаючы з 1967 г., сталі складвацца ўмовы не толькі для даследавання, як раней, але і для рэстаўрацыі і музейфікацыі помнікаў архітэктуры і археалогіі Полацка.

Першым на чарзе быў вядомы помнік архітэктуры — Сафійскі сабор. Яго рэстаўрацыя пачалася ў 1969 г. (паводле п. 10 Пастановы ЦК КПБ і СМ БССР ад 19. 09. 1967 г. (№ 318) «Аб стане і мерах паляпшэння аховы помнікаў гісторыі, мастацтва і архітэктуры» Міністэрству культуры БССР і Віцебскаму абкаму КПБ даручалася ўнесці ў СМ БССР прапановы па рэстаўрацыі Сафійскага сабора [8]), а ў снежні 1975 г., у выніку даследавання, былі выпрацаваны прапановы па кансервацыі і музейфікацыі помніка, аўтарамі якіх сталі вядомыя археолагі П. А. Рапапорт і Вал. А. Булкін. У сваіх прапановах па кансервацыі і музейфікацыі старажытных частак Сафійскага сабора археолагі раілі ўключыць рэшткі сабора сярэдзіны XI ст. у музейную экспазіцыю ў якасці экспанатаў. На іх думку, гэта магло б выклікаць інтарэс у наведвальнікаў. Падчас стварэння музея ў Сафійскім саборы гэтыя прапановы былі ўлічаны. Фрагменты падмуркаў, слупоў, старажытнай муроўкі сцен сталі часткай экспазіцыі. Яны экспануюцца ў ніжняй зале музея як артэфакты першай каменнай пабудовы на тэрыторыі Полацка. Прапанаваны варыянт быў прыняты экспазіцыянерамі і ўдала ўключаны ў аснову тэматыка-экспазіцыйнага плана музея. Сёння акрамя названых фрагментаў у экспазіцыйным поясе можна бачыць яшчэ і знаходкі, зробленыя падчас даследавання Сафійскага сабора і пляцоўкі вакол яго (пліткі падлогі XI ст., фрагменты фрэскавага роспісу, рэчы з пахавання XVI ст., віслую пячатку кіеўскага князя Усевалада (Андрэя) XI ст. [11], вапнавы камень з імёнамі сведкаў будаўніцтва сабора ў XI ст., найбольш цікавыя фрагменты плінфы са знакамі і надпісамі).

Нельга абмінуць увагай спробу стварэння ў Сафійскім саборы рэспубліканскага музея атэізму. Загад Міністэрства культуры БССР (№ 188) ад 4 снежня 1973 г. [2, с. 19—20] паведамляў аб адкрыцці ў Полацку ў адпаведнасці з пастановай Бюро ЦК КПБ ад 23 кастрычніка 1973 г. Рэспубліканскага музея атэізму. Розным аддзелам і ўпраўленням Міністэрства культуры і абласных выканаўчых камітэтаў даручалася працаваць прапановы па структуры, штатах і аўтарскім складзе калектыва для распрацоўкі генеральнага рашэння і афармлення экспазіцыі. Упраўленню па справах мастацтваў да 1 ліпеня 1974 г. трэба было даць прапановы аб магчымасці выкарыстання Сафійскага сабора ў якасці канцэртнай залы. Рэспубліканскім музеям было загадана скласці спісы музейных прадметаў, з якіх можна было б зрабіць копіі і муляжы для экс-

панавання ў музеі атэізму. Планаваліся стажыроўкі ў вядучых музеях СССР па атэістычным профілі. Быў зацверджаны склад камісіі па стварэнні Рэспубліканскага музея атэізму. Але ніводны з пунктаў загаду не быў выкананы. Людзі, якія ўвайшлі ў склад камісіі, былі заняты сваімі праблемамі, бо працавалі ў рэспубліканскіх музеях ці ва ўстановах культуры абласнога і рэспубліканскага ўзроўню, далёка ад Полацка. Відавочна, што згаданая пастанова ўтрымлівала толькі агульныя тэзісы, ўскладваючы адказнасць за стварэнне музея атэізму на ўжо існуючыя рэспубліканскія музеі (Дзяржаўны музей БССР і Мастацкі музей БССР). Хутка з'явілася прапанова аб пераносе музея атэізму ў горад больш значны ў адміністрацыйным сэнсе, чым Полацк. Так, пачынаючы з другой паловы 1975 г., да чэрвеня 1977 г. калектыў музея (Герман Васільевіч Чарноў — дырэктар, бухгалтар і навуковы супрацоўнік Ніна Ляшчонак) чакаў пераводу музея з Полацка ў Гародню. Побач з тымі, хто спрабаваў стварыць музей атэізму, на другім паверсе Сафійскага сабора працаваў штат гісторыка-археалагічнага запаведніка, які ўзначальваў Іван Антонавіч Мацюшкін, чалавек апантаны, адданы справе стварэння запаведніка.

Ужо ў тых часы запаведнік меў шмат абразоў, драўляных скульптур, прадметаў дэкаратыўна-прыкладнога мастацтва. Нязменнай памочніцай дырэктара па фондавай і навуковай рабоце была Жана Сляпцова. Супрацоўнікі запаведніка нястомна працавалі над вывучэннем калекцый і падрыхтоўкай новай экспазіцыі ў Сафійскім саборы, рэстаўрацыя якога падыходзіла да завяршэння. Але, нягледзячы на хуткую працу рэстаўратараў, у 1980 г. з'явілася Пастанова СМ БССР ад 10 ліпеня 1980 г. (№ 255) «Аб мерах па паляпшэнню аховы, рэстаўрацыі і выкарыстанню помнікаў гісторыі і культуры ў Беларускай ССР» [2, с. 19—20], дзе канстатаваўся факт завяршэння стварэння музейнай экспазіцыі і канцэртнай залы ў Сафійскім саборы, але падкрэслівалася дрэнная праца па захаванню і рэгенерацыі забудовы старажытных гарадоў, у тым ліку і Полацка. Названая пастанова раіла разгледзець пытанне «комплекснай забудовы гісторыка-культурнага запаведніка ў горадзе Полацку» [2, с. 19—20] і прыняць меры па забеспячэнню якаснага будаўніцтва ў ахоўнай зоне ў адзіным архітэктурна-мастацкім выкананні, а таксама добраўпарадкаваць тэрыторыю, прылягаючую да гісторыка-культурнага запаведніка.

Самастойным музейным аб'яднаннем і эксперыментальнай музеялагічнай пляцоўкай Полацкі музей-заповеднік стаў у жніўні 1985 г. У выніку тэарэтычных распрацовак стала відавочным, што шляхам

музеефікацыі (галоўнай прыкметай якой з'яўляецца складанне музейных умоў на месцы існавання помніка) і ўключэння ў яе арбіту культурна-гістарычнага і ландшафтнага асяроддзя можна стварыць комплекс музеяў, звязаных адной ідэяй ці канцэпцыяй.

У 1990 г. была прынята пастанова Савета Міністраў БССР № 158 «Аб Полацкім гісторыка-культурным запаведніку» [2, с. 19—20] і зацверджана палажэнне «Аб Полацкім гісторыка-культурным запаведніку рэспубліканскага значэння». Яно складалася з чатырох частак: агульныя палажэнні, мэты і задачы, рэжым утрымання запаведніка і зон яго аховы, адказнасць за парушэнне заканадаўства аб ахове і выкарыстанні помнікаў гісторыі і культуры. У палажэнні былі пералічаны асобныя помнікі і комплексы помнікаў на тэрыторыі горада Полацка, якія ўключаны ў склад запаведніка і прызнаны маючымі навуковую, гістарычную, мастацкую і іншую культурную каштоўнасць. Палажэннем фіксавалася наяўнасць ахоўнай зоны запаведніка, зоны рэгулюемай забудовы і зоны ахоўваемага прыроднага ландшафту.

Змены ў сацыяльна-палітычным жыцці нашай краіны на працягу 1990-х гг. вымусілі ўнесці значныя карэкціроўкі ў існуючае рэспубліканскае заканадаўства ў галіне аховы спадчыны. Былі прыняты тры законы, якія павінны былі ўзняць справу комплекснай аховы спадчыны на Беларусі на новы ўзровень (Закон Рэспублікі Беларусь «Аб ахове гісторыка-культурнай спадчыны» 13 лістапада 1992 г., Закон Рэспублікі Беларусь «Аб асабліва ахоўваемых прыродных тэрыторыях і аб'ектах» 20 кастрычніка 1994 г., Закон «Аб музеях і Музейным фондзе Рэспублікі Беларусь» 5 верасня 1996 г. [1]). Нягледзячы на з'яўленне пэўных крокаў у фарміраванні падмурка комплекснага падыходу да аховы спадчыны, названыя дакументы не ўжывалі такія неабходныя для захавання спадчыны тэрміны, як «гісторыка-культурны музей-заповеднік», «унікальная гістарычная тэрыторыя», «тэрыторыя музея-заповедніка» і, адпаведна, не рэгламентавалі іх дзейнасць. Толькі ў Законе «Аб музеях» была зроблена спроба даць тлумачэнне паняцця «гісторыка-культурны музей-заповеднік». На сённяшні дзень дзейнасць музеяў-заповеднікаў рэгламентуецца 13-ю пунктамі артыкула 166 «Музеі-заповеднікі. Музеі пад адкрытым небам» Кодэкса Рэспублікі Беларусь аб культуры [6].

Тым не менш, у музейным праектаванні 1980—1990-х гг. вядучым стаў эксперыментальны напрамак, а ідэя музейнага аб'яднання на прынцыпах фарміравання цэнтралізаванай сістэмы музеяў розных тыпаў атрымала тэарэтычнае і практычнае абгрунтаванне ў межах Полацкага запаведніка. У 1992 г. Полацкім гарадскім выканаўчым камітэтам быў

зацверджаны перспектыўны план музеефікацыі горада, разлічаны на перыяд да 2000 г. Далёка не ўсе пункты гэтага плана здзейсніліся. Новыя эканамічныя ўмовы, якія склаліся падчас перабудовы, унеслі свае карэктывы ў тэрміны заканчэння рэстаўрацыі амаль усіх помнікаў архітэктуры. За гэты час змяніліся і погляды на прыярытэты ў музейнай справе, з'явілася цікаўнасць да інтэграваных экспазіцый і новых тэхналогій. Акрамя гэтага, былі зроблены карэктаванні ў плане рэгенерацыі цэнтральнай часткі старажытнага Полацка.

Традыцыі, якія былі характэрнымі для музейнага будаўніцтва ў Полацку, атрымалі якаснае пераламленне ў бытаванні разнастайных тыпаў і відаў музеяў: ад музеяў навучальных устаноў (езуіцкага калегіума, піярскага вучылішча, кадэцкага корпуса) да вузкапрофільных музеяў у складзе запаведніка:

- Музей гісторыі архітэктуры Сафійскага сабора (з 1987 г.)
- Краязнаўчы музей (новая экспазіцыя існуе з 1986 г.)
- Музей беларускага кнігадрукавання (1990 г.)
- Музей-бібліятэка Сімяона Полацкага (1994 г.)
- Музей баявой славы (1985 г.)
- Музей-кватэра Героя Савецкага Саюза З. М. Тусналобавай-Марчанка (1987 г.)
- Музей традыцыйнага ручнога ткацтва Паазер'я (1998 г.)
- Стацыянарная выстава «Прагулка па Ніжне-Пакроўскай» (1998 г.)
- Мастацкая галерэя (2002 г.)
- Дзіцячы музей (2004 г.)
- Прыродна-экалагічны музей (2005 г.)

Як паказвае аб'ектыўны аналіз гістарычнага развіцця полацкіх музеяў, ён мае тэндэнцыю да паскоранага развіцця. Сапраўды, калі ад моманту назапашвання першых калекцый і кнігазбораў пры Сафійскім саборы і манастырах да стварэння першага сапраўднага Музея пры езуіцкім калегіуме прайшло каля сямі стагоддзяў, а ад Музея калегіума — акадэміі — кадэцкага корпуса да першага Гарадскога публічнага музея — каля стагоддзя, то ад моманту заснавання Полацкага музея-запаведніка да існуючых сёння 11 музеяў — усяго 50 гадоў.

Нацыянальны Полацкі гісторыка-культурны музей-запаведнік у сваёй структуры ўтрымлівае 11 музеяў і 65 аб'ектаў, унесеныя ў Дзяржаўны Спіс гісторыка-культурных каштоўнасцей Рэспублікі Беларусь, што патрабуе ад яго правядзення шматаспектнай дзейнасці: навукова-даследчай, навукова-фондавай, захавальніцкай, адукацыйнай, выхаваўчай,

інфармацыйнай, рэстаўрацыйнай, выставачнай, эканамічна-фінансавай, міжнароднай, культуратворчай, рэпрэзентатыўнай.

У Полацку працягваецца працэс музейнага будаўніцтва і музеефікацыі. Ён адлюстроўвае росквіт музейялогіі як навукі і характарызуецца вылучэннем функцыянальнай мадэлі далейшага развіцця Нацыянальнага Полацкага гісторыка-культурнага музея-запаведніка ў сістэме «музей — культура — грамадства» з абавязковым і выкарыстаннем як традыцый, так і навуковых метадалогій і новых тэхналогій. Традыцыі, якія былі характэрнымі для кожнага з перыядаў музейнага будаўніцтва ў Полацку атрымалі якаснае пераламленне ў функцыянальнай мадэлі перспектыўнага развіцця Нацыянальнага Полацкага гісторыка-культурнага музея-запаведніка. Полацк, насычаны помнікамі архітэктуры і музеямі, захаваўшы гістарычную забудову XVIII — пачатку XX ст., здольны выканаць асноўную сацыяльную функцыю — дакументаваць культурна-гістарычнае асяроддзе — і стаць горадам-музеем. Паказальна і тое, што адбываецца не толькі выкарыстанне захаваных традыцый, але і пераход на новы якасны ўзровень асэнсавання неабходнасці музея, як найважнейшага сацыякультурнага інстытута, для самавызначэння нацыі.

Адным з асноўных складальнікаў дынамічнага развіцця музейнай справы была дзейнасць выдатных асоб. Удзельнікамі музейнага будаўніцтва ў Полацку былі людзі розных прафесій і сацыяльнага становішча. Вучоныя з еўрапейскай адукацыяй на чале з Г. Груберам стварылі Музей езуіцкага калегіума. Выкладчыкі кадэцкага корпуса прымалі актыўны ўдзел у рабоце свайго музея, вывучалі гісторыю края, спрабавалі стварыць музей мясцовых помнікаў старасвеччыны, гурток аматараў археалогіі і «падземны музей» у Сафійскім саборы. Цікавасць да гісторыі краю сярод жыхароў Полацка заставалася традыцыйнай і доўга трывалай. Гэты перыяд музейнага будаўніцтва даў шмат імёнаў людзей, якія пакінулі надрукаваныя і рукапісныя ўспаміны пра сваё захапленне гісторыяй і ідэяй стварэння музея. Сярод іх: І. І. Даўгоў, А. К. Марэль, М. І. Зорын, А. П. Тыртаў, І. І. Стаброўскі, М. Н. Кайгародаў, В. П. Вікенцьеў і інш. Апантанная ідэя стварэння «універсальнага музея», аматары музейнай справы П. І. Дэйніс, І. П. Дэйніс, С. М. Мялешка здолелі адкрыць у Полацку ў 1926 г. Краязнаўчы музей. Сябры Камісіі па ахове помнікаў былі бліжэй за ўсіх да сучаснага разумення музея і музейнай справы. Пад «музеем» яны разумелі не толькі будынак, але і само гарадское асяроддзе, упершыню звярнуліся да праблемы захавання помнікаў архітэктуры і іх абавязковай музеефікацыі, што

мела непасрэдна ўплыў на далейшае развіццё музейнай справы і з'яўленне феномена гарадскога музея ў Полацку. На першых этапах гэта былі аматары-краязнаўцы, у апошні час — прафесіянальныя музеёлагі. Усіх іх аб'ядноўвала ідэя стварэння музейнага асяроддзя ў гарадской прасторы і ператварэння Полацка ў горад-музей. Працэсу стварэння адпаведных умоў для рэалізацыі гэтай мэты паспрыяла дзейнасць дырэктараў гарадскога, а потым абласнога (1944—1954 гг.) краязнаўчага музея і музея-запаведніка: Дзідэнка Галіны Цімафееўны (да 1936 г.), Карэлінай Веры Аляксееўны (да 18 жніўня 1937 г.), Гаттіха Васіля Аляксандравіча (1947—1953 гг.), Агурка Пятра Аляксандравіча (1953—1955 гг.), Казлёнка Мікалая Міронавіча (1955—1976 гг.), Хазіна Эмануіла Міхайлавіча (1977—1985 гг.), Мацюшкіна Івана Антонавіча (дырэктара гісторыка-археалагічнага запаведніка ў 1970—1974 гг.), Зайцавай Ядзвігі Афанасьеўны (1975—1981 гг.), Залілава Ігара Зуфіравіча (1982—1985 гг.), Рудавай Таццяны Давыдаўны (1985—1994 гг.), Ільніцкага Мікалая Мікалаевіча (1994—2006 гг.) [7].

Нягледзячы на складанасці ў сацыяльна-палітычным жыцці краіны на пачатку новага тысячагоддзя, Нацыянальны Полацкі гісторыка-культурны музей-запаведнік у пэўнай ступені выступае як сімвал стабільнасці развіцця музейнай справы краіны. Абапіраючыся на шматвекавую гісторыю і выконваючы сваі сацыяльныя функцыі, ён далучаецца да выхавання паўнаважных грамадзян — будаўнікоў сваёй краіны, творцаў будучыні. Ва ўмовах музеефікацыі цэлых гістарычных тэрыторый, як гэта адбываецца ў Полацку, працэс ідзе тым больш імкліва, чым больш хутка ён спрыяе далучэнню чалавека сённяшняга да спрадвечных гістарычных вартасцей свайго горада, рэгіёна, нарэшце, і краіны. Музей-запаведнік ужо сёння ёсць неад'емная частка самаідэнтыфікацыі народа, фарміравання яго самасвядомасці на падмурку спрадвечных агульначалавечых маральных каштоўнасцей і прынцыпаў.

БІБЛІАГРАФІЧНЫЯ СПАСЫЛКІ

1. Аб ахове гісторыка-культурнай спадчыны Рэспублікі Беларусь : Закон Рэсп. Беларусь, 9 студз. 2006 г., № 98-3 : в ред. Закона Рэсп. Беларусь от 18.07.2007 г. // Консультант Плюс: Беларусь. Технология 3000 [Электронный ресурс] / ООО «Юр-Спектр» Нац. Центр правовой информ. Респ. Беларусь. Минск, 2008; Аб музеях і Музейным фондзе Рэспублікі Беларусь: Закон Рэспублікі Беларусь. 12 снеж. 2005 г., № 70-3: в ред. Закона Рэсп. Беларусь от 18.07.2007 г. // Консультант Плюс: Беларусь.

Технология 3000 [Электронный ресурс] / ООО «ЮрСпектр» Нац. Центр правовой информ. Респ. Беларусь. Минск, 2008.

2. Булкін В. А. Кіеўская пячатка ў Полацку // Помнікі гісторыі і культуры. 1979. № 4.

3. Гісторыка-археалагічны запаведнік // Помнікі гісторыі і культуры Беларусі. 1970. № 1.

4. Занальны дзяржаўны архіў у г. Полацку. Ф. 54. Воп. 1. Спр. 342.

5. Каулен М. Е. Музеефікацыя історыка-культурнага наследия России. М. : Этерна, 2012. 432 с.

6. Кодэкс Рэспублікі Беларусь аб культуры 20 ліпеня 2016 г. № 413-3 [Электронный ресурс]. 2016. URL: <http://www.pravo.by/document/?guid=12551&p0=Hk1600413&p1=1> (дата звароту: 30.05.2017).

7. Музеі Полацка = Музеи Полоцка = Museums of Polotsk : фотоальбом / аўт.-уклад. : Т. А. Джумантаева. Мінск : Беларусь, 2015. 301 с.

8. О состоянии и мерах улучшения охраны памятников истории, искусства и архитектуры в Белорусской ССР: постановление ЦК КПБ и СМ БССР от 19. 09. 1967, № 318 // Советское законодательство о памятниках истории и культуры. Минск, 1972.

9. Полацк музейны = Полоцк музейный = Museums of Polotsk : фотоальбом / аўт.-уклад. : Т. А. Джумантаева, М. М. Ільніцкі. Мінск : Беларусь, 2006. 281 с.

10. Постановление Совета Министров Республики Беларусь от 29 апреля 1993 г. N 258 о признании утратившими силу некоторых постановлений Совета Министров БССР [Электронный ресурс]. 2008. URL: <http://laws.newsby.org/documents/sovvetm/pos19/sovmin19631.htm> (дата обращения: 30.05.2017).

11. Фонды Нацыянальнага Полацкага гісторыка-культурнага музея-запаведніка. Загад Міністэрства культуры БССР № 188 ад 4 снежня 1973 г. «Аб адкрыцці ў Полацку Рэспубліканскага музея атэізму»; Пастанова Савета Міністраў Беларускай ССР № 255 ад 10 ліпеня 1980 г. « Аб мерах па паляпшэнню аховы, рэстаўрацыі і выкарыстання помнікаў гісторыі і культуры ў Беларускай ССР; Пастанова Савета Міністраў Беларускай ССР № 158 ад 16 ліпеня 1990 г. «Аб Полацкім гісторыка-культурным запаведніку».

Здасюк Наталля Міхайлаўна — старшы выкладчык кафедры этналогіі, музейлогіі і гісторыі мастацтваў гістарычнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта

ПРАБЛЕМА НАВУКОВАЙ АРГАНІЗАЦЫІ ФОНДАЎ У МУЗЕЯХ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ

Н. М. Здасюк

Разглядаюцца шляхі ўдасканалення навуковай арганізацыі музейных фондаў Рэспублікі Беларусь, адзначаецца роля працы па стварэнню Дзяржаўнага каталога музейнага фонда ў справе распрацоўкі стандартаў апісання музейных прадметаў.

Ключавыя словы: навукавая арганізацыя фондаў; уніфікацыя апісання музейных прадметаў; зводны электронны каталог музейных прадметаў.

PROBLEM OF SCIENTIFIC ORGANIZATION OF COLLECTIONS IN THE MUSEUMS OF THE REPUBLIC OF BELARUS

The article discusses methods of improving scientific organization of museum collections in the Republic of Belarus, and notes the importance of work on creating state museum collection catalogue for the development of museum items description standards.

Keywords: scientific organization of museum collections; unified description of museum items; central catalogue of museum items.

Музейны прадмет з'яўляецца асновай дзейнасці любога музея, увесь комплекс вырашаемых ім задач залежыць ад стану даследаванасці музейнага прадмета. Навуковая арганізацыя фондаў вырашае шмат пытанняў, але да найважнейшых адносіцца класіфікацыя музейных прадметаў і тэрміналагічныя, звязаныя з апісаннем музейнага прадмета. Менавіта іх вырашэнне дазваляе зафіксаваць значэнне музейнага прадмета для навукі і культуры, а таксама стварыць ўмовы, найбольш спрыяльныя для даследвання і выкарыстання прадметаў.

Улік музейных фондаў прадугледжвае два асноўных этапа. Спачатку адбываецца першасная апрацоўка паступаючых у музейныя фонды матэрыялаў шляхам іх рэгістрацыі ў кнізе паступленняў. Пасля прыняцця прадмета на сталае захоўванне пачынаецца другая стадыя ўліку, падчас якой музейныя прадметы праходзяць навуковую інвентарызацыю. Яна прадугледжвае паглыбленую працу музейнага спецыяліста па вызначэнню музейнага прадмета, канчаткова замацоўвае юрыдычную і навуковую належнасць прадмета да адпаведных структурных падраздзяленняў фон-

даў, фіксуе атрыманыя ў працэсе вывучэння прадмета навуковыя дадзеныя і ахоўвае права музея на іх.

Улік музейных фондаў з'яўляецца адной з найважнейшых функцый музея, але доўгія гады, калі галоўным відам музейнай дзейнасці лічылася прапагандысцкая, негатыўна адбіліся на якасці ўліку музейных каштоўнасцей. Праведзеная ў 1985 г. праверка стану першаснага ўліку і дакладнасці справаздач музеяў выявіла сур'ёзныя недахопы. Яна ахапіла 46 % музеяў рэспублікі, недахопы ж былі вызначаны ў 79 % правяраных музеяў. Нягледзячы на шматлікія парушэнні інструкцый, трэба адзначыць, што першасны ўлік музейных прадметаў у музеях рэспублікі праводзіўся ў асноўным своєчасова. Што ж тычыцца навуковай інвентарызацыі, то яна праводзілася не ва ўсіх музеях і ахоплівала невялікую частку фондаў. Правядзенне навуковай інвентарызацыі патрабуе больш глыбокага вывучэння прадмета, і таму яе якасць залежыць ад прафесійнага ўзроўню музейных супрацоўнікаў. Нават у Нацыянальным гістарычным музеі (тады Дзяржаўным музеі БССР) навуковая інвентарызацыя фондавых калекцый з 1974 по 1988 г. у асноўным мела выбарачны характар, за выключэннем прадметаў з каштоўных камянёў і металаў [7]. У гэтым жа музеі мелі месца выпадкі захоўвання неўлічанага матэрыяла, выяўлена недастача асобных прадметаў. Такая ж карціна назіралася і ў іншых музеях рэспублікі. Недастатковая ўвага да ўліку музейных фондаў негатыўна адбілася на яго ўзроўні. Пры гэтым перш за ўсё гублялася навуковая інфармыцыя аб прадмеце. А без дасканалага ведання таго, што захоўваецца ў фондах, немагчыма працаваць на належным узроўні па ўсіх напрамках музейнай дзейнасці.

З 1990-х гг. сітуацыя пачынае змяняцца. Прычын для таго было некалькі. Гэта і актывізацыя дзейнасці музеяў, звязаная з пранікненнем у краіну новых ідэй, і унутрымuseumныя дыскусіі, сутнасцю якіх было прызнанне важнай ролі музейнага прадмета ва ўсіх напрамках музейнай дзейнасці, і распачатая ў гэты пярэяд камп'ютэрызацыя музейнай дзейнасці. Менавіта апошняе аказала найбольшы ўплыў на ўдасканаленне навуковай арганізацыі фондаў.

Выкананне такой маштабнай задачы, як стварэнне зводнага электроннага каталога музейных каштоўнасцей краіны, акрамя тэхнічнага і праграмнага забеспячэння патрабавала метадычнай і нарматыўнай дакументацыі, у першую чаргу ў галіне навуковага апісання музейных прадметаў, музейнай тэрміналогіі і класіфікацыі. Распачатае ў 1990-х гг. у беларускіх музеях укараненне камп'ютарных тэхналогій вялося спантанна, без папярэдняй канцэптуальнай падрыхтоўкі. У тыя часы

музейшчыкі думалі найперш аб аблягчэнні працы па ўліку і апісанню музейных прадметаў. Аднак з цягам часу сталі ўзнікаць пытанні аб музейных стандартах, тэрміналогіі, уніфікаваных схемах апісання музейных прадметаў.

Прынятая ў 1997 г. Інструкцыя аб парадку камплектавання, уліку, навуковай апрацоўкі, захавання і выкарыстання музейных прадметаў паклала пачатак дзейнасці ў гэтым накірунку. У ёй утрымліваецца шэраг стандартных узораў музейна-фондавай дакументацыі, а таксама ёсць спробы тыпалагічнай характарыстыкі беларускіх музеяў. Аднак яна была разлічана у першую чаргу на музеі, у якіх яшчэ не выкарыстоўваецца камп'ютарная тэхніка. Выкладзеныя ў ёй рэкамендацыі па запаўненню часткі элементаў навуковага апісання не адпавядаюць такому прынцыпу фарміравання дадзеных з выкарыстаннем камп'ютарнай апрацоўкі, як структураванне інфармацыі. З другога боку, у шэрагу беларускіх музеяў ужо існавалі значныя напрацоўкі па тыпалагізацыі музейных калекцый, класіфікацыйных схемах, тэрміналогіі і інш.

Гэтыя напрацоўкі а таксама рэкамендацыі міжнароднага камітэта па музейнай дакументацыі ІКОМ сталі асновай для работы створанай у 1999 г. рабочай групы па распрацоўцы стандарта навуковага апісання прадметаў. На працягу 1999—2000 гг. вядучымі музейнымі супрацоўнікамі краіны была зроблена спроба распрацоўкі стандарта навуковага апісання музейнага прадмета. Аднак прапанаваныя рэкамендацыі не ўлічвалі неабходныя патрабаванні да структуравання інфармацыі [6, с. 103]. Тым не менш, за разгяднаемы перыяд было шмат зроблена для вырашэння азначанай праблемы: праводзіліся навуковыя пасяджэнні (напрыклад, навукова-практычны семінар «Музейны прадмет: тэорыя, метадалогія, практыка», 1996 г.), было выдадзена некалькі метадычных рэкамендацый па навуковай апрацоўцы калекцый некаторых тыпаў музейных прадметаў [4; 5; 10]. У наступнае дзесяцігоддзе работа па распрацоўцы больш дасканалай сістэмы апісання музейных прадметаў працягвалася.

Значным штуршком для актывізацыі дзейнасці ў дадзеным напрамку стала прыняцце новай рэдакцыі Закона «Аб Музеі і Музейным фондзе Рэспублікі Беларусь» у 2005 г. і Палажэння «Аб Музейным фондзе Рэспублікі Беларусь» у 2006 г. Згодна гэтым дакументам, асноўнымі задачамі музеяў на вызначаны перыяд павінны быць шырокае ўкараненне ў музейную практыку камп'ютарных тэхналогій і стварэнне Дзяржаўнага каталога Музейнага фонда Рэспублікі Беларусь [3]. У Дзяржаўны каталог уключаліся ўсе музейныя прадметы і калекцыі

краіны. Мэтай стварэння каталога абвясчалася «ідэнтыфікацыя музейных прадметаў за кошт уніфікацыі атрыбуцыі і павышэння ўзроўню навуковай інвентарызацыі прадметаў» [8, с. 6]. Аднак аналіз арганізацыйна-метадалагічнага аспекта выявіў, што ў краіне на момант прыняцця гэтых дакументаў адсутнічалі распрацаваныя і зацверджаныя стандарты атрыбутавання музейнага прадмета, тыпавыя даваднікі элементаў апісання музейнага прадмета, што патрабавала правядзення цэнтралізаванай працы па стварэнню метадалагічнай базы і уніфікаваных даведнікаў [9, с. 5]. Згодна з тэхнічным заданнем, некаторыя параметры апісання музейных прадметаў (матэрыялы, тэхнікі і тэхналогіі і інш.) меркавалася ўбудаваць у АМС-5, каб пазбегнуць з'яўлення сінонімаў, аўтарскіх інтэрпрэтацый тэрмінаў і т. п. Такі падыход лічыцца найбольш прыдатным для падобных каталогаў, таму што спрыяе аблягчэнню пошука інфармацыі.

Для вядзення базы дадзеных Дзяржаўнага каталога ў 2008 г. быў створаны Цэнтр Дзяржаўнага каталога Музейнага фонду Рэспублікі Беларусь. Першыя некалькі гадоў яго існавання былі прысвечаны навукова-метадалагічнаму і навукова-лінгвістычнаму забеспячэнню дзейнасці Дзяржаўнага каталога, вядзенне ж цэнтралізаванага ўліку музейных прадметаў пачалося з 2010 г. [2]. Цэнтралізаваны ўвод дадзеных аб музейных прадметах быў абраны па некалькіх прычынах: гэта і адсутнасць у большасці музеяў сучаснай тэхнічнай базы, і недастатковая падрыхтаванасць кадраў музейных устаноў, якая праяўлялася ў шматлікіх памылках у апісанні музейных прадметаў [9, с. 6]. Супрацоўнікі музеяў рыхтавалі апісанне музейных прадметаў у сваіх лакальных базах, а потым інфармацыя перадавалася ў Цэнтр Дзяржаўнага каталога, дзе ўся інфармацыя праходзіць візуальны і праграмны кантроль, і толькі пасля гэтага дадзеныя размяшчаліся ў базе дадзеных.

Такім чынам, невялікі штат Цэнтра Дзяржкаталога павінен вырашаць вялікае кола праблем, у тым ліку «...правяраць карэктнасць апісання ў адпаведнасці з уніфікаванымі слоўнікамі; выпраўляць граматычныя памылкі і стыль напісання; рэдагаваць запісы, а таксама, пры неабходнасці, слоўнікі; паступова, па меры паступлення новых запісаў, складаць новыя слоўнікі аўтараў, вытворцаў, географіі і прадметных імёнаў на беларускай, рускай і англійскай мовах... даваць метадычныя парады па карэктным апісанні музейных прадметаў» [1, с. 1]. Вынікам такой працы стала хоць і маруднае, але якаснае папаўненне базы дадзеных, а таксама ўжыванне ва ўсіх музеяў краіны адзінага стандарта

апісання музейных предметаў з вызначанай класіфікацыяй, структурай і тэрмінамі.

Праведзеныя мерапрыемствы станю́ча адбіліся на навуковай арганізацыі музейных фондаў. Створаныя класіфікатары, уніфікаваныя даведнікі, а таксама метадычная дапамога супрацоўнікаў Цэнтра Дзяржаўнага каталога музейнага фонда Рэспублікі Беларусь дапамаглі ўзняць навуковае апісанне музейных прадметаў на больш высокі узровень.

БІБЛІАГРАФІЧНЫЯ СПАСЫЛКІ

1. Аб рабоце Цэнтра Дзяржаўнага каталога Музейнага фонду Рэспублікі Беларусь. Дакладная запіска ад 28.09.2011 // Асабісты архіў В. В. Мірончык. 3 с.

2. Дзяржаўны каталог Музейнага фонду Рэспублікі Беларусь [Электронны рэсурс]. URL: <http://dkmf.by/about/view.html> (дата звароту: 10.05.2017).

3. Закон Рэспублікі Беларусь «Аб музеях і Музейным фондзе Рэспублікі Беларусь» ад 12.12.2005 г.; Пастанова Савета Міністраў Рэспублікі Беларусь ад 10.06.2006 «Палажэнне аб Музейным фондзе Рэспублікі Беларусь».

4. Методические рекомендации по составлению научного описания музейных предметов: (база данных актов и научного описания музейных предметов подсистемы «Фонды» Автоматизированной информационно-поисковой музейной системы). Минск : Национальный музей истории и культуры Беларуси, 1996. 26 с.

5. Научная обработка музейных предметов : науч.-метод. сб. Могилев : Обл. укрупн. тип., 2003. 221 с.

6. *Плоткин А., Сташкевич А.* О концепции создания сводного электронного каталога музейных предметов // Матэрыялы міжнар. канф. «Музеі і культурная спадчына як частка глабальнай інфармацыйнай прасторы»=*«Museums and Cultural Heritage as Part of Global Information Space»*. Мінск ; Полацк : Беларускі камітэт ICOM, 8—11 красавіка. 2002. С. 102—111.

7. Приказ № 75 от 06.08.1988 г. «О фактах грубых нарушений в учете и сохранности музейного фонда Государственного музея БССР» // Нацыянальны музей гісторыі і культуры Беларусі. Бягучы архіў.

8. Создание и внедрение Государственного каталога музейного фонда Республики Беларусь. Пояснительная записка к техническому заданию. Минск, 2007 // Асабісты архіў Мірончык В. В. 52 с.

9. Справка о проведении работ по созданию Государственного каталога музейного фонда Республики Беларусь (по состоянию на 10. 01. 2010 г.). // Асабісты архіў Мірончык В. В. 7 с.

10. *Цітоў А. К.* Метадычныя парады па апісанню помнікаў сфрагістыкі для архіваў і музеяў. Мінск : БПК, 1997. 41 с.

Казанцева Марина Вадимовна — ведущий научный сотрудник Национального исторического музея Республики Беларусь.

**ИЗ ОПЫТА РЕКОНСТРУКЦИИ КОЛЛЕКЦИИ ФАРФОРА
БЕЛОРУССКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО МУЗЕЯ 1920-х гг.
(На примере коллекции князей Дундуковых-Корсаковых)**

М. В. Казанцева

Автором сделана попытка реконструировать коллекцию фарфора князей Дондуковых-Корсаковых, поступившую в 1920-е гг. в Белорусский государственный музей из имения Романово Оршанского округа. Реконструкция подготовлена на основании изучения сохранившейся части довоенного музейного собрания, для чего прослежена история его формирования, проведен источниковедческий анализ артефактов, их фиксация в довоенной учетной документации музея.

Ключевые слова: Белорусский государственный музей; коллекция фарфора; князя Дундуковы-Корсаковы; книга поступлений; инвентарный номер.

**THE RECONSTRUCTION OF THE 1920S PORCELAIN
COLLECTION OF THE BELARUSIAN STATE MUSEUM
(The case of princes Dundukov-Korsakov's collection)**

The author made an attempt to reconstruct the princes Dundukov-Korsakov porcelain collection which arrived to the Belarusian State Museum from Romanovo estate of the Orsha district in the 1920s. The reconstruction was prepared on the basis of the study of the preserved part of the pre-war museum collection, for which the history of its formation was traced, a source analysis of artifacts was performed, its fixation in the pre-war registration documentation of the museum was conducted.

Keywords: Belarusian State Museum; collection of porcelain; princes Dundukov-Korsakov; inventory; inventory number.

История формирования собраний белорусских музеев является предметом ряда исследований, публикаций, подготовленных на основании изучения архивных документов, касающихся истории Белорусского государственного музея в том числе [2; 3]. Цель данного сообщения — рассказать о коллекционировании на примере частной коллекции, сформированной преимущественно в XIX в. и вошедшей состав музея в начале XX в. Речь пойдет о коллекции, принадлежавшей князьям Дондуковым-Корсаковым. На «Аладовских чтениях», состоявшихся в мае 2017 г. в Национальном художественном музее Республики Беларусь, был представлен доклад исследователя А. Н. Синило о судьбе коллекции картин

из имения Дондуковых-Корсаковых. Мы же сосредоточим наше внимание на коллекции фарфора из этого же собрания, которая в настоящее время хранится в Национальном историческом музее Республики Беларусь.

Реконструкция старинной коллекции подготовлена на основании изучения, в первую очередь, сохранившейся части довоенного музейного собрания, для чего проведено сравнение данных учетной документации, в первую очередь, с книгой поступлений Белорусского государственного социально-исторического музея как преемника Белорусского государственного музея. К этой описи неоднократно обращаются исследователи как основному документу за отсутствием каких-либо других музейных инвентарей данного периода. Дополнительную информацию предоставляет книга поступлений Государственного исторического музея 1944—1957 гг., в которой была проведена послевоенная регистрация музейных ценностей.

Первоначальное местонахождение коллекции изобразительного и декоративно-прикладного искусства — имение Романово Оршанского уезда Могилевской области (современный Горецкий район Могилевской области). Деревня Романово известна с XVI в. Упоминается в договорной грамоте 1523 г. о перемирии между Московским государством и Великим княжеством Литовским. В 1529 г. Романово купил князь Острожский, а с 1741 г. оно стало владением Радзивиллов, а в 1772 г. вошло в состав Российской империи. В июне 1773 г. после отказа Карла Радзивилла присягнуть на верность Екатерине II местечко вместе с 34 окрестными деревнями было передано в казенное управление. А в 1774 г. его пожаловали во владение князьям Алексею и Ионе Дондуковым [6, с. 78]. Портрет Алексея Дондукова, созданный художником Ф. Х. Баризьеном в 1761 г., находится в собрании Национального исторического музея Республики Беларусь (НХМ РБ Инв. № ЗЖ-179). Дондуковы — вымерший княжеский род, происходивший от калмыцкого хана Дондук-Омбо. Княжеский титул и фамилия Дондуковых трижды передавались по женской линии, дважды по фамилии Корсаков. Никита Иванович Корсаков (1775—1857), офицер, музыкант, поэт в 1801 г. женился на Вере Ионовне Дондуковой. Художник Филипп Осипович Будкин (1806—1850) создал портрет князя в 1841 г., за что был удостоен звания академика. Портрет находится в собрании Государственного русского музея в Санкт-Петербурге. По ходатайству княгини Дондуковой, имевшей единственную дочь, ее зять получил 15 июля 1802 г. разрешение именоваться князем Дондуковым-Корсаковым и в подарок от тещи получил имение Ро-

маново. Занялся устройством конных заводов, предавался своему любимому занятию — псовой охоте, а также посещению театра и собиранию картин и редкостей. Был членом Академии художеств, занимался благотворительностью, оказывал помощь бедным художникам. Н. И. Дондуков-Корсаков умер в 1857 г. [4, с. 762—764]. Заметим, что связывать коллекцию только с этой неординарной личностью или каким-либо одним представителем рода безосновательно.

В начале XIX в. из путешествия по Италии в имение были привезены мебель, посуда, бронза и все, что было необходимо для проживания семьи и заполняло интерьер в соответствии со вкусами и предпочтениями хозяев дома. Увлечение семьи коллекционированием было очевидно. В имении появились произведения западноевропейской живописи XV—XVIII вв., итальянская майолика, мейсенский фарфор, оружие. Может быть, именно страсть к коллекционированию привела впоследствии к столь очевидному разнообразию коллекции.

В 1870—1880-х гг. один из последующих владельцев имения князь Алексей Михайлович Дондуков-Корсаков (1822—1894), действительный статский советник, член смоленского окружного суда занимался краеведческой деятельностью и участвовал в работе Археологического съезда в 1874 г. В третьем томе сборника «Полоцко-Витебская старина» 1916 г., он опубликовал статью «Древний памятник «Волчьего хвоста» в стране радимичей» [7, с. 35—45]. Последние владелицы имения княгиня Мария Александровна и княжна Мария Владимировна занимались общественной деятельностью.

В 1918 г. имение было национализировано, имущество перевезено в Горки. После присоединения Горецкого уезда к Смоленской губернии в 1922 г. в Смоленский губернский музей были перевезены картины, где часть из которых находится и ныне. 3 марта 1924 г. был издан декрет о передаче БССР 16 поватов Витебской, Гомельской и Смоленской губернии. Спустя два года Горецкий уезд возвращен в состав БССР.

24 декабря 1924 г. вступило в силу постановление СНК БССР «О регистрации, приеме на учет и хранение памятников искусства, старины, быта и местностей природы, находящихся во владении учреждений и обществ, а также частных лиц», которое создавало правовую базу собирательской деятельности музеев того периода. Немного ранее, 18 сентября 1924 г. СНК БССР принял постановление, согласно которому Белорусский государственный музей в Минске считался центральным местом хранения ценностей, имеющих общереспубликанское значение. К началу 1930-х гг. Белорусский государственный музей располагал коллекцией

фарфора, которая насчитывала не менее 450 предметов, больше половины из них составлял мейсенский фарфор. Основа коллекции была заложена в 1919 г. Нам известны 8 предметов из фарфора, поступившие в 1919—1920-х гг. в Минский областной музей, а затем переданные в Белорусский государственный музей.

Обратим внимание на немаловажные факты — точность атрибуции принимаемых памятников, а также информативность записей в старых инвентарях. Например, в 1934 г. была сделана следующая запись: «Блюдо овальной формы с овальными выступами, в середине птица, а по бокам бабочки, край позолочен. Мейсен, XVIII в. Фарфор. № 251». Краткое, понятное описание позволяет идентифицировать предмет, который ныне находится в экспозиции Национального исторического музея Республики Беларусь (НИМ РБ инв. 1817). Кроме того, инвентарь 1934 г. содержит зарисовки марок и монограмм как важнейших идентифицирующих признаков памятника. В инвентаре 1957 г. запись об указанном выше предмете звучит иначе: «Блюдо разрисованное. Фарфор. Бывшее в употреблении».

Предметы из Горецкого музея поступили в собрание Белорусского государственного музея по передаточному Акту № 78, составленному 23 февраля 1925 г. Особо значимым для исследования коллекции является тот факт, что книга поступлений зарегистрировала 2—3, а в некоторых случаях и больше учетных обозначений, уже имевшихся на музейных предметах к 1934 г. Поскольку предметы записывались сериями, последовательно, не менее 3-х раз (в актах приема, описи и инвентарной книге), то отсутствие одного из номеров восполняется достаточно легко. Указание на размеры предметов и описание внешнего вида позволяют подтвердить наши догадки.

Всем поступившим предметам из имения Романово был присвоен один учетный номер 6011, который соответствовал номеру акта приема согласно правилам, которые существовали в музейной практике вплоть до 1970-х гг. Дополнительные обозначения в виде надстрочного знака присваивались каждому отдельному предмету. В ряде случаев сохранился учетный номер, который ставился на музейных предметах в Белорусском государственном музее и, что очень ценно, он был зафиксирован в последующих описях. Сохранилось также несколько бумажных ярлыков, которые прикреплялись к предметам. Сопоставление номеров, их последовательности и даже способ нанесения на музейный предмет (штамп, тушь, чернила, карандаш) дают основание для подтверждения происхождения памятника. Именно сохранившиеся учетные номера на самих му-

зейных предметах и подтверждают их соответствие описи. Учитываются совпадения предметных наименований, авторских названий или других описательных признаков.

Аналогичным образом была получена коллекция из имения Шипяны Червенского района с одним общим номером 6033. К сожалению, приходится признать, что эта коллекция, когда-то состоявшая из сотен произведений декоративно-прикладного искусства из стекла и фарфора утрачена, либо присутствие отдельных памятников в современной коллекции НИМ РБ не подтверждается документально по совокупности объективных причин: в описи отсутствует описание внешнего вида и утрачены учетные номера на самих предметах.

Под первым номером в списке поступлений из имения Романово обозначено блюдо, которое сегодня хранится в Национальном историческом музее Республики Беларусь: «Блюдо круглое с кветкамі і фруктамі. Мейсен. Фарфор. З Воршы. З былога Горацкага музея. З калекцыі Дандукова-Карсакова (ім. Раманава)» (НИМ РБ н/д 985). На страницах инвентаря подобная запись о происхождении произведений искусства повторяется неоднократно в нескольких вариантах:

1. З Воршы з былога Горацкага музея з калекцыі Дандукова-Карсакова (іменія Раманава).

2. Ад Замкова З Оршы з былога Горацкага музея, у які была дастаўлена з іменія Раманава б. кн. Дандукова.

Поступившая коллекция зарегистрирована попредметно. Крайние индивидуальные надстрочные номера дают основание предположить, что поступило не менее 85 изделий из фарфора: статуэтки, блюда, тарелки, суповые миски, соусники, вазы, чашки с блюдами, чайники, лампы, часы. По месту изготовления предметы коллекции могут быть разделены на следующие группы:

- фарфор Российской империи (заводы Гарднера, А. Попова, Императорский фарфоровый завод);
- фарфор Западной Европы (Королевские фарфоровые мануфактуры в Майсене и Берлине, Германия; Севр, Франция; Англия; Италия);
- фарфор Китая и Японии.

Остановимся на наиболее ценных предметах из каждой группы и оценим их нынешнее состояние. Так, ваза с мифологическим сюжетом при поступлении была записана как ваза XVI в. и имела учетный номер 6011³². В результате атрибуции вазы, проведенной сотрудником Национального художественного музея Республики Беларусь Н. Н. Калашник установлено, что ваза с сюжетом «Апполон и музы» изготовлена в

XVIII в. в мастерских городка Кателли в Абрुццах, о чем была сделана соответствующая публикация [5, с. 117]. В настоящее время ваза находится в экспозиции Национального исторического музея Республики Беларусь.

Отдельную группу внутри коллекции составляют памятники восточного искусства: крупногабаритные вазы, декоративные блюда, скульптура. Атрибуция коллекции эмалей и фарфора проведена специалистом в области искусства Востока, сотрудницей Национального художественного музея Республики Беларусь Е. В. Сенькевич [8]. Сделанные ею выводы приведем ниже на примере наиболее ранних памятников:

Ваза «гуань». 1644—1662 гг., Китай. НИМ РБ инв 1805. Роспись подглазурная кобальтом: на фоне пейзажа чиновник со слугой с опахалом и слугами, подносящими ему благопожелательные дары. Номер 6011³⁷ был присвоен предмету во время его нахождения в Белорусском государственном музее, в последующее время номер на предмете утрачен, восстановлен по Книге поступлений Белорусского государственного социально-исторического музея — № 412 (Белорусский государственный социально-исторический музей, 1930-е годы). № 427 ГИМ (Белгосмузей истории Великой Отечественной войны, Государственный исторический музей, 1944—1957 гг.).

Ваза цилиндрическая с раструбом. Середина — вторая половина XVII в. Китай, провинция Цзянси, Цзиндэчжэнь, частные мастерские (?). Высота 68 см. НИМ КП 44672. Роспись подглазурная кобальтом: гуляющий в саду в окружении слуг ученый; ниже изображения бамбука, персика и вьюнков; в третьем нижнем ярусе — изображение предметов из «восьми драгоценностей», листьев артемизии. При поступлении из Горьковского музея имела учетный номер 6011³⁹. В Инвентарной книге Белорусского государственного музея ваза зарегистрирована под № 379. Последующие учетные номера: № 424 ГИМ (Белгосмузей истории Великой Отечественной войны, Государственный исторический музей, 1944—1957 гг.); инв. н/в 928.

Буддийский лев (собака Фо) с детенышем в лапах. Вторая половина XVIII в. Китай, провинция Цзянси, Цзиндэчжэнь, частные мастерские. НИМ РБ н/в 1014. Роспись надглазурная эмалевыми красками по бисквиту в гамме «зеленого семейства» и подглазурным кобальтом. На лбу иероглиф «Ванг», обозначающий правителя или императора. Учетные обозначения: 6011⁷⁵ (Белорусский Государственный Музей); № 371 (Белорусский государственный социально-исторический музей, 1930-е годы);

4075 (?) 10/III 48 г.; № 599 МИОВ (Белгосмузей истории Великой Отечественной войны, Государственный исторический музей, 1944—1957 гг.).

Вопрос о физическом состоянии коллекции немаловажен. Судя по записям в инвентарной книге, физическое состояние поступивших в 1925 г. фарфоровых изделий было хорошим и отметок о значительных повреждениях нет. Часть предметов и сегодня в идеальном состоянии, а поврежденные памятники реставрируются и готовятся к публичной презентации.

Что же еще поступило в Белорусский государственный музей кроме изделий из фарфора? Уже упоминавшаяся выше коллекция живописи, а также мебель, бронзовые лампы, подсвечники, чернильницы, курительные трубки, медали, часы, медные сосуды, сабли, кинжалы, доспехи. В Картинную галерею, созданную в Минске в 1939 г., из Белорусского государственного музея были переданы произведения живописи, о чем в инвентаре были сделаны отметки. Поскольку подобные записи о фарфоровых изделиях отсутствуют, можно предположить, что они не передавались и к началу II мировой войны находились в Белорусском государственном музее. Все, что связано с трагедией собраний белорусских музеев в годы войны оставим вне рамок данного сообщения и констатируем факт потери значительной части рассматриваемой нами коллекции. Последний удар судьбы был нанесен 26 августа 1969 г., когда из коллекции были списаны статуэтки, как записано в акте списания, «буддийских божеств», что сегодня можно расценивать, как ошибку политики коллекционирования, которая проводилась музеем в 1960-е гг.

При исследовании данной коллекции возникают следующие вопросы, на которые пока нет ответов. Почему коллекция фарфора Японии и Китая, поступившая из имения Романово, сохранилась в наибольшем количестве? Является ли достоверным доказательством принадлежности памятников только к имению Романово наличие единого учетного номера 6011? Или это номер поступления из Горецкого музея, куда свозилось имущество и из других имений?

В формате данной конференции мы хотели бы представить частную коллекцию как результат целенаправленного собирательства XIX в. Сами памятники, которые периодически показываются в музейных залах в том или ином контексте, бесспорно, заслуживают как отдельного выставочного проекта, так и публикации в специальном каталоге.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЕ ССЫЛКИ

1. *Алексеев Л. В.* Археология и краеведение Беларуси XVI в. — 30-е годы XX в. Минск : Беларуская навука, 1996. 206 с.
2. *Бамбешка І.* Камплектаванне фондаў Беларускага дзяржаўнага музея ў 1920-я гг. Музейны веснік. Вып. 2 / Нац. музей гісторыі і культуры Беларусі. Мінск : Юніпак, 2005. С. 10—17.
3. *Гужалоўскі А. А.* Музеі Беларусі (1918—1941 гг.). Мінск : НАРБ, 2002. 176 с.
4. Знаменитые россияне XVIII—XIX веков: Биография и портреты. СПб. : Лениздат, 1996. 958 с.
5. *Калашник Н.* Итальянская майолика в фондах Национального художественного музея Республики Беларусь и Национального исторического музея Республики Беларусь (опыт атрибуции). Музейны веснік. Вып. 2. — Мн. : Юніпак, 2005. 160 с.
6. Памяць: Гіст.-дакум. хроніка Горацкага р-на. Мінск : Выш. шк., 1996. 588 с.
7. Полоцко-Витебская старина. Вып. III. Витебск : Изд. Витебской учен. арх. комис, 1916. 329 с.
8. *Сенькевич Е. В.* Китайские расписные эмали в собрании Национального музея истории и культуры Беларуси. Музейны веснік. Вып. 1. Минск : Юніпак, 2003. 144 с.

Кепин Дмитрий Владимирович — кандидат исторических наук, научный сотрудник Национального научно-природоведческого музея НАН Украины (Киев, Украина)

АРХЕОЛОГИЧЕСКАЯ СКАНСЕНОЛОГИЯ КАК НАУЧНАЯ ДИСЦИПЛИНА

Д. В. Кепин

Рассматривается структура новой науки в музеологии и памятниковедении — археологическая скансенология. Определены объект и предмет этой науки. Показана специфика «археопарков» in situ и «археодромов».

Ключевые слова: археологический музей под открытым небом; музей-заповедник; «археопарк»; «археодром»; музеефикация; сохранение; экспонирование.

ARCHAEOLOGICAL SCANSENOLOGY AS A SCHOLARLY DISCIPLINE

The article deals with the structure of the new science in the field of museums and monuments — Archaeological Skansenology. The both object and subject of this science have been determined. The specific character of «Archaeoparcs» in situ and «Archaeodroms» are showing.

Keywords: archaeological Open-Air museum; museum-reserve; «Archaeopark»; «Archaeodrom»; musealisation; preservation; display.

Конец XX — начало XXI в. характеризуются повышенным интересом исследователей в различных европейских странах к теоретическим и прикладным аспектам музеологии и памятниковедения. Это способствовало разработке научных концепций создания новых музейных комплексов, таких как «археопарк» и его разновидности.

Польский исследователь Е. Чайковский в 1980-х гг. выделил скансенологию — науку о музеях под открытым небом — в определенный раздел музеологии. Кроме того, ученый предложил свою классификацию музеев, где археологические музей-заповедники были выделены в самостоятельную профильную группу [15].

Сегодня все большее распространение получает развитие экспериментальная археология на базе «археопарков». С 2001 г. в составе ICOM функционирует Ассоциация EXARC со штаб-квартирой в Лейдене (Нидерланды). Председателем Ассоциации доктором археологии и музеологии Рёландом Паардекоппером изучена деятельность 300 археологических музеев под открытым небом в странах Европы [17].

Это позволяет говорить о правомерности выделения в науковедении специальной науки на стыке музеологии и памятниковедения, занимающейся комплексом вопросов по сохранению и популяризации археологического наследия — археологической скансенологии.

Таким образом, цель статьи — рассмотреть особенности археологической скансенологии.

Создание археологических музеев под открытым небом с экспонированием памятников *in situ* связано с их музеефикацией, т. е. комплексом мероприятий, обеспечивающих сохранение и экспонирование материальной структуры открытого в результате археологических раскопок того или иного комплекса или объекта, а также возможность обзора памятника в условиях естественного ландшафта экскурсантами.

В научной и научно-популярной литературе встречается довольно широкое употребление термина «музеефикация» не только в отношении недвижимого наследия, но и движимых памятников — музейных предметов [9]. Наиболее полно проблема упорядочения терминологии, связанной с музеефикацией *in situ* разработана российским музеологом М. Е. Каулен. Исследовательница выделила шесть моделей музеев под открытым небом: ансамблевый музей-заповедник; средовой музей-заповедник; экомузей; территория живых традиций; скансен; тематический парк [4; 5].

Термин «музеефикация» зафиксирован и в правовых документах, в частности «Международной хартии по охране и использованию археологического наследия» («Лозаннская хартия», 1990 (7 раздел) и в национальном законодательстве — Законах Украины «Про музеї та музейну справу» (1995), «Про охорону культурної спадщини» (2000), «Про охорону археологічної спадщини» (2000). В Законе Украины «Про охорону культурної спадщини» «музеефикация» определена как «совокупность научно обоснованных мероприятий относительно приведения объектов культурного наследия в состояние пригодное для экскурсионного посещения». В этом же Законе специальная 33 статья касается заповедников, которые делятся на историко-архитектурные, архитектурно-исторические, историко-мемориальные, историко-археологические, историко-этнографические. По своему статусу они могут быть государственными историко-культурными или государственными музеями-заповедниками. Также Постановлением Кабинета министров Украины от 24 июля 2003 г. № 1149 утверждено Типовое положение о государственном историко-культурном заповеднике «Про затвердження Типового положення про державний історико-культурний заповідник».

Специфику памятниковедения в контексте сохранения и экспонирования археологических памятников рассматривает археолог, музеолог и памятниковед профессор А. М. Кулемзин. Автором, основываясь на работах архитекторов-реставраторов выделены 6 методов восстановления и сохранения памятников: предупреждение, сохранение, укрепление (непосредственная консервация), реставрация, имитация (копирование), реконструкция. Анализируя законодательство Российской Федерации, А. М. Кулемзин выделяет три зоны охраны памятников: собственно охранную, зону регулирования застройки и хозяйственной деятельности, зону охраняемого ландшафта, а также дает характеристику заповедным территориям. Выделены четыре способа демонстрации памятников *in situ* и пять способов сохранения, музеефикации и использования памятников в природном ландшафте [6, с. 226—284].

Ученым подготовлено методическое пособие по созданию комплексного историко-археологического и природного заповедника в д. Шестаково Чебулинского района Кемеровской области. Отметим, что эта одна из немногих книг, носящая методический характер по проектированию комплексного музея-заповедника, в которой приведены правовые основы его создания, рассмотрена музееведческая и памятниковедческая терминология [7].

Комплексным подходом в вопросах сохранения археологического наследия отмечена монография археолога, музеолога и памятниковеда И. М. Минеевой [10]. Автор выделила следующие музейные методы в отношении археологических объектов: 1. Консервация. 2. Реконструирование. 3. Моделирование. 4. Восстановление. 5. Организация показа. 6. Туристическое освоение. Фактически здесь речь идет об этапах музеефикации.

Исследовательницей предложена классификация археологического наследия в музеях-заповедниках. Также предложена классификация памятников, находящихся на территории заповедников. Представляется важным методологическое замечание И. М. Минеевой относительно понятий «сохранение» и «охрана» памятника археологии. По мнению исследовательницы, сохранение есть частью музеефикации. Она выделила четыре формы музеефикации археологических памятников, что носит дискуссионный характер: 1. Историко-культурный (археологический) музей-заповедник *in situ*. 2. Музей под открытым небом с демонстрацией как археологических объектов, так и этнографических, мемориальных, природных. 3. Археологический парк с реконструированными объектами и перевезенными с других мест обнаружения. 4. Отдельный особо охра-

няемый объект или комплекс. Кроме того, И. М. Минеева предложила классификацию особо охраняемых природных территорий, которые по типам делятся на: природные заповедники; национальные природные парки; курорты; лечебно-оздоровительные местности.

Взгляды автора на взаимодействие наук в этом контексте может быть представлено следующим образом: археология ↔ музеология ↔ памятниковедение ↔ культурология ↔ история ↔ этнология.

Учитывая законодательство Российской Федерации об особо охраняемых природных территориях, И. М. Минеевой предложено создавать особо охраняемые историко-культурные территории: территории и достопримечательные места; историко-культурные (археологические) территории; историко-культурные заповедники и музеи-заповедники; археологические парки.

Учитывая разработки археолога, профессора О. Н. Бадера [1], нами совместно с археологом Е. Н. Титовой предложены следующие варианты классификации способов музеефикации недвижимых объектов археологического наследия, которые уже экспонированы, или тех, которые могут быть сохраненными *in situ* в Украине:

I. По группам (видам) памятников с дальнейшей соответствующей типологией.

II. По способу сохранения: а) в условиях природного ландшафта; б) в комбинированном режиме — павильонном на фоне природного ландшафта и с объектами под открытым небом.

Варианты музеефикации обуславливает также классификация археологических памятников в соответствии их материальной структурой (составом пород, характером строительных материалов и конструкций и т. д.) [11].

В 1980—90-х гг. чешские археологи и музеологи, профессор К. Скленаж и И. Плейнерова, а также словацкие археологи Т. Колник и Ю. Барта предложили термин «археологический скансен» [14; 16; 18; 19]. Независимо от этих исследователей, в то же время аналогичный термин предложил российский археолог и историк А. А. Куратов [8]. А французский этнолог и археолог А. Леруа-Гуран для «экспериментальных поселений», созданных на основе данных археологического эксперимента использует термин «археодром» [13].

Это позволяет говорить о развитии нового научного направления — археологической скансенологии, со своим объектом и предметом исследования. Под археологической скансенологией мы понимаем междисциплинарную науку, являющейся составной частью музеологии. Объект ее ис-

следования — «археопарки» разных подтипов: *in situ*, археологические «диснейленды», «археодромы» — «экспериментальные поселения» («воображаемые музеи»). Предмет — экспозиционное отображение (моделирование, реконструкция) археологического контекста как *in situ*, так и в «воображаемых музеях». Учитывая разработки археологов и ученых по науковедению [2, с. 88—151; 3, с. 7—48; 12], место археологической скансеологии в системе наук можно представить в виде следующей схемы:

Археологический музей-заповедник («археопарк»-«скансен») *in situ* — это территория, на которой расположены открытые археологические комплексы и/или объекты, имеющая соответствующий режим охраны в соответствии с законодательством страны. «Археопарк» входит в отдельную профильную группу — музеев-заповедников под открытым небом.

В отличие от «археопарков» *in situ*, «археодромы» не требуют определения зон охраны памятников, так как не включают музеефицированных комплексов и объектов в условиях природного ландшафта.

Таким образом, музей-заповедник может быть определен как территория, включающая музеефицированные памятники природного (в основном геологические) и/или культурного наследия, имеющие исключительную ценность для науки и общества. На современном этапе развития музейной сети Украины можно выделять самостоятельную профильную группу музеев — музеев-заповедников под открытым небом (по историографической традиции можно пользоваться термином «скансен»), подразделяющихся на две подгруппы: историко-культурные и естественнонаучные (естественноисторические), которые в свою очередь могут быть классифицированы на типы и подтипы музеев-заповедников. Эко-музеи не обязательно могут быть заповедниками, они могут создаваться в специальных зданиях.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЕ ССЫЛКИ

1. Баде О. Н. Музеефикация археологических памятников // Советская археология. 1978. № 3. С. 138—153.
2. Гражданнико Е. Д., Холюшкин Ю. П. Системная классификация социологических и археологических понятий. Новосибирск : Наука. Сиб. отд-ние, 1990. 184 с.
3. Деревянко А. П., Фелингер А. Ф., Холюшкин Ю. П. Методы информатики в археологии каменного века. Новосибирск : Наука. Сиб. отд-ние, 1989. 272 с.
4. Каулен М. Е. Музеефикация историко-культурного наследия России. М. : Этерна, 2012. 432 с.
5. Каулен М. Е. Музеи под открытым небом: многообразие моделей и проблема выбора // Музеи-заповедники — музеи будущего: международная научно-практическая конференция. Елабуга, 18—22 ноября 2014 г. : материалы и доклады / отв. ред. М. Е. Каулен, Г. Р. Руденко, И. В. Чувилова. Елабуга : ООО «ЕлТИК», 2015. С. 10—34.
6. Кулемзин А. М. Охрана памятников в России (теория, история, методика) : учебник для высших учебных заведений. Кемерово : КеМГУ, 2013. 287 с.
7. Кулемзин А. М. Восьмое чудо Кузбасса. Шестаковский музей-заповедник: концепция создания и развития : методическое пособие. Кемерово : Кемеров. гос. ун-т культуры и искусств, 2015. 107 с.

8. *Куратов А. А.* Археологические скансены в СССР // Традиционная духовная культура народов Европейского Севера: ритуал и символ: межвузовский сб. науч. тр. Сыктывкар, 1990. С. 90—102.
9. *Медведь А. Н.* Музеефикация памятников археологии в России (прошлое и настоящее). М., 2004. 80 с.
10. *Минеева И. М.* Сохранение археологического наследия в Башкортостане: опыт социокультурного исследования. Уфа : Гилем, Башк. энцикл., 2016. 288 с.
11. *Тимова, О. М., Кенін Д. В.* Дефініція поняття «археопарк» // Археологічний літопис Лівобережної України. Полтава, 2003. № 2. С. 5—13.
12. *Холюшкин Ю. П.* Введение в археологическое науковедение. Новосибирск, 2004. 100 с.
13. Archeologie experimentale. Cahier N 1. les awas lithiques de la zone N 19 du gisement magdalénien de Marsangy: approche méthodologique par l'expérimentation / Sous ríd. M. C. Fige. — Sautot — Paris, 1985. 64 p.
14. *Barta J.* Skanzen Slovenskego praveku // Slovensko. 1996. Iislo 4. Martin. S. 56—58.
15. *Czajkowski J.* Muzea na wolnym powietrsu w Europie. Preszow ; Sanok : Muzeum budownictwa Ludowego w Sanoku, 1984. 435 s.
16. *Kolnık T.* K pamiatkovej ьrave antickєch stavieb na Slovensku // Vlastivednє iasopis. Bratislava, 1989. Roınik XXXVIII, iislo 3. S. 122—126.
17. *Paardekooper R.* The Value of an Archaeological Open-Air Museum is in its Use. Under standing Archaeological Open-Air Museums and their visitors. Leiden : Si-destou Press, 2012. 342 p.
18. *Pleinerova I.* Rekonstrukce archeologickych objektu (RAO) — obıanske sdruhenı pro popularizaci archeologie // Archeologickı rozhledy, 1998. Roınik L, Iislo 2. S. 494—496, 511—518.
19. *Sklenau K.* Skansenove expozice pravekego stavebnictvi // Muzejnı a vlasti-vedna prace, 1983. Roınik XXI, Iislo 4. S. 194—201.

Кітурка Юрый Віктравіч — кандыдат гістарычных навук, дырэктар Гродзенскага дзяржаўнага гісторыка-археалагічнага музея.

РЭСТАЎРАЦЫЯ І МУЗЕЕФІКАЦЫЯ ГРОДЗЕНСКАГА СТАРОГА ЗАМКА: АСНОЎНЫЯ СПРЭЧНЫЯ ПЫТАННІ

Ю. В. Кітурка

У сувязі з плануемай рэстаўрацыяй Гродзенскага Старога замка ў супольнасці беларускіх гісторыкаў разгарнулася дыскусія па праблемах архітэктурнага вобліка замка. Падрыхтаваны архітэктарам У. Бачковым праект рэстаўрацыі выклікаў крытыку з боку гісторыка М. Волкава. У артыкуле разглядаюцца асноўныя спрэчныя пытанні і аргументы абодвух бакоў.

Ключавыя словы: Гродна; Стары замак; Стэфан Баторый; Санці Гучы; Уладзімір Бачкоў; Мікалай Волкаў; рэстаўрацыя; праект.

CONSERVATION AND MUSEALISATION OF HRODNA OLD CASTLE: KEY CONTROVERSIAL ISSUES

In view of planned restoration of Hrodna Old Castle, there is an ongoing discussion among Belarusian historians concerning the problems of architectural appearance of the castle. The project of the castle restoration developed by architect U. Bachkou faced criticism from historian M. Volkau. The article considers the key controversial issues and arguments of both sides.

Keywords: Hrodna; the Old Castle; Santi Gucci; Uladzimir Bachkou; Mikalai Volkau; restoration; project.

Гісторыя рэстаўрацыі Гродзенскага Старога замка налічвае ўжо амаль дзевяць дзесяцігоддзяў. Яна пачыналася яшчэ ў той час, калі Гродна ўваходзіў у склад II Польскай Рэчы Паспалітай, пазней занікала і зноў узнаўлялася пры Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспубліцы, працягваецца і сёння, у часы незалежнай Рэспублікі Беларусь. Увесь гэты час думкі, якія былі пакладзены ў аснову рэстаўрацыйных рашэнняў, выклікалі шмат пытанняў, і сам працэс часта суправаджаўся спрэчкамі.

Сучасная рэстаўрацыя Старога замка пачалася менавіта з таго часу, калі ў ім размясціўся Гродзенскі музей. Музей быў створаны яшчэ ў 1920 г., але пачаткова знаходзіўся ў горадзе ў будынку ратушы. У той час у Старым замку стаялі вайскоўцы, якія прыстасавалі яго будынкі пад афіцэрскі гатэль, Дом афіцэраў, вайсковую лазню. У 1925 г. генерал Л. Бербецкі, тагачасны камандуючы акругі III корпуса Войска Польскага, па просьбе стваральніка музея Ю. Ядкоўскага згадзіўся на перадачу часткі

памяшканняў Старога замка пад экспазіцыі. Ю. Ядкоўскі, які разумеў не-задавальняючы стан замка, дамогся таго, што ў 1928 г. быў створаны Са-вет апекі замка — Кураторыя, якая складалася з прадстаўнікоў цывільных і вайсковых улад. Галоўнай сваёй задачай Кураторыя лічыла ўмацаванне і добраўпарадкаванне Замкавай гары, навуковыя даследаванні і рэстаўрацыю замка як будынка выключнай важнасці.

Работа па ўмацаванні Замкавай гары, схілы якой былі вельмі стромкімі і таму ўвесь час падвяргаліся небяспецы абрушэння, пачалася ў канцы 1931 г. Дзеля эканоміі сродкаў зямлю для падсыпання на схілы пачалі браць са двара Старога замка. Вясной 1932 г. гэтыя імправізаваныя раскопкі нечакана выявілі рэшткі старажытных будынкаў, зложаных з плінфы і камянёў. Гэта былі сцены таго будынка, які пазней сталі называць княжацкім хорамам. Ю. Ядкоўскі адразу зразумеў, што ён знаходзіцца на парозе надзвычайнага адкрыцця, і з за-палам узяўся за далейшыя раскопкі. У 1933 г. ён знайшоў рэшткі двух праваслаўных храмаў, якія сёння ўмоўна называюць Верхняй і Ніжняй цэрквамі. Гэта была сенсацыя, таму што ў свядомасці тагачаснага польскага грамадства Гродна лічыўся спрадвечна польскім горадам. Знаходкі супярэчылі гэтай думцы, да таго ж Ядкоўскі падчас раскопак, нягледзячы на тое, што быў прафесійным археолагам, дапусціў грубыя парушэнні методыкі іх правядзення. Ён не фіксаваў стратыграфію культурных пластоў, не апісваў слаі, а ўсе знаходкі вызначаў толькі тыпалагічна. Цяжка сказаць, чаму ён рабіў менавіта так — магчыма, яму не хапала ча-су і сродкаў на правільную арганізацыю раскопак. Публікацыя знаходак выклікала шырокі рэзананс і адначасова прывяла да раскрыцця метадыч-ных памылак Ядкоўскага. У 1934 г. была створана камісія, якая разглед-зела дзейнасць Ю. Ядкоўскага і забараніла яму працягваць раскопкі. Археалагічныя даследаванні працягваліся ў 1937—1939 гг. пад кіраўніцтвам З. Дурчэўскага, які раскапаў каля 300 м² у заходняй частцы Замкавай гары. На гэты раз усё было зроблена правільна з метадычнага пункту гледжання. Дурчэўскі дакладна даследаваў і апісаў знаходкі, рэшткі драўлянай забудовы, аднак адкрыць які-небудзь помнік, які быў бы роўным па значэнню храмам ці хоруаму, што былі знойдзены Ядкоўскім, яму не ўдалося [1, s. 1—16]. Працу польскіх навукоўцаў перарвалі падзеі Другой сусветнай вайны.

Толькі летам-восенню 1949 г. даследчыя работы атрымалі працяг. У той год пад кіраўніцтвам савецкага археолага М. Вароніна ў Старым зам-ку працавала кваліфікаваная экспедыцыя, у склад якой акрамя вядомых цяпер вучоных-археолагаў В. Яніна, В. Сядова, А. Нікіціна, Л. Аляксее-

ва, Ф. Гурэвіч уваходзілі палеазаолаг В. Цалкін і палеабатанік А. Кір'янаў. Галоўнай задачай экспедыцыі было заканчэнне раскопак польскіх археолагаў і поўнае раскрыццё Ніжняй царквы, што і было выканана. Раскапаныя сцены храма былі накрыты драўляным павільёнам [2, с. 25—34]. І на гэтым у рэстаўрацыі Старога замка было пастаўлена доўгатэрміновае шматкроп'е.

Нарэшце ў пачатку 1980-х гг. справа крыху зрушылася з месца. У 1984 г. у інстытуце «Белспецпраектрэстаўрацыя» упраўленне культуры Гродзенскага аблвыканкама замовіла праект рэстаўрацыі Старога замка. Пачаўся новы этап вывучэння Замкавай гары. У 1981 і 1985—1988 гг. праводзіліся археалагічныя раскопкі ў Старым замку пад кіраўніцтвам А. Трусава і М. Ткачова. У іх выніку была знойдзена сцяна XII ст. на мысе дзядзінца, падобная сцяна выяўлена з усходняга боку, раскапаны прыбудовы XVI—XVII стст. да паўночнай сцяны XIV—XV стст., зроблены вялікі раскоп (112 м²) у цэнтры двара. Былі праведзены комплексныя гісторыка-архіўныя даследаванні пад кіраўніцтвам Р. Баравога [3]. У 1994 г. архітэктар У. Бачкоў падрыхтаваў праект рэстаўрацыі Старога замка, аднак сродкаў для яго рэалізацыі тады не знайшлося.

Новая спроба рэстаўрацыі Старога замка была зроблена ў 2008 г., але справа прыпынілася на стадыі абгрунтавання інвестыцый, г. зн. распрацоўкі пачатковага каштарысу. Тады ж была выпрацавана назва праекта — «Рэстаўрацыя і прыстасаванне пад гісторыка-археалагічны музей комплекса Старога замка па вул. Замкавая, 22 у г. Гродна».

Працэс стварэння праекта зноў распачаўся ў 2014 г. За два гады былі праведзены археалагічныя раскопкі і выкананы будаўнічы праект 1-й чаргі аб'екта. Далей у 2016 г. фінансаванне было прыпынена і зноў адкрыта ў 2017 г. Разам з працамі аднавіліся і спрэчкі. Пад сумнеў ставяцца практычна ўсе аспекты рэстаўрацыі, пачынаючы ад мэтазгоднасці самой рэстаўрацыі, перыяду, на які яе трэба рабіць, пытанняў археалагічных даследаванняў і да дэталёвага праектавання будаўнічых прац. Галоўным ініцыятарам гэтай кампаніі стаў М. Волкаў, супрацоўнік Інстытута гісторыі Акадэміі навук РБ, тагачасны аспірант, а сёння кандыдат гістарычных навук.

Што датычыцца мэтазгоднасці рэстаўрацыі, то кожнаму, хто хоць раз быў у Старым замку, відавочна, што ён патрабуе капітальнага рамонту, які па сваіх коштах супастаўны з рэстаўрацыяй. З гэтага палажэння лагічна ўзнікае наступнае: калі неабходна ўкладваць грошы ў рамонт, то чаму не ўкласці большую суму і давесці замак да выгляду, які больш

адпавядаў бы замкавай архітэктуры ў параўнанні з сённяшнім экстер'ерам казармы, нават калі на гэта і спатрэбіцца больш часу?

Іншая праблема — які перыяд існавання замка выбраць як базавы для правядзення рэстаўрацыі? Выказвалася некалькі прапаноў: 1) гатычны замак пры вялікім князе Вітаўце (канец XIV — пачатак XV ст.); 2) рэнесансны замак пры Стэфане Баторыі (1580-я гг.); 3) адрамантаваны пад кіраўніцтвам саксонскіх архітэктараў Стары замак сярэдзіны XVIII ст. ; 4) прыстасаваны пад камендатуру і афіцэрскі сход Стары замак XIX — пачатку XX ст. Разглядаліся і варыянты рэканструкцыі фрагментаў забудовы XII—XIII стст., аднак ад іх рэалізацыі адмовіліся па прычыне недахопу крыніц. Па той жа прычыне адмовіліся ад рэстаўрацыі на часы Вітаўта Вялікага, да таго ж супраць гэтага перыяду ёсць і іншыя аргументы, сярод якіх галоўнымі з'яўляюцца неабходнасць разборкі значнай часткі таго, што засталася ад XVI ст. і адсутнасць матэматычных заканамернасцей у гатычных пабудовах, што адкрывае шырокі прастор для фантазій, але пазбаўляе хоць якой-небудзь абгрунтаванасці кожны праект.

Пры каралі польскім і вялікім князі літоўскім Стэфане Баторыі Стары замак быў перабудаваны ў рэнесансную рэзідэнцыю архітэктарам Санці Гучы. У гэты момант замак дасягнуў свайго архітэктурнага росквіту, і найбольш прывабнай з'яўляецца ідэя выбару менавіта гэтага перыяду для рэстаўрацыі. Аднак існуюць і адмоўныя бакі гэтага рашэння — гэта зноў жа вузасць крыніцавай базы. Тым не менш гэты недахоп абмераў і планаў XVI ст. у значнай ступені кампенсуецца тым, што С. Гучы праектаваў з дапамогай матэматычных разлікаў на аснове «залатога сячэння», і яго логіку можна аднавіць карыстаючыся падобнымі разлікамі і яго ж архітэктурнай спадчынай, аб'екты якой у дастатковай колькасці захаваліся ў Кракаве і вакол яго.

На перыяд XVIII і XIX стст. ужо ёсць і планы, і абмеры, але справа ў тым, што ў выніку разбуральных войнаў сярэдзіны XVII і пачатку XVIII ст. Стары замак двойчы вельмі моцна пацярпеў і двойчы рамантаваўся, прычым кожны гэты рамонт уяўляў не поўнае рэстаўрацыйнае аднаўленне, а простае прыстасаванне таго, што засталася ад артылерыйскіх абстрэлаў і пажараў, да тагачасных патрэб. Такім чынам ужо ў XVIII ст. Старым замкам з'яўляліся толькі два паверхі каралеўскага палаца, якія выкарыстоўваліся як жылло для чэлядзі і варты, і некалькі гаспадарчых пабудоў разам з турмой і канюшнямі. Ад каралеўскай рэзідэнцыі застаўся толькі ўспамін. Таму пагадзіцца з гэтым перыядам для рэстаўрацыі ўспаміну вельмі цяжка, тым больш што пра-

пануецца альтэрнатыва аднаўлення замка як сапраўднай каралеўскай рэзідэнцыі на XVI ст.

Галоўная розніца ў разуменні рэстаўрацыі Старога замка паміж канцэпцыяй У. Бачкова і меркаваннямі М. Волкава (гэта менавіта меркаванні, а не канцэпцыя) заключаецца ў метадалагічным падыходзе. У. Бачкоў галоўны акцэнт зрабіў на рэстаўрацыі архітэктурнага вобліку замка на часы Стэфана Баторыя згодна рэалізацыі праекта С. Гучы, і галоўным для яго з'яўляецца аднаўленне замыслаў архітэктара. М. Волкаў глядзіць на замак як на гістарычнае месца, дзе адбываліся нейкія падзеі, дзе кожнае памяшканне звязана з асобамі, якія тут жылі або гасцявалі. Таму У. Бачкоў не лічыць неабходным захоўваць усе аб'ёмы, якія замак набыў пасля Гучы, асабліва калі яны перашкаджаюць аднавіць пачатковы выгляд. Належыць адзначыць, што Бачкоў ашчадна ставіцца да ўсяго, што захавалася, — разборка датычыцца толькі другога паверха прыбудовы пры брамнай вежы. Для М. Волкава ўсё, што стаіць са старадаўніх часоў, — безумоўная каштоўнасць. Пагадзіць гэтыя два погляды практычна немагчыма. Галоўнай крыніцай для У. Бачкова з'яўляецца гравюра Т. Макоўскага «Гродна, 1600 год», зробленая праз 14 гадоў пасля заканчэння асноўнага будаўніцтва, а звесткі з інвентароў і археалагічныя даследаванні ён лічыць другаснымі. М. Волкаў абапіраецца на інвентары Старога замка, з якіх самы ранні адносіцца да 1650 г. (64 гады пасля будаўніцтва), а таксама на археалогію, і гравюра для яго мае толькі дадатковае значэнне [4, с. 5—22].

Дыскусія, якую распачаў М. Волкаў, тычыцца чатырох пунктаў.

1. Другі паверх галерэі пры брамнай вежы. М. Волкаў сцвярджае, што яго не павінна быць. У. Бачкоў лічыць, што сляды партала ўвахода ў капліцу ў брамнай вежы сведчаць аб тым, што яго верхняя кропка значна вышэй за тую, якая можа быць, калі галерэя будзе мець толькі адзін паверх. Галерэя таксама не можа мець высокую столь, бо вокны ў ёй (аўтэнтчныя) маюць памеры, якія абумоўлены невысокай столлю. Акрамя таго, у інвентарах узгадваецца лесвіца наверх, якая, на думку Бачкова, вяла менавіта на другі паверх галерэі.

2. Разборка другога паверха прыбудовы да брамнай вежы з боку Нёмана. Прыбудова ўяўляе дзве сцяны, якія прымыкаюць да вежы і галерэі, узведзена была прыкладна ў першай палове XVII ст., магчыма з-за таго, што сама брамная вежа пачала рухацца ў бок схілу. У інвентарах узгадваецца, што недзе там быў нейкі пад'ёмны механізм. Акрамя таго, у тым жа інвентары ўзгадваецца аб «кратах драўляных» пры апісанні брамы. М. Волкаў адназначна трактуе гэтыя звесткі як доказ існавання герсы

ў варотах Старога замка. Аднак нічога больш пра герсу няма, як няма слядоў герсы ў архітэктуры брамы. У. Бачкоў хоча разабраць другі паверх гэтай прыбудовы таму, што: 1) ён засланяе акно ў капліцы, што не дае магчымасці яе аднавіць у тым выглядзе, як гэта было зроблена Гучы; 2) тэхнічны стан сцен прыбудовы такі, што яе ўсё роўна трэба разбіраць і складаць з новай цэглы на новым раствору альбо арміраваць сцены анкерамі, дротам і сеткай і заліваць бетоном, ствараючы абалонку, у якой будзе захоўвацца старая раструшчаная кладка. Для М. Волкава ўзгадка ў інвентары пра «краты драўляныя», пра пакой, дзе маглі слухаць імшу, з'яўляецца дастатковай, каб захаваць прыбудову ў сучасным стане.

3. Узвядзенне т. зв. «камяніцы» пры сярэдняй вежы з боку Нёмана. У. Бачкоў лічыць, што будынак, які бачны на гравюры Макоўскага пры сярэдняй вежы, павінен быць вялікім, бо так ён выглядае на гравюры. Аднак археалагічныя раскопкі паказалі, што там няма фундаментаў вялікага гмаху ў тым выглядзе, як яго ўяўляе сабе Бачкоў. Больш таго, сітуацыя, што выяўлена ў выніку раскопак, падштурхоўвае да думкі, што там былі нейкія іншыя збудаванні, якія не паказаны на гравюры. Такім чынам, вылічыць дакладна, што там было на самой справе, і спалучыць дадзеныя раскопак і выяву на гравюры не ўяўляецца магчымым. Бачкоў з самага пачатку пагадзіўся з гравюрай і яшчэ на этапе працы над эскізамі прапанаваў «камяніцу» ў сённышнім варыянце. Калі пачалася работа над будаўнічым праектам, «камяніца» аказалася вузлавым месцам, якое забяспечвае праход па галерэях і ўваход у сярэдняю вежу па сучасных нормах бяспекі. Калі «камяніцы» не будзе, то арганізаваць наведванне сярэдняй вежы экскурсантамі можна будзе толькі ў тым выпадку, калі на вежу павесяць вонкавую эвакуацыйную лесвіцу. М. Волкаў лічыць, што на месцы «камяніцы» павінна быць лесвіца плошчай 4Ч4 метры, бо толькі гэта дакладна адпавядае саксонскім планам XVIII ст. і археалагічным дадзеным.

4. Форма купала над брамнай вежай. Апошнім часам з'явіліся меркаванні, што варыянт купала У. Бачкова — гэта «маскоўская цыбуліна». На самой справе Бачкоў імкнецца зрабіць нешта падобнае да таго, што відаць на гравюры Макоўскага. Падобныя купалы выкарыстоўваліся ў Еўропе і захаваліся да нашых дзён. Вядомы беларускі графік П. Татарнікаў па прапанове М. Волкава зрабіў некалькі эскізаў іх бачання купала. Гэта звычайныя шлемападобныя наверхшы, і ад выявы на гравюры яны даволі далёкія. Дарэчы, форма купала яшчэ не выпрацавана канчаткова, галоўны архітэктар праекта А. Шымбарэцкі прапанаваў некалькі варыянтаў, вельмі блізкіх да гравюры, і гэтак пытанне пакуль што застаецца адкрытым.

На нашу думку, ні адна з крыніц не дае вычарпальнай інфармацыі і нават калі зрабіць іх самае дасканалое супастаўленне, то ўсё роўна застаецца шмат магчымасцей для вольнай інтэрпрэтацыі.

Акрамя таго, М. Волкаў не ўлічвае тое, што замак не проста рэстаўруецца, але яшчэ і прыстасоўваецца пад патрэбы музея. Сучасныя патрабаванні для бяспекі наведвальнікаў такія, што дакладна аднавіць замак на XVI ст. і зрабіць у ім музей — пра гэта не можа быць і размовы. Існуюць пытанні асвятлення, ацяплення, вентыляцыі, эвакуацыі пры пажары і інш. Сённяшняе заканадаўства не прапусціць праект, у якім лесвіцы будуць як пры Баторыі, дзе будзе асвятленне свечкамі і паходнямі, дзе трэба паліць печы дровамі. Тым больш што нічога гэтага ў замку сёння ўжо няма.

Такім чынам, можна канстатаваць, што кожны бок гэтай дыскусіі мае падставы для сваёй пазіцыі. Аднак належыць пагадзіцца з тым, што кожная рэстаўрацыя — гэта стварэнне нейкага аб'екта згодна сучасным уяўленням аб яго першапачатковым выглядзе. Наколькі рэстаўрацыя блізкая да арыгіналу, залежыць ад паўнаты крыніц і здольнасці сучасных архітэктараў і рэстаўратараў да іх адпаведнай інтэрпрэтацыі. Калі акрамя У. Бачкова ніхто не займаўся праектам аднаўлення Старога замка, то сёння мы маем толькі такі праект, які адлюстроўвае ўяўленне Бачкова аб выглядзе замка на канец XVI ст. Усе нядаўна рэканструяваныя палацы і замкі ў Беларусі (Мір, Несвіж, Залессе) — гэта нашае сённяшняе ўяўленне аб тым, як яны павінны былі выглядаць у даўнія часы. Тое ж самае і ў нашых суседзяў: у Літве і Польшчы, у Расіі і Украіне — кожны старадаўні аб'ект аднаўляецца згодна ўяўленням сучаснікаў, з сучасных матэрыялаў (нават калі яны і называюцца так, як у даўнія часы). Бег часу не спыніць і не павярнуць у адваротны бок — калі аб'ект быў знішчаны, то нанова пабудаваць можна толькі сваё ўяўленне аб ім.

БІБЛІАГРАФІЧНЫЯ СПАСЫЛКІ

1. *Durczewski Z.* Stary zamek w Grodnie w iewietle wykopalisk 1937—1938. Grodno, 1939. 16 s.
2. *Воронин Н. Н.* Древнее Гродно. Москва : Изд-во АН СССР, 1954. 242 с.
3. Памятник архитектуры XI—XIX вв. Старый замок в Гродно / Комплексные научные изыскания. Историко-архивные и библиографические изыскания. Разд. I. Минск : «Белспецпроектреставрация», 1990.
4. *Волкаў М. А.* Архітэктурна Старога замка ў Гродна ў XVI—XVIII стст. : выгляд і прызначэнне збудаванняў, размешчаных уздоўж нёманскай сцяны // Беларускі гістарычны часопіс. 2015. № 11. С. 5—22.

Колединский Леонид Владимирович — кандидат исторических наук, доцент; старший научный сотрудник ГНУ «Центр исследований белорусской культуры, языка и литературы» НАН Беларуси.

ИЗУЧЕНИЕ И СОХРАНЕНИЕ АРХЕОЛОГИЧЕСКОГО НАСЛЕДИЯ В СЛУЦКЕ

Л. В. Колединский

Статья посвящена одному из древних городов Беларуси Слуцку, первое достоверное упоминание о котором в письменных источниках относится к 1116 г. Городище древнего Слуцка, под названием «Большая горка», находится в центре современного города. В XII—XIII вв. здесь располагался детинец летописного Слуцеска, а в XIV—XVIII вв. Верхний замок Слуцка. Строительными работами 2-й половины XX в. городище уничтожено более чем 67,4 %. В 1985 и 1986 гг. на этом памятнике производились охранные, спасательные раскопки, связанные с проводившимися параллельно на нём строительными работами. В ходе этих раскопок были выявлены уникальные артефакты, переданные затем в Слуцкий краеведческий музей. Однако в результате некомпетентного отношения к хранению этих артефактов, часть из них пришла в негодность. В 2016 г. охранные, спасательные раскопки на этом памятнике были возобновлены, поскольку здесь вновь проводились строительные работы. В ходе этих раскопок также был получен уникальный материал. В частности была выявлена ювелирная мастерская XII в. В настоящее время продолжение археологических исследований на городище древнего Слуцка и сбор новых артефактов невозможен по причине почти полного уничтожения этого памятника.

Ключевые слова: Древняя Русь; Слуцк; детинец; археологические раскопки; артефакты; сохранение археологического наследия.

STUDYING AND PRESERVATION OF ARCHAEOLOGICAL HERITAGE IN SLUTSK

Article is devoted to one of the ancient cities of Belarus to Slutsk, the first reliable mention of which in written sources belongs to 1116. The ancient settlement of ancient Slutsk, under the name "Big Hill", is in the center of the modern city. In XII—XIII centuries detinets of annalistic Slucheska, and in the 14-18th centuries Castle was settled down here. The ancient settlement is destroyed by construction works of the 2nd half of the 20th century more than 67,4 %. In 1985 and 1986 on this monument protected archaeological excavations connected with the construction works which were carried out in parallel on it was made. During these excavations the unique artifacts were transferred in the Slutsk museum. However as a result of the incompetent relation to storage of these artifacts, part of them has become useless. In 2016 protected excavations on this monument has been resumed as here construction works were carried out again. During this archaeological excavation unique material has also been received. In particular the jewelry workshop XII cen-

tury has been revealed. Now continuation of archaeological researches on the ancient settlement of ancient Slutsk and collecting new artifacts it is impossible because of almost destruction of cultural layers on this monument.

Keywords: Ancient Rus; Slutsk, detinets; archeological excavations; artifacts; preservation of archaeological heritage.

Не так давно теме изучения и сохранения археологического наследия была посвящена специальная работа [16]. В нашей публикации на примере отдельно взятого археологического памятника — городища древнего Слуцка мы попытаемся развить эту тему дальше.

Первое достоверное упоминание о Слуцке, летописном Слуцеске относится к 1116 г. и связано с трагическим для него событием: «В лето 6624. Поиде Володимер (Мономах. — Л. К.) на Глеба. Глеб бо бяше воевал Дреговичи и Слуцеск пожег и не каяшеться о сем, ни покоряшеться» [15, стб. 22]. Городище летописного Слуцеска находится в центре современного города, неподалеку от переселения улиц Ленина и М. Богдановича, при слиянии рек Случь и Бычок, занимает холм размерами 80 x 100 м, возвышающийся над поймой на 5—7 м. Первые поселенцы облюбовали это место еще в раннем железном веке [10, с. 199—206]. Вероятнее всего в конце XI в., как свидетельствуют археологические материалы, здесь дреговичами было заложено поселение. В XII—XIII вв. тут располагался детинец летописного Слуцеска, в XIV—XVIII вв. — Верхний замок Слуцка. В XIX в. это место называлось «Соборная горка» от возведенного здесь к 1889 г. Свято-Николаевского собора. В 1934 г. собор был взорван и место это называли уже «Безбожная горка». В 1940 г. на месте стоявшего храма началось возведение Дома культуры, которое завершилось к 1957 г. В 1984 г. на городище древнего Слуцка развернулось строительство нового Дворца культуры, закончившееся к 1987 г.

Институт истории АН БССР предпринимал меры к запрещению строительства и сохранению этого уникального памятника. Но ни Госстрой БССР, ни Министерство культуры, ни (как это не парадоксально) Президиум АН БССР в лице вице-президента АН БССР И. Я. Науменко эти устремления не поддержали. Стройка продолжалась. Удалось добиться лишь проведения охранных раскопок в зоне строительства и тем сохранить для науки то, что могло быть уничтожено экскаватором. Спустя 30 лет на городище древнего Слуцка вновь развернулись строительные работы. К 900-летнему первому упоминанию города в письменных источниках на памятнике культуры с разрешения Министерства культуры было разрешено установить каменно-бронзовую статую кн. Анастасии Слуцкой и проло-

жить новые инженерные коммуникации к зданию старого Дома культуры. И снова, как и 30 лет тому назад, тут были проведены охранные, спасательные раскопки...

Первые археологические исследования городища относятся к 1929 г., когда А. Н. Лявданский и С. А. Дубинский заложили здесь шурф. Ими была собрана гончарная и лепная керамика, а также металлургические шлаки. В 1958 г. небольшой шурф здесь закладывал и Э. М. Загорульский, который довел разработку культурного слоя до появления деревянных конструкций. В 1966 г. небольшие раскопки (до материка вскрыто 18 кв. м) провел П. Ф. Лысенко. Им было выявлено восемь ярусов бытовой застройки. Уже тогда, исходя из того немногочисленного материала, которым располагал этот исследователь, им была высказана мысль, что Слуцк возник на рубеже XI—XII вв. [14, с. 142—152]. В 1985—1986 гг. охранные раскопки на детинце древнего Слуцка провел автор данной публикации. Была осуществлена прорезка оборонительного вала и заложены три раскопа на площадке городища. Исследованная раскопками площадь составила 300 кв. м. В 2016 г., как уже отмечалось, были проведены охранные раскопки общей площадью около 40 кв. м.

Мощность культурного слоя на памятнике около 4 м. Стратиграфически выделяются напластования XIV—XVII вв. толщиной 0,6—1,2 м. Слой XII—XIII вв. — мощность около 3 м, и слой XI в. толщиной 0,2—0,4 м. Наибольшую информативность представляет слой XII—XIII вв., где в силу его повышенной влажности хорошо сохраняются предметы из органики.

Оборонительные сооружения Слуцкого городища представляли собой насыпной вал шириной в основании до 22 м и высотой до 6 м. С напольной стороны вала был выкопан ров шириной около 25 м на глубину около 2 м, который соединялся с речкой Бычок. По гребню вала шел частокол из дубовых бревен толщиной до 16 см [9, с. 160—181].

Основу планировки слуцкого детинца составляли уличные мостовые. Мостовые настилялись из бревен, плах и досок на лаги, под которые укладывались бревенчатые подкладки. Ширина мостовых — до 2 м. Одна из мостовых ремонтировалась, т. е. имела два настила (раскоп 1985 г.). Всего раскопками этих лет было вскрыто три уличных мостовых. Бытовая застройка представлена остатками более 40 сооружений жилого и хозяйственного назначения. Большинство их — срубы, сохранившиеся на высоту 2—4 венца, иногда до 6 венцов, что давало возможность проследить важный и весьма редкий для других памятников элемент домостроительства — дверной проем. В дополнение к последнему было найдено и несколько дверей. Слуцкие жилища XII—XIII вв. были площадью 9—20 кв. м, рублен-

ные из сосновых бревен толщиной 16—18 см. Нижние бревна стен жилищ толще, иногда из дуба. В углу жилища располагалась глинобитная печь, сооруженная на столбовом опечке. Хозяйственные постройки клетки и хлева была площадью 4—12 кв. м, возведенные в срубной и столбовой технике. Из построек производственного назначения особо отметим кузницу [11, с. 93—94] и ювелирную мастерскую, выявленную в 2016 г. в раскопе-2. Каменное строительство представлено следами возведения храма: плинфа и доломитовые плитки, что наводит на мысль о технике и времени сооружения храма. Здание возводилось в технике смешанной кладки, аналогичной церквям Витебска и Новогрудка, скорее всего во 2-й пол. XII в. Интересная мысль по этому поводу высказана Л. В. Алексеевым: «Можно не сомневаться, что в соседнем (от Минска — Л. К.) Слуцке идея строительства на детинце храма (и тем более каменного, в противоположность минскому, заложенному 35—40 лет назад, но почему-то недостроенному), пришла кому-то из слущких князей, нам неизвестных. Слуцк всегда был прочно связан с Турово-Пинской землёй, и строительство храма было осуществлено <...>, скорее всего, теми же мастерами, которые, окончив строительство в Витебске, затем — в Новогрудке, перебрались по княжескому приглашению в этот турово-пинский город» [3, с. 176].

Во время раскопок найдена довольно обширная коллекция предметов вооружения, порядка 40 единиц. По общерусской классификации она может быть разделена на оружие дальнего и ближнего боя, защитное вооружение, снаряжение всадника и боевого коня. Отметим лишь наиболее уникальные из найденных предметов: бронзовое навершие булавы, кистень, перекрестье меча, обойма от ножен сабли [9, с. 160—181].

Как и во всяком древнерусском городе этой поры в Слуцке были известны обработка черного и цветного металла, дерева, кости, кожи, камня. Очень показателен материал по металлургии и кузнечному делу. В раскопе 1985 г. были выявлены две разновременные кузницы. Одна из них, более ранняя и лучшей сохранности, представляла собою сруб площадью 12 кв. м с печью каменкой и остовом под тачило. Именно в этой постройке было собрано более трех десятков предметов из железа: полуфабрикаты, отходы металлообработки, готовые изделия, как простой так и весьма сложной в технологическом отношении продукции, например цилиндрических замков, изготовление которых требовало от мастера не менее полусотни различных операций. А в раскопе 1986 г. выявлена постройка металлурга — сруб площадью 16 кв. м из дубовых и сосновых бревен толщиной 18—20 см с глинобитной печью в углу. В постройке и возле нее собрано 200 кусков шлаков. Встречены крицы, которые имели сегментоподобную или

лепешкообразную форму и реагировали на магнит. Их размеры по верху — 9 x 12 — 13 x 14 см, масса от 350 до 1610 г. Из орудий мастера найдены молоток-гвоздождёр, напильники, зубила, пробойники, ювелирная наковальня и прочее [11, с. 93—94].

Свидетельством ювелирного ремесла является литейная формочка, вырезанная из мягкого камня для изготовления зерненных бус, а также довольно простых в изготовлении украшений из бронзы и олова: браслетов, подвесок, найденных в раскопках 1985—1986 гг. Однако самым замечательным результатом наших исследований в Слуцке было обнаружение в 2016 г. ювелирной мастерской в раскопе-2 на глубине 3,11—3,47 м. Постройка площадью около 8 кв. м рублена техникой в верхнее обло из бревен лиственных и хвойных пород толщиной 12—14 см и сохранившейся на высоту в 3—4 венца. Внутри постройки и возле нее было собрано около трех десятков артефактов, указывающих на ее функциональную принадлежность. Это орудия труда: тигель и матрицы, а также сырье — кусочки свинца, олова, меди, серебра и серебряная проволока. Выявлено порядка двух десятков серебряных, бронзовых и оловянных изделий, среди которых встречены пуговицы грибовидной формы и в виде шарового сегмента, подвески-бубенчики, накладки на головной убор и одежду, серебряный нательный крестик незавершенной обработки (или бракованный), серебряные перстни — целый и в фрагментах, книжная застежка, бронзовый амулет в виде миниатюрного меча. Последний мог быть принадлежностью княжеского дружинника. Примечательно, что среди готовой продукции ювелира встречены три серебряных колта. По форме округлые, диаметром 32 мм, полые, отлитые в одной каменной составной форме техникой «навыплеск», в так называемой имитационной литейной форме. На щитках колтов изображение шагающего зверя с закинутым над спиной хвостом, держащего в пасти лепесток (ил. 3). Внутри одного из колтов сохранилась шерсть овцы, служившая для сохранения запаха ароматизатора, которым пропитывалась. Датировать слуцкие колты можно концом XII — первой половины XIII в. [17, с. 261; 18, с. 150]. Прямых аналогов среди древнерусских изделий слуцким колтам неизвестно.

В материалах раскопок хорошо представлено и косторезное ремесло. Найдены десятки отходов этого производства: рога диких животных со следами их обработки топором, пилой, ножом. А коллекция костяных изделий насчитывает более сорока единиц. В технологии их изготовления можно проследить резьбу, шлифовку, сверление, декорирование, полировку поверхности. Некоторые из них имеют художественную ценность [7, с. 149—153].

Об обработке кожи свидетельствуют остатки постройки, возле которой были выявлены скопления обзоленной шерсти и многочисленные отходы кожевенного кроя. Сама же продукция представлена находками обуви (целой и в фрагментах), среди них поршни простые и ажурные, башмаки, детали сапог, образцы галантереи и конской упряжи. Изделия из дерева включают традиционные для каждого владельца усадьбы наборы предметов домашнего обихода: посуда бондарная, резная, точеная на токарном станке, детали транспортных средств зимних и летних, сухопутных и водных. Выявлено целое рулевое весло. Свидетельства камнеобработки — точильные бруски, жернова, строительные блоки, которые несомненно производились местными умельцами.

О знятиях земледелием красноречиво свидетельствуют находки орудий труда по обработке почвы (сошник, лопаты деревянные), уборки (серпы) и переработки урожая (пест ручной ступы, трепала, жернова и порхлицы к ним деревянные и металлические), а также находки семян культурных и сорных растений. Последние могут свидетельствовать о системе севооборота. Osteологическая коллекция из раскопок 1985, 1986 и 2016 гг. насчитывает 4200 единиц, представленных пятнадцатью видами, из коих девять — дикие животные [2, с. 74—78]. Это дает возможность судить об охоте и животноводстве. И если первая позиция требует еще специальной публикации, то вторая уже в какой-то мере нашла свое освещение [1, с. 71—73]. В osteологической коллекции представительны и остатки орнитофауны. Они определены и ждут своей публикации. Ихтиофауна определена, и результаты этой работы отражены в публикации, посвященной рыболовству Слуцка в XI—XIII вв. [6, 2000, с. 123—125]. Важной отраслью являлся лесной промысел: сбор ягод, орехов, грибов. Скорлупа лесных орехов встречается в культурном слое на всем протяжении его исследования. А в материковой яме раскопа 1986 г. (скорее всего это XI в.) было собрано более 200 целых орехов. О сборе ягод и грибов могут свидетельствовать косвенно фрагменты этой посуды — дно берестяного короба. Но что удивительно, в слое XI в. был найден хорошо сохранившийся гриб [5, 1998, с. 37]. Прядение и ткачество — неотъемлемая часть домашних промыслов. Свидетельством тому многочисленные находки шиферных пряслиц и целого веретена). Встречены и фрагменты самих тканей полотняного и саржевого переплетения.

Найден ряд артефактов, свидетельствующих о развитии торговли, например, почти целый безмен: гиря весом 6 фунтов, три кольца диаметром 7,5—9,5 см и обоймица. Товары внутренней торговли представлены шиферными пряслицами, стеклянной посудой, стеклянными перстнями и браслетами (последних ок. 500), привезенных из южнорусских земель (Киев, Ов-

руч). Из Прибалтики в Слуцк поступила янтарная подвеска, изготовленная в форме стилизованного креста. Ее обладатель процарапал на этой подвеске «свой» крест, более приемлемый для восприятия. Из более отдаленных земель поступили сюда амфоры и крестики — корсуньчики (Крым, Херсонес), сердоликовая бусина из Средней Азии. Встречен византийский стеклянный браслет и серебряная подвеска финно-угорского происхождения, бронзовые ромбовидные подвески и балтская по происхождению фибула (ил. 4).

Найдены также свидетельства развития духовной культуры, в т. ч. два писала — орудия для письма. На найденном бондарном днище обнаружена вырезанная буква «N». Обнаружены также четыре шахматные фигуры. Пешка и ладья вырезаны из дерева, слон и король — из кости. Последняя фигура — уникальная [13, с. 79—86]. Но пожалуй самой важной находкой является свинцовая вислая печать, которую можно отнести к актовым печатям Великого князя Киевского Святослава Всеволодовича (1123—1194). Она найдена на глубине около 4 м (определение печати выполнено И. И. Синчуком).

Материалы наших раскопок нашли отражение в десятках научных и научно-популярных публикаций, вошли в историко-документальную хронику Слуцкого района [8, с. 25—31]. Они были использованы при изготовлении антуража к кинофильму «Анастасия Слуцкая», где нам довелось быть консультантом по бытовой культуре средневекового Слуцка.

Ну, а какова судьба находок и самого детинца древнего Слуцка? Последний, после возведения на нем Дворца культуры практически стал недоступен исследователям. Те небольшие по площади участки, где сохранился еще не потревоженный строителями культурный слой, были покрыты асфальтом. Что касается находок, то в скором времени они были переданы в Слуцкий краеведческий музей. Археологическая коллекция Слуцкого краеведческого музея формировалась из материалов раскопок П. Ф. Лысенко, которые он проводил в Слуцке еще в середине XX в., раскопок А. А. Егорейченко на городище Ивань под Слуцком 1979—1990 гг., моих раскопок в Слуцке на детинце 1985—1986 гг. и на посаде 1988—1999 гг., а также из подъемного материала, полученного от местных школьников и краеведов. Большая часть археологической коллекции располагалась в подвалах здания конца XVIII в. — ДOME дворянского собрания, переданного музею в 1952 г. Здание, особенно его подвалы, были абсолютно не приспособлены для хранения коллекций, которые там размещались. В подвалах присутствовала постоянная влажность, штукатурка на стенах и потолке крошилась и падала. Деревянные стеллажи гнили и обваливались. Железные косяки дверных проемов покрывались толстым слоем ржавчины. По несколько раз в год в подвалы через окна, расположенные на

уровне дневной поверхности, и двери, ведущие в подвалы, сбегали ливневые воды и стояли здесь буквально по щиколотку.

В 1987—1988 гг. мы передали Слуцкому музею археологическую коллекцию. Изделия из черного металла, железа, имели хорошую сохранность. Мы расчистили их до зеркального блеска, законсервировали. Они имели прекрасный экспозиционный вид, и часть их была выставлена в витринах музея. Кожаные изделия мы тоже обработали, пропитав глицерином. Они сохраняли свою форму, цвет, эластичность. Часть деревянных изделий была законсервирована специалистом из Белорусского технологического института С. Ю. Казанской, другая часть прошла обработку антисептиком и хранилась в полиэтиленовых упаковках.

Что сделало руководство Слуцкого краеведческого музея? Оно поместило нашу коллекцию в подвалы, причем рядом с образцами калийных удобрений, кусками калийной соли, подаренной солигорскими шахтерами Слуцкому музею. В результате такого соседства, в условиях повышенной влажности, металлические изделия из раскопок были почти полностью уничтожены. Они покрылись толстым слоем красновато-бурой ржавчины. Смотреть на это глумление (по-другому это не назовешь) без боли было невозможно. Мы выявили эту, мягко говоря, неосмотрительность (а по сути, халатность) уже через год. Попросили срочно перенести коллекцию в другое место, сухое, вентилируемое, с постоянным температурным режимом. Железные изделия перенесли, остальные находки оставили. За это время деревянные изделия почти все сгнили, рассыпались. Кожаные изделия покрылись плесенью. Начали крошиться от влаги даже артефакты из камня — жернова. Неплохо чувствовала себя керамика и стекло (посуда XVII—XVIII вв.). Однако деревянные и картонные коробки, в которых они хранились, прогнили, развалились, а находки смешались. Вот в таком ужасном состоянии мы и застали в 2005 г. археологическую коллекцию Слуцкого краеведческого музея.

Что было нами сделано? В 2005 г., мы запланировали со студентами БГПУ, уроженцами Слуцка, археологическую практику, в задачу которой входила и научная обработка археологической коллекции. Вместо этого пришлось в короткий срок, в 10 дней, буквально спасти коллекцию. Мы освободили подвальные помещения музея, убрали мусор, насколько могли просушили их, отремонтировали стеллажи. Просушили все находки, переписали истлевшие паспорта, причем на предметах не только из наших раскопок, но и из раскопок наших коллег. Мы переложили находки в новые упаковки, тару. Кожаные изделия промыли в теплой воде, подсушили в те-

ни, проглицеринили, уложили в пакеты, затем в картонные коробки, вывезли в Минск для более надежного хранения.

Самое удивительное, что уничтожена была почти и вся этнографическая коллекция: изделия из дерева, лозы, соломы, образцы ткачества и вышивки. В бедственном состоянии находились даже предметы периода Великой Отечественной войны: вооружение, каски, бытовые вещи. Обнаружено, как буквально на глазах гибнул, крошась от влажности, бивень мамонта, валявшийся на цементном полу. Заметим, что на черном рынке 1 кг бивня мамонта стоит порядка 400 евро (информация из интернет-ресурса). Бивень мамонта из Слуцкого музея мог весить 3—4 кг, что равнозначно стоимости 1200—1600 евро (!). Ситуацию, которая сложилась с сохранностью фондового собрания Слуцкого краеведческого музея мы отразили в специальной публикации [12, с. 51—61]. Возникает вопрос, стоило ли передавать Слуцкому музею археологическую коллекцию? Но что самое досадное, собрать новую коллекцию по археологии Слуцка XII—XIII вв. уже попросту невозможно, ибо невозможны новые раскопки по причине почти полного уничтожения старых напластований в современном городе. В 2016 г. Слуцк отмечал свое 900-летие первого упоминания в летописи. В довершении очередных строительных работ, которые возобновились на городище, Слуцкий краеведческий музей в этот год закрыли на долговременный ремонт. Материалы раскопок поместили в подсобное помещение, свалив в кучу. Часть материалов в декабре прошлого года еще оставалась в подвалах брошенного здания. Проведенные в 2016 г. раскопки — по сути уже последние на уникальном детинце и Верхнем замке Слуцка. В настоящее время он уничтожен застройкой XX в. более чем на 67,4 %, что составляет 5394 кв. м. Для сравнения: раскопками изучено около 500 кв. м, из них до материка 350 кв. м, что равнозначно 6,3 % и 4,4 % соответственно от всей площади городища. Остальная часть площадки занята подземными инженерными коммуникациями и зелеными насаждениями. Что увидят потомки, пройдя по улицам города с 900-летней историей, где почти не сохранилось даже зданий XIX в., не говоря о более ранних [4, 2005]. Что увидят они войдя в здание музея? В лучшем случае экспонаты периода развитого социализма...

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЕ ССЫЛКИ

1. Александрович Н. П., Колединский Л. В. Животноводство Слуцеска в XII—XIII вв. // Гомельщина: археология, история, памятники (секция археологии и нумизматика) : тез. 2-й Гомельской историко-краеведческой конф. Гомель, 1990. С. 71—73.

2. *Александрович Н. П.* Структурны аналіз з калекцыі косткавых рэшткаў з раскопак Верхняга замка ў Слуцку (XII—XIII стст.) // *Весці АН БССР. Сер. грамад. навук.* № 4. 1991. С. 74—78.
3. *Алексеев Л. В.* Западные земли домонгольской Руси: очерки истории, археологии, культуры : в 2 кн. М. : Наука, 2006. Кн. 1. 289 с.
4. *Зубаревич А., Венская А.* До основания, а затем... // *Курьер.* 2005. 28 июля.
5. *Калядзінскі Л.* Па грыбы ў ... XI стагоддзе // *Родная прырода.* 1998. № 2. С. 37.
6. *Калядзінскі Л.* Іхтыяфауна і прылады рыбалоўства з раскопак летапіснага Слуцка (XI—XIII стст.) / Л. Калядзінскі, Э. Ляшкевіч // *Гістарычна-археалагічны зборнік.* Мінск, 2000. № 15. С. 123—125.
7. *Калядзінскі Л. У.* Касцяныя вырабы з раскопак дзяцінца летапіснага Слуцка XII—XIII стст. // *Археалогія эпохі сярэднявекі (да 75-годдзя з дня нараджэння П. Ф. Лысенкі)* // *Матэрыялы па археалогіі Беларусі.* Мінск, 2006. № 12. С. 149—153.
8. *Калядзінскі Л. У.* У сутоках Слуцы і Бычка // *Памяць: гісторыка-дакументальная хроніка Слуцкага раёна і г. Слуцка :* у 2 кн. Мінск, 2000. Кн. 1. С. 25—31.
9. *Калядзінскі Л. У.* Умацаванні і ўзбраенне дзяцінца летапіснага Слуцка (XII—XIII стст.) // *Гістарычна-археалагічны зборнік. Памяці Міхася Ткачова.* Мінск, 1993. Ч. 1. С. 160—181.
10. *Колединский Л. В.* Городище Слуцк в раннем железном веке // *Гістарычна-археалагічны зборнік.* Мінск, 1994. № 5. С. 199—206.
11. *Колединский Л. В.* Кузница и постройка металлурга из Слуцка XII—XIII вв. // *Тезисы 1-й Гомельской историко-краеведческой конференции.* Гомель, 1989. С. 93—94.
12. *Колединский Л. В.* «Потерявши плачем...?» (выявление и сохранение артефактов из раскопок летописного Слуцка // *Старажытныя гарады. Праблемы даследавання, музеіфікацыі, захавання помнікаў і гістарычных тэрыторый. Матэрыялы канферэнцыі.* Заслаўе, 2011). Заслаўе, 2012. С. 51—61.
13. *Колединский Л. В.* Шахматы XII—XIII вв. из раскопок детинца летописного Слуцка // *Древняя история Восточной Европы: сб. науч. ст., посвящ. 80-летию проф. Э. М. Загорюльского / под науч. ред. А. А. Егорейченко.* Минск : БГУ, 2009. С. 79—86.
14. *Лысенко П. Ф.* Города Туровской земли. Минск : Наука и техника, 1974. 197 с.
15. *Полное собрание русских летописей.* М. : ЯРК, 1998. Т. 2 : *Ипатьевская летопись.* 648 с.
16. *Почобут Н. А.* Сохранение и изучение археологического наследия музея-мемориала БССР (1944—1991 гг.). Автореф. ... канд. дис. Минск, 2016. 25 с.
17. *Рындина Н. В.* Технология производства новгородских ювелиров // *МИА СССР.* 1963. 117.
18. *Седова М. В.* Иммитационные украшения древнего Новгорода // *Древняя Русь и славяне : сб. статей.* М. : Наука, 1978. 448 с.

Крыцук Раман Іванавіч — навуковы супрацоўнік Нацыянальнага гістарычнага музея Рэспублікі Беларусь.

ГРАШОВА-РЭЧАВЫ СКАРБ 1665 г. З ВЁСКИ ПАГОСТ-ЗАГАРОДСКІ

Р. І. Крыцук

Скарб з вёскі Пагост-Загародскі быў выяўлены ў 1966 г., і перададзены ў фонды тагачаснага Дзяржаўнага музея БССР. Скарб складаецца з 2 пярсцёнкаў і 20 шэлягаў. 1 шэлег адбіты ў Шведскіх Інфлянтах, 7 шэлягаў — польскія барацінкі, 12 шэлягаў — барацінкі ВКЛ. Самая малодшая манета датуецца 1665 г. Не глядзячы на тое, што ў выніку непрафесійнай рэстаўрацыі ён фактычна быў знішчаны, удалося аднавіць асноўную інфармацыю пра яго — скарб схаваны ў 1665 г., належаў небагатай мяшчанскай ці сялянскай сям'і. Шэлягі ВКЛ складаюць большасць, што сведчыць аб іх перавазе над польскімі шэлегамі на мясцовым грашовым рынку.

Ключавыя словы: Барацінка; Вялікае Княства Літоўскае; Пагост-Загародскі; скарб; XVII ст.

HOARD FROM THE VILLAGE OF PAHOST-ZAHARODSKI (1966)

Hoard from the village of Pahost-Zaharodski was found in 1966 and then transferred to the collection of the State Museum of the BSSR. Hoard consists of two rings and 20 solidi, 1 of them minted in Swedish Livonia, 7 of them being Polish "boratynki", and 12 of them being "boratynki" of the Grand Duchy of Lithuania. The latest coin dates back to 1665. Despite the fact that unprofessional restoration of the hoard resulted in its virtual destruction, it was possible to restore basic information about it. A hoard hidden in 1665 belonged to a wealthy middle-class or peasant family. Most of the coins are solidi of the Grand Duchy of Lithuania, which indicates their superiority over the Polish solidi on the local money market.

Keywords: Boratynka; Grand Duchy of Lithuania; Pahost-Zaharodski; hoard; XVII century.

Скарбы з меднымі шэлегамі рэформы Яна Казіміра (г. зв. барацінкі) з'яўляюцца аднымі з самых масавых комплексаў, якія знаходзілі і знаходзяць на тэрыторыі Беларусі. Да 1941 г. некаторыя з скарбаў былі апублікаваны ў тапаграфічных зводах П. В. Харламповіча (у асноўным гэта былі скарбы з Беларускага дзяржаўнага музея) [14] і Р. Р. Фасмера [13]. Асобную працу па фіксацыі скарбаў правёў беларускі мастацтвазнаўца М. М. Шчахаціхін. З-за заўчаснай смерці аўтара ў 1940 г., падчас высылкі ў г. Белябей Башкірскай АССР [2], яго рукапіс не

быў апублікованы. Арыгінал працы М. М. Шчахаціхін перад сваёй смерцю паспеў выслать у аддзел нумізматыкі Эрмітажа. Копія рукапісу, намаганьнямі В. Н. Рабцэвіча ў другой палове 2000-х г., была перададзена ў архіў Нацыянальнага мастацкага музея Рэспублікі Беларусь [2].

У пасляваенны час скарбы з барацінкамі былі апублікаваны ў тапаграфічных зводах В. Н. Рабцэвіча [7; 8; 19], асобныя скарбавыя комплексы публікаваліся І. І. Сінчуком [10]. Пры гэтым, да сёння адсутнічае агульная праца, якая б змагла б аб'яднаць вынікі іх даследаванняў. Частка скарбаў са збораў беларускіх музеяў дагэтуль не апублікаваная.

3 верасня 1966 г. ў фонды тагачаснага Дзяржаўнага музея БССР паступіў грашова-рэчавы скарб, знойдзены каля вёскі Пагост-Загародскі Пінскага раёна Брэсцкай вобласці. Скарб перадаў студэнт мінскага медінстытута Вячаслаў Казак. Прыняў ад яго і вызначыў манеты навуковы супрацоўнік музея Л. Д. Клок [1, с. 103]. Нумар акта прыёму — 2367 ў кнізе актаў за 1966 г., інвентарны нумар — КП 21069/1-8 [1, с. 102].

Сама вёска Пагост-Загародскі вядомая з 1528 г., калі каралева Бона Сфорца пацвердзіла старыя прывілеі яе ўладальніку Сямёну Ордзе [6, с. 602]. Вёска размешчана ў 35 км на паўночны ўсход ад Пінска на беразе сучаснага вадасховішча «Пагост», у якое ўпадае рака Бобрык. У 1613 г. Пагост належаў кашталяну троцкаму Юрыю Мікалаевічу Радзівілу, пасля смерці якога маёнтак быў запісаны яго стрыечным братам — віленскім кашталяну Янушу і ваяводзе Крыштафу Крыштафавічам Радзівілам [3, с. 338]. Але сёстры Юрыя Мікалаевіча Радзівіла, Зоф'я Дарагастайская і Кацярына Гарайская абскардзілі тастамент брата. У 1614 г. Пагост пераходзіць Кацярыне Гарайскай [3, с. 339]. Пасля смерці Кацярыны маёнтак трапляе да яе сына Пятра Пятровіча Гарайскага, які быў жанаты на Ганне Францкевіч-Радзімінскай. Пасля смерці мужа Ганна выйшла замуж за мсціслаўскага падкаморыя (пазней навагрудскага кашталяна) Багдана Вільгельмавіча Статкевіча [3, с. 339], ці Статкевіча-Заверскага [12, с. 119]. Пагост быў запісаны на дачку Пятра Гарайскага — Кацярыну. Апошняя выйшла замуж за сына Багдана Статкевіча ад першага шлюбу Міхала-Уладзіміра і ў 1649 г. яна перадала маёнтак свайму мужу. Пад час паўстання Багдана Хмяльніцкага Пагост быў секвестраваны, але потым вернуты дачке Міхала-Уладзіміра Кацярыне, якая памерла ў падлеткавым узросце недзе паміж 27 студзеня 1664 і 5 чэрвеня 1665 г. [3, с. 339]. У выніку некалькіх судовых спраў, у 1668 г. Пагост апынуўся ва ўласнасці князя Мікалая Іванавіча Друцкага-Любецкага (прадстаўніка «валынскай» лініі князёў Друцкіх-Любецкіх) [3, с. 329; с. 340]. Яшчэ ў першай палове XVII ст. Пагост становіцца мястэчкам,

якое было славуае на ўсю акругу сваімі штогадовымі кірмашамі [6, с. 602; 17, с. 520].

У склад грашова-рэчавага Пагосцкага скарба уваходзяць:

1. 20 адзінак шэлягаў Рэчы Паспалітай і Шведскіх Інфлянтаў.

2. Адзін бронзавы (?) мужчынскі пласцінкавы пярсцёнак паўсферычнага сячэння без упрыгожванняў і арнаменту. Дыяметр — 19 мм, шырыня — 2 мм, таўшчыня — 0,3 мм. Хутчэй за ўсё, з'яўляецца шлюбным пярсцёнкам.

3. Адзін бронзавы (?) жаночы пласцінкавы пярсцёнак паўсферычнага сячэння з упрыгожаным раслінным арнаментам шчыткам, у цэнтры шчытка — каст¹, устаўка страчаная. Дыяметр — 20,5 мм, шырыня — 2,2 мм, таўшчыня — 0,3 мм. Гэты пярсцёнак таксама трэба аднесці да шлюбных пярсцёнкаў.

Пад час агляду нумізматычнай часткі Пагосцкага скарба высветлілася, што манеты некалі былі пачышчаны. Дакументацыя, якая б дапамагла высветліць, калі, хто і як праводзіў чыстку і рэстаўрацыю манет, адсутнічае. Відавочна, што першапачаткова іх пачысцілі моцным хімічным рэактывам, з-за чаго большая частка рэльефу манет была знішчана і агаліліся глыбокія каверны². Пасля чысткі манеты было апрацаваны жорскім металічным прадметам, які пакінуў пасля сабе глыбокія драпіны. У выніку такой «рэстаўрацыі» манетная складаючая Пагосцкага скарба фактычна была знішчана. Кароткае і пазбаўленае падрабязнасцяў апісанне манет у кнізе паступленняў, таксама не дае поўнага ўяўлення пра манеты [1, с. 103—104].

З 20 манет Пагосцкага скарба:

1 манета (5 %) з'яўляецца рыжскім шэлегам Хрысціны Аўгусты Вазы 16XX г. Вядома, што такія шэлягі біліся з 1635 г. па 1654 г. [5, с. 275—276]. У 1661—1665 гг. яны актыўна фальшаваліся на манетным двары ў г. Сучава Малдаўскага княства. Сучасны стан манеты не дазваляе вызначыць яе прыналежнасць да якога-небудзь з названых цэнтраў эмісій [15; 16, с. 94—97].

7 манет (35 %) — гэта барацінкі Польскага каралеўства. На 6 адзінках даты не захавалася, 1 манета мае дату «1665». Згаданыя каронныя барацінкі, біліся ў перыяд з 1659 г. па 1665 г. [18, с. 2].

Асаблівую ўвагу прыцягваюць 12 барацінак (60 %) эмісіі ВКЛ. З іх 7 адзінак настолькі моцна знішчаны «рэстаўрацыяй», што на іх можна па-

¹ Месца для ўстаўкі каштоўнага ці не каштоўнага каменя ці гемы.

² Рытвіны на поле манеты, якія з'яўляюцца ў выніку акіслення паверхні манеты.

бачыць толькі слабыя абрысы профілю польскага караля і вялікага князя літоўскага Яна Казіміра а таксама рэшткі выявы герба «Пагоня». Іншыя 5 адзінак, якія атрымалася атрыбутаваць, прадстаўлены у табліцы:

Месца захавання, нумар КП	Апісанне	Дата чаканкі	Месца чаканкі
НГМРБ. КП 21069/2Н	Av: Профіль Яна Казіміра ў правы бок, легенда: [IOAN] ³ CAS·REX Rv: У цэнтры герб "Пагоня", пад ім манаграма НКРЛ ⁴ , легенда: [S]OLI·MAC D[UC LIT 16XX].	Не захавалася	Не вызначана
НГМРБ. КП 21069/2I	Av: Профіль Яна Казіміра ў правы бок, легенда: [IOAN CAS REX] Rv: У цэнтры герб «Пагоня», пад ім манаграма НКРЛ, легенда: SOLI [MAC] DUC LIT [16XX]	Не захавалася	Не вызначана
НГМРБ. КП 21069/4А	Av: Профіль Яна Казіміра ў правы бок, легенда: IOAN C[AS REX] Rv: У цэнтры герб «Пагоня», пад ім манаграма НКРЛ, легенда: SOLI MA[C] DUC L[IT 16]64	1664 г.	Віленская менніца
НГМРБ. КП 21069/4В	Av: Профіль Яна Казіміра ў правы бок, легенда: IOAN CA[S REX] Rv: У цэнтры герб «Пагоня», пад ім манаграма НКРЛ, легенда: SOLI MAC DUC LIT 1664	1664 г.	Віленская менніца
НГМРБ. КП 21069/5	Av: Профіль Яна Казіміра ў правы бок, легенда: IOAN CAS RE[X] Rv: У цэнтры герб «Пагоня», пад ім манаграма НКРЛ, легенда: SOLI MAC DUC LIT 1665	1665 г.	Віленская менніца

Удалося цалкам рэканструяваць легенду шэлягаў эмісій ВКЛ ў Пагосцкім скарбе і часткова вызначыць даты іх біцця ў Віленскай менніцы.

Паводле Цэзарыя Вольскага, барацінкі ў ВКЛ біліся ў перыяд з 1660 г. па 1666 г. [18, s. 15]. На падставе аналізу захаваных шэлягаў і вы-

³ У нумізматыцы, легенда якая па пэўным прычынам не патрапіла на манетнае поле, прапісваецца ў квадратных дужках.

⁴ Расшыфроўваецца як Hieronim Kirszensztein Podskarbi Litewski.

значаных даціроўкі манет, час схавання грашова-рэчавага скарбу з в. Пагост-Загародскі можна аднесці на 1665 г.

Калі улічваць афіцыйны курс медных шэлягаў (1/3 гроша) [9, с. 211], то вартасць скарба была невысокай і раўнялася 6, 6 гроша. Наяўнасць у скарбе двух медных шлюбных пярсцёнкаў, дае падставу меркаваць, што ён меў характар сямейнага. У сувязі з гэтым, Пагосцкі грашова-рэчавы скарб з в. Пагост-Загародскі хутчэй за ўсё быў схаваны мяшчанскай ці сялянскай сям'ёй. З падобных скарбаў можна ўзгадаць невялікі комплекс манет з збораў Гістарычнага факультэта БДУ (скарб з ваколіц Жодзіна) [4, с. 73—74], а таксама скарб які быў знойдзены ва Украіне, у г. Львове на вул. Кракаўскай у 2010—2011 гг. [11, с. 20].

Такім чынам, грашова-рэчавы скарб з в. Пагост-Загародскі быў схаваны ў 1665 г. Не гледзячы на тое, што ў выніку непрафесійнай рэстаўрацыі ён фактычна быў знішчаны, удалося аднавіць асноўную інфармацыю пра яго манетны склад. Колькасць шэлягаў ВКЛ у ім пераважае колькасць каронных шэлягаў (60:35 %). Гэта сведчыць пра тое, што ў разглядаемы час шэлягі ВКЛ дамінавалі на мясцовым грашовым рынку. Не гледзячы на свой дробны намінал, яны выконвалі ў ніжэйшых сляях насельніцтва Беларусі функцыю накаплення грашовых сродкаў. Наяўнасць пярсцёнкаў у скарбе (што само па сабе рэдкасць для скарбаў XVII ст.) сведчыць пра яго як пра дэпазіт сялянскай або мяшчанскай сям'і ў мястэчку Пагост.

БІБЛІАГРАФІЧНЫЯ СПАСЫЛКІ

1. Акт прыёмкі-здачы № 2367 от 03. IX 1966 г. // Архив отдела учёта Национального исторического музея Республики Беларусь — Книга КП за 1966 г., л. 102—103.
2. Архіў Нацыянальнага мастацкага музея Рэспублікі Беларусь. Ф. 3. Адз. зах. 82. Воп. 1.
3. *Глінскі Я. С.* Князі Друцкія-Любецкія ў канцы XVI—XVII ст. : радавод, маёмаснае становішча, грамадска-палітычная дзейнасць // *Архіварыус*. 2016. Вып. 14. С. 327—347.
4. *Крыжук Р. І.* Новыя знаходкі скарбаў з барацінкамі // *Зборнік работ 70-й навуковай канферэнцыі студэнтаў і аспірантаў Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта (гістарычны факультэт)*, 15-18 мая 2013 г., Мінск / Беларус. дзярж. ун-т ; пад рэд. С. А. Захаркевіча, А. М. Назаранкі. Мінск : БДУ, 2013. С. 73—82.
5. Монеты Прибалтики XIII—XVIII столетий. Определитель монет: каталог-справочник / ред. -сост. : Д. Я. Фёдоров. Таллин : изд. Валгус, 1966. 422 с.
6. Пагост-Загародскі / З матэрыяльнай і культурнай спадчыны // *Кніга Памяць, Пінскі раён* / рэд. -скл. : Г. К. Кісялёў і інш. Мінск : выд. Белта, 2003. 624 с.

7. *Рабцэвіч В. Н.* Манетныя скарбы Мядзельшчыны // Памяць : Гіст.-дакум. хроніка Мядзельскага раёна. Мінск : Белта, 1998. С. 59—61.
8. *Рябцэвіч В. Н.* Монетные клады XVII и первой четверти XVIII в. на территории Чернигово-Северской земли и Восточной Белоруссии // Нумизматика и сфрагистика. Киев : изд. АН УССР, 1963. Т. 1. С. 152—202.
9. *Рябцэвіч В. Н.* Нумизматика Беларусі. Мінск: Полымя, 1995. 685 с.
10. *Сінчук І. І.* Скарб медных манет XVII ст. з вёскі Данілавічы Дзяржынскага раёна Мінскай вобласці // Весці Акадэміі навук Беларусі. Сер. гуманітарных навук. 1995. № 2. С. 67—72.
11. Скарби підземного Львова: каталог выставки / скл. Т. Милян, О. Лазурко, М. Шніцар, Н. Войтович, В. Шишак. Львів, 2011. 132 с.
12. *Статкевіч-Чагабанаў А. В.* Статкевічы, Сацкевічы-Статкевічы герба «Касцеша» // Я — сын Ваш. Мінск : Палікрафт, 2009. 294 с.
13. Фасмер Р. Р. Список монетных находок, II // Сообщения ГАИМК. Т. II. Л., 1929. С. 281—324.
14. *Харламповіч П. В.* Манетныя скарбы, знойдзеныя ў Беларусі, у зборах Беларускага дзяржаўнага музея // Гістарычна-археалагічны зборнік. № 1. Менск, 1927. С. 303—344.
15. *Costin B. Pinzar A.* The coins of Moldavia and Vallachia [Электронны рэсурс]. 2003—2010. URL: <http://monederomanesti.cimec.ro>. (дата обращения: 09.08.2014).
16. Monede si bancnote romanesti: каталог-даведнік / скл. О. Luchian, G. Buzdugan, С. С. Oprescu. Bucuresti : Sport-Turism, 1977. 429 с.
17. Pohost (8) Zahorodny // Siownik geograficzny Krylestwa Polskiego i innych krajow siowiacskich. Warszawa : Wiek, 1887. Tom VIII: Perepiatycha — Poіajњsie. 960 s.
18. Przewodnik po szel№gach Jana Kazimierza Wazy z lat 1659 —1666 dla pocz№tkuj№cych, podstawowe typy i odmiany / С. Wolski. Lublin : самвыдат, 2012. 35 s.
19. *Ryabtsevich V. N.* Skarby monet z XVI—XVII wieku na terenie obwodu Brzeskiego i Grodzieckiego Bialoruskiej SSR // Prace i materialy Museum Archeologicznego i Etnograficznego w Lodzi. Seria numizmatyczna i konserwatorska. № 6. Lodz, 1988. S. 211—239.

Митюкова Елена Владимировна — заведующая научно-экспозиционным отделом ГУ «Мемориальный комплекс «Брестская крепость-герой».

**МЕМОРИАЛЬНЫЙ КОМПЛЕКС
«БРЕСТСКАЯ КРЕПОСТЬ-ГЕРОЙ» КАК СОЦИОКУЛЬТУРНЫЙ
ИНСТИТУТ ВО ВРЕМЕНИ И ПРОСТРАНСТВЕ.
ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ**

Е. В. Митюкова

Доклад посвящён проблемам музеефикации и презентации объектов Брестской крепости — памятника фортификации и военной истории XIX—XX вв.

Ключевые слова: Брестская крепость; музеефикация; статус «Национальный»; увековечение; презентация; материальное и нематериальное наследие.

**MEMORIAL COMPLEX
«BREST HERO-FORTRESS» AS A SOCIO-CULTURAL
INSTITUTION IN TIME AND SPACE.
PROBLEMS AND PROSPECTS**

The report is devoted to the problems of museification and presentation of the Brest Fortress objects as examples of fortification and military history of the 19th—20th centuries.

Keywords: Brest Fortress; museumification; «National» status; perpetuation; presentation; tangible and intangible heritage.

В настоящее время Брестская крепость является одним из крупнейших на постсоветском пространстве памятником военной истории XIX—XX вв. В апреле 2017 г. исполнилось 175 лет со дня вступления крепости в строй действующих крепостей Российской империи, в её истории отражены события европейского и мирового значения, переплелись судьбы людей разных поколений, национальностей, вероисповеданий и политических взглядов. Здесь во всем величии, всей трагедии были открыты миру мужество, сила духа, стойкость защитников родной земли, ужас войн и горечь их последствий. Брестская крепость, как комплекс фортификационных сооружений, и мемориальный комплекс «Брестская крепость-герой», внесены в Государственный список историко-культурных ценностей Республики Беларусь с категорией, соответственно, «0» и «1».

Значительную роль в сохранении истории крепости сыграла работа по музеефикации ее объектов — памятников недвижимого историко-

культурного наследия. Как комплексное явление, музеефикация предполагает не только создание постоянных выставочных и экспозиционных проектов, которые ставят целью популяризацию исторических знаний, но и работы по сохранению исторических объектов, их реставрацию, обустройство инфраструктуры, обеспечению доступности для разных категорий посетителей.

Первый опыт музеефикации и вовлечения объектов Брестской крепости в культурное пространство относится к периоду нахождения Западной Беларуси, и Брестской крепости, в частности, в составе Польши (1921—1939). Он связан с именем начальника суда IX военного округа Польши подполковника Т. Жук-Рыбицкого (1893—1944). В 1938 г. по инициативе командующего округом генерала Ф. Клеберга в крепости была проведена научная конференция, по результатам которой, в Цитадели и на Волынском укреплении организованы археологические раскопки с целью создания музея. В ходе работ было обнаружено много интересных находок, собраны коллекции знаков различия армий разных стран, нумизматики, печатей, оружия, моделей аэропланов, орудий и др. Однако, события начала Второй мировой войны вмешались в эти планы. В ходе боевых действий Т. Жук-Рыбицкий был пленён. Во время нахождения в лагере IX-A (Любек, Германия) в 1943—1944 гг. он вел дневник. Уникальный 500-страничный документ, где есть схема и описание раскопок, хранится сегодня в семье автора.

После окончания Великой Отечественной войны, наряду с проблемой сохранения и использования повреждённых в ходе боевых действий в июне—июле 1941 г. сооружений, руин крепости, первоочередной стала задача их изучения как исторической ценности и мемориализации, почитание памяти о событиях обороны и погибших воинах гарнизона.

В 1954 г. на первом этаже оборонительной казармы Цитадели (ныне — здание Музея обороны) военнослужащими Советской Армии была открыта Комната боевой славы; 23 февраля 1956 г. — Комната-музей, в экспозиции трех залов которой были представлены 15 экспонатов, полученных из Брестского областного краеведческого музея, фото со стендов Дома офицеров и Центрального музея Советской Армии (г. Москва).

Возрастающий интерес к истории обороны крепости со стороны посетителей, связанный с работой писателя С. С. Смирнова, потребовал осуществления дальнейших проектов — благоустройства Цитадели, строительства пешеходного моста через р. Мухавец, изготовления нового музейного оборудования.

8 ноября 1956 г. был открыт Музей героической обороны Брестской крепости, экспозиция которого была значительно расширена к 20-летию обороны (1961) и занимала тогда 9 залов, перестраивалась в 1975 и в 1994—2008 гг.

Сегодня экспозиционная площадь Музея составляет 1270 м², где представлено около 4 тыс. экспонатов, которые знакомят с историей крепости, уделяя особое внимание событиям обороны в июне — июле 1941 г. и судьбам защитников.

Открытие мемориального комплекса «Брестская крепость-герой» 25 сентября 1971 г. стало не только неоценимым вкладом в увековечение памяти о погибших воинах. Это позволило тысячам людей приобщиться, помимо музейных ценностей, к территории крепости, руинам, местам боёв, трагедии и подвига, быть участниками многочисленных мероприятий. 3 октября 1971 г. мемориал принял 5-миллионного посетителя, а спустя 45 лет, 22 апреля 2017 г. — 24-миллионного.

Расширяя исследования по истории Брестской крепости как фортификационного сооружения, в дальнейшем были созданы предпосылки для создания филиала мемориала — «Музей 5-й форт» (1999).

С помощью современных информационно-коммуникационных технологий тему войны раскрывает экспозиция «Музей войны — территория мира» (2014). В 8-ми залах площадью около 1000 м² экспонируется около 2000 экспонатов, для удобства посетителей предусмотрены аудиогиды (на русском, английском, немецком, китайском языках), QR-коды, организована безбарьерная среда для людей с ограниченными возможностями.

Сегодня фортификационные постройки, руины крепости, места боёв, открытые площадки бронетехники и артиллерии, музеи, монументальные скульптурные композиции представлены в едином архитектурно-художественном ансамбле, что составляет особенность работы учреждения — сочетание музейной и «открытой» экспозиции. Свободный вход в Брестскую крепость делает её доступной в любое время, что не позволяет пока провести анализ посещаемости территории.

С юридической точки зрения, согласно «Кодексу Республики Беларусь о культуре» (2017), мемориальный комплекс «Брестская крепость-герой» является комплексным музеем, сочетая в себе признаки военно-исторического музея и музея-заповедника [1, с. 142—143]. К сожалению, термин «мемориальный комплекс» не предусмотрен в вышеупомянутом «Кодексе», несмотря на то, что на территории Республики Беларусь действуют около 40 мемориалов, наиболее известные — «Хатынь» (Мин-

ская область), «Буйничское поле» (Могилёвская область), «Прорыв» (Витебская область) и др., многие внесены в Государственный список историко-культурных ценностей Республики Беларусь.

Отсутствие понятия «мемориальный комплекс» в законодательстве являлось одной из причин отказа в присвоении мемориальному комплексу «Брестская крепость-герой» статуса «национальный», свидетельствующего о признании государством и обществом весомого вклада в развитие культуры и музейной сферы, исследовании событий начала Великой Отечественной войны, сохранении исторической памяти, духовно-нравственного воспитания и формирования патриотизма.

Согласно статье 246 «Кодекса Республики Беларусь о культуре» «Присваенне тэатральна-відовішчным арганізацыям, прафесійным калектывам мастацкай творчасці, музеяў, творчым саюзам статусу «нацыянальны», пацвярджэнне і пазбаўленне гэтага статусу», им наделяются музеи, а не мемориалы [1, с. 216]. В связи с этим, несмотря на полное соответствие мемориального комплекса необходимым критериям (деятельность более 45 лет при минимуме 20, реализация всех видов музейной деятельности, обладание историко-культурными ценностями категории «0» и «1», работа 2-х постоянных экспозиций), на сегодняшний день вопрос остаётся нерешённым. Однако, по предложению Министерства культуры Республики Беларусь ведётся работа по подготовке документов для присвоения статуса мемориалу как комплексному музею.

Особенностью деятельности мемориального комплекса «Брестская крепость-герой» является также военно-патриотическая направленность, которая подразумевает проведение многочисленных гуманитарных проектов и мероприятий нередко на безвозмездной основе, невысокую стоимость входных билетов и экскурсионного обслуживания. Музейные экспозиции мемориала располагаются в сохранившейся казарме XIX в., не приспособленной изначально для этой цели. В связи с этим, актуальными остаются проблемы наличия мест отдыха и туалетов для посетителей, соблюдение температурно-влажностного режима экспонирования и хранения музейных предметов.

Мемориальный комплекс занимает лишь часть территории Брестской крепости — Цитадель и северо-восточную часть Кобринского укрепления, общей площадью около 70 га. Волынское укрепление крепости административно относится к городу, Тереспольское — в ведении Государственного пограничного комитета Республики Беларусь.

Это обстоятельство, и то, что Брестская крепость — трансграничный объект (её укрепления находятся на территории двух государств —

Республики Беларусь и Республики Польша) также оказывает немаловажное влияние на развитие и сохранение объектов крепости, её исторической значимости.

В 2013 г. разработан и пользуется популярностью у посетителей экскурсионный маршрут на Тереспольское укрепление, а наличие безвизового режима на приграничной территории для граждан Беларуси и Польши могло бы значительно увеличить туристический поток в обоих направлениях для желающих познакомиться с историко-культурным наследием крепости. Актуальной считаем необходимость возрождения традиции посещения музейных объектов не только Брестской крепости, но и приграничного региона, организованными «туристическими поездами» по специально разработанным программам.

В настоящее время одним из приоритетных направлений деятельности мемориала является поисковая работа по увековечению и сохранению памяти о защитниках Отечества, развитие Брестской крепости, как историко-культурного и туристического центра.

Неоспоримо, что сохранившиеся материальные, вещественные и документальные свидетельства, признанные мировым сообществом, сделали крепость одним из важнейших объектов военно-патриотического, событийного и ритуального (мемориального) туризма.

Поскольку финансирование основных расходов по эксплуатации мемориала ведётся за счёт республиканского бюджета, выполнение новых задач, требующих больших финансовых затрат, возможно только в сотрудничестве с заинтересованными лицами и организациями.

Согласно перспективным планам развития мемориала на 2018—2020 гг., с целью сохранения материального и духовного наследия Брестской крепости, расширения доступа посетителей к историческим ценностям, предполагается провести реставрационные работы (с последующим вовлечением в экспозиционное и экскурсионное пространство) на следующих объектах:

1. Капитальный ремонт и музеефикация барбакана Юго-восточной казармы Цитадели (создание зоны отдыха посетителей и диорамы по истории Брестской крепости);
2. Капитальный ремонт и консервация руин казарм 333 стрелкового полка (создание нового экскурсионного маршрута);
3. Капитальный ремонт и консервация руин Белого дворца, Инженерного управления (создание экспозиции под открытым небом);

4. Капитальный ремонт и реставрация Восточного форта (создание музейного комплекса на месте последнего очага организованной обороны «Оборона Восточного форта»);

5. Капитальный ремонт и музеефикация форта № 5 (с перспективой создания «Музея фортификации и вооружения»).

В настоящее время идут переговоры о поэтапном привлечении к осуществлению этих замыслов средств из бюджета Союзного государства Беларуси и России, что, несомненно, положительно отразится на имидже Союзного государства, укреплении его позиций в международном сообществе.

Мемориальный комплекс уже имеет опыт плодотворного сотрудничества с меценатами. В 2012—2014 гг. на спонсорские средства ОАО «Газпром» в лице ОАО «Газпром трансгаз Беларусь» к 70-летию освобождения Республики Беларусь от немецко-фашистских захватчиков была открыта экспозиция «Музей войны — территория мира», за создание которой коллектив мемориала в 2015 г. стал лауреатом специальной премии Президента Республики Беларусь А. Г. Лукашенко в области культуры и искусства.

В 2015—2016 гг. на средства республиканского бюджета и спонсора — государственной корпорации «Банк развития и внешнеэкономической деятельности» — был введен в эксплуатацию выставочный зал.

В 2017 г. на счет средств республиканского бюджета планируется осуществить музеефикацию уникального, оригинального по архитектуре, сооружения крепости — Порохового погреба № 1 (1863—1864).

Сочетая хронологический и тематический принципы построения экспозиции, учитывая исторические события, связанные с этим объектом, предполагается реконструировать в помещениях погреба атмосферу клуба Красной армии кануна Великой Отечественной войны — красноармейского клуба 98-го отдельного противотанкового артиллерийского дивизиона (1940—1941). Основная часть экспозиции будет направлена на воссоздание обстановки ведения военно-политической работы в частях Красной армии, проведения досуга военнослужащих.

При условии осуществления задуманного, к 100-летию подписания Брестского мирного договора (2018), тысячелетию г. Бреста (2019), 75-летию Великой Победы (2020), совместными усилиями по сохранению, музеефикации и презентации уникального материального и нематериального наследия Брестской крепости, будет обеспечена общедоступность музейных предметов и коллекций, культурных и исторических ценностей для широкого круга современных посетителей и будущих по-

колений. Это также укрепит значимость Брестской крепости на международной арене, увеличит возможности проведения традиционных и новых форм культурно-образовательных мероприятий, расширит привлекательность региона и страны для туристов из разных уголков мира, будет способствовать выполнению главной задачи — сохранению исторической правды о Великой Отечественной войне, памяти о жертвах, понесённых человечеством для достижения Победы, борьбе с попытками возрождения нацизма в современных условиях.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЕ ССЫЛКИ

1. Кодэкс Рэспублікі Беларусь аб культуры. Мінск : Нац. Цэнтр прававой інфарм. Рэсп. Беларусь, 2016. 272 с.

Михайлец Михаил Анатольевич — кандидат исторических наук, доцент; доцент кафедры этнологии, музеологии и истории искусств исторического факультета БГУ.

РОЛЬ МУЗЕЕВ В СОХРАНЕНИИ НЕМАТЕРИАЛЬНОГО КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ: ЦЕНТР ТРАДИЦИОННОЙ КУЛЬТУРЫ — ШКОЛЬНЫЙ МУЗЕЙ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ПРОЕКТА ПУСОЛЬ (ИСПАНИЯ)

М. А. Михайлец

Раскрываются особенности проекта «Центр традиционной культуры — школьный музей педагогического проекта Пусоль», которые, по мнению Межправительственного комитета по охране нематериального культурного наследия, позволяют считать его передовой практикой по охране, опыт которой заслуживает популяризации на международном уровне.

Ключевые слова: «Центр традиционной культуры — школьный музей педагогического проекта Пусоль»; передовые практики по охране; нематериальное культурное наследие; музеи; Конвенция об охране нематериального культурного наследия 2003 г.; ЮНЕСКО.

THE ROLE OF MUSEUMS FOR THE SAFEGUARDING OF THE INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE: CENTRE FOR TRADITIONAL CULTURE — SCHOOL MUSEUM OF PUSOL PEDAGOGICAL PROJECT

The article reveals the distinctive features of the project ‘Center for Traditional Culture — School Museum of the Pedagogical Project Pusol’, which, in the opinion of the Intergovernmental Committee for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, make it a good safeguarding practice, whose experience deserves to be popularized at the international level.

Keywords: Centre for traditional culture — school museum of Pusol pedagogical project; the best safeguarding practices; intangible cultural heritage; museums; 2003 Convention for the safeguarding of the intangible cultural heritage; UNESCO.

Цель статьи — анализ включенных в Реестр передовых практик по охране Конвенции 2003 г., а также примеров того, как музеи могут участвовать в сохранении нематериального культурного наследия. Традиционно музеи рассматриваются как центры хранения и популяризации материального наследия. Эти функции легко адаптируются под задачи сохранения нематериального культурного наследия. Музеи могут обеспечивать устойчивую связь с сообществами, которые они представляют,

стать центрами коммуникации представителей местного сообщества, объединенных общими целями и проектами по интерпретации и презентации нематериального наследия для будущих поколений [1, с. 18].

В 2009 г. одним из трёх первых проектов, которые были включены в Реестр передовых практик по охране Конвенции 2003 г. стал испанский проект «Центр традиционной культуры — школьный музей педагогического проекта Пусоль». Идея его создания возникла в 1968 г. в небольшой сельской общественной школе деревни Пусоль, недалеко от города Эльче, в одноимённом муниципалитете. Этот образовательный проект преследует две цели: интеграцию местного культурного и природного наследия в учебный план и внесение вклада в сохранение наследия региона Эльче посредством образовательных и воспитательных действий, а также повышения общей осведомлённости в школах.

В начале 1980-х гг. школьный учитель Фернандо Гарсиа-Фонтане заметил, что механизация сельского хозяйства вызывает глубокие культурные и экологические изменения сельской местности и ввёл изучение традиций, природы и материальной культуры Пусоля в школьный учебный план. Сельское сообщество оценило эти усилия и поддержало педагогический проект.

На протяжении 1980-х гг. совершенствовалась методология проекта, а СМИ, впечатлённые его приверженностью ценностям местного сообщества, широко освещали его деятельность. Возросли пожертвования, в результате чего был создан Школьный музей сельского хозяйства. Участие музея в Сельскохозяйственной, промышленной и коммерческой ярмарке (FAIC) расширило сферу действия проекта на всю сельскую местность Эльче. Участники проекта публиковали в местной прессе статьи, посвящённые сельскому наследию Эльче. Проект получил первые награды и государственное финансирование. На протяжении 1990-х гг. растущее признание проекта привело к устойчивому росту пожертвований. Кроме того, в сферу интересов участников проекта попал город. В 1992 г. была создана некоммерческая организация для управления проектом. Региональное правительство признало музей и расширило преподавательский состав школы. Городской совет Эльче профинансировал два расширения экспозиций музея — в 1993 и 2001 гг. Местные предприниматели присоединились к спонсорам проекта. В 2000-е гг. происходила корректировка целей проекта, а также создавались условия для того, чтобы он осуществлялся на постоянной основе. В этот период были подписаны соглашения с рядом частных и общественных организаций. Проект получил общенациональную и международную известность [2].

Проект полностью основан на участии учеников, преподавательского состава, а также других социальных групп и отдельных лиц. Эмоциональная предпосылка его успеха заключается в доверии, эмпатии и приверженности, которые определяют его альтруизм, доступность, прозрачную отчетность и эффективное функционирование. Основные участники проекта — дети в возрасте от 3 до 11 лет, обучающиеся в пусольской школе. Кроме того, проект охватывает семьи школьников, сельское население региона, посетителей музея и другие группы.

Решающее значение для проекта имеют следующие социальные категории:

- ключевые сотрудники (школьные учителя, носители традиции, волонтеры), участвующие в проекте с 1968 г.;
- жертвователи наследия в школьный музей — более 1300 отдельных лиц и семей;
- некоммерческие ассоциации — Соседская ассоциация Пусоля (Asociaciyn de Vecinos de Pusol); Федерация сельских женщин и семей (Federaciyn de Mujeres y Familias del Bmbito Rural, AMFAR) и ряд других;
- местные СМИ;
- центры по сохранению наследия в Испании;
- университеты;
- государственная администрация — Городской совет Эльче; Совет провинции Аликанте; Региональное правительство Валенсии.

Особо необходимо остановится на участии следующих групп:

1. *Молодежь*. Участие этой группы является базовым принципом данного проекта. Изначально в проекте участвовали только ученики школы Пусоля согласно официальным образовательным механизмам, но появление школьного музея позволило привлечь в 1980-х гг. другие группы молодежи из иных школ и даже университетов путем неформального образования, например, работы с музейными коллекциями. Бывшие студенты, входящие в Ассоциацию Центра традиционной культуры — школьного музея Пусоль (далее — Ассоциация), участвуют в процессе принятия решений.

2. *Семьи*. Деятельность школы в рамках проекта всегда открыта для участия родителей и семей (семинары, полевая работа, экскурсии и пр.), поскольку это является эффективным средством укрепления семейных уз и связей между семьями и местным сообществом. Подобным образом, родители, даже не входящие в Ассоциацию, участвуют в деятельности школьного совета и тем самым участвуют в принятии решений.

3. *Пожилые люди.* Многие лица пожилого возраста активно участвуют в проекте как ключевые информанты и носители традиций, принимающие участие в школьных семинарах. Они также выполняют дополнительные задания для администрации, обслуживают школьный музей и саму школу. Те из них, кто является членом Ассоциации, принимают участие в принятии решений.

4. *Женщины.* Участвуют во всех вышеперечисленных мероприятиях, а кроме того местная группа Федерация сельских женщин и семей (AMFAR) использует ресурсы школы и школьного музея при реализации собственных мероприятий.

5. *Местное сообщество.* Участие сообщества — это одна из основных целей данного педагогического проекта, призванного интегрировать школу в культурный и природный контекст. В основе мероприятий проекта лежит жизнь, деятельность и наследие жителей Пусоля и Эльче в целом. Кроме вышеописанных форм участия, сообщество сотрудничает в организации мероприятий, направленных на участие в проекте жителей Пусоля и Эльче (школьных мероприятий, местных праздников, «музейных воскресений», наград для партнёров проекта и пр.). В этих случаях школьники показывают то, чему они научились, а также проводят для посетителей специальные туры [3].

Меры по охране, реализуемые в рамках проекта:

Наследие, с которым школа будет работать на протяжении академического года, отбирается Советом школы и Ассоциацией при участии учеников, родителей, соседей, бывших учеников и волонтеров. Отбор представляет собой, по сути, процесс идентификации, так как само сельское сообщество не наделило свою культуру и окружающую среду ценностью наследия. Появление музея также способствовало идентификации, связанной с инвентаризацией и каталогизацией коллекций.

Хотя в рамках проекта реализуют мероприятия взрослые, но основной упор сделан на инновационную методологию работы, применяющуюся в формальном образовании детей, на основе следующих принципов:

- автономия школьников, инициативность, личная ответственность, уважение, альтруизм и сотрудничество;
- передача знаний и навыков от детей старшего возраста к младшим; первые руководят работой вторых;
- прямая передача знаний и навыков от поколения к поколению: дети учатся у носителей традиции;
- участие семей и соседей в школьной работе;

- посредническая и руководящая роль педагогов и сотрудников проекта.

Проектом предусмотрено два основных вида школьной деятельности:

- школа исследует окружающую среду. Обучение идет в полевых условиях, когда школьники изучают наследие, ведут записи, делают фотографии и рисунки, опрашивают ключевых информантов. После возвращения в школу полученные данные обрабатываются, а на приобретенные предметы заполняются инвентарные ведомости. Ученики занимаются хранением предметов и подготовкой выставок, изучают материалы, участвуют в подготовке музейных гидов, составлении информационных текстов;

- окружающая среда входит в школу. Организуются семинары-практикумы, в которых участвуют носители традиции и дети; посредниками выступают преподаватели, семьи и волонтеры. Школьный музей представляет собой постоянное присутствие окружающей среды в школе Пусоля.

Проект способствовал переоценке наследия Эльче, особенно нематериального культурного наследия, благодаря описанному процессу идентификации, который предоставляет традиционной народной культуре статус наследия.

В ходе проекта организуются мероприятия по популяризации местного наследия, организуемые компаниями и государственными органами.

Проект позволил сохранить много форм выражения народной культуры Эльче (традиционные сельскохозяйственные культуры и ремёсла; ритуалы, празднества, блюда, игры, песни, рассказы, формы проведения досуга и пр.) в те времена, когда этнографическое наследие не являлось приоритетом на официальном уровне. Делая эти формы доступными, показывая и распространяя их, он пробуждал гордость за их сохранение, что привело к их оживлению и дало им возможность дальнейшего развития [2].

Проект помог укрепить экономические, социальные, образовательные и культурные права населения региона. Изучение учениками окружающей школу Пусоля среды способствовало укреплению их связи с этой средой. В проекте применена всеобъемлющая концепция наследия, предусматривающая изучение и популяризацию традиционного образа жизни и связанного с ним культурного и природного окружения и подчёркивающая взаимосвязь между материальным и нематериальным культурным наследием, о чем свидетельствуют разнообразные коллекции, собранные в ходе проекта, а также публикации в его периодическом издании «El Setiet».

Проект эффективно пропагандирует сохранение наследие Эльче, особенно нематериальное. Он является единственной долгосрочной инициативой, основанной на приверженности к идентификации, сохранению и возрождению культурного наследия повседневной жизни в Эльче. Благодаря инновационной методологии, направленной на интеграцию наследия в систему формального образования, проект способствует повышению информированности о нём школьников. Кроме того, музей открыт для детей из других школ региона, а также посетителей из иных социальных групп (пожилых людей, корпоративных и профессиональных групп). Проект превратил наследие — особенно нематериальное — в мост для диалога и способствовал прямой передаче знаний от пожилых людей детям.

Идентификация и переоценка сельского наследия способствовали устойчивости хрупкой экосистемы Эльче. Проект усилил уважение и лояльность местных фермеров к традиционным сельскохозяйственным культурам и способам ведения сельского хозяйства, разумно приспособленных к суровым условиям окружающей среды. Проект не мог быть разработан без активного участия сообществ, групп и отдельных лиц (носителей традиций, местного руководства, учителей из других школ и пр.). Школа выступает ядром социальной жизни района Пусоль; она всегда открыта для сообщества, которое оказывает помощь в её совершенствовании и техническом обслуживании и гордится этим.

История проекта показала его успешность, несмотря на определённые трудности. Для определения эффективности проекта можно использовать разнообразные параметры, касающиеся сохранения природного и культурного материального и нематериального наследия:

1. Его продолжительность и эволюция. Проект существует почти 50 лет, на протяжении которых переосмысливались и расширялись его цели, а также решались возникшие проблемы, и при этом он не утратил свой самобытный характер.

2. Коллекции школьного музея насчитывают более 61 тыс. единиц хранения, включая сельскохозяйственные и ремесленные орудия труда, мебель, текстиль, механизмы, документы и пр., а также самый большой в Эльче устный архив (более 770 записей), сохранивший голоса тех, кто большую часть своей жизни провел в рамках традиционной культуры. Если бы не проект, многие из них были бы утрачены, так как в 1970—80-е гг. официальная политика в сфере наследия фокусировалась на сохранении монументальной архитектуры, произведений искусства, археологических памятников и т. п. Коллекции школьного музея — это ре-

зультат добровольных пожертвований; они являются свидетельством эффективности проекта по повышению осведомленности [4].

3. Масштабные, разнообразные и качественные инициативы по сохранению, повышению жизнеспособности, исследованию и распространению наследия (например, публикации и выставки), реализуемые в рамках проекта.

4. Проект получил многочисленные награды от государства и различных организаций, как местного, так и регионального уровня.

5. Проект поддерживается различными сотрудниками и спонсорами, представляющими самые различные социальные сферы. Особенно активно участвуют в нём школьники и их семьи, а также другие члены местного сообщества Пусоль.

6. За время реализации проекта более 500 учеников получили формальное образование на основе ценностей, присущих наследию региона, и получили навыки активного участия в деле сохранения наследия вне школы. Намного большее количество детей и подростков ознакомилось с наследием в ходе проекта благодаря неформальному образованию на основе прекрасных обучающих ресурсов школы Пусоля.

Сегодня команда проекта проводит научное исследование по определению его педагогической эффективности с точки зрения формирования стратегически важного человеческого капитала, во время которого будет изучено влияние проекта на жизнь сотен школьников Пусоля. Это поможет команде проекта определить, опираясь на статистические данные, повышен ли у бывших учеников школы Пусоля интерес к наследию [2].

Модель, лежащая в основе проекта, обладает большим потенциалом для использования на региональном, субрегиональном и международном уровнях. Во-первых, это образовательный проект, а развитие образования имеет стратегическое значение в деле содействия развитию человеческого потенциала. Во-вторых, превращение местного наследия в учебное пособие представляет большой интерес для развивающихся сообществ:

- принцип интеграции школы в общественный контекст, применённый в Пусоле, требует, чтобы школы активно взаимодействовали со своим окружением. Школа в Пусоле всегда выступала рупором общественных требований по улучшению инфраструктуры и услуг (дорог, электричества, питьевой воды, телефонной сети и пр.);

- педагогический проект Пусоля внес значительный вклад в создание основ устойчивого использования местного контекста населением при отстаивании его интересов, поскольку он предусматривает выявление ме-

стных ресурсов, повышение осведомленности местного населения и подготовку человеческого капитала для сохранения и переоценки наследия;

- успешная история педагогического проекта стала эталоном. В частности, он является примером того, как преодоление различных ожидаемых и неожиданных трудностей может способствовать успеху. Особенно это касается школьного музея, который стал побочным эффектом изучения школьниками своей местности, а позднее трансформировался в важнейший ресурс, использованный для поддержания самой школы, в то время, когда превалировала тенденция к укрупнению учебных заведений.

Таким образом, проект «Центр традиционной культуры — школьный музей Пусоль» помогает скоординировать усилия по сохранению как материального, так и нематериального культурного наследия, благодаря вовлечению школьников, а через них — их семей и других членов местного сообщества, особенно пожилых людей. Проект дает возможность приобщиться к нематериальному культурному наследию школьникам и их семьям, причем не только на познавательном уровне, но и помогает актуализировать местное наследие, включив его в ткань современной жизни. Проект также помогает популяризировать нематериальное и материальное наследие региона как среди местного населения, так и на национальном и международном уровнях.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЕ ССЫЛКИ

1. Социальная и образовательная роль музеев в продвижении принципов Конвенции ЮНЕСКО об охране нематериального культурного наследия (2003 г.): Аналитическая записка / Автор-составитель: Алла Сташкевич (ИКОМ Беларусь) // Официальный сайт ЮНЕСКО [Электронный ресурс]. URL: <http://unesdoc.unesco.org/images/0023/002335/233566R.pdf> (дата обращения: 20.06. 2017).

2. Nomination file No. 00306 Centre for traditional culture — school museum of Pusol pedagogical project // Официальный сайт ЮНЕСКО [Электронный ресурс]. URL: <https://ich.unesco.org/en/BSP/centre-for-traditional-culture-school-museum-of-pusol-pedagogic-project-00306>

3. Сайт центра традиционной культуры — школьного музея Пусоль — [Электронный ресурс]. URL: <http://www.museopusol.com>

4. Школьный музей Пусоль — этнографический центр Эльче // Сайт Моя любовь — Испания [Электронный ресурс]. URL: <http://miamorspain.ru/elche-palmovyj-raj/muzej-pusol-etnograficheskiy-tsentr-elche/>

Морозов Дмитрий Викторович — аспирант кафедры этнологии, музеологии и истории искусств исторического факультета Белорусского государственного университета.

МАТЕРИАЛЫ СЪЕЗДОВ КОНСЕРВАТОРОВ ПОЛЬШИ КАК ИСТОЧНИК ПО ИСТОРИИ ОХРАНЫ ПАМЯТНИКОВ В ЗАПАДНОЙ БЕЛАРУСИ НА ПРИМЕРЕ XXII СЪЕЗДА В ВАРШАВЕ И ГРОДНО 1937 Г.

Д. В. Морозов

Статья посвящена системе охраны памятников на территории Западной Беларуси в 1921—1939 гг. Приводится список и краткая характеристика съездов совета консерваторов Польши с 1919 по 1939 гг., места проведения и основные темы обсуждения. Рассматривается программа XXII съезда 5—8 апреля 1937 г. в Варшаве и Гродно. Анализируется потенциал протоколов съездов консерваторов для изучения истории охраны памятников Западной Беларуси.

Ключевые слова: Западная Беларусь 1921—1939; охрана памятников; консервация; реставрация; съезды консерваторов; Виленский округ по консервации; Варшавский округ по консервации; Белостокский округ по консервации; Полесский округ по консервации.

MATERIALS OF POLISH CONSERVATORS CONVENTS AS A SOURCE ON THE HISTORY OF MONUMENT PROTECTION IN WESTERN BELARUS ON THE EXAMPLE OF THE XXII CONVENT IN WARSAW AND GRODNO OF 1937

The article is devoted to the system of monuments protection in the territory of Western Belarus in 1921—1939. A list and a brief description of the congresses of the Conservators Convents of Poland from 1919 to 1939, the venue and the main topics of discussion are given. The program of the 22nd Convent of April 5-8, 1937 in Warsaw and Grodno is being considered. The potential of the protocols of Conservators Convents for studying the history of the protection of monuments of Western Belarus is analyzed.

Keywords: Western Belarus 1921—1939; heritage protection; conservation; restoration; convents of conservators; Vilno conservation district; Warsaw conservation district; Polesye conservation district.

Тема истории охраны памятников Беларуси, в связи с многочисленными массовыми разрушениями разных лет, является для отечественной науки чрезвычайно важной. Однако исследований данной проблемы совсем немного, как в белорусской, так и в зарубежной историографии. Особенно мало публикаций, посвященных отдельным мероприятиям, которые являлись частью системы охраны культурного наследия в межво-

енный период на территории Западной Беларуси в 1921—1939 гг., находившейся тогда в составе польского государства. Одним из таких явлений были съезды совета консерваторов, на которых обсуждались основные вопросы, связанные с проблемой защиты, исследования и реставрации памятников.

Необходимо отметить, что значение термина «консервация» в западной научной традиции (в русле которой развивалась памятникоохранная деятельность в межвоенной Польше) весьма широкое и обозначает охрану, сохранение, защиту. Процесс консервации в широком смысле этого слова предусматривает изучение, описание и сохранение памятника в хорошем состоянии. В этом контексте реставрация и реконструкция могут выступать в качестве элементов консервации. О тесной связи консервации и реставрации пишет и белорусский исследователь И. Мартыненко [1].

Наиболее полной работой, структурирующей проблемы охраны памятников во Второй Речи Посполитой является монография Павла Детлова [6]. В данной работе автор проводит анализ большого количества историографических материалов и архивных источников, рассматривает организационные и правовые стороны системы охраны памятников, приводит примеры практических мероприятий по консервации и реставрации объектов разных типов, а также раскрывает тему съездов консерваторов. При этом в монографии рассматриваются преимущественно вопросы, относящиеся в целом к охране памятников во Второй Речи Посполитой, проблематика консервации и реставрации объектов на территории Западной Беларуси затрагивается в незначительной мере.

Анализируя белорусскоязычные публикации, необходимо выделить работу: Л. М. Нестерчука «Охрана историко-культурного наследия Беларуси» [2]. В ней теме охраны памятников в Западной Беларуси посвящен параграф, общим объемом 10 страниц. В рамках параграфа дана краткая характеристика этапов становления системы охраны памятников в период 1921—1939 гг., перечислены профильные государственные и общественные организации, а также законодательные акты по данной проблеме. Кроме того, в работе приводятся примеры конкретных консервационных и реставрационных мероприятий. Автор дает оценку государственной политике второй Речи Посполитой в области охраны памятников, отмечает роль чиновников и общественных деятелей в этой сфере. Однако тема съездов консерваторов в работе не выделяется.

Разрозненные документы, которые касаются съездов консерваторов присутствуют в собраниях многих литовских и польских архивов, однако

лишь в Архиве новых актов в Варшаве [3] и Польском государственном архиве столичного города Варшавы [4] сохранились протоколы всех съездов консерваторов от первого в Варшаве 1919 г. и до последнего в Варшаве и Гродно 1937 г.

Благодаря тому, что на рубеже XIX и XX вв. польская научная общественность сфокусировала свое внимание на проблеме сохранения и восстановления культурного наследия, еще до провозглашения независимости в 1918 г., полякам удалось создать серьезную теоретическую базу, которая помогла быстрее приступить к практическим действиям после окончания Первой мировой войны.

Важную роль сыграл и тот факт, что в Австро-Венгерской империи, в составе которой находилась значительная часть польских земель, с конца XIX в. существовали специализированные институты по охране памятников, в рамках которых получил опыт работы ряд польских ученых, ставших впоследствии пионерами в этой области в молодом государстве.

Польское государство брало на себя обязательство по охране памятников искусства и культуры согласно постановлению Регентского Совета от 31 ноября 1918 г. Непосредственно за этот процесс отвечало Министерство вероисповеданий и народного просвещения, учрежденное 5 декабря 1918 г., при котором работал департамент искусств с отделом памятников и музеев [5]. По указу Министерства вероисповеданий и народного просвещения от 5 апреля 1919 г. вся территория страны делилась на 9 округов по консервации и учреждался консультативный орган — Совет консерваторов [6, s. 46].

Для оптимизации расходов на штат чиновников, ответственных за охрану памятников, округа по консервации обычно объединяли в себе два или три воеводства, во главе с одним окружным консерватором. В случае земель Западной Беларуси структура округов менялась несколько раз и стабилизировалась лишь в феврале 1923 г. Тогда в один округ по консервации с центром в Вильно были объединены Виленское и Новогрудское воеводства, Полесское было объединено с Волынским и Люблинским с центром в Люблине, а Белостокское воеводство вошло в состав Варшавского округа с центром в столице [6, s. 49].

Совет консерваторов сыграл важную роль в формировании методов охраны памятников в межвоенный период. В его состав входили все окружные консерваторы, глава отдела памятников и музеев при Министерстве вероисповеданий и народного просвещения, с 1928 г. — генеральный консерватор, а также приглашённые члены. Во время съездов рассматривались и обсуждались конкретные проблемы охраны памятников,

и на основе этих обсуждений принимались решения, обязательные для исполнения ответственными чиновниками и ведомствами [7, s. 45].

I съезд совета консерваторов состоялся 23—25 июня 1919 г. в Варшаве. На нем обсуждались вопросы формирования консерваторских управлений, а также проблемы восстановления некоторых конкретных памятников, включая руины польских замков [3, s. 1—53]. Схожие вопросы были и в центре обсуждений во время II съезда в Варшаве 13—16 октября 1919 г. [3, s. 83—108].

Изначально в 1919—1921 гг. съезды совета консерваторов проходили дважды в год из-за большого количества проблем, требовавших коллективного обсуждения и совместного поиска решений. В последующие годы, после формирования основы системы охраны памятников, съезды стали проходить раз в год, а позже раз в несколько лет.

III съезд консерваторов прошел 13—16 января 1920 г. в Люблине. Активное участие в нем принял будущий первый Виленско-Новогрудский (1922—1928 гг.) окружной консерватор Ежи Ремер, тогда ещё руководивший Келицким округом. На этом съезде впервые было выдвинуто предложение публиковать протоколы съездов, но оно так и не было реализовано. В Люблине было принято решение проводить дальнейшие съезды в разных областях страны, и подробно рассматривать проблемы, связанные с памятниками того или иного региона [3, s. 167—178].

IV съезд состоялся в Кракове 12—15 мая 1920 г. и главной темой обсуждений на нем были работы на Вавеле [3, s. 215—230]. Памятникам польской столицы и Мазовецкого воеводства был посвящён V съезд консерваторов, организованный 17—20 января 1921 г. в Варшаве [3, s. 232—277]. VI съезд состоялся 17—19 октября 1921 г. во Львове [3, s. 281—296]. VII съезд прошел 29—31 мая 1922 г. впервые в двух городах — Гнезно и Познани [3, s. 297—300].

В центре внимания VIII съезда были общие методологические вопросы охраны памятников в разных регионах страны, поэтому было принято решение провести его в Варшаве 2—4 октября 1924 г. [3, s. 302—315]. Для изучения памятников Западной Беларуси важны материалы IX съезда консерваторов, который был посвящен памятникам Виленского и Новогрудского воеводств и прошел 3—9 июня 1925 г. в Вильно [3, s. 316—323]. X съезд был посвящен общим вопросам, касавшимся памятников всего государства, поэтому он был организован в Варшаве 5—7 октября 1925 г. [3, s. 338—362].

Во время региональных съездов участники старались объехать максимальное количество памятников в районе проведения мероприятия.

Так в рамках XI съезда 12—16 октября 1926 г. в Торуне были организованы поездки к главным архитектурным объектам Хелмского, Куявского и Великопольского воеводств [3, s. 369—373].

Памятникам Волыни был посвящен XII съезд, который состоялся 20—24 сентября 1927 г. в Луцке [3, s. 388—398]. В центре внимания XIII съезда, прошедшего 25—26 октября 1928 г. в Варшаве были вопросы росписи фасадов зданий на площади старого рынка в столице, а также общие проблемы охраны памятников [3, s. 415—432].

XIV съезд, собравшийся 26—29 сентября 1929 г. был совмещен с выставкой в Познани, посвященной теме достижений в области охраны памятников за 10 лет существования независимой Польши. В центре внимания был вопрос инвентаризации объектов культурного наследия. Это было первое крупное профильное мероприятие для нового Виленско-Новогрудского окружного консерватора (1929—1935) Станислава Лоренца, который выступил с докладом о памятниках Виленщины и Новогрудчины [3, s. 433—436].

Краков по популярности был вторым после Варшавы местом собрания совета консерваторов Польши. Там прошел XV съезд этого органа 10—13 октября 1930 г. Основной темой стала консервация построек на Вавеле [4, s. 169—173]. Вопросы кредитования работ по консервации и инвентаризации памятников обсуждались на XVI съезде 16—18 марта 1931 г. в Варшаве [4, s. 154—166]. XVII съезд, состоявшийся 5—13 июня 1932 г. был посвящён памятникам Тернопольского и Станиславского воеводств [4, s. 142—149]. Тема реставрации алтаря Вита Ствоша в церкви Успения Пресвятой Девы Марии была главной во время XVIII съезда 4—5 ноября 1932 г., который состоялся в помещениях Ягеллонского университета в Кракове [4, s. 124—137]. XIX съезд прошел 25—30 сентября 1930 г. на территории Познаньского и Поморского воеводств [4, s. 114—121]. Реставрация вавельских интерьеров, обновление реестра памятников, а также проект нового закона об охране культурного наследия были в центре внимания XX съезда, состоявшегося 5—6 октября 1934 г. в Кракове. Он был совмещен с I съездом историков искусства [4, s. 95—111].

На XXI съезде 2—5 мая 1935 г. обсуждалась эффективность программы финансирования работ по охране памятников, а также теоретико-методические основы консервации и реставрации объектов культурного наследия в связи проведением международной конференции по данной теме в Риме [4, s. 56—68].

По иронии судьбы, как и последний сейм Речи Посполитой, последний XXII съезд совета консерваторов прошел 5—8 апреля 1937 г. в Гродно.

Точнее первые два дня были организованы в Варшаве, где вновь обсуждались вопросы финансирования работ по охране памятников и их инвентаризация, а третий и четвертый дни прошли в Гродно, где рассматривался проект реставрации Старого замка [4, s. 4—53]. Руководил съездом генеральный консерватор Ежи Ремер. Программа предусматривала девять пунктов. В первый день обсуждались следующие вопросы: 1. Рапорт генерального консерватора. 2. Отчеты окружных консерваторов за 1936 и 1937 гг. 3. Программа работ на 1937 и 1938 гг. Распределение кредитов на 1937 и 1938 гг. 4. Инвентаризация памятников. Отчёты за 1936 и 1937 гг. Программа работ на 1937 и 1938 гг. В рамках второго дня рассмотрели: 1. Согласование проектов построек в исторических центрах городов. 2. Охрана движимых памятников, включая историко-культурные объекты в собственности римско-католических костелов. 3. Охрана природы: организация государственного совета охраны природы. 4. Охрана памятников археологии. Третий день работы съезда проходил в Гродно и предусматривал осмотр замкового холма и дискуссию по поводу плана консервации археологических раскопок, благоустройства территории и проекта восстановления замка на основании доклада профессора Ярослава Войцеховского. Четвертый день был отведен для продолжения дискуссий и осмотра прочих памятников Гродно, включая знаменитую Коложскую церковь и Старый замок. Знакомство участников съезда с гродненскими памятниками лично проводил директор Гродненского музея Юзеф Ядковский [4, s. 4].

Обсуждения зачастую проходили весьма остро, так как генеральный консерватор хорошо знал полевую работу и требовал от коллег такого же рвения, которое проявлял сам. Интерес представляет полемика, которая завязалась во время дебатов первого дня между Е. Ремером и окружным Варшавско-Белостокским консерватором Витольдом Кишковским. Ремер настаивал на том, чтобы все окружные консерваторы равномерно использовали выделенные средства для командировок по территории вверенных им воеводств, с целью инспекций текущих работ в главных городах и ознакомления с различными региональными памятниками. В. Кишковский отвечал на это, что все деньги уходят на поездки в Белосток и Гродно и на прочие командировки средств решительно не хватает [4, s. 15].

Относительно гродненского замка решение участников съезда были многообещающими:

1. Необходимо укрепить замковый холм со стороны Немана для предотвращения обрушения остатков стен.

2. Следует начать восстановление замка в образе времен Стефана Батрия на основании исследований профессора Войцеховского.

3. Для придания замковому комплексу целостного вида надлежит достроить корпус со стороны Городничанки [4, s. 52].

К сожалению, недостаточный уровень финансирования данного проекта и начало Второй мировой войны не позволили реализовать решения последнего съезда совета консерваторов второй Речи Посполитой. Тем не менее, этот съезд имеет важное значение для изучения истории охраны памятников на территории Западной Беларуси в межвоенный период. Его материалы, также как и материалы других съездов консерваторов важны для понимания работы системы, в рамках которой велись работы на белорусских объектах культурного наследия.

По сути, съезды совета консерваторов являлись форумом, на котором формировалась польская политика по охране памятников в межвоенный период. Протоколы данных съездов позволяют проследить динамику развития системы защиты объектов культурного наследия, ознакомиться с мыслями ключевых лиц из среды учёных и чиновников, узнать важные сведения о работах на конкретных архитектурных и археологических объектах как в межвоенной Польше в целом, так и на территории Западной Беларуси в частности.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЕ ССЫЛКИ

1. *Мартыненко И.* О соблюдении международно-правовых требований // Каштоўнасьці мінуўшчыны — 5: Рэстаўрацыя і выкарыстанне помнікаў гісторыі і культуры : матэрыялы канф. Мінск, 17 крас. 2001 / пад агульнай рэд. С. В. Марцэлева. Мінск : Лекцыя, 2001. 133 с.

2. *Несцярчук Л. М.* Ахова гісторыка-культурнай спадчыны Беларусі: асноўныя этапы фарміравання, сучасны стан і перспектывы. Мінск : БелТА, 2003. 286 с.

3. Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN). Zesp. 14 «Akta Ministerstwa Wyzwac Religijnych i Oświeceni Publicznego» (AMWRiOP). Sygn. 7030 «Protokoly zjazduw Konserwatoryw». 436 s.

4. Archiwum państwowe miasta stoiecznego Warszawy (AMSTW) — Sygnatura 390. «Protokoly ogólnopolskich zjazduw Konserwatoryw». 313 s.

5. Dekret Rady Regencyjnej o opiece nad zabytkami sztuki i kultury. Internetowy System Aktów Prawnych [Электронный ресурс]. URL: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19180160036> (дата обращения: 04.06.2017).

6. Dettloff, P. Odbudowa i restauracja zabytków architektury w Polsce 1918-1939. Teoria i praktyka / P. Dettloff. Kraków : UNIVERSITAS, 2006. 500 s.

7. *Rymaszewski B.* Klucze ochrony zabytków w Polsce. Warszawa : Ogródek Dokumentacji Zabytków, 1992. 207 s.

Наваградскі Тадэвуш Антонавіч — доктар гістарычных навук, прафесар, загадчык кафедры этналогіі, музейлогіі і гісторыі мастацтваў гістарычнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

СТВАРЭННЕ І ДЗЕЙНАСЦЬ КЛУБА-МУЗЕЯ ЧЭСЛАВА НЕМАНА Ў ВЁСЦЫ СТАРЫЯ ВАСІЛІШКІ ШЧУЧЫНСКАГА РАЁНА ГРОДЗЕНСКОЙ ВОБЛАСЦІ

Т. А. Наваградскі

Рассматривается история создания клуба-музея Чеслава Немана на его родине, в деревне Старые Василишки Щучинского района. Подчеркивается огромная роль в его создании директора музея Владимира Сениуты. Обращено внимание на основные направления деятельности музея.

Ключевые слова: клуб-музей; Чеслав Неман; музыкант; традиционная культура; память.

THE ESTABLISHMENT AND ACTIVITY OF THE CHESLAV NEMEN'S CLUB-MUSEUM IN THE OLD VASILISHKI VILLAGE OF SCHUCHIN DISTRICT OF THE GRODNO REGION

The history of Czeslav Nemen's club-museum in his homeland, in the Old Vasilishki village, Shchuchin district is presented in the article. The role of the museum director Vladimir Seniuta is underlined. Attention is drawn to the main activities of the museum.

Keywords: club-museum; Czeslaw Nemen; musician; traditional culture; memory.

1 жніўня 2010 г. на радзіме Чэслава Немана быў урачыста адкрыты клуб-музей у яго гонар. Чэслаў Неман нарадзіўся 16 лютага 1939 г. у вёсцы Старыя Васілішкі Шчучынскага раёна ў сям'і настройшчыка арганаў. Пасля заканчэння сямі класаў Васілішкаўскай школы паступіў у Гродзенскае музычна-педагагічнае вучылішча, дзе правучыўся толькі адзін год, а потым зноў працягваў вучобу ў сярэдняй школе ў Васілішках. У 1957 г. сям'я пераехала ў Польшчу, дзе ў Гданьску Чэслаў скончыў сярэдняю музычную школу. Як музыкант і спявак у 1958 г. дэбютаваў у студэнцкім клубе «Жак». У пачатку 70-х гг. актыўна гастраліраваў з сольнымі канцэртамі ў СССР, Францыі, Італіі, Швецыі, ФРГ, ГДР, Чэхаславакіі і інш. У лістападзе 1976 г. выступіў з канцэртамі ў Гродне і Мінску. Чэслаў Неман з'яўляецца аўтарам песень і музыкі да тэатральных спектакляў і кінафільмаў, кампазіцый на вершы паэтаў розных народаў. Ён шматразова станавіўся пераможцам шматлікіх

міжнародных і польскіх конкурсаў [1, с. 226]. Спявак з'яўляўся ўладальнікам тытула лепшага польскага музыкі XX ст. Першае прызнанне яму прынесла песня «Ці памятаеш ты мяне» у выкананні Марлен Дзітрых. Паславіўся артыст з песняй «Дзіўны гэты свет», якая стала своеасаблівым гімнам пакалення 1960-х гг. [2].

Ініцыятарам, стваральнікам і дырэктарам клуба—музея Чэслава Немана з'яўляецца былы старшыня Васілішкаўскага сельскага савета Уладзімір Сенюта. Дом, у якім размешчаны музей, пабудаваў Якуб Выджыцкі, дзед знакамітага спевака. Дарэчы, Выджыцкі і ёсць сапраўднае прозвішча Чэслава. А псеўданім Неман ён абраў ад ракі, якая працякае недалёка ад родных мясцін. У 1958 г. сям'я пераехала ў Польшчу, дом быў прададзены сям'і настаўніка, а пасля ў ім на працягу 23 год была вясковае крама. Затым дзесяць год дом пуставаў і яго ўжо нават планавалі знесці. Але, дзякуючы намаганням і клопату У. Сенюты, дом ператварыўся ў музей. Зараз дом Выджыцкіх перададзены на баланс Шчучынскага раённага аддзела культуры. На ім ёсць памятны знак з шыльдай: клуб-музей.

Каб узнавіць абстаноўку, у якой жыла сям'я Выджыцкіх, збіраліся успаміны нешматлікіх жыхароў роднай вёскі. Дырэктар збіраў этнаграфічныя прадметы і музейныя экспанаты у навакольных вёсках. Усе яны зараз знаходзяцца ў музеі і даюць ўяўленне аб асаблівасцях побыту і традыцыйнай культуры мясцовых жыхароў.

У музеі сабраны ўспаміны землякоў (аднавяскоўцаў, суседзяў, аднакласнікаў) аб знакамітым музыканце, мноства фотаздымкаў з яго асабістага жыцця. У мясцовым касцёле святых Пятра і Паўла, дзе Чэслава Немана ў раннім дзяцінстве хрысцілі, устаноўлена мемарыяльная дошка ў гонар знакамітага земляка.

Разам з тым, Уладзімір Сенюта адзначае, што ў музеі мала рэчаў, якія належалі сям'і Выджыцкіх. На гарышчы хаты быў знойдзены радавы крыж і сямейнае лустэрка. А ў лютым 2017 г. на тым жа гарышчы знайшлі сшытак па рускай мове вучня шостага класа Васілішкаўскай школы, а таксама ноты, малюнкi і фотаздымкі. Усе астатнія прадметы сабіраліся літаральна па крупінках: штосці дырэктар набываў за грошы, штосці жыхары самі дарылі музею. «Я нават часам прыязджаў у навакольныя вёскі разам з аўталаўкай, уключаў песні Чэслава Немана, распавядаў аб музеі і прасіў дапамагчы экспанатамі. І людзі адклікаліся», — успамінае дырэктар клуба-музея. Дарэчы, клубам яго назвалі, каб пазбегнуць пэўных бюракратычных працэдур.

Планавалася ў другой палове хаты зрабіць музычную экспазіцыю, але паколькі з Польшчы перыядычна прыходзяць пісьмы ад удавы з напамінам аб абароне аўтарскіх правоў, то ад гэтай ідэі адмовіліся і вырашылі зрабіць там этнаграфічную экспазіцыю, тым больш, што сабраныя шматлікія прадметы этнаграфіі і побыту дазвалялі гэта зрабіць.

Колькасць наведвальнікаў клуба-музея Чэслава Немана з кожным годам павялічваецца. Калі ў 2014 г. іх было каля 3 тыс., то ў 2015 г. — 4 тыс., а ў 2016 г. — каля 5 тыс. Большую палову наведвальнікаў састаўляюць турысты з Польшчы. Ёсць турысты з Францыі, Амерыкі, Галандыі, Італіі, Расіі. І нават адна з наведвальніц аказалася жыхаркай Камеруна. Абавязковы рытуал у шматлікіх польскіх турыстаў: паспяваць у клубе—музеі любімыя песні Чэслава Немана.

Зараз клуб-музей з'яўляецца цэнтрам культурнага жыцця для мясцовых жыхароў. Тут праводзіцца цэлы шэраг культурных мерапрыемстваў: свята вёскі, яблычны фэст і інш. У Шчучынскім раёне штогод праходзяць святы ў гонар музыканта. У нашы дні музей у Старых Васілішках ператварыўся ў цэнтр зацікаўленасці прыхільнікаў творчасці Немана з усяго свету.

БІБЛІАГРАФІЧНЫЯ СПАСЫЛКІ

1. *Пяткевіч А. М.* Людзі культуры з Гродзеншчыны: Даведнік. Гродна : ГрДУ, 2000. 356 с.
2. *Czachor Jan.* Czeslaw Niemen w Swiebodzinie. Swiebodzin : Stowarzyszenie Pamieci Czeslawo Niemena w Swiebodzinie, 2010. 184 s.

Паўлава Алена Якаўлена — кандыдат гістарычных навук, дацэнт; дацэнт кафедры гісторыі Беларусі і музеязнаўства Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтваў.

**ФОНД БЕЛАРУСКАГА ДЗЯРЖАЎНАГА АРХІВА-МУЗЕЯ
ЛІТАРАТУРЫ І МАСТАЦТВА «ДЗЯРЖАЎНЫ МАСТАЦКІ
МУЗЕЙ БССР» ЯК КРЫНІЦА ПА ВЫВУЧЭННІ ФАРМІРАВАННЯ
ТРАДЫЦЫЙ КУЛЬТУРНА-АДУАЦЫЙНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ
МАСТАЦКІХ МУЗЕЯЎ У САВЕЦКІ ПЕРЫЯД**

А. Я. Паўлава

Изучаются возможности использования документов архивного фонда Государственного художественного музея БССР в качестве источника по истории культурно-образовательной деятельности музея в 1944—1984 гг.

Ключевые слова: популяризация произведений искусства; основная экспозиция; передвижные выставки; виды культурно-образовательной деятельности.

**ARCHIVAL FUND OF THE BELARUSIAN STATE
ARCHIVE-MUSEUM OF LITERATURE AND ART AS THE
HISTORICAL SOURCE FOR LEARNING ABOUT
THE TRADITIONS OF THE SOVIET ART MUSEUMS
CULTURAL AND EDUCATIONAL ACTIVITY**

Author observes the complex of documents which are kept in archive-museum. The main topic of the article is the analysis of the exhibition and educational activities of the Belarusan state museum of fine arts in the post-war decades. Particular attention is paid to the types of educational communication.

Keywords: popularization of fine arts; cultural and educational activities; permanent exposition; mobile exposition.

Сёняшнія мастацкія музеі падчас сацыякультурных камунікацый удзельнічаюць у працэсе стварэння або пераасэнсаванні гарадской прасторы, аказваюць уплыў на эканамічны дабрабыт гарадоў, развіццё творчай індустрыі і культурнага прадпрымальніцтва, садзейнічаюць стварэнню брэнда горада, падтрымліваюць народныя промыслы. Сёння Нацыянальны мастацкі музей Рэспублікі Беларусь з'яўляецца адной з найбольш запатрабаваных з боку публікі музейнай установай краіны. Падобны высокі статус музея з'яўляецца вынікам яго больш чым 70-гадовай актыўнай культурна-адукацыйнай дзейнасці, пра што свед-

чаць матэрыялы фонда № 164 «Дзяржаўны мастацкі музей БССР», які захоўваецца ў Беларускаім дзяржаўным архіве-музеі літаратуры і мастацтва (БДАМЛМ).

Найбольшая частка матэрыялаў фонда № 164 прысвечана рабоце музея з аўдыторыяй, якая разглядалася ў якасці асноўнай кіраўніцтвам сферы культуры ў БССР. Як сведчаць захаваўшыся ў БДАМЛМ дакументы музея за перыяд з 1944 па 1985 гг., асноўныя формы культурна-адукацыйнай работы сфарміраваліся менавіта ў азначаны перыяд. У планах музея паказвалася, што калектыў музея будаваў сваю працу так, каб максімальна задаволіць запыты працоўных у паглыбленні ведаў у галіне выяўленчага мастацтва, выхоўваць і развіваць эстэтычныя густы.

Першы перыяд пасляваеннай гісторыі быў для Дзяржаўнай мастацкай галерэі БССР значна больш цяжкім, чым, напрыклад, для музейных устаноў Масквы ці Ленінграда. Мінск быў зруйнаваны, галерэя месцілася ў памяшканнях Дома прафсаюзаў. Як вынікае з дакументаў супрацоўнікі галерэі актыўна спалучалі экспазіцыйную і культурна-адукацыйную дзейнасць. Яшчэ да завяршэння будаўніцтва ўласнага будынка, галерэя займалася актыўнай прапагандай выяўленчага мастацтва [15, арк. 4—5]. Прадугледжвалася распрацоўка экскурсій па наяўнай экспазіцыі, арганізацыя перасоўных выставак [1, арк. 1—2; 5, арк. 1—6; 11, арк. 12—14; 14]. Музей актыўна выкарыстоўваў памяшканні іншых устаноў культуры: фایе Тэатра оперы і балета, кінатэатраў і інш. [16, арк. 26]

Кіраўніцтва культурай СССР патрабавала ад мастацкіх музеяў краіны сумяшчаць культурна-адукацыйныя мерапрыемствы і выстаўкі твораў выяўленчага мастацтва з мэтай далучэння да сусветнай спадчыны ўсіх катэгорый наведвальнікаў, у т. л. вайскоўцаў і жыхароў сельскай мясцовасці [4, арк. 17]. Тэматыка выставак вызначалася надзённымі ідэялагічнымі задачамі. Аднак, рэалізоўваліся таксама цікавыя неідэялагізаваныя праекты, такія як выстаўка рэпрадукцый да стагоддзя Цы-Байшы, арганізаваная ў клубе Мінскага аўтазавода [6, арк. 7—9].

Менавіта перасоўныя выстаўкі адыгралі значную ролю ў пашырэнні папулярызаты беларускага мастацтва [4, арк. 23—25]. На працягу 1969 г. графічныя выстаўкі дзейнічалі ў Гродна, Ліде, Баранавічах, Пінску, Брэсце, Белаазёрску, Браславе, у Мінску (у кінатэатры «Навіны дня», парку імя М. Горкага і інш.) [6, арк. 23—25]. За перыяд з 1976 па 1979 гг. перасоўныя выстаўкі Дзяржаўнага мастацкага музея БССР экспанаваліся ў 355 населеных пунктах. Сярод тэм перасоўных выставак пачатку 1980-х гг. можна выдзяліць наступныя: «Беларускія народныя тканіны», «Беларускі жывапіс», «Беларускі пейзаж і нацюрморт»,

«Беларуская графіка» [29, арк. 18]. Негледзячы на рэальныя поспехі ў дзейнасці перасоўных выставак, існавалі сур'ёзныя праблемы падчас іх арганізацыі: недахоп плошчаў і спецыялізаваных выставачных залаў, а таксама небяспечныя ўмовы захавання, выпадкі шкодніцтва ў дачыненні да перасоўнага фонда і крадзяжы рэпрадукцый.

Паміж савецкімі рэспублікамі пастаянна адбываліся абменныя выстаўкі выяўленчага мастацтва. Упершыню беларускае мастацтва ў 1955 г. дэманстравалі на перасоўнай выстаўке у Каўнасе [3, арк. 2]. За чатыры пасляваенныя дзесяцігоддзі жыхары амаль усіх рэспублік СССР атрымалі магчымасць пазнаёміцца з творамі розных жанраў беларускага выяўленчага мастацтва: Латвія і Узбекістан (1960-я гг.), Арменія (1980 г.), Казахстан (1981 г.), Грузія, Літва, Малдавія, Расія (1983 г.) [9, арк. 27; 13, арк. 1—19; 26, арк. 7—8]. Значным праектам стала арганізацыя сумесна з Саюзамі мастакоў Расіі і Украіны арганізацыя ў 1982 г. выстаўкі да 1500-годдзя г. Кіева «СССР — наша Радзіма» [28, арк. 20].

Аснову пасляваеннай пастаяннай экспазіцыі склалі калекцыі рускага і беларускага мастацтва [2, арк. 12—14]. Аднак, як сведчаць архіўныя матэрыялы, да 1965 г. у мастацкім музеі БССР не было пастаяннай экспазіцыі беларускага мастацтва. Аднак, па стану на пачатак 1980-х гг. у музеі існавала пастаянная экспазіцыя, прысвечаная беларускаму мастацтва XVI—XX стст. У сярэднім супрацоўнікі штогадова ладзілі 10 стацыянарных выставак і рыхтавалі 15—19 камплектаў перасовак. Можна лічыць, што на 1970—1985 гг. прыпадае пік выставачнай дзейнасці Дзяржаўнага мастацкага музея. Стацыянарныя выстаўкі пашыраліся і колькасна і тэматычна: персанальныя выстаўкі беларускіх мастакоў, выстаўкі да юбілеяў выбітных дзеячоў культуры і гістарычных падзей; выстаўкі з калекцыяй замежных музеяў (ЗША, Францыя, Аўстрыя, Балгарыя) і музеяў рэспублік СССР [14, арк. 158; 19, арк. 1—3; 20, арк. 8; 22, арк. 3—4 і 8—9; 23, арк. 2—9; 26, арк. 9—11]. Паралельна музей арганізоўваў за межамі БССР выстаўкі беларускага мастацтва. У 1981 г. выстаўка «Беларускі жывапіс» адбылася ў Венгрыі і ФРГ, выстаўка «Беларуская графіка» — у Францыі і Эфіопіі [26, арк. 11]. У 1983г. выстаўка «Беларускі жывапіс» прайшла с поспехам у Фінляндыі, а «Беларуская графіка» — у Грэцыі і Чэхіі [29, арк. 12]. Актыўная выставачная дзейнасць праводзілася і ў філіялах музея: народнае мастацтва Беларусі паказвалі ў Раўбічах, беларускі сучасны жывапіс — у Гурынах [27, арк. 9—11; 28, арк. 19—20].

Галоўным дасягненнем Дзяржаўнага мастацкага музея БССР у галіне культурна-адукацыйнай дзейнасці можна лічыць наладжаную работу па папулярызацыі выяўленчага мастацтва сярод розных сацыяльна-узроставых катэгорый насельніцтва. Для паспяховай рэалізацыі адукацыйнай функцыі, распрацоўкі метадык і зместа канкрэтных форм гэтай работы ў музеі ажыццяўлялася вывучэнне музейнай аўдыторыі. У большасці штогадовых справаздач выдзяляюцца наступныя групы наведвальнікаў: рабочыя, служачыя, школьнікі, студэнты, ваеннаслужачыя [10, арк. 152].

У мінулыя дзесяцігоддзі была закладзена добрая традыцыя сустрэч майстроў выяўленчага мастацтва з наведвальнікамі. На працягу 1959 г. сіламі музея былі арганізаваны і праведзены сустрэчы з мастакамі і скульптарамі: З. І. Азгурам, Е. А. Зайцавым, А. В. Волкавым, А. К. Глебавым, Е. Е. Красоўскім. На гэтыя сустрэчы былі запрошаны прадстаўнікі розных катэгорый наведвальнікаў: школьнікі, сябры гуртка выяўленчага мастацтва Палаца піянераў, настаўнікі школ, сябры гуртка вышывальшчыц. У 1970 г. былі наладжаны сустрэчы з І. Я. Міско, В. К. Цвірко, у 1979 г. — з М. А. Савіцкім, Л. Д. Шчамялёвым, В. К. Гоманавым і інш. [5; 17, арк. 4—7].

Для папулярызацыі мастацтва сярод рабочых і служачых (на камвольным камбінаце, фабрыцы мастацкіх вырабаў, заводзе аўтаматычных ліній, МАЗе, МТЗ) на працягу 1974 г. супрацоўнікі музея чыталі лекцыі па гісторыі рускага і беларускага мастацтва, асаблівасцях успрыняцця жывапісу), праводзілі перасоўныя выстаўкі прама ў вытворчых памяшканнях, радыёзаняткі па мастацтву з выкарыстаннем ўнутранніх фабрычных радыёвузлоў [5, арк. 17].

На базе музея для пашырэння ведаў насельніцтва ў галіне мастацтва былі арганізаваны Стасаўскія чытанні і сустрэчы ў музейных залах, прысвечаных беларускаму савецкаму мастацтву [20, арк. 1]. Акрамя разавых лекцый, музей арганізоўваў серыйныя мерапрыемствы па пашырэнню ведаў насельніцтва ў галіне выяўленчага мастацтва. Спецыялізаваныя лекторыі дзейнічалі для рабочых аўтамабільнага завода, супрацоўнікаў НДІ парашковай металургіі, студэнтаў палітэхнічнага інстытута і г. д. У 1972 г. у музеі урачыстай тэматычнай вечарынай адзначылі 100-годдзе з дня нараджэння знакамітага беларускага мастака В. К. Бялыніцкага-Бірулі [18, арк. 1]. У 1980-я гг. да ўжо пазначаных раней форм культурна-адукацыйнай дзейнасці далучыліся лекторыі выхаднога дня.

Сёння мы звыклія да з'яўлення рэпрадукцый твораў мастацтва на фасадах будынкаў ці ў парках. Сярод пачынальнікаў гэтай традыцыі стаіць Дзяржаўны музей БССР. Для пашырэння магчымасцяў простых людзей пазнаёміцца з гісторыяй, накірункамі і творамі мастацтва музей арганізаваў пастаянныя кіналекторыі, якія дзейнічалі ў Зялёным тэатры парка культуры імя М. Горкага і на Трактарным заводзе. Перад дэманстрацыяй навуковых кінастужак адбываліся сустрэчы наведвальнікаў з навуковымі супрацоўнікамі музея, а таксама рэпрадукцыямі твораў [5, арк. 19].

Многія мінчане ведаюць, што апошняя серада кожнага месяца — гэта дзень адкрытых дзвярэй у Нацыянальным мастацкім музеі. Упершыню у гісторыі музея падобныя дні вольнага ўваходу з'явілася ў 1959 г. У 1978 г. падобныя акцыі адбываліся двойчы [24, арк. 153]. А ў 1983 г. іх было 6 [27, арк. 153].

Трэба прызнаць станоўчым той факт, што вялікая ўвага ў савецкі час надавалася папулярызаванні ведаў аб выяўленчым мастацтве сярод жыхароў сельскай мясцовасці [4, арк. 26—27]. Калгаснікі знаёміліся з шэдэўрамі сусветнага і айчыннага мастацтва. Для іх чыталі лекцыі «Творчасць Леанарда да Вінчы», «Творчасць Рубенса», «Прыкладное мастацтва Беларусі» і інш. [15, арк. 3] У другой пал. 1970-х — першай пал. 1980-х гг. музей выезджаў з перасоўнымі выстаўкамі ў раёны Гродзенскай і Мінскай абласцей [27, 29].

Сярод асноўных формаў сацыякультурнай дзейнасці музея вылучаецца рэкламнае інфармаванне. Першыя згадкі пра рэкламную дзейнасць мастацкай галерэі адносяцца да канца 1940-х гг. Музей друкаваў плакаты і афішы, якія расклеіваліся на гарадскіх рэкламных шчытах. Супрацоўнікі музея падрыхтавалі спецыяльны рэкламны артыкул аб музеі, яго калекцыях і выстаўках для пуцяводніка па г. Мінску, які выдавала дзіцячая турыстычная база [5, арк. 21]. Добрай знаходкай арганізатараў перасовак можна лічыць стварэнне спецыяльных камплектаў, распавядаючых пра дзейнасць Дзяржаўнага мастацкага музея БССР. Так, з нагоды святкавання 25-годдзя аднаўлення музея пасля вайны, яго Вучонай радай былі падрыхтаваны камплекты перасоўных фотавыставак для экспанавання на прадпрыемствах Мінска [7, арк. 40; 9, арк. 32]. Безумоўна, у савецкі час з мэтай інфармавання пра сваю дзейнасць вядучыя музейныя ўстановы актыўна выкарыстоўвалі таксама адміністрацыйны рэсурс. Улёткі і афішы музея распаўсюджваліся падчас правядзення метадычных нарад для супрацоўнікаў устаноў адукацыі, супрацоўнікі музея праводзілі для слухачоў азнаямляльныя рэкламныя

экскурсіі [5, арк. 20]. Для распаўсюджвання інфармацыі аб сваіх мерапрыемствах музей усё часцей выкарыстоўваў тэлебачанне [15, арк. 5]. Разуменячы важнасць мастацкага музея для сферы культурнага турызма і папулярызацыі беларускага мастацтва, кіраўніцтва сферы культуры рэспублікі наладзіла ў ім у 1980-я гг. заняткі для гідаў «Інтурыст» [25, арк. 7].

На працягу 1950-х — 1980-х гг. Дзяржаўны мастацкі музей БССР надаваў значную ўвагу папулярызацыі выяўленчага мастацтва сярод падрастаючага пакалення. Вялікая колькасць мерапрыемстваў арганізавалася спецыяльна для школьнікаў. Музей актыўна выкарыстоўваў разнастайныя формы і метады музейна-педагагічнай дзейнасці: ад класічных экскурсій і лекцый да мастацтвазнаўчых гурткоў і спецыялізаваных музейна-педагагічных праграм. Цікавай знаходкай трэба прызнаць арганізацыю перасоўных выставак у летніх лагерах. Магчыма, улічваючы выключна забаўляльную накіраванасць сучасных дзіцячых аздарэўляльных лагераў, мае сэнс гэты вопыт аднавіць, выкарыстоўваючы важатых — студэнтаў ВНУ Міністэрства культуры. Правядзенне с дзецьмі інтэрактыўных летніх праграм з выкарыстаннем ІТ (віртуальны тур па залах музея) дазволіла б разлічваць на павялічэнне сямейных наведвальнікаў па завяршэнні сезону адпачынкаў. Асобныя праграмы былі распрацаваны і для педагогаў сярэдніх школ, напрыклад, семінар «Што дае наведванне мастацкага музея для эстэтычнага выхавання школьнікаў?» [6, арк. 5]. Калектыў навуковых супрацоўнікаў распрацаваў шэраг тэматычных лекцый і экскурсій для школьных груп, а таксама метадычныя семінары для педагогаў аб формах азнаямлення навучэнцаў з выяўленчым мастацтвам. [5, арк. 1].

«Эстэтычнае выхаванне» моладзі было адной з важных складаючых «камуністычнага выхавання працоўных» у БССР. Як бачна з гадавых справаздач, у мэтах папулярызацыі мастацтва сярод школьнікаў толькі ў 1959 г. у музеі 17 разоў праводзіліся піянерскія зборы, прысвечаныя выяўленчаму мастацтву [5, арк. 20]. На жаль, сёняшні БРСМ не праяўляе цікавасці да прыгаданага накірунку дзейнасці. Супрацоўнікі музея распрацавалі цыкл экскурсій і лекцый для школьнікаў рознага ўзросту. На працягу ўсіх пасляваенных дзесяцігоддзяў перасоўныя выставы экспанаваліся ў школах г. Мінска. Асобныя экскурсіі і лекцыі праводзіліся для настаўнікаў. Выязныя экскурсіі па спецыяльна падрыхтаваных перасоўных выстаўках і лекцыі па гісторыі мастацтва ў школах БССР праводзілі вядучыя спецыялісты музея [14].

Падсумаваўшы вопыт работы з падростаючым пакаленнем, у лістападзе 1974 г. кіраўніцтва музея падрыхтавала для ЦК КПБ службовы допіс «Аб рабоце музея са школьнікамі». У ім Дзяржаўны мастацкі музей БССР прапанаваў школам уключыць у вучэбныя планы абавязковае наведванне мастацкага музея; у сістэму павышэння кваліфікацыі настаўнікаў літаратуры і гісторыі ўключыць сістэматычныя заняткі ў лекторыі музея. Выказвалася пажаданне Міністэрству адукацыі рэспублікі давесці да ведама настаўнікаў літаратуры, гісторыі, малявання і класных кіраўнікоў планы працы музея са школьнікамі (музей па сваёй ініцыятыве рассылаў буклеты «У дапамогу школе» па ўсіх школах горада, але яны, большай часткай аселі ў кабінетах дырэктараў). Супрацоўнікі музея разумелі эстэтычнае выхаванне не як разовае наведванне, а наведванне класам на працягу года цыкла лекцый або цыкла экскурсій. Для таго, каб настаўнікі маглі прыводзіць школьнікаў у музей, прапанавалася адвесці ў вучэбных планах для гэтага спецыяльныя гадзіны [26, арк. 26].

Трэба адзначыць, што сёння вельмі папулярным сярод дзяцей і бацькоў з'яўляецца гурток Нацыянальнага мастацкага музея «Цюбік». Папярэднік сённяшняга «Цюбіка» — гурток юных мастацтвазнаўцаў, пачаў дзейнічаць з верасня 1959 г. [5, арк. 1]. Акрамя яго, падобныя гурткі юных мастацтвазнаўцаў былі створаны з дапамогай супрацоўнікаў музея у школах, школах-інтэрнатах, пры мастацкіх студыях. Гэтыя гурткі вялі такія спецыялісты як Н. Ф. Высоцкая, Т. А. Рэзнік, Т. А. Карповіч, Р. Г. Бадзін, Э. Г. Казлова, М. А. Шчарбакова і інш. [5, арк. 153].

У 1970-я гг. у музеі ўжо працавалі тры гурткі для школьнікаў 8—10 класаў [21, арк. 4]. Як правіла, склад слухачоў у іх захоўваўся на працягу трох гадоў. Гурткоўцы слухалі лекцыі, знаёміліся з работай розных аддзелаў музея (рэстаўрацыйнымі майстэрні, фондамі), а таксама формамі навуковай працы, рыхтавалі самастойныя працы па аналізе твораў, якія экспанаваліся ў залах музея, рэгулярна з кіраўнікамі гурткоў (навуковымі супрацоўнікамі музея) наведвалі мастацкія выставы, сустракаліся з беларускімі мастакамі ў майстэрнях, у т. л. з З. І. Азгурам, М. В. Данцыгам, Г. Г. Паплаўскім, В. Г. Гаўрылавым. Тэмы заняткаў ў майстэрнях былі звязаны з відамі і жанрамі мастацтва, яго гісторыяй. Найбольш папулярнымі тэмамі для гурткоў былі «Шэдэўры сусветнага мастацтва», «Архітэктура як від мастацтва», «Як правільна глядзець на карціны».

У 1984 г. вопыт работы гурткоў юных мастацтвазнаўцаў быў пашыраны і на створаныя філіялы музея. У Мазырскай СШ № 7 дзейнічаў гур-

ток аматараў мастацтваў для вучняў 5—7 класаў. У мастацкай студыі г. Магілёва, Мастацкі музей В. К. Бялыніцкага-Бірулі стварыў гурток мастацтвазнаўцаў [8, арк. 15]. Акрамя гуртка юных мастацтвазнаўцаў, у Дзяржаўным мастацкім музеі працавалі гурткі «Юны экскурсавод» і «Лепка».

Важным дасягненнем культурна-адукацыйнай дзейнасці прыгаданага перыяду была арганізацыя выставак твораў выяўленчага мастацтва беларускіх дзяцей, выстаўка «Мастацтва — дзецям», выстаўка ілюстрацый беларускіх мастакоў да дзіцячай літаратуры (сённа падобнага рода выстаўкі арганізуе Нацыянальная бібліятэка) [29, арк. 8—10]. Фінальная частка падобных мерапрыемстваў, як правіла, праводзілася на базе мастацкага музея. Яго кіраўніцтва адказвала за выданне каталогаў выставак, рапрацоўку і выданне афіш і запрашальных білетаў на адкрыццё, рэкламу на радыё і размяшчэнне афіш на тумбах [11, арк. 1—10; 13, арк. 1—19].

Такім чынам, комплекс дакументаў, які адклаўся ў фондзе № 164 БДАМЛМ «Дзяржаўны мастацкі музей БССР» дазваляе сцвярджаць, што на працягу чатырох пасляваенных дзесяцігоддзяў гэты музей быў актыўна ўключаны ў сістэму тагачасных культурных і мастацкіх камунікацый, з'яўляючыся не толькі сацыяльным інстытутам, але значнай формай актуалізацыі мастацкай рэчаіснасці ў культуры. Мастацкі музей не быў элітарнай культурнай установай і выкарыстоўваў разнастайныя формы дзейнасці, многія з якіх засталіся актуальнымі і сённа. Яны паспяхова мадэрнізаваны з улікам сённашніх рэалій і актыўна выкарыстоўваюцца для папулярызацыі выяўленчага мастацтва.

БІБЛІАГРАФІЧНЫЯ СПАСЫЛКІ

1. БДАМЛіМ. Ф. 164. Воп. 1. Спр. 17.
2. Там жа. Спр. 55.
3. Там жа. Спр. 66.
4. Там жа. Спр. 77.
5. Там жа. Спр. 83.
6. Там жа. Спр. 89.
7. Там жа. Спр. 107.
8. Там жа. Спр. 127.
9. Там жа. Спр. 128.
10. Там жа. Спр. 135.
11. Там жа. Спр. 146.
12. Там жа. Спр. 147.
13. Там жа. Спр. 153.

14. Там жа. Спр. 158.
15. Там жа. Спр. 170.
16. Там жа. Спр. 177.
17. Там жа. Спр. 185.
18. Там жа. Спр. 196.
19. Там жа. Спр. 208.
20. Там жа. Спр. 214.
21. Там жа. Спр. 217.
22. Там жа. Спр. 257.
23. Там жа. Спр. 259.
24. Там жа. Спр. 264.
25. Там жа. Спр. 274.
26. Там жа. Спр. 285.
27. Там жа. Спр. 291.
28. Там жа. Спр. 294.
29. Там жа. Спр. 297.

Пачобут Наталля Аляксандраўна — кандыдат гістарычных навук, вядучы навуковы супрацоўнік УК «Гродзенскі дзяржаўны гісторыка-археалагічны музей».

МУЗЕЙ ФАРНАГА КАСЦЁЛА Ў НАВАГРУДКУ

Н. А. Пачобут

У 2010 г. настояцелем Фарнага касцёла Праабражэння Гасподня ксяндзом Янам створана цікавая музейная гістарычна-археалагічная экспазіцыя. Яна размешчана ў капліцы св. Экспедыта і часткова ў памяшканні сяцёр-назарэцянак. Аўтар дае агульную характарыстыку назапашаным у касцёле калекцыям і публікуе складзены ёю каталог археалагічнай калекцыі прадметаў X—XIX стст., якая ў адпаведнасці з Указам Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь № 485 была перададзена ў дзяржаўны Рэестр археалагічных артэфактаў.

Ключавыя словы: музей; археалагічная калекцыя; Навагрудак.

THE MUSEUM OF FARNY CHURCH IN THE CITY OF NAVAHRUDAK

In 2010 the prior of the Farny Church priest Yang has created an interesting museum historical and archaeological exposition. It was located in St. Ekspedit's chapel and also in the building of sisters-nazaretianki. The author gives a general overview of the collections which are saved up in catholic church and publishes The catalogue of an archaeological collection (objects are dated by the 10-19th centuries) made by her which has been transferred to The Register of Archaeological Artifacts according to the President's Decree № 485.

Keywords: museum; archeological collection; Novogrudok Town.

У 2010 г. у Фарным касцёле Праабражэння Гасподня (1714 г.) пачала стварацца музейная гісторыка-археалагічная экспазіцыя. Яе асновай сталі прадметы хрысціянскага культу, якія доўгі час захоўваліся ў гэтым касцёле, паходзілі з зачыненых у савецкі час храмаў на Навагрудчыне. На сучасным этапе да музейнага збору далучылася асабістая калекцыя археалагічных знаходак настояцеля касцёла ксяндза Яна (Івана Іванавіча Балтрукевіча). Стваральнік музейнай экспазіцыі пры касцёле кс. Ян нарадзіўся 01.10.1974 г. у вёсцы Мікілеўшчына Мастоўскага раёна. Скончыў Вышэйшую духоўную семінарыю ў Гродне. Пачаў захапляцца гісторыяй бацькаўшчыны яшчэ ў юнацтве, меў адзнаку «5» па школьнаму курсу гісторыі, заўжды шмат чытаў, сабраў бібліятэку гістарычнай літаратуры, калекцыю фотаздымкаў і паштовак 30—50-х гг. XX ст., з 2003 г. цікавіцца археалогіяй. У 1998 г. працаваў вікарыям у Фарным

касцёле ў Навагрудку, у 1999 г. — у касцёле Св. Пятра і Паўла ў Іўі, у 2000 г. — у касцёле Спасання Святога Духа ў Бярозаўцы, з 2001 па 2005 г. — пробашч касцёла Св. Юрыя ў Беліцы, з 2005 г. — рэктар Фарнага касцёла ў Навагрудку.

У капліцы св. Экспедыта (пабудавана ў 1631 г.) настаяцелем касцёла размешчана асноўная частка каштоўнасцяў, выраблена адпаведная мэбля. Па словах кс. Яна, св. Экспедыт лічыцца патронам людзей, якія моляцца аб вяртанні згубленых рэчаў. З гэтай нагоды экспазіцыя і была арганізавана менавіта тут. У Італіі святы з'яўляецца пакравіцелем у рашэнні складаных пытанняў. Скульптура св. Экспедыта змешчана пры ўваходзе ў капліцу. Яна падараваная касцёлу ў 1929(30?) г. жыхаром вёскі Гарадзілоўка Навагрудскага раёна. Гэты прыхаджанін быў арыштаваны і трапіў у нямецкі палон падчас Першай сусветнай вайны. Там ён шчыра маліўся св. Экспедыту і даў абет, што калі выжыве, то прывязе скульптуру святога ў Навагрудскі касцёл. Так напісала ў сваіх успамінах Маці Флора, настаяцельніца манастыра сясцёр-назарэцянак, якая і прыняла падараваную скульптуру, зробленую пад заказ у Парыжы.

У касцёле прадстаўлены архітэктурны праект аднаўлення суседняй капліцы Анёлаў Ахоўнікаў (1631 г.), выкананы па заказе рэктара, дзе таксама будзе размешчана адна з вітрынаў музея.

Большая частка літургічных адзенняў каталіцкіх святароў, тканін накіштальт слупкіх паясоў, розных прадметаў набажэнства, архітэктурных элементаў і скульптуры з інтэр'ераў касцёлаў, прадметаў побыту і некаторыя інш. рэчы выстаўлены ў будынку так званай «аплатакарні» сясцёр-назарэцянак па вул. 1 Мая недалёка ад касцёла.

У 2016 г. кс. Ян звярнуўся ў Гродзенскую абласную камісію па археалагічных аб'ектах і артэфектах, якая была створана рашэннем Гродзенскага аблвыканкама 28. 06. 2016 г. № 369 адпаведна з Указам Прэзідэнта РБ № 485 ад 14. 12. 2015 г. і згодна Палажэнню аб абласных камісіях (пастанова СМ РБ ад 5. 03. 2016 г., № 185) і распачала сваю працу восенню. Настаяцель выказаў на паседжанні камісіі просьбу правесці інвентарызацыю, фотафіксацыю, навуковае апісанне прадметаў археалогіі, каб зарэгістравалі калекцыю ў дзяржаўным Рэестры археалагічных артэфектаў з перадачай адпаведных дакументаў у Інстытут гісторыі НАН Беларусі (пракаколы паседжанняў камісіі ад 26.12.2016 г., № 3 і ад 05.05.2017 г., № 4).

Напярэдадні нашага прыезду ў Навагрудак вітрыны і стэнды ў капліцы былі дэмантаваны, а прадметы археалогіі знятыя для фотаграфавання і вывучэння. У бліжэйшы час плануецца палепшыць мастацкае

рашэнне экспазіцыі ў касцёле, дадаць новы этыкетаж, сфарміраваць тэматычныя раздзелы: у вітрыне № 1 «Геалогія. Каменны век. Інвентар пахаванняў могільніка Ашмянец», вітрына № 2 «Крыжы і медальёны XII—XIX стст.», вітрына № 3 «Ваенная справа», вітрына № 4 «Польшча ў 1918—1939 гг.», вітрына № 5 «Нумізматыка. Ювелірныя вырабы перыяду сярэднявечаў і Новага часу. Паляўнічая амуніцыя». У дадзеных раздзелах будуць шырока прадстаўлены археалагічныя знаходкі. Сярод іх наступныя артэфекты: дзіда, нажы, спражкі, бразготкі, накладкі, пярсцёнкі, зашпількі, крыжы-цельнікі, крыжы-энкаліпіёны (рэлікварыі), бранзалеты, фібулы, запінкі, капавушка, гузікі, крэсіва. Акрамя іх у калекцыю «Археалогія» трапілі неалітычная сякера, рэдкая фібула эпохі жалеза, медальён і іконка-складзень XVIII — першай паловы XIX ст.

Складзень атрыбуціраваны В. Ю. Бурлыкай, апісанне энкаліпіёнаў дапамагла зрабіць К. У. Арабей (навуковыя супрацоўнікі мастацкага аддзела Гродзенскага гісторыка-археалагічнага музея). На працягу месяца была зроблена праца па падрыхтоўцы каталога археалагічных знаходак, пераважная большасць якіх з'яўляюцца пад'ёмным матэрыялам, вынікам металапошуку на раллі. Высветляліся асобы, якія здабылі і перадалі заявіцелю шэраг прадметаў, удакладняліся месцы выяўлення археалагічных артэфактаў.

Так, інвентар пахаванняў з усходнелітоўскага курганнага могільніка у Смаргонскім раёне трапіў у музей касцёла без геаграфічнай прывязкі да помніка або мясцовасці. Па ўскосных дадзеных, шляхам супастаўлення з апублікаванымі раскопачнымі матэрыяламі курганаў раёна ўстаноўлена, што гэты інвентар пахаванняў з могільніка Ашмянец. Археалагам вядома, што на помніку яшчэ ў 1999 г. пачалося інтэнсіўнае рабаўніцтва курганоў. Гэта адбылося пасля таго, як звесткі аб выратавальных археалагічных раскопках Інстытута гісторыі НАН Беларусі дайшлі да мясцовага насельніцтва [9]. Сталі вядомы вынікі гэтых даследаванняў і атрыманые ў ходзе іх каштоўныя прадметы XIII ст., такія як меч, баявыя сякеры, булава, дзіды і інш. Смаргонскае Павілле ўваходзіць у арэал распаўсюджання ўсходнелітоўскіх курганаў (этна-культурная прыналежнасць насельніцтва — балты), дзе абрад трупаспалення нябожчыкаў захоўваўся да канца XIV ст. Лічыцца, што ўсходнелітоўскія курганы з трупаспаленнямі перасталі ўзводзіцца ў XII ст. [33], а даследаванья Э. М. Зайкоўскім на могільніку Ашмянец пахаванні з'яўляюцца пазнейшымі, упушчанымі ў раней насыпанымі курганы [4, с. 180—188]. Матэрыялы з могільніка трапілі ў касцёл г. Навагрудка ад жыхароў Смаргонскага раёна з в. Жодзішкі. Прадметы пакрывае слой акаліны.

Усяго Гродзенская абласная камісія па археалагічных аб'ектах і артэфектах зафіксавала ў экспазіцыі пры касцёле 69 матэрыяльных аб'ектаў, якія з'яўляюцца археалагічнымі артэфектамі, вартымі ўключэння ў дзяржаўны рэестр. Яны знойдзены да 14.12.2015 г. рознымі асобамі на тэрыторыі Навагрудскага, Лідскага, Карэліцкага, Астровецкага, Гродзенскага, Смаргонскага, Ашмянскага раёнаў Гродзенскай вобласці. Каштоўная частка калекцыі — крыжы-энкаліпіёны, якія перадаў святар касцёла Св. апосталаў Пятра і Паўла ў аграгарадку Гожа Гродзенскага раёна кс. Павел [7].

Частка арнатаў і калекцыя падсвечнікаў (самы старажытны з якіх датуецца пачаткам XVII ст.) захоўваюцца і экспануюцца ў капліцы або побач з алтарнай часткай касцёла. Сярод экспанатаў маюцца прадметы геалогіі — крамянёвая канкрэцыя і акамянеласць палеазоя-мезазоя з ракавінамі выкапнёвых галаваногіх малюскаў аманітаў на пародзе (вызначэнне загадчыка аддзела прыроды Гродзенскага гісторыка-археалагічнага музея Т. В. Дубатоўкі).

У цяперашні час кс. Ян, выконваючы абавязкі дэкана Навагрудска-Дзятлаўскага, ставіць задачу зарэгістраваць музейны збор у адпаведных структурах каталіцкай царквы і тым самым гарантаваць захаванасць усіх калекцый у будучым. На наш погляд, пасля больш якаснага афармлення музейная гісторыка-археалагічная экспазіцыя ў касцёле Праабражэння Гасподня стане яшчэ больш запатрабаванай у шматлікіх турыстаў і паломнікаў. З пункту гледжання музеялогіі, яна з'яўляецца рэмінісцэнцыяй на тэму царкоўна-археалагічных музеяў, што працавалі ў Віцебску, Магілёве, Гродна, Мінску ў канцы XIX — пачатку XX ст., але ўжо на новым вітку гісторыі захавання гісторыка-культурнай спадчыны Беларусі.

БІБЛІАГРАФІЧНЫЯ СПАСЫЛКІ

1. *Амброз А. К.* Фибулы юга европейской части СССР // *Археология СССР. Свод археологических источников.* Вып. Д1-30. М., 1966. 42 с.
2. *Археология СССР. Финно-угры и балты в эпоху средневековья / Б. А. Рыбаков (ред.).* Т. 9 (20). М. ; Наука, 1987.
3. *Беленькая Д. А.* Медная пластика городов московской Руси (XIII—XV вв.) // *КСИА.* М., 1993. Вып. 208. С. 11—19.
4. *Вайткявичус, В.* Нестереотипный взгляд на культуру Восточнолитовских курганов // *Працы гістарычнага факультэта БДУ: навук. зборнік.* Вып. 3 / рэдкал. У. К. Коршук [і інш.] (адказ. рэд.). Мінск : БДУ, 2008. С. 180—188.

5. *Витхамар А.* Энциклопедия русской иконы. История, сюжеты, школы, художественные особенности; пер. с дат. Д. Б. Никуличевой. М. : ЗАО «БММ», 2011. 264 с.
6. *Воронин Н. Н.* Древнее Гродно: По материалам археол. раскопок 1932-1949 гг. / Н. Н. Воронин // Сов. археология / Акад. наук СССР, ИИМК ; редкол. : Б. А. Рыбаков (отв. ред.) [и др.]. М. : Наука, 1954. Т. 19. 236 [3] с.
7. *Гнутова С. В.* Медная мелкая пластика Древней Руси (типология и бытование) // Русское медное литье: сб. статей. Вып. 1 / сост. и науч. ред. С. В. Гнутова. М. : 1993. С. 7—20.
8. *Гуревич Ф. Д.* Древний Новогрудок. Посад — окольный город. Л. : Наука, 1981. 159 с.
9. *Зайковский, Э. М.* Исследование восточнолитовского кургана XIII века с кремацией у д. Ашмянец // Lietuvos archeologija. 2001. Т. 21. Р. 413—420.
10. *Зверуго Я. Г.* Древний Волковыск (X—XIV вв.). Минск : Наука и техника, 1975. 143 с.
11. *Звяруга Я. Г.* Беларускае Павілле ў жалезным веку і раннім сярэдневякоўі // МАБ. Вып. 10. Мінск, 2005. 174 с.
12. *Калядзінскі Л.* Вынікі археалагічнага даследавання абарончага рова ля Замкавай гары ў Капылі // ГАЗ. № 21. Мінск, 2006. С. 206—207.
13. *Квятковская А. В.* Ятвяжские могильники Беларуси (конец XI—XVII вв.). Вильнюс : DIEMEDZIO, 1998. 327 с.
14. *Кирпичников А. Н.* Древнерусское оружие. Вып. 2 : Копья, сулицы, боевые топоры, булавы, кистени XI—XIII вв. М. : Л. : Наука, 1966. 147 с.
15. *Колединский Л. В.* Солеы: вещественный комплекс из грунтового захоронения XIV в. // Случайные находки: хронология, атрибуция, историко-культурный контекст: материалы тематической науч. конф. 16—19 дек. 2008 г. СПб., 2008. С. 254—257.
16. *Колчин Б. А.* Железообрабатывающее производство Новгорода Великого // Материалы и исследования по археологии СССР. № 65. М., 1959. 364 с.
17. *Корзухина Г. Ф., Пескова А. А.* Древнерусские энколпионы. Нагрудные кресты-реликварии X—XIII вв., СПб., 2003. 432 с.
18. *Лакіза В. Л.* Старажытнасці поздняга неаліту і ранняга перыяду бронзавага веку Беларускага Панямоння; НАН Беларусі, Ін-т гісторыі. Мінск, 2008. 343 с.
19. *Лесман Ю. М.* Хронология ювелирных изделий Новгорода (X—XIV вв.) Лесман // Материалы по археологии Новгорода. 1988. Ч. 1. М., 1990. С. 29—89.
20. *Мурашева В. В.* Древние ременные наборные украшения (X—XIII вв.). М. : Эдиториал УРСС, 2000. 136 с.
21. Нательная иконка-складень. Солдатская. 19 век. Россия. URL: <http://newmolot.ru/auction/1221546> (дата обращения: 08.05.2017).
22. *Остапенко А. А.* Христианские древности Рязанской земли XI—XVI вв. (Мелкая пластика) // дисс. ... канд. ист. наук; Ин-т археологии РАН. М., 2015. 271 с.
23. Пуговицы XI—XVIII вв. из археологической коллекции Государственного Владимиро-Суздальского музея-заповедника // Каталог. Владимир, 2015. 88 с.
24. *Рындина Н. В.* Технология производства новгородских ювелиров X—XV вв. // МИА. № 117. М., 1963. С. 200—268.

25. *Седова М. В.* Ювелирные изделия Древнего Новгорода (X—XV вв). М. : Наука, 1981. 96 с.
26. *Станюкович А. К., Осипов И. Н., Соловьёв М. Н.* Тысячелетие креста. Произведения христианской металлопластики X—XX вв. из частных собраний. М., 2003. 62 с.
27. *Kurila L.*, Rytų Lietuvos pilkapių kultūros nykimo klausimu // Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai: Istorija. Vilnius, 2003. T. LVIII. P. 30—31.
28. Norkutė, Raimonda Angelų ikonografija Lietuvos bažnytinėje dailėje (XVI—XVIII a.) // daktaro disertacija : humanitariniai mokslai, menotyra (03 H) / Raimonda Norkutė. Kaunas, 2010. 155 p.
29. *Stankus J.* Gencu II rapinytas / J. Stankus // Lietuvos archeologija. 2002. T. 22. P. 199—242.
30. *Urbanavicius V.* Jakstaiciu senkapis // Lietuvos archeologija. 1979. T. 1. P. 122—151.
31. *Volkaite-Kulikauskiene R.* Senoves Lietuviu Drabuziai ir ju Papuosalai. Vilnius, 1997. 155 p.
32. *Whitehead R.* Buckles 1250-1800. Witham : Greenlight Publishing. 128 p.
33. *Zabiela G.* Pietų Lietuvos vėlyvieji degintiniai kapinynai // Lietuvos archeologija. 2003. T. 4. P. 175—185.

Хацько Аляксандр Анатольевіч — магістр гістарычных навук, навуковы супрацоўнік аддзела археалогіі УК «Гродзенскі дзяржаўны гісторыка-археалагічны музей».

ПРАБЛЕМА КАМПЛЕКТАВАННЯ І АТРЫБУЦЫІ БУДАЎНІЧАЙ КЕРАМІКІ (НА ПРЫКЛАДЗЕ ГРОДЗЕНСКАГА ДЗЯРЖАЎНАГА ГІСТОРЫКА-АРХЕАЛАГІЧНАГА МУЗЕЯ)

А. А. Хацько

Калекцыя будаўнічай керамікі з'яўляецца вельмі цікавай і карыснай для праектавання музейных экспазіцый, а таксама для навуковага вывучэння, неабходнага для аналізу архітэктурных помнікаў горада і іх далейшай рэстаўрацыі. Аўтар разглядае працэс камплектавання і атрыбуцыі будаўнічай керамікі, звязаныя з ім праблемы і пытанні, на прыкладзе калекцыі будаўнічай керамікі УК «ГДГАМ». Вырашэнне гэтых праблем значна б паспрыяла працэсу вывучэння калекцыі і ўвядзення ў навуковы зварот яго вынікаў.

Ключавыя словы: археалогія; фонды; будаўнічая кераміка.

THE PROBLEM OF ACQUISITION AND ATTRIBUTION OF BUILDING CERAMICS (THE CASE OF HRODNA STATE MUSEUM FOR HISTORY AND ARCHEOLOGY)

The Collection of building ceramics is one of the very interesting and useful for creating exhibitions, design exhibitions, as well as for scientific study, need for the analysis of architectural monuments of the city, and the restoration of monuments. The author overviews the process of acquisition and attribution, which has several features and problems. The decision and ordering this problems have significantly contributed to the improvement of the quality of the collections, their study and introduction into scientific circulation.

Keywords: archeology; foundations; building ceramics.

Камплектаванне і вывучэнне фондавых збораў з'яўляюцца вызначальнымі напрамкамі дзейнасці айчынных і замежных музеяў. Пацвярджэнне таму — шматлікія навуковыя каталогі і артыкулы ў спецыяльных зборніках і перыядычным друку, прысвечаныя праблемам атрыбуцыі той ці іншай рэчы, або цэлай групы прадметаў. Але, нягледзячы на даволі вялікі назапашаны да гэтага часу матэрыял, тэарэтычныя аспекты атрыбуцыі будаўнічай керамікі да сённяшняга часу распрацаваны недастаткова.

Да будаўнічай керамікі адносяцца цэгла, дахоўка, пліткі падлогі, кафля, галаснікі і пліткі для дэкаратыўнага аздаблення сцен. Будаўнічая

кераміка, у музеях, як правіла, не вылучаецца ў асобную калекцыю. Выключэнне складаюць, напэўна, толькі буйныя музеі, напрыклад Эрмітаж, дзе ўся будаўнічая кераміка вылучана ў асобную калекцыю, якую апрацоўваюць, захоўваюць і камплектуюць спецыялісты, якія адначасова з'яўляюцца дзейнічаючымі архітэктурнымі археолагамі.

У калекцыі археалогіі Гродзенскага гісторыка-археалагічнага музея вылучаны некалькі падкалекцый: археалогія каменнага і бронзавага вякоў, археалогія жалезнага веку, археалогія сярэднявечча, археалогія Новага часу і асобная падкалекцыя — археалагічная дакументацыя. Такім чынам, будаўнічая кераміка ўваходзіць адразу ў склад двух асобных калекцый (сярэднявечча і Новага часу). Разам з тым, своеасабліваць артэфактаў, іх памеры і колькасць з цягам часу прывялі да выпрацоўкі сістэмы асобнага захоўвання і фактычнага вылучэння дадзеных музейных прадметаў.

У камплектаванні калекцыі будаўнічай керамікі можна вылучыць некалькі асноўных этапаў:

1 этап: 1920—1930-я гг. У 1920-я гг. на Замкавай гары ў Гродне пачаліся археалагічныя працы пад кіраўніцтвам першага дырэктара музея Ю. Ядкоўскага. Былі знойдзены пабудовы XIV—XVIII стст., княжацкі царам XII ст., Верхняя і Ніжняя царквы. Па тагачаснай археалагічнай методыцы познія культурныя напластаванні не даследаваліся археалагічнымі метадамі, таму Ю. Ядкоўскі збіраў толькі вельмі цікавыя альбо цэлыя прадметы, датаваныя XVI—XVIII стст. (напрыклад, кафлю і яе фрагменты з сюжэтнымі выявамі). А што тычыцца слаёў XI—XIV стст., то паколькі адпаведныя культурныя слаі Замкавай гары ўтрымлівалі вялікую колькасць будаўнічай керамікі, у фонды з гэтых помнікаў былі прыняты адзінкавыя ў сваім родзе рэчы: плінфа са знакамі, галаснікі, пліткі падлогі XII ст. Пры Ю. Ядкоўскім вялікая ўвага надавалася рэстаўрацыі керамічных вырабаў, таму ў фондах у той перыяд захоўваліся якасна адрэстаўраваныя галаснікі і гаршкі [2, с. 17—24].

2 этап: 1949 г. Гэты этап звязаны з дзейнасцю вядомага савецкага археолага М. Вароніна. Пад яго кіраўніцтвам на працягу трох месяцаў 1949 г. праводзіліся археалагічныя раскопкі на Старым замку. У экспедыцыю ўваходзілі такія вядомыя археолагі як В. Янін, В. Сядоў, А. Нікіцін, Л. Аляксееў, Ф. Гурэвіч, палеазаолаг В. Цалкін, палеабатанік А. Кір'янаў. Асноўныя працы праводзіліся на мысавай частцы Замкавай гары і на тэрыторыі Ніжняй царквы [3, с. 13]. Па выніках экспедыцыі ў фонды музея былі перададзены фрагменты галаснікоў, невялікая калек-

цыя плінфы, пліткі падлогі, гаршковай кафлі. Дадзеныя прадметы перадаваліся па калекцыйным вопісе без вызначэння датавання.

3 этап: 1970 — пачатак 1980-х гг. Наступны этап вывучэння Замкавай гары ў Гродне звязаны з даследаваннямі Я. Звяругі і М. Ткачова, П. Рапапорта. Але калекцыя будаўнічай керамікі папоўнілася нязначна (16 фрагментаў дахоўкі, 16 фрагментаў кафлі, 3 фрагменты галаснікоў) [3, с. 14].

У 1977—1981 і 1985—1988 гг. на Старым замку працавала архітэктурна-археалагічная экспедыцыя Беларускага рэстаўрацыйна-праектнага інстытута з мэтай даследавання архітэктурных збудаванняў на Замкавай гары. Менавіта пасля дадзеных прац у музеі была сабрана значная колькасць будаўнічай керамікі XII, XV—XVIII стст., якая аб'ядноўвала ўсе віды цэгля, дахоўкі, плітак падлогі і, часткова, кафлі, што выкарыстоўвалася пры будаўніцтве XII, XIV—XV, XVI ст. на Замкавай гары і пазнейшых перабудовах палаца Старога замка ў Гродне [3, с. 14—15].

У гэты час пачалося актыўнае вывучэнне замкаў і палацаў, гарадоў і культавых помнікаў XIV—XVIII стст. Адначасова змяніўся і падыход да камплектавання калекцый. Дзякуючы супрацоўніцтву з археолагамі навукова-вытворчага аб'яднання «Белрэстаўрацыя», калекцыя будаўнічай керамікі значна папоўнілася.

Так у 1988 г. у фонды Гродзенскага гісторыка-археалагічнага музея было перададзена 11 адрэстаўраваных кафляў з Лідскага замка. Супрацоўнікі «Белрэстаўрацыя» перадалі калекцыю будаўнічых матэрыялаў XII—XVIII стст. у колькасці 68 адзінак (цэгла, дахоўка, пліткі падлогі) з Нясвіжскага, Гальшанскага, Лідскага, Крэўскага, Любчанскага, Мірскага, Мозырскага, Гродзенскага замкаў, а таксама з кляштару ў Мсціслаўлі, Мінску, Магілеве, Воўчыне.

4 этап: 1990-я — сённяшні час. Дадзены этап характарызуецца мэтанакіраваным камплектаваннем калекцыі будаўнічай керамікі. Значную ролю ў папаўненні фондаў адыгралі загадчык аддзела археалогіі Р. Акінчыц, археолагі Г. Семянчук, А. Краўцэвіч, Н. Пачобут, Ю. Юркавец і іншыя даследчыкі, а таксама крязнаўцы.

Канешне, асноўную частку калекцыі будаўнічай керамікі, якая ўжо пасля 1949 г. была вельмі рэпрэзентатыўнай, складаюць прадметы XII ст. Частка гэтых прадметаў перадавалася ў 1950—1970-х гг. іншым музеям:

- Карэліцкаму раённаму музею ў 1973 г. — дзве пліткі падлогі Ніжняй царквы.

- У 1972 г. прадстаўніку Цэнтральнага музея рэвалюцыі СССР перададзены 1 галаснік, 21 плітка падлогі, 1 плінфа.
- Пінскаму музею — 1 галаснік.
- Львоўскаму дзяржаўнаму музею ў 1951 г. перададзены 2 плінфы, цэгля фігурнай 13 шт., цэгла з цамянкай 3 шт., 6 плітак падлогі, 5 фрагментаў галаснікоў.
- Брэсцкаму абласнаму краязнаўчаму музею — 1 галаснік, 1 плінфа, 1 плітка падлогі.
- Ашмянскаму музею ў 1964 г. — 4 пліткі падлогі, 2 плінфы, 1 галаснік.
- У 1962 г. прадстаўніку арганізацыйнай групы Дзяржаўнага музея БССР перадалі 1 галаснік, 4 плінфы, 6 плітак падлогі.
- У 1953 г. на апрабіраванне 14 плітак падлогі перадалі АН БССР.

Такім чынам, калекцыя будаўнічай керамікі фарміравалася на падставе перадачы матэрыялаў археалагічных даследаванняў, перадачы выпадковых знаходак фізічнымі асобамі альбо археолагамі ў выглядзе адзінкавых экзэмпляраў з розных помнікаў Беларусі. Фактычна да 1980-х гг. прадметы калекцыі паступалі ў фонды па палявых вопісах, у якіх не адзначаны датаванне і асаблівасці прадметаў. Апошнім павінны былі займацца навуковыя супрацоўнікі музея, аднак ва ўмовах адсутнасці сур'ёзнай навукова-метадычнай базы атрыбуцыя музейных прадметаў выклікала шмат пытанняў. З падобнымі праблемамі супрацоўнікі музея сутыкаюцца і сёння, калі ў фонды перадаюцца выпадковыя знаходкі.

Падчас навуковага апісання прадметаў з калекцыі будаўнічай керамікі асобна можна вылучыць праблему датавання прадмета. Кожная рэч мае дату свайго стварэння, яна існуе пэўны час і затым выходзіць з ужытку. Як правіла, пры правядзенні археалагічных даследаванняў мы маем справу з прадметамі, якія ўжо выйшлі з ужытку і, такім чынам, атрымліваем верхнюю дату іх існавання. Але дата стварэння не такая відавочная. Для прыкладу разгледзім праблему датавання кафлі. Лічыцца, што печ функцыянуе прыкладна 60 гадоў, але на практыцы яна магла існаваць і большы час, або магла быць знішчана падчас пажару ці вайны праз год, праз два ці дзесяць гадоў. Таму датаванне кафлі па культурным слоі дае нам дату калі печ перастала існаваць.

Каб удакладніць дату стварэння кафлі, трэба, па-першае, фіксаваць прадметы аднаго тыпу з розных помнікаў і праводзіць параўнальны аналіз (тэхналогія вытворчасці, памеры, дэкаратыўнае аздабленне і г. д.) і, па-другое, працаваць з пісьмовымі крыніцамі па кожным аб'екце, дзе былі выяўлены падобныя рэчы. Такім чынам, пры датаванні прадметаў

будаўнічай керамікі мы ў большасці выпадкаў вызначаем не час стварэння, а час бытавання.

Пры адсутнасці звестак аб месцы паходжання прадметаў пры іх датаванні, здаецца, можна было б выкарыстоўваць тыпалагічныя схемы і табліцы развіцця і ўжывання будаўнічай керамікі. Напрыклад табліцы, распрацаваныя А. Трусавым і больш новыя распрацоўкі літоўскага гісторыка архітэктуры В. Левандаўскаса [5, с. 396]. Але, як паказала практыка, табліцы, распрацаваныя гэтымі аўтарамі, больш якасна працуюць на адным канкрэтным помніку. Таму выпадкова выяўленыя прадметы дакладна датаваць даволі цяжка. І нельга прама экстрапаляваць дадзеныя з аднаго помніка на другі. Напрыклад, згодна з інвентарамі 1578 г. і 1650 г. у Старым замку ў Гродне ўсе печы былі выраблены з каробкавай кафлі («печ белая» і «печ кафлі белай») [3, с. 50]. А на тэрыторыі горада даследчыкі фіксуюць існаванне печаў з гаршковай і міскавай кафлі яшчэ ў XVII ст. Акрамя развалаў дадзеных печаў, якія датуецца XVII ст. (даследаванні С. Піваварчыка па вул. Вялікая Траецкая, 48 у 2012 г.) [4, с. 73], на вуліцы Вялікай Траецкай, 19-21 у 1991 г. была выяўлена майстэрня ганчара XVII ст., якая адначасова выпускала як міскавую, так і каробкавую кафлю [1, с. 55—56].

Сур'ёзнай праблемай з'яўляецца камплектаванне калекцыі будаўнічай керамікі. Часам музеі не бачаць патрэбы ў папаўненні і захоўванні падобнай калекцыі (займае шмат месца, шмат важыць). Не заўсёды зразумела, колькі патрэбна прадметаў, напрыклад, цэглы з будынка — 1, 5, 10 альбо 20? Гэтае пытанне кожны музей вырашае самастойна ў залежнасці ад розных фактараў. Тое самае тычыцца кафлі. У фонды музеяў часцей трапляюць цэлыя адзінкі або вялікія фрагменты кафельных вырабаў. Але трэба браць максімальную колькасць прадметаў, бо, калі ўзяць толькі адну кафлю з выявай, немагчыма прасачыць змяненне формы, развіццё тэхналогіі і аздаблення кафлі.

Калекцыя будаўнічай керамікі — адзін з найбольш атрактыўных і экспрэсіўных відаў экспазіцыйных матэрыялаў, яна таксама неабходна для аналізу архітэктурных помнікаў, а таксама іх рэстаўрацыі. Але штодзённая практыка паказвае, што пры апісанні прадметаў калекцыі будаўнічай керамікі паўстае шэраг пытанняў. Дзеля іх вырашэння існуе патрэба ў стварэнні метадычнага даведніка, які б утрымліваў інфармацыю аб асноўных характэрных рысах будаўнічай керамікі.

БІБЛІЯГРАФІЧНЫЯ СПАСЫЛКІ

1. *Акінчыц Р. М.* Гліняныя формы-матрыцы гродзенскага рамесніка другой паловы XVII стагоддзя // *Краязнаўчыя запіскі.* 1993. Вып. 2. С. 55—61.
2. *Воронин Н. Н.* Древнее Гродно // *Материалы и исследования по археологии СССР.* 1954. № 31. С. 239.
3. *Трусаў А. А., Собаль В. Е., Здановіч Н. І.* Стары замак у Гродна XI—XVIII стст. Гісторыка-археалагічны нарыс. Мінск : Навука і тэхніка, 1993. 152 с.
4. *Хацько А. А.* Кафля з раскопак па вуліцы Вялікай Траецкай, 48 у Гродне // *Гарадзенскі гадавік.* Кракаў, 2016. № 4. С. 126.
5. *Levandauskas V.* Lietuvos mūro istorija // *Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.* Kaunas, 2012. P. 456.

Хоришко Игорь Евгеньевич — главный хранитель Гомельского областного музея военной славы.

ОБ АТРИБУЦИИ ЯПОНСКОГО РУЖЬЯ ИЗ ФОНДОВ ГОМЕЛЬСКОГО ОБЛАСТНОГО МУЗЕЯ ВОЕННОЙ СЛАВЫ

И. Е. Хоришко

Автор описывает процесс атрибуции японской аркебузы, которая демонстрируется в Гомельском областном музее военной славы. Объясняется определение даты создания этого музейного предмета, авторства, места бытования.

Ключевые слова: культура; музей; музейный предмет; история; Япония; аркебуза; атрибуция.

ON ATTRIBUTION OF JAPAN HARQUEBUS FROM THE COLLECTION OF GOMEL REGIONAL MUSEUM OF MILITARY GLORY

The author describes the process of attribution of Japan harquebus which is demonstrated in Gomel's regional museum of military glory. The explanation of age dating of this museum object creation as well as its authorship and place of being are presented in the article.

Keywords: culture; museum; history; museum subject; Japan; harquebus; attribution.

Атрибуция предметов вооружения, входящих в те или иные коллекции музеев Беларуси — важный и ответственный вид научной работы, который позволяет полноценно ввести в оборот новые оригинальные изделия разных эпох, различных видов и типов, отражающих боевые традиции разных народов. Это также актуально для осуществления процесса экспозиционной деятельности, более эффективного использования их при обновлении экспозиций, а также для представления на временных выставках. Квалифицированное определение даты и места создания, авторства, указание на стилистические особенности, характер применения, степень сохранности и многое другое раскрывает возможности для более объективного восстановления военной истории, а также для включения в сферу культурно-образовательной работы. Обратимся к одному из примеров проведения атрибуции — исследованию автором аркебузы в Гомельском областном музее военной славы.

Историография охватывает как научные и научно-популярные публикации по истории Японии, ее экономическому, социальному и куль-

турному развитию, так и сочинения по военному аспекту [3; 5; 7; 9]. Большую роль для решения конкретных вопросов в процессе атрибуции играют достижения в области изучения других памятников военного дела [1; 4; 8], в том числе определители [10]. Так, в работе А. Г. Баженова по экспертизе мечей ценность представляет методика расшифровки клейм и надписей, которая может быть использована по аналогии для других предметов японского вооружения [2]. Полезным было обращение к информации на сайтах, ориентированных на страну происхождения предмета. Также необходимо отметить, что в издании «Скарбы Беларусі» [6] информации о данном ружье (изображение и аннотация), входящем в число самых ценных единиц Музейного фонда Республики Беларусь, имеется неточность. Этот музейный предмет действительно был передан в Гомельский областной музей военной славы, а не в другое музейное собрание. В этой публикации есть и другие несоответствия, требующие дополнительного уточнения.

Попавшее в музей в числе новых поступлений фитильное дульнозарядное ружье (калибр 15,8 мм) заслуживало особого внимания. Оно привлекало своей необычностью: массивный восьмигранный ствол, изящное ложе с небольшим прикладом, причудливо выстроившиеся иероглифы и золотистая бабочка, раскинувшая свои крылья на суровом металле оружия. Визуальный осмотр свидетельствовал о том, что предмет (размеры 11,5 см x 127,6 см x 7,5 см., материал — дерево, металл, техника изготовления кустарная) относится к культурным традициям Японии.

Следует отметить, что эпоху Мэйдзи японцы встретили с фитильными ружьями наподобие тех, которые завезли португальцы еще в XVI веке. Для производства выстрела использовался тлеющий фитиль, зажатый в S-образном курке (серпентине). Когда стрелок нажимал на спусковой крючок, пружина прижимала серпентин к пороховой полке и происходил выстрел.

Японские мастера освоили не только процесс изготовления ружейных стволов из дамасской стали, но и наладили массовое производство огнестрельного оружия с фитильным воспламенением. Фитильные ружья изготавливались в нескольких провинциях, например, в 1600 г. количество ружей, изготовленных японскими мастерами, достигало 100 тысяч единиц [8, с. 71]. В качестве художественного оформления использовались мотивы мифических персонажей, растительного мира. На ружья наносили стилизованные изображения японских кланов. Некоторые образцы имели надписи и краткие сведения о мастерах-изготовителях. Такой

подход распространялся на ружья, которые создавались по заказу высокопоставленных персон [8, с. 74].

По ряду причин в период Эдо (1603—1868 гг.) ружья в Японии изготавливались в малом количестве и не совершенствовались: отсутствие крупных битв, недолюбивание самураями огнестрельного оружия, потомственные самураи не служили в отрядах аркебузиреров, поскольку традиционно именно меч считался символом самурайского сословия, в данную эпоху ружья были в основном иностранные, а все иностранное в названный исторический отрезок не одобрялось [4, с. 13, 122].

В Японии всегда отношение к оружию было особым. Обладание им ограничивалось сословной принадлежностью, оно же могло регулироваться и на государственном уровне. И сегодня Япония входит в число стран, где гражданам не разрешается иметь огнестрельное оружие. Ограничения на владение оружием в Японии ведут свое начало со времен XVI столетия, когда объединение страны завершилось и ситуация стабилизировалась, Тоётоми Хидэёси объявил о конфискации оружия у крестьян. На проведение этой суровой меры не решался никто из предыдущих правителей Японии. В истории известны периоды, когда осуществлялось массовое разоружение населения с целью ограничения хождения оружия только в среде самурайского сословия [10, с. 8]. В Японии также неоднократно на протяжении столетий осуществлялась регистрация оружия.

Это обстоятельство стало одним из тех, которые дают ключ к пониманию истории ружья, попавшего в Гомельский областной музей военной славы. В 1740 г. указом императора было предписано представить для осмотра все имевшиеся в стране ружья. Нелегально хранившиеся ружья конфисковывали, а их владельцы платили большой штраф. Позднее в 1872 г. в Японии была проведена очередная регистрация всего огнестрельного оружия, при которой оружие получало номер и указывалось место регистрации. Этот факт учитывался нами в процессе объяснения времени создания аркебузы.

На интересовавшем нас предмете имеется иероглифическая надпись. Первоначально японский язык не имел письменности, и для записей использовали китайские иероглифы. Со временем появилась и японская азбука. Но в Японии сосуществовали японский и китайский стили письма. В процедуре экспертизы клинка большую роль играет умение компетентно прочитать иероглифические надписи. Для европейских ученых этот этап работы имеет много трудностей, следует учитывать особенности иероглифической системы, от качества расшифровки на-

прямую зависит достоверность и убедительность выводов [2, с. 234—235]. Японцы были вынуждены подстроить к японской речи китайскую письменность, это явилось причиной сложностей в понимании, в частности, наносимых на предметы материальной культуры надписей. [7, с. 95].

Для того, чтобы расшифровать надпись, выполненную уставным китайским стилем, требовались познания компетентных специалистов. Благодаря помощи координатора Центра международных совместных исследований Университета Нагасаки (Япония), заместителя главы Представительства Университета Нагасаки в Республике Беларусь, доцента Джумпея Такахашаи и заведующего лабораторией Университета Нагасаки Владимира Саенко, которым автор выражает особую признательность, надпись была переведена.

Иероглифы обозначают дату «1872 год» [5], здесь же указан номер ружья и название местности — префектура Окаяма. Префектуры появились в Японии только в 1871 г., до этого в основе административного устройства были провинции [9, с. 30]. Одна из бывших провинций, входящих в нынешнюю префектуру Окаяма, называлась Биттю, землями здесь когда-то владел клан Икэда. Можно с большой долей вероятности утверждать, что атрибутируемый музейный предмет — это ружье именно из этих мест.

Перед спусковой скобой выполнено клеймо в виде иероглифа «yoshi», вписанного в круг. Скорее всего, это первый иероглиф имени мастера, который сделал оружие. Менее вероятно, что изображение относится к имени владельца.

Ценность для определения происхождения ружья и его принадлежности имеет выполненный на аркебузе рисунок. На ружья наносили стилизованные геральдические изображения японских кланов [8, с. 74]. Здесь четко просматривается важная деталь — изображение бабочки махаона. Известно, что флаги с такими же бабочками, как на изученном ружье, реяли над полями сражений, в которых принимали участие представители этого клана [3]. Изображение на наружной поверхности ствола мона (фамильного герба) в виде порхающей бабочки семейства парусников пестрой окраски с отростками на концах крыльев — махаона дает основание определить принадлежность аркебузы к клану Икэда.

Внешние признаки ружья по аналогии с другими предметами на основании метода сопоставления позволяют отнести японскую аркебузу к концу XVIII — началу XIX вв. Большинство характеристик совпадает с описаниями оружия, изготовленного именно в обозначенный период.

Легенда этого музейного предмета сегодня не может быть восстановлена достоверно и доказательно. В последующие десятилетия ружье могло участвовать в Сацумском восстании, причем как со стороны правительственных войск, так и со стороны восставших самураев. В пользу этой версии говорит то, что у ружья отсутствует шомпол. Известно, что требовалось время, чтобы зарядить аркебузу. Для стрельбы, в целях экономии времени стрелки втыкали шомпола в землю или держали их в руках. Это в ряде случаев приводило к утрате шомпола, возможно, такое объяснение правдоподобно и в отношении нашего ружья, которое не имеет шомпола [1, с. 30]. Аркебуза могла стать трофеем. Ее судьба могла быть связана и с русско-японской войной, и с войной Советского Союза против императорской Японии, а также она могла оказаться в руках представителей американской армии. Впоследствии ружье было привезено в Беларусь. Как в Японии в далёком прошлом, так и в Беларуси сегодня ружье попало в руки представителей правоохранительных органов во время проведения специальных мероприятий. Затем в результате передачи из Департамента финансов и тыла Министерства внутренних дел Республики Беларусь японское ружье оказалось в Гомельском областном музее военной славы, где оно выставлено на всеобщее обозрение.

Таким образом, в результате разностороннего изучения было установлено, что аркебуза датируется предположительно концом XVIII — началом XIX в. и была зарегистрирована в префектуре Окаяма, принадлежала одному из членов кланда Икэда. Сегодня она является ценным экспонатом в коллекции огнестрельного оружия Гомельского областного музея военной славы. Ружье выделяется среди большого количества музейных предметов и своим привлекательным внешним видом, и необычностью своей истории, и принадлежностью к японской культуре, что расширяет аттрактивность экспозиции музея для посетителя.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЕ ССЫЛКИ

1. Асигару. Пехота самурайских армий // Новый солдат. Военно-исторический альманах. № 65. 2002. С. 1—36.
2. *Баженов А. Г.* Экспертиза японского меча. СПб. : Атлант, 2003. 440 с.
3. Клан Икэда. Символика // The Samurai Archives [Электронный ресурс]. URL: https://wiki.samurai-archives.com/index.php?title=Ikeda_clan (дата обращения: 15.05.2017).
4. Носов, К. С. Вооружение самураев. М. : АСТ, СПб. : Полигон, 2001. 256 с.
5. Символика японского летоисчисления 壬申 // [Электронный ресурс]. URL: <http://ja.wikipedia.org/wiki/壬申> (дата обращения: 31.03.2012).

6. Скарбы музеяў Беларусі. Сокровища музеев Беларусі. Treasure of Belarusian Museums / уклад. І. Б. Лапцёнак; аўт. прадм., нав. рэд. А. А. Гужалоўскі. Мінск : Інстытут культуры Беларусі, 2014. 430 с.
7. Судо К. Японская письменность от истоков до наших дней. М. : АСТ, Восток-Запад, 2006. 139 с.
8. Суханов И., Евдокимов А. Японские ружья с фитильным замком // Калашников. Оружие, боеприпасы, снаряжение. 2006. № 9. С. 68—74.
9. Фредерик Л. Повседневная жизнь Японии в эпоху Мэйдзи / пер. с фр. А. Б. Овезовой. М. : Молодая гвардия, 2007. 310 с.
10. Хорев В. Н. Японское оружие крупным планом. Ростов-на-Дону : Феникс, 2010. 254 с.

Юргенсон Всеволод Александрович — младший научный сотрудник Института истории НАН Беларуси.

КЛАДЫ ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ XVII СТОЛЕТИЯ КАК СРЕЗ ДЕНЕЖНОГО ОБРАЩЕНИЯ

В. А. Юргенсон

Монетные клады являются важной частью музейных фондов. На основе монетных кладов можно проследить динамику изменений в денежном обращении, поэтому клады являются очень важным источником в области изучения денежного обращения. По монетнымкладам, описи которых были опубликованы в 1927—2013 гг. можно проследить динамику изменений в денежном обращении белорусских земель первой половины XVII в.

Ключевые слова: монета; клад; денежное обращение.

HOARDS OF THE FIRST HALF OF THE 17TH CENTURY AS A MODEL OF COIN CIRCULATION

Coins are an important part of museum funds. On the basis of monetary treasures, it is possible to trace the dynamics of changes in coin circulation, so the hoards are a very important source in the study of monetary circulation. According to the monetary treasures, the inventories of which were published in 1927—2013, it is possible to trace the dynamics of changes in the monetary circulation on the Belarusian lands in the first half of the 17th century.

Keywords: coin; hoard; coin circulation.

Монетные клады являются важной частью фондовых собраний музеев. На основе монетных кладов можно проследить динамику изменений в денежном обращении, поэтому клады являются очень важным источником в области изучения денежного обращения. Очень важна публикация описей кладов, находящихся в фондах музеев. К сожалению, подобных публикаций мало, что затрудняет научную деятельность по изучению этих кладовых комплексов. Но уже опубликованные клады являются весьма ценным научным источником. По монетнымкладам, описи которых были опубликованы в 1927—2013 гг. можно проследить динамику изменений в денежном обращении белорусских земель первой половины XVII в.

Так, примечателен состав дубенского и зачепицкого кладов [1, с. 108—113]. Наиболее распространённой группой монет в составе сокрытого после 1614 г. дубенского клада является пореформенная чеканка

Речи Посполитой (43,99 %), представленная, преимущественно, коронной и литовской чеканкой с относительно небольшой примесью городских эмиссий. На дореформенные литовские монеты приходится 21,23 % основной части состава клада, а на дореформенные польские — 3,84 % (итого вместе обе группы составляют 25,07 %, занимая третье место по количеству в кладовом комплексе). Это является свидетельством того, что по состоянию на 10-е гг. XVII в. дореформенные эмиссии всё еще составляли значительную часть монет, находящихся в денежном обращении [1, с. 110].

Второй по распространённости группой (30,94 %) являются монеты иностранной чеканки, в том числе, значительную часть в их составе представляют монеты Московского государства (76 монет или 19,44 % от состава клада) [1, с. 111—112].

Следующий кладовый комплекс — Зачепиский клад, относится к периоду, который следовал непосредственно после окончания массовых инфляционных эмиссий Речи Посполитой (20-е гг. XVII в.) и многочисленных попыток изъятия из обращения иностранной монеты. В составе кладового комплекса 95,56 % составляют монеты Речи Посполитой, которые распределяются внутри на следующие подгруппы — литовские эмиссии — 52,61 %, рижские эмиссии — 28,22 %, коронные эмиссии — 14,70 %, а также единственная монета гданьской чеканки (грош 1624 г.). Дореформенные монеты Великого княжества Литовского и Польши составляют лишь незначительную примесь в составе клада (0,07 % и 0,96 % соответственно). Доля иностранных монет составляет 3,41 % от состава клада [1, с. 112]. Таким образом, можно констатировать, что за полтора десятилетия, прошедших со времени сокрытия предыдущего кладового комплекса, монеты чеканки Речи Посполитой занимают практически монопольное положение в денежном обращении в группе малых и средних номиналов, в то время как дореформенные и иностранные монеты практически полностью вытеснены из этой группы (однако, следует отметить, что данное положение вещей касалось лишь монет достоинством ниже талера/полуталера).

Сходную картину с различными вариациями показывают также и другие клады и единичные находки монет. По состоянию на 2001 г. было зарегистрировано 811 монетных кладов этого периода. В том числе на территории Беларуси — 539. Из них хронологически: XVI в. — 88, XVII — 451. Следует более подробно остановиться на наиболее значимых кладовых комплексах, сокрытых в исследуемый период:

Клад из деревни Малявки Толочинского района. Дата обнаружения 1925 г. (257 монет). Дата сокрытия — после 1602 г. Старшая монета клада — шиллинг Тевтонского ордена XIV—XV вв. Младшая монета клада — грош Гольшейн-Пиннеберга 1602 г. Дореформенные эмиссии Великого княжества Литовского представлены полугрошами Александра (4 экз.), Сигизмунда Старого (48 экз.) и Сигизмунда Августа (87 экз.) а также трехгрошовиком Сигизмунда Августа 1563 г. чеканки. Общее количество дореформенных литовских полугрошей (140 экз.) составляет 54,47 % от состава клада. Дореформенные польские монеты представлены коронными полугрошами Яна Альбрехта (5 экз.), Александра (3 экз.), Сигизмунда Старого (4 экз.), коронным грошем Сигизмунда Старого, а также гданьскими (2 экз.) и эльблонгским грошем этого монарха, его-же эльблонгским шиллингом и грошем для земель прусских. Общее количество дореформенных польских монет составляет 18 экз. (7 % от состава клада). Пореформенные эмиссии представлены литовским грошем и литовскими трехгрошовиками (8 экз.) Сигизмунда Вазы, коронным и рижским грошами Стефана Батория, трояками Сигизмунда Вазы коронной (24 экз.) и рижской (25 экз.) чеканки, а также коронным шестигрошовиком 1599 года. Общее количество пореформенных монет Речи Посполитой (62 экз.) составляет 24,12 % от состава клада. Иностраные монеты представлены шиллингом Тевтонского Ордена чеканки XIV—XV вв., грошами Легница и Брига (2 экз.), Гольштейн-Пиннеберга (3 экз.), Пруссии (12 экз.), Эймбека (2 экз.), Брауншвейга (городской чеканки, 1 экз.) и Пфальца (1 экз.), свидницкими полугрошами (2 экз.) и полубатценом Напана [2, с. 305—330].

Клад из деревни Ходосово (Мстиславский район), обнаруженный в 1919 г., любопытен тем, что он является практически «чистым» кладом трехгрошовиков (из 185 монет трехгрошовики составляют 176 экземпляров или 95,14 % от общего состава клада). Старшие монеты клада — литовский и коронный трояки 1580 г. Младшие монеты клада — коронный и трансильванский трояки 1608 г. Дата сокрытия — после 1608 года. В составе клада литовские (6 экз.), коронные (4 экз.), рижские (3 экз.), трехгрошовики Стефана Батория, литовские (13 экз.), коронные (94 экз.) и рижские (41 экз.) трехгрошовики Сигизмунда Вазы и 9 шестигрошовиков этого монарха. Также в состав клада входят трехгрошовики Курляндии (по 1 экз. 1597, 1598 и 1599 гг. чеканки) и Трансильвании (по 1 экз. 1597, 1598 и 1608 гг. чеканки) [2, с. 305—332].

Клад из деревни Большая Уса (Узденский район) был обнаружен в 1925 г. и состоял из 340 монет. Старшая монета клада — литовский полугрош Александра, младшая — литовский двуденар 1622 года. Дата со-

крытия — после 1622 года. Дореформенные литовские монеты представлены литовскими полугрошами Александра (1 экз.), Сигизмунда Старого (1 экз.) и Сигизмунда Августа (1 экз.) и составляют 0,88 % от состава клада. Чуть большей, но столь-же незначительной является и доля дореформенных польских монет представленных эльблонгскими (2 экз.) и гданьским грошами Сигизмунда Старого и его-же торуньскими шиллингами (2 экз.), коронными полугрошами Александра (1 экз.) и Сигизмунда Старого (2 экз.) — 2,65 % от состава клада. Наиболее значительную часть клада составляют рижские (214 экз.) и литовские (93 экз.) шеляги Сигизмунда Вазы, составляющие, соответственно, 62,94 % и 27,35 % от общего состава клада. Остальные пореформенные эмиссии Речи Посполитой представлены монетами Стефана Батория — коронный (1 экз.) и литовский (1 экз.) шеляги, и Сигизмунда III — литовские двуденары (2 экз.), литовский грош, коронные шеляги (6 экз.), коронный грош, коронные полуторагрошовики (4 экз.). Общее количество пореформенных монет Речи Посполитой (323 экз.) составляет 95 % от общего состава клада. Иностраные эмиссии представлены «проволочными» копейками Ивана IV (4 экз.), Федора Ивановича (1 экз.), Бориса Годунова (1 экз.), Михаила Романова (1 экз.), венгерскими денариями разных монархов (14 экз.), драйпёлкером Священной Римской Империи, ревельским шиллингом Юхана III и курляндским шиллингом 1600 г. Также две монеты клада в силу своей крайне плохой сохранности не поддаются идентификации [2, с. 307—338].

Клад из деревни Пиревичи Жлобинского района, обнаруженный в 1961 г. состоял из 89 монет. Старшая монета клада — гданьский орт 1613 г. Младшие монеты клада — коронный и гданьский орты 1624 г. Эмиссии Речи Посполитой представлены коронными (55 экз.) и гданьскими (29 экз.) ортами Сигизмунда III, чьё общее количество (84 экз.) составляет 94,38 % от общего состава клада. Кроме монет Речи Посполитой, в составе клада фигурируют нидерландские гульдены чеканки имперских городов (3 экз.) и нидерландские-же талеры республиканской чеканки (2 экз.) [3, с. 158—187].

Клад из деревни Стасеевка Речицкого района (1948 г.) состоял из 982 монет. Старшая монета клада — полугрош Казимира IV (после 1479 г.). Младшие монеты клада — коронный полторац и прусский драйпёлкер 1624 г. дата сокрытия клада — после 1624 г. Клад примечателен тем, что 93,18 % от его состава (915 экз.) составляют дореформенные литовские полугроши Александра (177 экз.), Сигизмунда Старого (257 экз.) и Сигизмунда Августа (541 экз.). Коронные эмиссии пред-

ставлены полугрошами Казимира IV (1 экз.) и Александра (1 экз.), а также пореформенными коронными полторагрошовиками Сигизмунда III (4 экз.). Единственной иностранной монетой в составе клада является прусский драйпёлькер 1624 года. Столь аномально высокую долю дореформенной литовской монеты в составе данного клада, скорее всего, можно объяснить тезаврацией старой «доброй» монеты как средства долгосрочного накопления на фоне резкого обесценивания монеты Речи Посполитой во втором-третьем десятилетиях XVII века [3, с. 160—198].

Речицкий клад 1910 г. состоял из 1011 монет. Старшие монеты клада — полугроши Казимира IV (после 1479 г.). Младшая монета клада — рижский шеляг 1610 г. дата сокрытия — после 1610 г. Дореформенные литовские монеты представлены полугрошами Александра (75 экз.), Сигизмунда Старого (105 экз.) и Сигизмунда Августа (240 экз.), составляющими 41,54 % от состава клада. Дореформенная коронная чеканка представлена полугрошами Казимира IV (6 экз.), Яна Альбрехта (32 экз.), Александра (28 экз.) и Сигизмунда Старого (27 экз.) и составляет 9,2 % клада. Пореформенные монеты представлены рижскими (406 экз., 40,16 % от состава клада) и коронными (5 экз.) солидами Сигизмунда Вазы, а также коронным солидом Стефана Батория. Иностранные монеты представлены свидницкими полугрошами (14 экз.), драйпёлькерами Священной Римской Империи (2 экз.), венгерскими денариями (63 экз.) и прусским шиллингом 1560 г.

Весьма примечателен клад из деревни Засовье Логойского района, найденный в 1974 г. (дата сокрытия — после 1608 г.). Старшая монета клада — литовский полугрош Александра. Младшие монеты клада — дукат Республики Соединённых Провинций 1608 г. и трансильванский трояк 1608 г. Из 741 монеты клада дореформенные литовские монеты представлены 22 экземплярами — полугрошами Александра (1 экз.) и Сигизмунда Августа (5 экз.), трехгрошовиками Сигизмунда Августа (11 экз.), 4-грошовиком Сигизмунда Августа и контрмаркированными полуталерами-«филиппками» (4 экз.). Пореформенные эмиссии Речи Посполитой представлены 691 монетой — литовскими трехгрошовиками Стефана Батория (25 экз.) и Сигизмунда Вазы (44 экз.), коронным грошем Сигизмунда Вазы, коронными трехгрошовиками Стефана Батория (6 экз.) и Сигизмунда Вазы (406 экз.), коронными шестигрошовиками Сигизмунда Вазы (31 экз.), рижскими трехгрошовиками Стефана Батория (30 экз.) и Сигизмунда Вазы (148 экз.). Таким образом, общее число трехгрошовиков составляет 659, а с учетом дореформенных литовских — 670 из 741 монеты клада (90,4 % от состава клада). Иностранные

эмиссии представлены следующими монетами — Венгрия, дукат 1540 г., испанская макукина, полупатагон и патагон Испанских Нидерландов, риксдалеры и дукаты Республики Соединенных Провенций, трехгрошовики Курляндии (5 экз.), Тешина (1 экз.), Трансильвании (1 экз.), чешский полуталер, алтун Османской Империи. Эмиссии германских княжеств в составе клада представлены талерами Брауншвейг-Вандейютеля, Кёльна и Саксонии, зильбергульденами Гамбурга и дукатом чеканки Каринтии.

Клад из деревни Новинки (Бобруйский район), обнаруженный в 1915 г. состоял из 2724 монет. Старшие монеты клада — литовский и коронный шеляги 1613 г. Младшая монета клада — рижский шиллинг 1636 г. Этот клад примечателен тем, что это «чистый» клад солидов, представленных эмиссиями Речи Посполитой (коронными, литовскими и рижскими), Пруссии и шведской Прибалтики (эльблонгскими и рижскими) [2, с. 312—341].

Кладовые комплексы демонстрируют следующие тенденции в денежном обращении исследуемого периода:

На начальном этапе в денежном обращении активно фигурируют дореформенные литовские монеты, а также монеты иностранной чеканки. По мере насыщения рынков массой новой пореформенной монеты, доля дореформенной и иностранной монеты в денежном обращении и, как следствии, в кладах, снижается.

В период активного обесценивания монет Речи Посполитой (10—20-е гг. XVII в.) происходит тезаврация старой «доброй» монеты, представленной как монетами дореформенной чеканки, так и ранними пореформенными трёхгрошовиками (чеканки 1580—600-х гг.). Со временем обесценившаяся монета Речи Посполитой (к 1630-м гг.) занимает практически монопольную позицию в денежном обращении в кластере монет достоинством ниже полуталера, вытесняя из обращения как дореформенную и иностранную монету, так и ранние «добрые» пореформенные монеты Речи Посполитой.

После прекращения чеканки разменной монеты (согласно сеймовому постановлению 1627 г.) доля иностранной монеты в обращении снова увеличивается — в основном за счёт эмиссий шведской Прибалтики, а также Пруссии.

Кладовые комплексы также демонстрируют срез иностранных монет, находившихся в обращении, позволяя выделить такие группы как полноценные серебряные и золотые монеты преимущественно нидерландской чеканки, биллон германских государств (преимущественно

пруско-бранденбургской и померанской чеканки), биллон шведской Прибалтики, а также «проволочные» копейки Московского государства (получившие распространение в основном в восточных регионах Великого княжества Литовского). Также можно выделить и более мелкие, но также характерные группы монет, такие как реалы испанской чеканки, венгерские и трансильванские серебряные монеты, серебряные и биллонные монеты Курляндии. В обращении в незначительном количестве сохранялись также пражские гроши XIV—XV вв.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЕ ССЫЛКИ

1. *Юргенсон В.* Динамика изменений в денежном обращении Гродненщины в первой трети XVII столетия (на основе анализа кладовых комплексов Гродненского государственного историко-археологического музея) // Наукові записки з української історії. Вып. 33. Переяслав-Хмельницький: ДВНЗ «ПХДПУ ім Г. Сковороди», 2013. С. 108—113.
2. *Харламповіч П. В.* Монэтные скарбы, знойденыя ў Беларусі, у зборах Беларускага Дзяржаўнага Музею // Гістарычна-археалагічны зборнік. № 1. Менск: БДВ, 1927. С. 305—341.
3. *Рябцевич В. Н.* Монетные клады XVII и первой четверти XVIII вв. на территории Чернигово-Северской земли и Восточной Белоруссии // Нумизматика и сфрагистика. Киев : Наукова думка, 1963. Т. 1. С. 152—202.

СЕКЦЫЯ «МУЗЕЙ ЯК КАМУНІКАЦЫЙНАЯ СІСТЭМА»

Бамбешка Іванна Іванаўна — старшы выкладчык Беларускага дзяжаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтваў.

АСНОЎНЫЯ ТЭНДЭНЦЫІ РАЗВІЦЦА КУЛЬТУРНА-АДУКАЦЫЙНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ РЭГІЯНАЛЬНЫХ КРАЯЗНАЎЧЫХ МУЗЕЯЎ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ НА СУЧАСНЫМ ЭТАПЕ

І. І. Бамбешка

На падставе аналізу практычнай дзейнасці рэгіянальных краязнаўчых музеяў, даных бягучых архіваў акрэсліваюцца галоўныя тэндэнцыі культурна-адукацыйнай дзейнасці названых музеяў. Асноўная ўвага звяртаецца на эвалюцыю традыцыйных форм работы краязнаўчых музеяў з наведвальнікамі, з'яўленне і развіццё інавацыйных формаў, пашырэнне музейнай аўдыторыі і інш.

Ключавыя словы: краязнаўчы музей; рэгіён; культурна-адукацыйная дзейнасць; экскурсія; музейна-педагагічная праграма.

PRESENT-DAY TRENDS IN THE BELARUSIAN REGIONAL LOCAL HISTORY MUSEUM CULTURAL-EDUCATIONAL ACTIVITIES

Based on the analysis of practical activities of regional museums of local lore, current archives, the main trends of cultural and educational activities of these museums are outlined. The main attention is drawn to the evolution of traditional forms of work of local history museums with visitors, the emergence and development of innovative forms, the expansion of museum audience.

Keywords: local history museum; region; cultural-educational activity; tour; educational program in a museum.

Аналіз практычнай дзейнасці краязнаўчых музеяў Рэспублікі Беларусь паказаў, што адной з дамінуючых тэндэнцый з'яўляецца мадэрнізацыя традыцыйных форм культурна-адукацыйнай дзейнасці. Такія формы культурна-адукацыйнай дзейнасці, як экскурсіі, лекцыі, вечарыны па-ранейшаму запатрабаваны, аднак яны змяняюцца ў адпаведнасці з патрабаваннямі часу. Так, адчуваючы канкурэнцыю з боку турыстычных прадпрыемстваў, многія краязнаўчыя музеі Беларусі актыўна засвойваюць не толькі музейную, але і гарадскую прастору,

прапануюць наведвальнікам гарадскія і аўтобусныя экскурсіі з уключэннем адметных помнікаў рэгіёна. Тэматыка маршрутаў вельмі разнастайная. У гэтай сувязі цікавы вопыт Віцебскага абласнога краязнаўчага музея (ВАКМ), які не абмежаваўся традыцыйнымі пешаходнымі і аўтобуснымі экскурсіямі, а ў 2008 г. паспрабаваў наладзіць новы экскурсійны маршрут «Трамвай і тралейбус выхаднога дня». У 2010—2011 гг. музей праванаваў жыхарам і гасцям горада экскурсію на парадзе па Заходняй Дзвіне [3, с. 59].

Адной з галоўных адметнасцей музейнай практыкі стала выкарыстанне падчас правядзення экскурсіі метадаў тэатралізацыі, а таксама гульнівага, дыялогавага метада. Напрыклад, экскурсія па філіяле Гродзенскага дзяржаўнага гісторыка-археалагічнага музея — Музеі Максіма Багдановіча праводзяцца ад імя Марыі Апанасаўны Багдановіч (маці паэта) [12].

У апошні час у асобных краязнаўчых музеях з'явіўся новы варыянт экскурсійнага абслугоўвання — «аўдыягід». Атрымаўшы навушнікі, наведвальнік мае магчымасць праслухаць індывідуальную экскурсію, але гэтая экскурсія адбываецца па-за калектыўным перажываннем, а таму, на наш погляд, нечым непаўнаватасная.

Паступова рэгіянальныя краязнаўчыя музеі, ідучы ўслед за сталічнымі музеямі, прапануюць сваім наведвальнікам не проста экскурсіі, ці нават інтэрактыўныя экскурсіі, але экскурсіі-квесты, экскурсіі-вандроўкі. Гэта пашырае кола наведвальнікаў, робіць музей больш цікавым і прыцягальным, дазваляе спалучыць пазнавальнае з забаўляльным.

У апошнія дзесяцігоддзі такая традыцыйная форма культурна-адукацыйнай дзейнасці як лекцыя таксама мадэрнізуецца. Паколькі, ідучы насустрач патрабаванням пашырэння платных паслуг, музей усё часцей прапануе выязныя лекцыі, то аўтэнтычныя музейныя прадметы ў такіх выпадках замяняюцца іх электроннымі выявамі, а сама лекцыя пераўтвараецца ў мультымедычную прэзентацыю. Так, напрыклад, Ашмянскі краязнаўчы музей імя Ф. Багушэвіча прапануе 12 лекцый, якія суправаджаюцца мультымедычнымі прэзентацыямі, Навагрудскі гісторыка-краязнаўчы музей з 13 лекцый прапануе 6 лекцый-прэзентацый [6; 13]. Падобныя прыклады можна доўжыць. Аднак, на наш погляд, такую эвалюцыю музейнай лекцыі нельга лічыць адназначна станоўчай. З аднаго боку, выкарыстанне інфармацыйных тэхналогій, павышае вобразнасць лекцый, дае магчымасць прадэманстраваць большую колькасць прадметаў, вырашае праблему іх захаванасці падчас выязных

лекцый. У той жа час, актыўная замена аўтэнтычных музейных прадметаў на відэа-вобразы прыводзіць да таго, што страчваецца галоўная асаблівасць музейнай лекцыі, яе адметнасць, а менавіта наяўнасць аўтэнтычных прадметаў. Пры актыўным выкарыстанні мультымедычных прэзентацый падчас музейных лекцый «музейнасць» апошніх можна захаваць толькі пры ўключэнні ў электронныя прэзентацыі лічбавыя выявы тых музейных прадметаў, якія па тых ці іншых прычынах нельга прадставіць для шырокага кола наведвальнікаў.

Ва ўмовах усё большага перанясення зносін у віртуальную прастору, асабліва сярод маладога пакалення, новае гучанне набываюць такія традыцыйныя формы культурна-адукацыйнай дзейнасці музея, як сустрэчы з цікавым чалавекам, канцэрты, тэатралізаваныя імпрэзы, клубы і іншыя. Многія з іх накіраваны на задавальненне патрэбы людзей у адпачынку, рэкрэацыі. Музейнымі пералічанымі формам становяцца тады, калі з іх дапамогай ўвасабляецца ідэя сінтэзу прадметнага музейнага асяроддзя і мастацтва.

Наступнай тэндэнцыяй можна назваць зварот да такіх інавацыйных форм, як музейна-педагагічныя заняткі і праграмы, майстар-класы, музейныя святы, прэзентацыі. У апошнія гады прэзентацыі выданняў, звязаных з профілем музея, яго калекцыямі сталі звычайнай формай культурна-адукацыйнай дзейнасці. Так, напрыклад, у 2008 г. у ВАКМ адбылася прэзентацыя матэрыялаў канферэнцыі «Ю. Пэн і яго час» і кнігі А. Макарава «Ад пасада да магдэбургіі», а ў наступным годзе ў тым жа музеі сярод розных мерапрыемстваў адбылася прэзентацыя набору паштовак «Віцебск на фотаздымках Сігізмунда Юркоўскага» [9; 10].

Развіццё новых форм узаемадачыненняў сучасных рэгіянальных краязнаўчых музеяў з людзьмі звязана перш за ўсё з пашырэннем погляду на музей, разуменнем яго як полікультурнага цэнтра, які ўплывае на развіццё асобы, дзякуючы сістэме унікальных магчымасцей, сканцэнтраваных у музейным асяроддзі і феномене музейнага прадмета. У выніку, у практыку сталі ўкараняцца музейна-педагагічныя заняткі і праграмы, разлічаныя ў першую чаргу на школьнікаў.

Сёння музейна-педагагічныя заняткі распрацаваны ва ўсіх рэгіянальных краязнаўчых музеях рэспублікі і з цікавасцю ўпрымаюцца наведвальнікамі. Напрыклад, Вілейскі краязнаўчы музей прапануе цыкл заняткаў-гульняў, заняткаў-лекцый пад агульнай тэмай «Гістарычныя вандроўнічкі або У госці да Алены». [1]. Гэты цыкл існуе ў выглядзе заняткаў-гульняў для выхаванцаў дзіцячых садкоў і вучняў пачатковай

школы і ў выглядзе заняткаў-лекцый для вучняў старэйшых класаў. Разлічаны ён на поўны навучальны год.

Станоўчай тэндэнцыяй з'яўляецца актыўная распрацоўка рэгіянальнымі краязнаўчымі музеямі музейна-педагагічных праграм, як навукова і метадычна выверанай паслядоўнасці педагагічных дзеянняў, якія ўлічваюць спецыфіку музея і ўзроставыя асаблівасці аўдыторыі. Музейна-педагагічныя праграмы маюць комплексны характар і могуць уключаць блокі навучальных курсаў, якія забяспечваюць паэтапнае і паслядоўнае развіццё, выхаванне і навучанне асобы музейнымі сродкамі. Даволі цікавым з'яўляецца вопыт Касцюковіцкага краязнаўчага музея, які распрацаваў музейна-педагагічную праграму «Вытокі». Праграма складаецца з цыкла музейных урокаў, лекцый, экскурсій і гульняў, размеркаваных па 4 раздзелах: духоўна-маральныя асновы, быццё, прырода і чалавек, чалавек і грамадства [14, с. 304—305].

У развіцці сацыяльных функцый сучаснага музея можна вызначыць шэраг зменаў, адна з якіх звязана з інтэграцыяй дзейнасці музея з іншымі ўстановамі культуры, у выніку чаго музей пачынае выкарыстоўваць не характэрныя для яго формы работы. Адной з такіх форм з'яўляецца музейнае свята. Абавязковай умовай музейных святаў з'яўляецца іх сувязь з гісторыяй і культурай краіны, пэўнага населенага пункта. Адсюль вынікае разнастайная тэматыка музейнага свята, на якую значны ўплыў аказвае профіль музея. Выкарыстанне музеямі такой формы работы як свята дае ім магчымасць у значнай ступені пашырыць аўдыторыю. Гэта абумоўлена тым, што, па-першае, свята, як правіла, мае масавы характар і прыцягвае вялікую колькасць людзей. Па-другое, музейнае свята патрабуе працяглай падрыхтоўкі, у якую, часам, уключаюцца яго будучыя ўдзельнікі. Падрыхтоўка свята разам з яго будучымі ўдзельнікамі мае вялікае значэнне для прыцягнення ў музей мясцовых жыхароў, для якіх экспазіцыя «свайго» музея можа быць знаёмай, звыклай і таму не такой цікавай, а ўдзел у свяце дазваляе ім успрымаць музейную экспазіцыю на новым эмацыянальна-псіхалагічным узроўні.

Эфект музейнага свята залежыць ад таго, наколькі ўдаецца актывізаваць аўдыторыю, уцягнуць гледачоў ў святкаванне, разбурыць межы паміж «глядзельнай залай» і «сцэнай». Арганічна гэта адбываецца падчас правядзення дзіцячых святаў, асабліва тых, якія завяршаюць заняткі ў гуртках ці студыях. Ім папярэднічае вялікая падрыхтоўчая праца, доўгае чаканне свята, якое не менш хвалюе чым само свята.

Яркім прыкладам гэтай формы культурна-адукацыйнай дзейнасці могуць служыць фальклорныя свята, што атрымалі шырокае

распаўсюджванне ў дзейнасці краязнаўчых музеяў Беларусі. Так, традыцыйнымі ў краязнаўчых музеях сталі такія святы як «Каляды ў музеі», «Грамніцы ў музеі», «Зялёныя святкі».

Традыцыйным для многіх раённых краязнаўчых музеяў стала правядзенне ў музеі вясельнага абраду, падчас якога моладзь далучаецца да культурнай спадчыны свайго рэгіёна. На працягу некалькіх гадоў супрацоўнікі музея ў Сянно збіралі матэрыялы аб шлюбных традыцыях Сенненшчыны, на аснове якіх быў распрацаваны арыгінальны сцэнарый сямейнай урачыстасці ў нацыянальным стылі «Вясельны абрад на сенненскі лад». Маладога і маладую, іх гасцей у музеі чакаюць вясельныя гульні, песні, абрады, звычаі. Важна, што для кожнай пары распрацоўваецца ўласны сцэнар. Дарэчы, менавіта за мерапрыемства «Вясельны абрад на Сенненскі лад» музей у Сянно атрымаў дыплом у намінацыі «Лепшы музей па арганізацыі культурна-адукацыйнай дзейнасці» на Нацыянальным форуме «Музеі Беларусі — 2012» [2].

Як станоўчую тэндэнцыю можна разглядаць актыўнае далучэнне рэгіянальных краязнаўчых музеяў да міжнароднай акцыі «Ноч музеяў», якая таксама з'яўляецца, па сутнасці, музейным святам. У Беларусі «Ноч музеяў» стартвала ў 2005 г., калі ўдзел у акцыі прынялі Нацыянальны музей гісторыі і культуры Беларусі і Нацыянальны мастацкі музей Рэспублікі Беларусь. З тых часоў пастаянна павялічваецца колькасць музеяў, якія далучаюцца да акцыі, мяняецца тэматыка мерапрыемстваў, іх насычанасць.

Вялікай папулярнасцю ў апошнія часы карыстаюцца майстар-класы ў музеі. У краязнаўчых музеях актыўна правозяцца майстар класы па саломалляценні, выцінанцы, валенні з воўны, стварэнні аўтарскіх і народных лялек.

Сярод інавацыйных форм культурна-адукацыйнай дзейнасці краязнаўчых музеяў, можна назваць музейныя гульні і цэлыя гульнівыя праграмы, рознага роду квесты і г. д. Як і майстар-класы, яны могуць быць самастойным мерапрыемствам, як, напрыклад, квэст-гульня «Скарбы Радзівілаў» у Дзятлаўскім дзяржаўным гісторыка-краязнаўчым музеі, так і часткай больш маштабнага мерапрыемства, як гэта адбылося ў Магілёўскім абласным краязнаўчым музеі ў час міжнароднай акцыі «Ноч музеяў — 2017» [7; 4].

Наступнай тэндэнцыяй, якую можна назіраць у краязнаўчых музеях — гэта пашырэнне кола музейнай аўдыторыі перш за ўсё за кошт дашкольнікаў і малодшых школьнікаў. Калі раней музейныя мерапрыемствы часцей за ўсё былі арыентаваны на школьнікаў сярэдніх ці старэй-

шых класаў і цесна суадносіліся са школьнай праграмай, то цяпер у краязнаўчых музеях, як і ва ўсіх астатніх, тыя ці іншыя формы ўсё часцей адаптуюцца для больш малодшай аўдыторыі з улікам яе псіхафізіялагічных асаблівасцей, што дазваляе ўключыць іх у кола пастаянных наведвальнікаў. Шмат мерапрыемстваў ствараецца для сямейнай аўдыторыі.

Акрамя таго, краязнаўчыя музеі ўсё часцей звяртаюць увагу і на людзей трэцяга ўзросту. Найбольш яскравым з'яўляецца прыклад Капыльскага раённага краязнаўчага музея, дзе падчас рэалізацыі праекта «Апекуны шчасця», была арганізавана група з пажылых людзей, якія спачатку вывучалі згубленыя элементы побытавай славянскай культуры пры правядзенні вясельных абрадаў, а потым прыступілі да вырабу лялек-куватак і сувенірных вясельных куфэраў. Падчас ужо ўпадабаных капылянам вясельных абрадаў (яны праводзяцца ў музеі кожны тыдзень) людзі сталага веку перадавалі маладым свае веды [15, с. 1, 5].

Ствараюцца адрасныя праекты для інвалідаў. Сярод падобных мерапрыемстваў можна прыгадаць абласны свята-конкурс мастацкага і дэкаратыўна-прыкладнога мастацтва для людзей з абмежаванымі магчымасцямі «Сонечнае святло для ўсіх», якое рэгулярна праводзіцца ВАКМ з 2012 г. сумесна з шэрагам арганізацый горада і раёна [12]. Галоўная мэта конкурса — даць магчымасць стаць бліжэй да мастацтва маладым людзям з абмежаванымі магчымасцямі, іх сацыяльная адаптацыя [8].

Такім чынам, на сучасным этапе ў культурна-адукацыйнай дзейнасці рэгіянальных краязнаўчых музеяў назіраюцца новыя тэндэнцыі. Характэрнай рысай гэтай дзейнасці краязнаўчых музеяў стала ўзаемадзеянне і ўзаемаўплыў традыцыйных і інавацыйных формаў. Пад уплывам знешніх і унутраных фактараў традыцыйныя базавыя формы змяняюцца за кошт выкарыстання новых метадык, прыцягнення інавацыйных тэхналогій і інш. Традыцыйныя формы становяцца асновай для з'яўлення і рэалізацыі інавацыйных метадык. Музей, як сацыяльны інстытут, чуйна рэагуе на змены ў грамадстве і ўключае ў сферу сваіх інтарэсаў такія сацыяльныя групы, як дашкольнікі і малодшыя школьнікі, людзі сталага веку, а таксама інваліды.

БІБЛІАГРАФІЧНЫЯ СПАСЫЛКІ

1. Адукацыйныя заняткі // Вілейскі раённы краязнаўчы музей [Электронны рэсурс]. URL: <http://vilmuseum.by/services/classes/> (дата обращения: 07.04.2013).

2. Вынікі конкурсу «Музеі Беларусі — трэцяму тысячагоддзю» // Museum. by [Інтэрнэт-партал]. URL: <http://forum2012.museum.by/node/32617> (дата звароту: 10.10.2013).
3. *Ісачанка А. Л.* Абагульненне вопыту работы з наведвальнікамі ў віцебскім абласным краязнаўчым музеі // Музейная адукацыя і музейная справа ў рэспубліцы Беларусь: стан, тэндэнцыі, перспектывы: матэрыялы рэспубл. навук.-практ. канф. 24 ліст. 2011 г. / рэдкал. : М. А. Бяспалая (старш.) [і інш.]. Мінск : БДУКМ, 2012. С. 55—60.
4. Квесты, гульні, конкурсы чакаюць магіляўчан у Ноч музеяў // Шклоўскі раённы выканаўчы камітэт [Электронны рэсурс]. URL: <http://shklov.mogilev-region.by/by/region-by/view/kvesty-gulni-konkursy-chakajuts-magiljauchan-u-noch-muzejau-8406/> (дата звароту: 20.05.2017).
5. Марчук, Р. Адчуць сябе патрэбным / Р. Марчук // Вмeste [Электронны рэсурс]. URL: <http://www.wmeste.by/?p=5637> (дата звароту: 02.05.2017).
6. Музей прапануе // Установа культуры «Ашмянскі гісторыка-краязнаўчы музей імя Ф. Багушэвіча [Электронны рэсурс]. URL: <http://oshmuz.by/2016-god-kultury/> (дата звароту: 10.05.2017).
7. Платныя паслугі ўстановы культуры «Дзятлаўскі музей» // Дзятлаўскі дзяржаўны гісторыка-краязнаўчы музей [Электронны рэсурс]. URL: **Ошибка! Недоступный объект гиперссылки.** (дата звароту: 20.05.2017).
8. Пукшанскі, А. «Сонечны свет для ўсіх» / А. Пукшанскі // Звязда [Электронны рэсурс]. URL: <http://old3.zviazda.by/2014/09/51647.html> (дата звароту: 01.06.2017).
9. Справаздача Віцебскага абласнога краязнаўчага музея (ВАКМ) за 2008 г. // Бягучы архіў ВАКМ.
10. Справаздача ВАКМ за 2009 г. // Бягучы архіў ВАКМ.
11. Справаздача аб рабоце ВАКМ ў 2012 г. // Бягучы архіў ВАКМ.
12. Тэатралізаваная экскурсія «Марыя Апанасаўна запрашае» (Музей Максіма Багдановіча // Гродзенскі дзяржаўны гісторыка-археалагічны музей [Электронны рэсурс]. URL: www.museum-grodno.by/pages/teatralzavanaya-ekskursya.html (дата звароту: 12.05.2017).
13. Тэматыка экскурсій, музейных урокаў, лекцый // Установа культуры «Навагрудскі гісторыка-краязнаўчы музей» [Электронны рэсурс] URL: <http://navagrudak.museum.by/node/38728> (дата звароту: 10.05.2017).
14. *Тымонюк С. С.* Из опыта участия Костюковичского краеведческого музея в воспитании подрастающего поколения: музейно-педагогическая программа «Истоки» // Магілёўшчына. Магілёў, 2014. С. 304—307.
15. *Шуракова В. Л.* Опекуну счастья / ГУ «Копыльский районный краеведческий музей»; Проект «TOLLAS — к активному обществу в любом возрасте». Минск : Белсэс, 2012. 14 с.

Даўгапалюк Кацярына Сяргееўна — навуковы супрацоўнік Беларускага дзяржаўнага музея народнай архітэктуры і побыту.

**ПРЫДАРОЖНЫ АБРАКАЛЬНЫ КРЫЖ З РУЧНІКОМ-
АБЫДЗЁННІКАМ ЯК МАЛАЯ АРХІТЭКТУРНАЯ ФОРМА
Ў ЭКСПАЗІЦЫЙНАЙ ПРАСТОРЫ БЕЛАРУСКАГА
ДЗЯРЖАЎНАГА МУЗЕЯ НАРОДНАЙ АРХІТЭКТУРЫ І ПОБЫТУ**

К. С. Даўгапалюк

Раскрываецца праца па ўсталяванню прыдарожнага абракальнага крыжа ў экспазіцыйным сектары «Падняпроўе» Беларускага дзяржаўнага музея народнай архітэктуры і побыту, якая складалася з бібліяграфічных пошукаў, напісання навуковай канцэпцыі, праектавання малай архітэктурнай формы ў ландшафтнай прасторы музея для лепшага ўспрымання наведвальнікамі экспазіцыі, яе аўтэнтычнасці і арганічнасці ў цэлым.

Ключавыя словы: прыдарожны абракальны крыж; ручнік-абыдзённік; ансамблевая экспазіцыя; малая архітэктурная форма; скансен.

**PAY TRIBUTE ROADSIDE CROSS WITH A TOWEL AS A SMALL
ARCHITECTURAL FORM IN THE EXHIBITION SPACE OF THE
BELARUSIAN STATE MUSEUM OF FOLK ARCHITECTURE
AND LIFESTYLE**

K. S. Daugapalyuk

The article deals with the work on the establishment of roadside pay tribute cross on Dnieproland sector of the Belarusian State Museum of Folk Architecture and Lifestyle, to which belong to the bibliographic research, the creation of a scientific concept, architectural drawing, design of small architectural forms in the museum landscape space for a better perception of the visitors, authentic and the organic nature in general.

Keywords: pay tribute roadside cross; towel-abydonnik; ensemble exposition; small architectural form; Skansen.

Падыходы да праектавання экспазіцый у музеях рознага профілю абумоўлены спецыфікай музея. Беларускі дзяржаўны музей народнай архітэктуры і побыту з'яўляецца музеем-скансенам, што вымагае спецыяльных падыходаў да экспазіцыйна-праектных работ.

Як вядома, скансенамі называюць музеі пад адкрытым небам, у якіх дэманструюцца ўзоры народных архітэктурных збудаванняў. У такіх музеях праводзіцца рэканструкцыя мінулага: гістарычныя будынкі

з'яўляюцца не проста асобнымі экспанатамі, а ўтвараюць узаемазвязаны комплекс. Музеі такога кшталту адносяцца да ансамблевага тыпу экспазіцыі. Ансамблевая экспазіцыя захоўвае або рэканструюе на аснове дакладных навуковых дадзеных сацыякультурнае асяроддзе, якое сапраўды існавала ці тыповае для пэўнай эпохі. Такім чынам, наведвальнікі атрымліваюць магчымасць патрапіць у адноўленае гістарычнае паселішча і атрымаць агульнае ўяўленне пра гісторыю і этнаграфію адпаведнай краіны або мясцовасці.

Беларускі дзяржаўны музей народнай архітэктуры і побыту з'яўляецца комплексным музеем, дзе прадстаўлена гістарычнае асяроддзе паселішчаў, музеефікуюцца прадметы этнаграфіі, аднаўляюцца формы нематэрыяльнай спадчыны — фальклор, традыцыі і звычаі. Для завяршэння будаўніцтва экспазіцыйнай прасторы музею неабходна надаваць увагу як помнікам народнай архітэктуры, так і малым архітэктурным формам.

Менавіта малыя архітэктурныя формы дапаўняюць, упрыгожваюць і кампазіцыйна завяршаюць той ці іншы экспазіцыйны аб'ект і экспазіцыю ў цэлым. Да малых архітэктурных формаў у этнаграфічных музеях пад адкрытым небам адносяцца калодзежы, агароджы і іншыя невялікія збудаванні рознага гаспадарчага прызначэння. Вядомыя таксама малыя архітэктурныя формы кultaвага прызначэння. Да іх адносяцца абракальныя крыжы.

Паводле класіфікацыі М. Раманюка яны падзяляюцца на памятна-засцерагальныя, мемарыяльныя, прыдарожныя, раскрэсавыя, на месцах дарожных здарэнняў, прыкрынічныя, крыжы на прошчах, прысядзібныя, прымогілкавыя, прыцвінтарныя [8, с. 151]. Перш за ўсё, у такіх крыжах знаходзяць адлюстраванне калектыўныя памкненні сялян уратавацца ад бяды і нягодаў, якія нясуць эпідэмія, стыхія, вайна, пажары і іншыя з'явы, што тычыцца не аднаго чалавека ці адной сям'і, а ўсіх насельнікаў вёскі. Акрамя несумненнай засцерагальнай функцыі яны выконвалі адначасова і ролю «знакаў» паселішча [6, с. 151].

Прыдарожныя абракальныя крыжы з'яўляюцца неад'емным элементам беларускай вёскі, адлюстроўваюць істотную з'яву матэрыяльнай і духоўнай культуры беларусаў. У беларусаў перасочвалася традыцыя ставіць прыдарожныя крыжы на скрыжаваннях дарог. Здаўна скрыжаванне шляхоў лічылася слабым, неўмацаваным месцам, што патрабавала асабістай увагі і канкрэтных перасцерагальных захадаў [8, с. 117]. Неабходна адзначыць, што актуальнасць абракальных крыжоў як храмаў

значна павялічылася ў сувязі з антырэлігійнай кампаніяй, распачатай у 1930-я гг., а таксама ў гады Вялікай Айчыннай вайны [4, с. 100].

Варта адзначыць, што дадзеныя крыжы ў той ці іншай форме прадстаўлены ў іншых музеях пад адкрытым небам. Гэта музей драўлянага дойлідства Малыя Карэлы, музей народнай архітэктуры і побыту ў Львове, Літоўскі музей народнага побыту ў Румшышкес, гісторыка-архітэктурны і этнаграфічны музей-запаведнік «Кіжы», дзе сустракаюцца як перавезеныя крыжы, так і іх рэканструкцыі, вырабленыя на падставе канкрэтных памераў ці проста фотаматэрыялаў.

Старадаўнюю традыцыю беларусаў, якая тычыцца абракальных крыжоў, нельга ігнараваць, бо да пачатку XX ст. уключна такія крыжы сустракаліся ў кожнай беларускай вёсцы. Гэта вымагае выкарыстання і асэнсавання прыдарожнага крыжа як культавай малай архітэктурнай формай у музеі.

Малыя архітэктурныя формы адыгрываюць важную ролю ў архітэктурным ансамблі, таму аўтару трэба было адказна падыйсці да выбару месца для прыдарожнага абракальнага крыжа. Тым больш, што ён стане першым падобным артэфактам у экспазіцыі, што будзе адлюстроўваць дадзеную традыцыю. У будучым плануецца паказаць у музеі іншыя формы абракальных крыжоў, у тым ліку не толькі прыдарожных, але прысядзібных (калі крыж вырабляўся канкрэтна ўзятай сям'ёй і ставіўся ў межах сваёй сядзібы).

Выбар месца для ўсталёўцы прыдарожнага крыжа на ўваходзе сектара «Падняпроўе» падказаў ландшафт гэтага рэгіёну. Гэта і ўваход у вёску, і скрыжаванне дарог, і дарога ў іншую «вёску» сектара «Паазер'е». Глумачыцца гэта тым, што абракальныя прыдарожныя крыжы ў традыцыі беларусаў ставілі на «растаньках» (скрыжаваннях) у пачатку вёскі на ўездзе альбо на выездзе з яе, пасярэдзіне вёскі, а таксама на абочыне дарог. Быў яшчэ адзін аргумент на карысць абранага месца. У сувязі з адкрыццём новага помніку архітэктуры «Царква з в. Барань Аршанскага раёна», было мэтазгодна ўзбагаціць сектар малымі архітэктурнымі формамі, каб ён выглядаў больш натуральна.

Варта прыгадаць таксама рэліктавы звычай, звязаны з вывешваннем абыдзённага ручніка на драўляны крыж, які ахоўваў усё сяло ад нягодаў. Этымалогію слова «абыдзённік» раскрывае выраз, які звычайна беларусы ўжываюць для вызначэння часовых параметраў, якіх патрабуе рытуал — зрабіць тканіну за адзін дзень ці «аб дзень» [1]. Такім чынам, ручнік-абыдзённік — гэта рытуальны прадмет зроблены ад пачатку і да канца ў сканцэнтраваны прамежак часу — за адзін дзень ці адну ноч.

Рытуал вырабу такой тканіны наступны: у цяжкія часы жанчыны адной вёскі збіраліся разам у адну хату, каб на працягу дня ці ночы напрасці і выткаць ручнік. Тканне абыдзённага палатна звязваецца з ідэяй абнаўлення свету і вяртання яму першапачатковай чысціні. Жанчыны ўсведамлялі, што на іх ручнік ускладаецца адказная выратавальная місія цэлай вёскі, і ўсе свае думы і сардэчны запал належала перадаць абыдзённіку, які павінен стаць калектыўным абярэгам. Таму абыдзённаму ручніку прыпісваліся незвычайныя ўласцівасці ўспрымаць, убіраць у сабе зло ці службыць неадольнай перашкодай для яго пранікнення ў жыццёвае кола людзей [1, с. 14]. Беларусы абыдзённую тканіну клалі на дарогу і праганялі па ёй жывёлу, каб тая не хварэла; перасцілалі яе праз вуліцу ці абыходзілі з ёй вакол ўсёй вёскі, каб перашкодзіць распаўсюджванню хваробы, трымалі над галавой і праходзілі пад яе сподам усёй вёскай, вешалі на крыжы.

Абыдзённы рытуал адносіцца да найархаічных звычаяў традыцыйнай культуры беларусаў. Нягледзячы на значную варыятыўнасць, абумоўленую мясцовымі звычаямі, абрад меў устойлівую аснову. Традыцыя ткання абыдзённага ручніка несумненна адносіцца да ўсходнеславянскай ці хутчэй да агульнаславянскай традыцыі, якая ў XIX ст. прасочвалася амаль ва ўсіх разнавіднасцях ужо на тэрыторыі толькі беларускіх зямель [8, с. 94].

Малая архітэктурная форма прыдарожнага абракальнага крыжа з абыдзённай тканінай набліжае наведвальніка да аўтэнтычнай атмасферы вёскі XIX ст., выразна дапаўняе яе выгляд у ландшафце сектара «Падняпроўе».

БІБЛІАГРАФІЧНЫЯ СПАСЫЛКІ

1. *Валодзіна Т.* Абыдзённік // Беларуская міфалогія. Мінск : Беларусь, 2006. С. 14.
2. *Зеленин Д. К.* «Обыденные» полотенца и обыденные храмы». Спб. : Типография императорской Академии наук, 1911. 20 с.
3. *Лабачэўская В. А.* Повязь часоў. Беларускі ручнік. Мінск : Беларусь, 2009. 295 с.
4. *Лобачевская О. А.* Женские антропоморфные кресты на Беларуси: современные наблюдения и гипотезы // Палявая фалькларыстыка і этналогія: даследванне лакальных культур Беларусі / Міністэрства культуры Рэспублікі Беларусь, УА «Беларускі Дзяржаўны Універсітэт Культуры і Мастацтваў», Інстытут павышэння кваліфікацыі і перападрыхтоўкі кадраў. Мінск, 2008. С. 94—109.

5. *Лопатин Г. И.* К вопросу изучения традиций обыденных тканей на Ветковщине // Ручнік у прасторы і часе. Матэрыялы Міжнар. навук.-практ. канф. 19—20 ліст. 1988 г. Мінск, 2000. С. 110—115.
6. *Раманюк М.* Беларускія народная крыжы. Манаграфія. Вільнюс : Наша ніва: Д. Раманюк, 2000. 221 с.
7. *Рыбакова С. Д.* Об оброчных рушниках Чавусского района Могилевской области // Ручнік у прасторы і часе. Матэрыялы Міжнар. навук.-практ. канф. 19—20 ліст. 1988 г. Мінск, 2000. С. 115—116.
8. *Фадзеева В. Я.* Беларускі ручнік. Мінск : Польша, 1994. 404 с.
9. *Юренева Т. Ю.* Музееведение : учеб. для высшей школы. 2-е изд. М. : Академический Проект, 2004. 560 с.

Жовнерик Кристина Игоревна — младший научный сотрудник УК «Столинский районный краеведческий музей».

РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА ПОДРОСТКА В РАМКАХ КУЛЬТУРНО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УК «СТОЛИНСКИЙ РАЙОННЫЙ КРАЕВЕДЧЕСКИЙ МУЗЕЙ»

К. И. Жовнерик

В настоящее время активизируется коммуникативная составляющая в деятельности музеев, что наглядно проявляется в работе с различными категориями подростков. В статье рассматриваются основные виды культурно-образовательной деятельности музеев, ее содержание и формы. Рассматривается стимулирование творческого потенциала подростков как одна из задач культурно-образовательной деятельности на примере работы УК «Столинский районный краеведческий музей».

Ключевые слова: музей; культурно-образовательная деятельность музея; творческий потенциал.

DEVELOPMENT OF THE CREATIVE POTENTIAL OF A TEENAGER IN AS A RESULT OF CULTURAL AND EDUCATIONAL ACTIVITIES OF STOLIN REGIONAL MUSEUM OF LOCAL LORE

Currently, the communicative component in the activity of museums is intensifying, which manifests itself in working with various categories of adolescents. The article examines the main stages of cultural and educational activities of museums, its content and forms. It also considers stimulating the development of the creative potential of adolescents as one of the forms of cultural and educational activity based on the example of the work of Stolín Regional Museum of Local Lore.

Keywords: museum; cultural and educational activities of the museum; creative potential.

Сущностное содержание культурно-образовательной деятельности выражается в формах организации работы с музейной аудиторией, взаимодействии с системой образования. Так, еще в 1970-е годы отмечалось, что в арсенале музея можно выделить до ста различных форм работы с посетителем, среди которых выделяются десять базовых. К ним относятся: лекция; экскурсия; консультация; научные чтения; кружки, студии, клубы; литературные вечера, киносеансы, концерты; встречи с интересными людьми; праздники; исторические игры; конкурсы и викторины.

Существует множество характеристик данных форм: традиционные — новые; динамичные — статичные; групповые — индивидуальные; активные — пассивные; простые — комплексные; разовые — цикловые; коммерческие — некоммерческие и т. д. [3, с. 74].

В современных меняющихся социально-экономических условиях музеи, продолжая оставаться хранителями культурного наследия, переживают серьёзные изменения, превращаясь в структуру, всё более открытую обществу. Работу с посетителями современный музей осуществляет по следующим направлениям: информирование, обучение, развитие творческого потенциала, общение и досуг. Данная классификация, как и любая другая, является в достаточной степени условной. Тем не менее, она необходима для более четкого уяснения возможностей раскрытия музейной информации, а также для определения тесной взаимосвязи форм и методов работы с той или иной категорией посетителей. Сами направления вариативны, тесно связаны между собой и зачастую пересекаются в определенных точках.

В рамках данного выступления автор сконцентрировался на раскрытии творческого потенциала личности в рамках музейной педагогики. Данное направление подразумевает использование мощного потенциала музея для раскрытия творческих способностей личности. Именно в музее имеются особые условия для стимулирования творческого процесса. Наиболее действенным из них принято считать возможность «вхождения» в систему лучших образцов, традиций, примеров культуры прошлого. Это направление может быть реализовано в форме студии, творческой лаборатории или фестиваля, викторины, игры (исторической, интеллектуальной, деловой, игры-имитации) и др. На этапе разработки одной из этих форм проблема заключается в эффективности работы данного направления, и заинтересованности самого музея в конечном результате.

Так, студия ставит своей целью раскрытие творческих способностей на основе изучения музейных собраний. Это форма, близкая к кружку, она предусматривает эстетическое развитие детей и подростков, и направлена на формирование навыков художественного творчества и мастерства.

Творческая лаборатория может рассматриваться как объединение заинтересованных лиц, ведущих в музее под руководством научного сотрудника экспериментальную научную деятельность в сочетании с творческой практикой.

Фестиваль представляет собой действие с широким кругом участников, сопровождающееся показом и просмотром различных видов искусства

или работ, выполненных участниками студий, кружков, иных творческих групп.

Историческая игра является наиболее распространенным видом игры, используемым в музейной практике. Особенность исторической игры заключается в том, что она вся построена на ролевом поведении ее участников, дает возможность погружения в прошлое, опыт непосредственного соприкосновения с историческими реалиями. Это делает историческую игру непохожей ни на какую-либо другую форму, что служит основанием для выделения ее в качестве самостоятельной. Данная форма столь же перспективна, сколь и сложна по исполнению, ибо требует многих компонентов: специального пространства, атрибутов (включая костюмы), хорошо подготовленного, обладающего актерскими способностями руководителя, наконец, желания и способности аудитории включиться в игру, принять ее условия [1, с. 165—166].

Весьма продуктивным и интересным примером развития творческого потенциала, является работа музея с целевой аудиторией подростков, так как, подростковый период психологи обычно характеризуют как переломный, переходный и критический. Это новая ступень взаимоотношения с миром проявляется в различных формах, но все они имеют в себе нечто общее — желание быть активной и творчески развитой личностью. Исходя из этого, интенсивная познавательная деятельность не ограничивается только учёбой. Познавательные интересы формируются и в самостоятельной деятельности. У подростков складывается осознанная потребность в самообразовании, в расширении кругозора и своего культурного уровня, в развитии творческого начала. На отношение подростка к музейной информации влияет противоречивость его сознания. Неприятие консервативных ценностей усиливается стремлением критически осмыслить опыт старшего поколения. С другой стороны появляется потребность в собственных ценностях, в новой информации и её трансляции. В музее источником подобной информации может быть аутентичский предмет — первоисточник знаний.

В детском возрасте у человека формируется способность к наблюдению. Эту особенность использует музей, апеллируя к чувственному и зрительному опыту. При этом психологи советуют учитывать, что дети в возрасте от 11—12 лет и до 14—15 освобождаются от конкретной привязанности к представленным в поле восприятия объектам и рассматривают объекты и мир в целом с точки зрения полезности, конструктивности. Поэтому наиболее эффективным в работе с подростками

являются следующие методы: исследование, диалог, погружение в проблему, творческое раскрытие результатов исследования.

В осмыслении подростком феноменов пространства и времени особо важную роль играет свобода его действий. На эту психологическую особенность необходимо обратить особое внимание, так как музей является уникальным пространством, моделью исторической действительности, которая построена на «законах красоты». Она восстанавливает зрительный образ времени и воспринимается детьми одновременно на двух языках — на языке психологических образов и в знаково-символической форме. В результате у них возникает понимание структуры пространства и времени. Это в свою очередь свидетельствует о том, что интеллектуально дети поднялись на ступеньку выше — у них появились умственные «карты местности», которые дают им понимание непрерывности пространства окружающего мира и мира истории и культуры в целом.

Таким образом, подростковый возраст — это один из наиболее важных этапов формирования личности. Решающую роль в нём играет то, «какая ценность переживается человеком, как наивысшая, какая будет обозначать его жизнь». Решать такую сложнейшую психолого-педагогическую задачу — включение общечеловеческих ценностей во внутренний духовный мир ребенка — можно только через обращение к эмоциональной сфере ребенка. И именно музей помогает сформировать систему ценностей [4, с. 15].

В УК «Столинский районный краеведческий музей» развитию творческого потенциала подростков уделяется особое внимание, ведь подростковый возраст — это важный, переломный момент жизни человека, который подразумевает переход к новому этапу — взрослому, и особенности его протекания влияют на всю дальнейшую жизнь. Для подростков в музее разработана историческая игра-квэст «Легенды парка Маньковичи», в процессе реализации которой учащиеся старших классов знакомятся с историей пейзажного парка «Маньковичи», заложенного в 1885 г., открывают для себя персоналии владельцев парка, узнают о существовании усадебного комплекса на территории парка. Несмотря на сложность и масштабность игры, она является перспективной в плане не только привлечения потенциального посетителя в музей, но и в плане стимулирования и развития творческого и логического потенциала молодого поколения.

Еще одной такой разработкой является интеллектуальная музейная игра «Не сыщешь — не найдешь». Игра основана на углубленном изуче-

нии музейных артефактов без участия экскурсовода, посредством погружения целевой аудитории подростков в мир музейных коллекций. В ходе проведения игры, дети знакомятся с каждым из представленных залов, выполняя в них интеллектуальные, творческие и логические задания. Игра является важным компонентом музейно-педагогической программы «Музейный путь» и стимулирует развитие коммуникативной, познавательной и информативной функций формирующейся личности.

Таким образом, Столинский краеведческий музей сделал упор на ведущий метод в работе с детьми и подростками, под которым общепринято рассматривают игру, потому что, «во-первых, игра помогает почувствовать прошлое более явно и близко. Во-вторых, в игре формируется умение посмотреть на вещь в историческом ракурсе. В-третьих, музей не только сохраняет, показывает, но и учит творчески мыслить. В-четвёртых, во время игры дети меньше устают и больше запоминают. В-пятых, участие в игре помогает воспитывать и музейную культуру, начиная с музейных правил поведения и заканчивая умением «видеть» и «слышать», о чём говорит музейный предмет. И наконец, играя, дети будто пропускают прошлое через себя, познают себя через прошлое, по-другому начинают смотреть на сегодняшнее время» [5, с. 41].

Таким образом, основной принцип любой формы культурно-образовательной деятельности музея подразумевает создание условий для самореализации, для раскрытия творческого и интеллектуального потенциала личности, при этом важно не забывать учитывать психологические особенности различных типов и категорий музейных посетителей.

Следует отметить, что в настоящее время культурно-образовательная деятельность является одним из ведущих направлений Столинского музея, прежде всего, с детской и подростковой аудиторией. При работе музея с детьми и подростками необходимо опираться на принцип преемственности, который означает, что формы работы должны быть связаны между собой в систему таким образом, чтобы школьники постепенно, и каждый раз на новом качественном уровне осваивали музейные коллекции, и хотели открывать их для себя снова и снова. Следовательно, Столинский районный краеведческий музей является местом, где человек не только приобретает знания, но и воспринимает накопленный исторический опыт, усваивает культурные, эстетические, нравственные ценности, то есть получает мировоззренческий, творческий и эмоциональный заряд.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЕ ССЫЛКИ

1. Вестник Костромского государственного университета. Сер.: Педагогика. Психология. Социокинетика : сб. науч. ст. / КГУ; редкол. : Н. Ю. Берёзкина (отв. ред.) [и др.]. Вып. 4. Т. 17. Кострома, 2011. С. 164—168.
2. *Именнова Л. С.* Социально-педагогическая деятельность краеведческого музея: история, теория, методика: дис. канд. пед. наук: 10.02.01. М., 2004. 213 с.
3. *Коссова И. М.* Культурно-образовательная деятельность музеев: Тенденции и перспективы // Культурно-образовательная деятельность музеев: сб. трудов. твор. лаб. «Музейная педагогика» кафедры музейного дела. М. : Брандес, 1997. 119 с.
4. Музейныя сшыткі: Археалагічнае падарожжа ў часе і прасторы: муз.-пед. праграма для слухачоў факультэта павышэння кваліфікацыі кіруючых работнікаў і спецыялістаў культуры / Н. Г. Красуцкая [і др.]; пад рэд. Н. Г. Красцкай. Мінск : «ТРАНСТЭКС», 2003. 28 с.
5. *Омельченко Б. Ф.* Экскурсионное общение: Познание, воспитание, отдых. М. : Наука, 1991. 119 с.

Жукава Аксана Мікалаеўна — загадчык сектара міжнароднай дзейнасці ДУА «Інстытут культуры Беларусі».

Юдзіна Ірына Аляксандраўна — навуковы супрацоўнік ДУК «Веткаўскі музей старавераў і беларускіх традыцый».

НАЦЫЯНАЛЬНА-КУЛЬТУРНЫ АСПЕКТ МУЗЕЙНА-АДУКАЦЫЙНАЙ ПРАГРАМЫ «ЯКУБ КОЛАС — ЗА НАВУКУ»

А. М. Жукава

І. А. Юдзіна

Вызначаецца спецыфіка моўнага асяроддзя ў беларускім грамадстве на сучасным этапе; апісваецца змест музейна-адукацыйнай праграмы і раскрываецца ўзаемадзеянне асноўных і дадатковых метадаў і падыходаў пры яе рэалізацыі; разглядаюцца складальнікі нацыянальна-культурнага аспекта праграмы і яе вынікі.

Ключавыя словы: камунікацыя; праграма; музей; метады; метадыка.

NATIONAL-CULTURAL ASPECT OF THE MUSEUM-EDUCATIONAL PROGRAM «YAKUB KOLAS — FOR SCIENCE»

The article determines the specificity of the linguistic environment in the Belarusian society at the present; describes the contents of Museum educational programme and reveals the interaction of the main and additional methods and approaches when it realize; considers the elements of the national-cultural aspect of the programme and its results.

Keywords: communication; entertainment; museum; methods; methods

Камунікацыйныя працэсы ў значнай ступені вызначаюць не толькі формы, але таксама вектары сённяшняга сацыякультурнага развіцця. Тэрмін «камунікацыя» з'явіўся ў навуковай літаратуры ў пачатку ХХ ст. і мае тры значэнні:

1. Сродкі сувязі любых аб'ектаў матэрыяльнага і духоўнага свету.
2. Зносіны, перадача інфармацыі ад чалавека да чалавека (міжасобасная камунікацыя).
3. Зносіны і абмен інфармацыяй у грамадстве (сацыяльная камунікацыя) [2].

Менавіта зносіны ва ўсіх формах (вербальных і невербальных), відах (фармальных і нефармальных), тыпах (міжасобасных, міжгрупавых, міжкультурных) найбольш поўна раскрываюць спецыфіку грамадства на розных этапах яго развіцця.

Рэспубліка Беларусь з'яўляецца краінай з дзвюма дзяржаўнымі мовамі: беларускай і рускай. Нацыянальнай мовай агульнапрызнана беларуская. Яна захоўвае адметнасць развіцця культуры, якая абумоўлена самабытнасцю, асаблівасцямі сацыяльна-эканамічнага і культурнага развіцця. Сёння першай мовай для большасці дзяцей, якую яны чуюць ад бацькоў, з'яўляецца руская. Сталае беларускамоўнае асяроддзе для іх звычайна адсутнічае. Узнікла сітуацыя, калі дашкольнік, школьнік і нават дарослы ўдзельнічаюць ў культурным жыцці і традыцыях беларускага народа, а спасцігаюць яго культуру, галоўным чынам, сродкамі рускай мовы. Развіццё маўлення на нацыянальнай мове ў школе абмяжоўваецца, ў асноўным, урокамі беларускай мовы і літаратуры і асобнымі пазакласнымі мерапрыемствамі, бо амаль усе гарадскія школы і значная частка сельскіх з'яўляюцца рускамоўнымі. Далучаць вучняў да роднага слова неабходна шляхам «пагружэння» ў нацыянальна-культурны фон беларускай мовы. Прастора музея валодае ўнікальнымі магчымасцямі для падобнага «пагружэння». Па-першае, падчас музейнай камунікацыі, згодна трактоўцы Д. Ф. Камерона, ідзе працэс зносін наведвальніка з музейнымі экспанатамі, якія прадстаўляюць сабой «рэальныя рэчы». У іх аснове ляжыць, з аднаго боку, уменне стваральнікаў экспазіцыі пры дапамозе экспанатаў выбудоваць асаблівыя невербальныя прасторавыя «выказванні», а з другога, здольнасць наведвальніка разумець «мову рэчаў» [5].

Па-другое, у час інфарматызацыі і глабальнай візуалізацыі культуры музей значна пашырае сваё ўздзеянне на грамадства як інфармацыйна-камунікацыйная прастора.

Па-трэцяе, камунікатыўная мадэль культурна-адукацыйнай дзейнасці музеяў садзейнічае стварэнню творчых аўтарскіх музейна-педагагічных і іншых праграм.

У гэты працэс уключыліся не толькі дзяржаўныя, але і ведамасныя музеі Беларусі, якіх больш за 200 [4]. Сярод іх вылучаецца Музей кнігі ў Нацыянальнай бібліятэцы Беларусі. Сярод яго амаль трохсот экспанатаў ёсць старадрукі, у тым ліку выданні беларускага першадрукара Францыска Скарыны і рукапісы, самыя раннія з якіх датуюцца XIV—XV стст. Дзейнасць Музея кнігі ў Нацыянальнай бібліятэцы Беларусі дазваляе спалучаць захаванне кніжных помнікаў з максімальным набліжэннем іх да шырокай грамадскасці, а таксама больш поўна раскрываць ўсю інфармацыю, якая закладзена ў кнізе, задавальняючы пры гэтым адукацыйныя, навуковыя, культурныя запыты і пазнавальныя патрэбы розных катэгорый наведвальнікаў [6, с. 316].

У фондах Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі захоўваецца вялікая колькасць выданняў беларускай класічнай літаратуры. Гэта духоўнае багацце народа, своеасаблівы эталон моўнай рэпрэзентацыі культуры, вобраз свету, увасоблены ў слове. Мастацкая літаратура істотна ўзбагачае нацыянальна-культурны змест навучання, яна актуалізуе значнасць роднага слова ў жыцці чалавека, гістарычнай спадчыны, нацыянальных традыцый, духоўных ведаў. Асабліва ўвага да беларускага слова павінна быць звернута ў Год навукі і 135-годдзя з дня нараджэння заснавальніка нацыянальнай прозы і народнага паэта Беларусі Якуба Коласа [7]. Асоба Канстанціна Міхайлавіча Міцкевіча — унікальная з’ява не толькі ў гісторыі беларускай літаратуры, але таксама ў гісторыі беларускай педагогічнай думкі. Літаратурныя творы Якуба Коласа адлюстроўваюць нацыянальна-культурную самабытнасць беларусаў: рэаліі жыццёвага ўкладу, побыту, духоўную культуру. Вялікі след пакінуў ён у беларускай дзіцячай літаратуры. Яго падручнікі, напрыклад, «Другое чытанне для дзяцей беларусаў» (1909) былі сапраўднай падзеяй свайго часу. А «Методыка роднае мовы» (1926) для настаўнікаў пачатковых школ і педагогічных тэхнікумаў узнімала «праблему комплекснага выкладання калі яна яшчэ толькі пачала прышчапляцца ў беларускай масавай школе» [3, с. 3].

Ідэя аб’яднання літаратурнай і навукова-педагогічнай спадчыны Якуба Коласа знайшла свае ўвасобленне ў пілотнай музейна-адукацыйнай праграме «Якуб Колас — за навуку!» (далей — Праграма). Праграма створана і рэалізавана Аксанай Жукавай і Ірынай Юдзінай. Рэалізоўвалася яна ў Музеі кнігі Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі з 25 студзеня па 30 красавіка 2017 г. Удзельнікамі Праграмы былі навучэнцы 2-го класа сярэдняй школы № 137 г. Мінска і 4-га класа гімназіі № 19 г. Мінска; навучэнцы 4-5 класаў Бараўлянскай школы № 2; сямейны наведвальнік. Праграма складалася з цыкла музейна-педагогічных заняткаў — чатырох дзён навукі — з адпаведнай паслядоўнасцю іх наведвання. Фармат іх правядзення — інтэрактыўны. Мэты Праграмы:

- пашырэнне слоўнікавага запаса роднай беларускай мовы;
- павышэнне цікавасці да працэса чытання як спосаба атрымання новых ведаў пра навакольнае жыццё;
- папулярызацыя літаратурнай спадчыны Я. Коласа і адначасова дзейнасці Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі як арганізацыі, дзе захоўваюцца веды і нацыянальная спадчына, у тым ліку літаратурная.

Унікальнасць Праграмы заключаецца ў тым, што па сваёй сутнасці, яна стала педагогічным эксперымантам. Знаёмства з мастацкімі творамі

Якуба Коласа было пабудавана згодна выкладанню беларускай мовы ў метадычным выданні «Методыкі роднай мовы» (1930), сааўтарам якой з'яўляецца Я. Колас. Неабходна адзначыць, што дадаткова былі выкарыстаны сучасныя тэхналогіі і метады музейнай педагогікі. Спецыяльна для Праграмы былі распрацаваны дэвіз: «Вучыся пазнаваць!» і лагатып (дызайнер Наталля Каралёва). Лагатып спалучыў тэму, месца правядзення і арганізатараў.

Напачатку стварэння Праграмы былі акрэслены наступныя патрабаванні да твораў. Яны павінны:

- быць напісаны спецыяльна для дзяцей, пажадана розных жанраў;
- быць цэльнымі, бо менавіта цэлы твор пакідае ў душы дзяцей больш глыбокі след;
- перадаваць веды пра жыццё ў мінулым, пра прыроду, дзяцінства, казкі;
- рабіць ўплыў на ўяўленне і пачуцці дзяцей;
- мець эстетычную ўспрымальнасць [3, с. 56—59].

У выніку адбору падчас чатырох дзён навукі вывучаліся наступныя мастацкія творы Якуба Коласа: вершы «За навуку» і «На рэчцы зімою», апавяданні «Школа», «Як выдумляюцца страхі», «Прылёт птушак», казка «Воўк-дурань».

Кожны занятак вырашаў свае мэты і задачы, але ўсе чатыры заняткі былі звязаны імем і творами Я. Коласа, а таксама навуковымі метадамі даследвання, такімі як аналіз, параўнанне, назіранне. Адзначым метадычныя прыёмы, якія склалі аснову ўсіх чатырох дзён навукі: вядзенне слоўніка кожным навучэнцам (творчы сшытак для запісаў невядомых слоў); тлумачэнне навучэнцам незразумелых слоў; актыўнае і тлумачальнае чытанне; стварэнне пэўнага папярэдняга настрою перад чытаннем; знаёмства з асобай К. Міцкевіча (творчым і жыццёвым шляхам), у тым ліку праз часовую выставу кніг Якуба Коласа і кніг пра яго; выкарыстанне мультымедычных тэхналогій (прэзентацыя ў праграме PowerPoint па адпаведнай тэматыцы занятка).

Разгледзім змест кожнага музейна-педагагічнага занятка і выкарыстаных метадык падчас іх правядзення. «Першы дзень навукі» быў прысвечаны параўнанню школьнага жыцця вясковага хлопчыка Міхася з апавядання «Школа» з сучаснасцю. Актыўнае і тлумачальнае чытанне апавядання «Школа» і верша «За навуку» садзейнічалі канцэнтрацыі ўвагі навучэнцаў на значэнні раней невядомых слоў. Гэта дазволіла ім напрыканцы занятка скласці цікавыя сказы з выкарыстаннем новых слоў: гонт, клямка, ганак, лемантар, губернія, сярмяжка, канопля, пуны,

лапцікі, красёнцы, кафля. Напрыклад, «Я пераступіла ганак школы», «Малым дзецям неабходны лемантар», «Пазней людзі хадзілі ў лапціках», «Бацька зрабіў лапці для сына». Абагульненне зместу кожнай прачытанай часткі апавядання рабілася у форме пытанняў і сказаў. Для развіцця «рухавых мускулаў рукі і гнуткасці пальцаў» навучэнцы атрымалі размалёўку ў якасці хатняга задання [3, с. 46]. Размалёўка — павялічаная копія (фармат А4) вокладкі падручніка «Другое чытанне для дзяцей беларусаў», на якой наўмысна было пакінута вольнае месца. У выніку кожная вокладка ўяўляла «графічны спосаб выказвання сваіх перажыванняў» [3, с. 26—27], што выявілася ў колеры, у дадатковых элементах і паўнаце запаўнення аркуша.

«Другі дзень навукі» пачаўся са складання афарызма Якуба Коласа «У істоце кожнага страху ляжыць наша няведанне» на шкляным мосце, які навучэнцы пачатковай школы назвалі «самым страшным месцам» у Нацыянальнай бібліятэцы Беларусі. Пад час актыўнай гутаркі было высветлена чаго баяцца сучасныя дзеці і чаму. Творчае заданне заключалася ў маляванні за дзве хвіліны свайго асабістага страху. Чытанне апавядання «Як выдумляюцца страхі» паказала, што ў мінулым вясковых дзяцей пужалі Хапуном. Навучэнцы самі нагадалі чаго баяўся хлопчык Міхась — галоўны герой з апавядання «Школа». Абмеркаванне якім чынам змагацца са страхамі прывяло да становішча, калі кожны з вялікай ахвотай і цікавасцю дамалёўваў свой страх такім чынам, каб выява стала смешнай. Гэты элемент арт-тэрапіі кожнаму даў алгарытм пазбаўлення ад страху.

У «Трэці дзень навукі» навучэнцы на выставе звярнулі ўвагу на колькасць асобнікаў кнігі «Другое чытанне для дзяцей беларусаў». Гэта быў крок да разумення навуковых кніжных тэрмінаў, такіх як «арыгінал», «факсімільнае выданне» і «перавыданне». «Гульня — рух — самы натуральны і блізкі для дзіцяці від драматызацыі», таму з задавальненнем навучэнцы перадавалі рухі персанажаў пад час чытання казкі «Воўк-дурань», найбольш характэрныя яго асаблівасці і ўласцівасці [3, с. 98]. Пасля знаёмства з казкай адбыліся разважанні што такое розум, дураць, як набрацца розуму і, як яго праявіць. Пасля актыўнай гутаркі была агучана наступная выснова: каб быць разумным, трэба добра разумець людзей і іх эмоцыі. Таму гульня «Эмацыянальнае лато» дала магчымасць навучэнцам лепш зразумець адзін аднаго [1, с. 96].

«Чацвёрты дзень навукі» складаўся з дзвух частак: атрыманне новых ведаў і абагульненне ўсіх дзён навукі у рамках Праграмы. З мэтай развіцця назіральнасці навучэнцы аднаўлялі ў памяці «думкі асеннія» і

«думкі веснавыя». З «вясеннім» настроем чыталі аповяданне «Прылёт птушак». Ілюстрацыі да верша «На рэчцы зімою» былі блізкія і зразумелыя навучэнцам. Ім было прапанавана расказаць пра сюжэт верша менавіта па дзвум ілюстрацыям, паколькі «гутарка па малюнках» садзейнічае «паслядоўнасці ў выкладанні думак, дакладнасці і заканамернасці ў перадачы мыслі», «узбуджае уласную фантазію дзіцей» [3, с. 91]. Расказ пра тое, як выступаць перад аўдыторыяй і як правільна гаварыць з пункту гледжання рыторыкі, а таксама практыкаванні выклікалі вялікую цікавасць у навучэнцаў і дарослых. Замацаванне атрыманых ведаў адбылося на высокім эмацыянальным уздыме ў выглядзе адкрытага чытання па групам урыўка верша «На рэчцы зімою». Паўтарэнне біяграфічных звестак пісьменніка, новых слоў і афарызмаў Якуба Коласа, вывучаных на чатырох днях навукі, адбылося вельмі займальна і хутка.

Абагульненне пройдзенага матэрыялу паказала, што навучэнцы: пашырылі лексічны запас роднай беларускай мовы; запамнілі факты з жыццёвага і творчага шляху песняра і значэнне большасці слоў, з якімі пазнаёміліся на занятках упершыню; засвоілі кніжныя тэрміны; не толькі знешне засвоілі творы, але і перажылі тыя настроі і пачуцці, якія Я. Колас уклаў у сваю творчасць; з цікавасцю і жаданнем чыталі новыя або перачытвалі вядомыя творы песняра.

Нацыянальна-культурны аспект у Праграме назіраецца ва ўзаемадзеянні асноўных і дадатковых метадаў і падыходаў пры яе рэалізацыі. Гэта: абранае асяроддзе для маўлення, унікальная прастора, а менавіта Музей кнігі, з аднаго боку, Нацыянальная бібліятэка Беларусі — з другога; вядзенне камунікацыі паміж музейным педагогам і навучэнцамі на беларускай мове; разгляд тэм прыроды, дзяцінства, роднай старонкі, народнай казкі на выдатных узорах класіка беларускай літаратуры; вывучэнне твораў пасродкам спалучэння коласавай метадыкі выкладання беларускай мовы (стварэнне пэўнага папярэдняга настрою перад чытаннем, актыўнае і тлумачальнае чытанне, розныя спосабы тлумачэння незразумелых слоў, драматызацыя, маляванае пісьмо, падагульненне зместу прачытанага, пераход ад гутаркі па малюнках да вуснага твору, аднаўленне ў памяці якіх-небудзь вобразаў) і сучасных тэхналогій і метадаў (эмпірычны метады і метады канструявання, элементы арт-тэрапіі, прэзентацыі ў праграме PowerPoint, распрацоўка дэвіза і лагатыпа Праграмы); уключэнне музычнага твора «Мой родны кут» на словы Я. Коласа; уручэнне актыўным удзельнікам Праграмы на апошнім занятку сертыфіката на бясплатнае экскурсійнае наведванне Мемары-

яльнага музея-майстэрні З. І. Азгура — знакамітага скульптара і сябра Я. Коласа.

Падвядзем вынікі рэалізаванай музейна-адукацыйнай праграмы «Якуб Колас — за навуку!».

Па-першае, выкарыстанне для школьнікаў методыкі выкладання беларускай мовы адпаведна «Методыкі роднай мовы» (1930) амаль праз 90 год вельмі актуальна.

Па-другое, уключэнне нацыянальна-культурнага аспекта зрабіла працу з мастацкім словам цікавай, пазнавальнай, займальнай, іншым разам радаснай, якая выклікала толькі добрыя эмоцыі і жаданне і ў дзяцей, і ў дарослых не проста адказваць на беларускай мове музейнаму педагогу, а нават камуніцыраваць паміж сабой на беларускай мове;

Па-трэцяе, Праграма паказала дарослым (настаўнікам, бацькам, бабулям), што у творчай асобе Якуба Коласа ёсць яркія асаблівасці дзіцячага пісьменніка: глыбокае пранікненне ў духоўны свет дзіцяці, уменне складанае рабіць простым і зразумелым, простае і зразумелае — паэтычным і цікавым, уздзейнічаць на пачуццёвую сферу маленькага чалавека.

Па-чацвёртае, камунікацыя пранізвала ўсю праграму з першага да апошняга дня, што садзейнічала далейшаму развіццю ў навучэнцаў чытацкай і дыялагічнай культуры.

Па-пятае, выхаваўчы аспект Праграмы, пабудаванай на Коласавых творах вялікі, аб чым сведчыць адзін з водгукаў ўдзельніка (бацькі): «Я атрымаў асалоду ад беларускай мовы», «Спадзяюся, што беларуская мова будзе для дачкі не толькі тое, што трэба вучыць, а стане роднай».

Па-шостае, і бацькі, і настаўнікі, паводле вынікаў анкетавання, разглядаюць музейныя заняткі як форму правядзення сямейнага вольнага часу.

Па-сёмае, удзельнікі, пасля наведвання Праграмы сталі патэнцыйнымі і рэальнымі транслятарамі спадчыны Я. Коласа. Адзін з удзельнікаў, які ўдзельнічаў у Праграме разам з бабуляй, зрабіў у школе стэнд з агляднай інфармацыяй і распавёў на ўроку дзе быў, што бачыў, пра што даведаўся. Вучні слухалі з захапленнем.

Пералічаныя вынікі кажуць пра тое, што Праграма паўплывала на фарміраванне моўнай свядомасці як у навучэнцаў, так і дарослых. А мова як вядома — універсальны сродак далучэння чалавека да нацыянальнай і сусветнай культуры і фарміравання культурнага аблічча асобы. Робіцца відавочным: музеям належыць асаблівая роля ў справе папулярызацыі беларускай мовы, нацыянальнай культуры і спадчыны, у першую чаргу,

сярод жыхароў Беларусі. Пры гэтым спецыфіка сучаснага музея дазваляе працаваць не толькі з рознымі ўзроставымі і сацыяльнымі катэгорыямі, але выкарыстоўваць разнастайныя спосабы ўздзеяння на аўдыторыю, калі працэс атрымання ведаў стымулюецца пачуццёвым успрыманнем і эмацыйнымі перажываннямі. Сацыякультурная камунікацыя дазваляе разглядаць музей у якасці асаблівага пасярэдніка паміж культурай і грамадствам, месцам перакрывавання розных відаў мастацтва, і пераемнасці культуры.

БІБЛІАГРАФІЧНЫЯ СПАСЫЛКІ

1. *Гиппенрейтер Ю. Б.* Развиваем эмоциональный интеллект. Вместе переживаем и играем. М. : АСТ, 2014. 96 с.
2. Камунікацыя [Электронны рэсурс]. URL: <http://scicenter.online/delovoe-obschenie/kommunikatsiya.html> (дата звароту: 11.05.2017).
3. *Міцкевіч К. і Тэпін В.* Методыка роднай мовы. Менск : Беларускае дзяржаўнае выдавецтва, 1930. 164 с.
4. Музеи Беларуси. Характеристика музеев по их направленности [Электронны рэсурс]. URL: http://studbooks.net/1032440/kulturologiya/muzei_belarusi_harakteristika_muzeev_napravlennostixviii_vklad_razvitie_pedagogicheskij_idey_uchenyh_metodistov_deyateley (дата звароту: 05.05.2017).
5. Музей как форма коммуникации [Электронны рэсурс]. URL: <http://www.studfiles.ru/preview/5276038/page:4/> (дата звароту: 05.05.2017).
6. *Санега Т. А.* Сучасныя музейныя падыходы да кнігі; навуковы кіраўнік А. А. Трусаў // Сб. науч. ст. по материалам междунар. науч.-образ. форума «Европа-2002», 4 июня 2002 г., ЕГУ / сост. С. Д. Курочкина. Минск, 2003. С. 310—317.
7. www.nlb.by

Марченко Ирина Владимировна — заведующая отделом организационно-массовой работы и культурно-досуговой деятельности УО «Республиканский центр экологии и краеведения».

Жукова Оксана Николаевна — заведующая сектором международной деятельности ГУО «Институт культуры Беларуси».

ПРАКТИКО-ОРИЕНТИРОВАННЫЕ ИНСТРУМЕНТЫ МАРКЕТИНГА В КУЛЬТУРНО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МУЗЕЯ

*И. В. Марченко
О. Н. Жукова*

Необходимость применения маркетинга в музейной сфере обусловлена современными реалиями развития общества. В статье рассмотрено применение инструментов маркетинга при создании и совершенствовании музейного продукта, проанализировано их влияние на характеристики музейного продукта на разных этапах его жизненного цикла. Материалом эмпирического исследования послужил отечественный опыт.

Ключевые слова: аудитория; музейный продукт; маркетинг; инструменты маркетинга.

PRACTICALLY-ORIENTED MARKETING TOOLS IN THE CULTURAL AND EDUCATIONAL MUSEUM ACTIVITY

The necessity of application of marketing in the Museum field due to the modern realities of the development of society. The article describes the use of marketing tools in the development of Museum products, analyze their impact on the characteristics of Museum products at different stages of its life cycle. The empirical material of the study consists of domestic experience.

Keywords: audience; museum product; marketing; marketing tools.

Новые экономические условия развития Республики Беларусь обусловили появление в отечественном музейном деле и музеологии термина «музейный маркетинг». Классический маркетинг оперирует такими понятиями, как продукт, услуга, рынок, сбыт, конкуренция, цена, покупатель, потребитель и др. Совокупность инструментов составляет комплекс или 4«Р» маркетинга: товар — product (планирование товарного ассортимента), цена — price (формирование ценовой политики), место — place (определение рынков сбыта и «географии продаж»), продвижение — promotion (разработка стратегий и способов продвижения товаров

и услуг на различных рынках) [5, с. 33—34]. Эволюция *маркетинга* привела к возникновению его новейшей *концепции* — *социального маркетинга*, ориентиром которого стал человек. С одной стороны, он «вбирает» в себя достижения маркетинговых концепций и технологий бизнес-сектора, с другой стороны, адаптируются и динамично развиваются собственные подходы и стратегии, опирающиеся на специфику некоммерческих организаций культуры [5, с. 33]. Основным аспектом маркетинга в сфере культуры является формирование и удовлетворение спроса в так называемом «пространстве свободного времени» или пространстве досуга [5, с. 30]. В рамках маркетинговой парадигмы произведения искусства и акты культурно-просветительной деятельности превращаются в продукт или услугу, а зрители, слушатели, читатели, посетители — в потребителей продукта или услуги. Акт соприкосновения с искусством и культурными ценностями становится актом потребления продукта (услуги). Постепенно к видам музейной деятельности, направленным на потребителя, начинают относиться как к «музейным услугам», а к экспозиции и экскурсии — как к «музейному продукту» [4, с. 25—32]. Музейный продукт социален, он вовлекает в свою оболочку аспекты обучения, развлечения, эстетики и вдохновения. Кроме того, в отличие от товара, он нематериален, хотя и основывается на материальном окружении (материальные предметы коллекций и выставок, здания) [2].

В среде активно развивающегося рынка культурно-образовательных и досуговых услуг, музей оказался в кругу конкурентов с аналогичными услугами и гораздо более разборчивых, чем прежде, потенциальных потребителей результатов музейной деятельности. Действовать эффективно в этой ситуации стало возможным только в том случае, если активно внедрять весь спектр маркетинговых технологий и заявить о себе как об активном субъекте рынка. Отражением этого процесса стали:

появление новой категории публичных музейных форумов, обладающих признаками промышленных ярмарок («Интермузей» в г. Москва (Российская Федерация), Музейный форум «Музеи Беларуси» (Республика Беларусь, 2012, 2014, 2016);

активизация рекламной и рекламно-информационной деятельности музеев;

достаточно активное участие музеев в формировании и развитии рынка сувенирной продукции, рынка туристических услуг, в том числе через участие в ежегодных выставках-ярмарках туристических услуг «Турбизнес» и «Отдых» (г. Минск, Республика Беларусь).

Осваивать рыночные технологии музеям помогают введенные в их штат относительно новые функциональные подразделения, например, отделы маркетинга, PR, рекламы. Среди их функций отметим взаимодействие с сотрудниками других структур по созданию и продвижению музейного продукта.

Основной принцип любой формы культурно-образовательной работы подразумевает предоставление посетителям возможности заниматься тем, что их интересует. Целевая аудитория — абстрактное понятие, но она непосредственно связана с реальной и потенциальной аудиториями. Исходя именно из нее музей строит свою дальнейшую деятельность и разрабатывает свой продукт. В маркетинге обычно используется понятие «сегмент рынка», а не целевой аудитории, однако основной принцип остается неизменным: нельзя угодить всем сразу. Очень важно сделать правильный выбор, поскольку от этого зависит успех.

Применение практико-ориентированных инструментов маркетинга позволяют музею улучшить характеристики музейного продукта и обеспечить ему долгий жизненный цикл. В этом отношении интерес представляет проект «Фолк-фэст «Камяніца» Белорусского государственного музея народной архитектуры и быта и ООО «Новый Альянс». Этот совместный некоммерческий проект является примером государственно-частного партнерства, основная цель которого — финансовая поддержка музея. Полученные от реализации билетов средства направляются на сохранение музейного фонда посредством реставрации.

Ряд рабочих встреч и организационных совещаний, которые прошли весной 2009 г., определил круг специалистов и их обязанности по подготовке и проведению фестиваля, а также стратегические направления проекта:

- формат фестиваля — open-air;
- дата, время, продолжительность — целый день, ежегодно, в первой декаде сентября (совпадает с празднованием Дня города);
- целевая аудитория — молодежь, студенчество;
- главные функции каждой из сторон.

Периодичность проведения фестиваля была определена сразу, поэтому необходимо было обеспечить быстрый рост спроса и сохранить его на высоком уровне длительное время. Изучение белорусского рынка культурно-образовательных и досуговых услуг показало, что «Фолк-фэст «Камяніца» является альтернативой всем существующим. А уникальность планируемого фестиваля в том, что он направлен на популяризацию сразу трех направлений: музыки в стиле фолк, белорусской тради-

ционной культуры и белорусской национальной кухни. И место его проведения уникально — территория Белорусского государственного музея народной архитектуры и быта, единственного скансена в Республике Беларусь.

Музейное значение фестивали приобретают тогда, когда с их помощью воплощается идея синтеза предметной среды и искусства [6, с. 70]. Далее о «Фолк-фэсте «Камяніца» речь пойдет как о музейном продукте.

Внедрение музейного продукта произошло 4 сентября 2009 г. Концертная программа проходила с 15.00 до 21.00. В это же время девять народных мастеров реализовывали свои изделия. Стоимость входного билета была равна стоимости посещения музея (взрослый и детский билеты). Для вывода музейного продукта на рынок была использована мощная информационно-рекламная кампания. Информация была размещена на сайте музея и ресторана «Камяніца» (ООО «Новый Альянс»), в социальных сетях, пресс-релизы направлены во все СМИ. Итог: на фестивале присутствовало 14 представителей СМИ (среди них БТ, ОНТ, СТБ, Первый музыкальный канал), музей посетило 2189 человек [1]. Всеми было отмечено: фестиваль состоялся, фестивалю жить. Фото и видеоотчеты были размещены в сети Интернет.

Анализ и оценка музейного продукта выявили как положительные, так и отрицательные стороны. Положительный резонанс вызвали концертная программа, хорошее оформление сцены, профессиональный звук и свет. Предложенная концертная программа не удовлетворила всех запросов потребителей: семейный посетитель интересовался дополнительными программами для детей, взрослый — дополнительными развлечениями и информацией исторического и этнографического характера. В организационном плане много нареканий вызвали отсутствие рейсов пригородного транспорта в темное время суток, наличие малой автостоянки на территории музея.

В дальнейшем партнеры стремились понять разные сегменты рынка, поскольку они представляют собой аудитории, на которые рассчитан музейный продукт. А каждая из них предъявляет к музею различные требования и ожидания, судит об эффективности работы на основании различных критериев.

Реализация и развитие музейного продукта — «Фолк-фэст «Камяніца» — на протяжении 5 лет (2009—2013 гг.) наглядно отражают специфику применения инструментов маркетинга в музейной сфере и их влияние на характеристики музейного продукта.

В 2010 г. в структуру музея был введен отдел маркетинга. Именно он инициировал проведение SWOT-анализа, в ходе которого фиксировались сильные и слабые стороны музейного продукта, его возможности и угрозы. Этот простой прием заставлял задуматься о том, насколько эффективной была работа партнеров, помогал выявить существующие проблемы и пути их решения, наметить приоритетные направления на будущее, а также оценить настоящее положение дел. Результаты SWOT-анализа (2011—2013 гг.) повлияли на выбор инструментов маркетинга для формирования стратегии лояльности, совершенствования программы (расширение содержания, увеличение количества партнеров), инфраструктуры, продвижения музейного продукта.

Ключевая составляющая музейного продукта — концертная программа. Поэтому ООО «Новый Альянс» уделял ей особое внимание. Привлечение разных исполнителей и приглашение хэдлайнера придает музейному продукту особый колорит. В разные годы почетными гостями были: Лявон Вольскі (2011); гурт «Іван купала» (Россия) (2012); «Даха-Браха» (Украина), Orkiestra Њв. Микоіаја (Польша), Нварна (Россия) и «Фолкнери» (Украина) (2013). Яркой страничкой концертной программы 2011 г. была объявленная заранее и проведенная этно-дискотека О'СКРЫРКА (ВОПЛІ ВІДОПЛЯСОВА). В разные годы на большой сцене выступили: «Джамбібум», «Гаротніца», «Стары Ольса», «Крыві», этно-трио «Троіца», «Палац», «МаланкаАркестр», «Бан-Жвірба», «Рокаш», «АКАНА», «Guda», «Befolk», «Ветах», «Госціца», «Хоха Бэнд», «Александра и Константин», «Ліцвіны», FolkRoll Настя Некрасова, Pawa, Relikt, Irdorath, Vuraj, SilverSky.

В 2012 г. впервые было решено организовать отдельно от большой взрослой сцены самодеятельную малую сцену, ориентированную на трансляцию творчества юных исполнителей этномызыки. Обе сцены были разведены в пространстве (расстояние в 1 км). Главное условие для потенциальных маленьких артистов — умение исполнять традиционные белорусские песни, стремление сохранить живую национальную культуру. 157 детей из разных уголков Беларуси показали свое мастерство. К сожалению, большинство потребителей у малой сцены задерживались на непродолжительное время, так как спешили услышать и увидеть своих любимых исполнителей.

Юбилейный, 5-й фестиваль проходил по-особому, 2 дня. Первый вечер собрал участников за все пять лет, во время которого прошли презентации альбомов групп «Палац», «Александра и Константин» и Ирэны Котвицкой, просмотр кинофильма «История белорусской кухни» и ку-

линарный мастер-класс с дегустацией от ресторана «Камяніца». Музыкальный хэдлинер вечера — группа Shuma, которая сочетает фольклорные песни с современной электроникой. Концертная программа второго дня была очень насыщенной. Учитывая предыдущий опыт, малую сцену разместили рядом с главной. Таким образом, выступления взрослых и маленьких артистов чередовались.

Для поддержания фольклорной тематики с 2011 г. вход на фестиваль для посетителей в народных костюмах стал бесплатным. Однако 2011 год показал, что не все знают что собой представляет народный костюм. Многие имели ввиду элемент костюма (рубашку, пояс и т. д.). В связи с этим было принято решение, согласно которому:

- в пресс-релизе указывалось «апанутыя ў поўны народны строй, маюць права на бясплатны ўваход на фестываль», дополнительно на сайте размещалась информация с описанием мужского и женского народных костюмов;
- музейный продукт дополнился новым эпизодом — дефиле белорусских народных строев от Центра традиционных ремесел «Скарбніца» (2012, 2013 гг.); в разное время в качестве моделей выступали сотрудники музея и модельного агентства «Тамара».

В 2013 г. на фестивале можно было увидеть большее число посетителей в полных народных костюмах. В рамках концертной программы проводился конкурс: в 2012 г. на лучшую пару в народном строе (приз — посещение ресторана «Камяніца»), а в 2013 г. — на лучший «народный строй».

Выставка-продажа изделий народных мастеров за 5 лет выросла в город мастеров, количество участников увеличилось с 9 до 45 человек. Обязательным условием участия в выставке является владение традиционными белорусскими ремеслами с использованием традиционных материалов. В рамках города мастеров в 2013 г. проводился демонстрационный мастер-класс по изготовлению изделий из глины.

Формирование дополнительных площадок по интересам происходило следующим образом. Площадка для взрослых от партнеров, работающих в сфере досуга, была посвящена теме средневековья: мастер-класс по средневековым танцам, медиатир, ратные забавы, рыцарские забавы (2010—2013 гг.). Для детей сотрудники музея организовывали игровую программу «Игры конца XIX — начала XX в. » (2011—2013 гг.). К детской тематике подключился и ООО «Новый Альянс». Так, в 2013 г. появилась творческая мастерская под открытым небом «Рисуют дети». Из детских работ была организована импровизированная выставка. Выстав-

ка одного дня стала традиционной с 2011 г., где свои работы представляли хорошо известные и малоизвестные художники и фотографы.

Вырученные от реализации билетов средства шли на реставрацию как памятников архитектуры, так и других экспонатов. В этой связи музей предложил сделать традиционным в рамках фестиваля презентацию уникального экспоната. И в 2013 г., после реставрации, общественности была представлена уникальная икона «Маці Боская Замілаванне».

Изменения происходили не только в программе фестиваля, но и в его инфраструктуре. Так, в 2009 г. посетители пожаловались на долгое стояние в очереди за входным билетом. В последующие годы была организована предварительная продажа билетов как в городе, так и на территории музея, в т. ч. с привлечением билетных операторов, а в день проведения фестиваля работало несколько кассовых точек.

Территория музея находится за городом всего в 4 км, однако в вечернее время доехать очень сложно из-за отсутствия рейсовых автобусов. Поэтому в разное время были организованы дополнительные рейсовые автобусы (2011 г.), бесплатные маршрутные такси (2010 г.) и фестивальный автобус (2012—2013 гг.). Для удобства потребителей парковка для личных автомашин в музее увеличилась за счет выделения дополнительной территории. Первоначально машины оставлялись вдоль дороги, начиная от д. Озерцо.

PR менеджмент должен «достучаться» до максимально большого количества сегментов рынка. Важно не только заинтересовать людей в посещении музея, но и суметь создать его высокий имидж, чтобы люди пришли в него во второй раз и посоветовали сделать это своим знакомым. Партнеры музея постарались использовать разные виды рекламных носителей. К их числу относятся: интернет-реклама (официальные сайты музея, ООО «Камяница», билетных операторов), наружная реклама (афиши на территории музея), информация в печатных СМИ, фото- и видеоотчеты с фестиваля на телевидении (ОНТ). Самым эффективным и экономичным инструментом в эпоху информационного общества является Интернет, особенно странички в социальных сетях. Они не требуют финансовых вложений и связывают музей напрямую с его целевой аудиторией.

Таким образом, на этапе вывода на рынок музейный продукт — «Фолк-фэст «Камяница» имел следующие характеристики:

- новый;
- статичный;
- групповой и индивидуальный;

- удовлетворяющий потребности в рекреации;
- предполагающий пассивное поведение аудитории;
- простой;
- 1 раз в год (сентябрь);
- для разнородной аудитории (студенты, молодежь);
- внутримузейный;
- некоммерческий.

За 5 лет из 10 перечисленных:

4 характеристики остались неизменными:

- разовый (1 раз в год, сентябрь);
- групповой и индивидуальный;
- внутримузейный;
- некоммерческий.

3 характеристики в последующем дополнились:

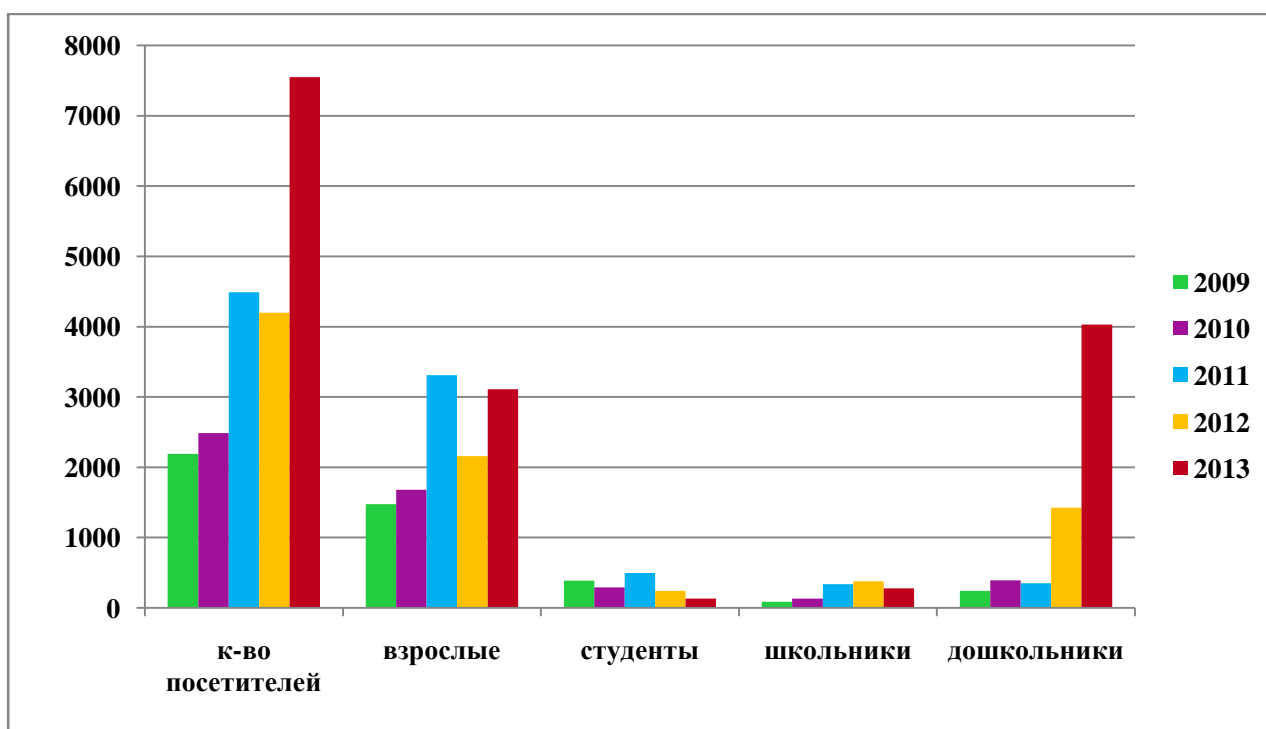
- удовлетворяющий потребности в рекреации и *в познании*;
- предполагающий пассивное и *активное* поведение аудитории;
- для разнородной аудитории (студенты, молодежь, *семья*);

3 характеристики перешли в новое качество:

- новый — традиционный;
- простой — комплексный;
- статичный — динамичный.

Из вышеизложенного следует, что практико-ориентированные инструменты маркетинга повлияли на качественные характеристики музейного продукта. Интеллект и творческий потенциал специалистов музея и его партнеров, имидж музея и его партнеров, а также SWOT-анализ позволили усовершенствовать и расширить программу фестиваля, сделать ее комплексной и динамичной. Бонусы в виде предоставления бесплатного дополнительного транспорта, бесплатного входного билета, конкурс, призы стимулировали увеличение спроса, так как демонстрировали позитивное настроение организаторов и обращенность к потенциальным потребителям. Ценовая стратегия включала: интересы двух сегментов рынка — детской и взрослой аудиторий; условия оплаты предоставили возможность потребителям сделать выбор (наличная или безналичная оплата, предварительная покупка билета или в день фестиваля); пресс-конференции, сайты в системе Интернет, телевидение содействовали продвижению; пресс-релизы, личные контакты, хорошая переговорная практика расширили количество партнеров, участвовавших в создании и развитии музейного продукта. Изменение качественных характеристик повлекло за собой изменение количественных. В приведенном

графике отражен статистический анализ количественных характеристик разных сегментов рынка [1].

Обращает на себя показатель 2012 г., свидетельствующий об общем спаде спроса на музейный продукт. На него повлияло изменение в концертной программе — отмена выступления группы «Крамбамбуля». Этот факт говорит о том, что музейный продукт является сложным комплексом услуг, состоящим из эстетического, образовательного, воспитательного и развлекательного аспектов. Переживание потребителя индивидуально, а следовательно, непредсказуемо. Музей и его партнеры не могут заранее предвидеть, каким путем пойдет понимание и с какими проблемами они столкнутся.

Фактором успеха музейного продукта являются награды:

- 2011 г. «Фолк-фэст «Камяніца» — победитель в номинации «СОБЫТИЕ ГОДА» на вручении музыкальной премии «РОК — КОРОНАЦИЯ-2011»;
- 2014 г. «Фолк-фэст «Камяніца» признан лучшим «Фэстам-2013» музыкальной премией «Даём рады» Еврорадио [6].

Интерес публики и соорганизаторов «Фолк-фэст «Камяніца» свидетельствует о значимости непредметных форм бытования культурного на-

следея, к которым можно отнести и духовный опыт человека, и звучащее слово, и музыку, и танцы, и кинофильм.

Динамика современного музейного продукта, сложность его проектирования и продвижения сопряжены с его многофункциональностью, семантико-символической нагруженностью, жесткой связью с определенными культурными кодами и лексиконами. Все это требует сложного сочетания в музейном продукте узнаваемости и инновационности, мультикультурности и простоты, художественности и конструктивности [3]. Поэтому инструменты маркетинга должны быть тщательно подобраны и выстроены в стройную систему маркетингового плана. Они выбираются в соответствии со стадией жизненного цикла музейного продукта. Чтобы маркетинг работал, необходимо обеспечить комплексное управление набором маркетинговых инструментов. Их использование, в том числе в культурно-образовательной деятельности — это возможность повысить эффективность работы музея, не жертвуя при этом его философией, миссией и целями [5, с. 7].

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЕ ССЫЛКИ

1. Текущий архив Белорусского государственного музей народной архитектуры и быта.
2. Бренд-культура как технология повышения конкурентноспособности музея [Электронный ресурс]. URL: <http://refdb.ru/look/2990295-pall.html> (дата обращения: 12.05.2017).
3. Катина Л. П. Динамика музейного продукта в современных культурных средах [Электронный ресурс]. URL: <http://cheloveknauka.com/dinamika-muzeynogo-produkta-v-sovremennyh-kulturnyh-sredah#ixzz4GEtrzNLI> (дата обращения: 13.05.2017).
4. Лещенко А. Г. Грамотный и экономичный PR-менеджмент музея XXI века // Реклама и маркетинг в музейном деле. 2009. № 1. С. 25—32.
5. Музеи. Маркетинг. Менеджмент. Практическое пособие. М. : Фонд Ноу Хау, 2001. 210 с.
6. [Электронный ресурс]. URL: <http://kamyantsa.by/ru/news/> (дата обращения: 11.08.2016).

Іваноў Ігар Віктаравіч — навуковы супрацоўнік Беларускага дзяржаўнага музея народнай архітэктуры і побыту.

НАВУКОВАЯ КАНЦЭПЦЫЯ І МАСТАЦКАЕ РАШЭННЕ ЭКСПАЗІЦЫІ «ПАДНЯПРОЎСКАЕ ШАПАВАЛЬСТВА»

І. В. Іваноў

Паведамленне раскрывае падрыхтоўку экспазіцыі «Падняпроўскае шапавальства», адкрытай у маі 2016 г. ў Беларускам дзяржаўным музеі народнай архітэктуры і побыту. Аўтар распавядае пра бібліяграфічныя вышуканні, экспедыцыі, распрацоўку навуковай канцэпцыі, працу з фондавымі калекцыямі. Разглядаюцца рэстаўрацыйна-аднаўленчыя работы, пошук аптымальных экспазіцыйных рашэнняў з мэтай прыцягнення ўвагі наведвальніка.

Ключавыя словы: шапавальства; валёнкі; магерка; світа; Падняпроўе; Дрыбін; ансамблевая экспазіцыя.

SCHOLARLY CONCEPT AND ARTISTIC APPROACH TO THE EXHIBITION «FELT-MAKERS FROM THE DNIEPER RIVER REGION»

The report describes the preparation of exhibition «Felt-makers from the Dnieper River region» opened in the Belarusian State Museum of Folk Architecture and Rural Lifestyle in May 2016. The bibliographical research, expeditions, scholarly concept of development, working with the collections? Kept in the depositary are under discussion. The conservation and reconstruction work, the search for optimal solutions in display for a better perception of the visitors formed the basic points of author's reflections.

Keywords: Shapavalstva; boots and hats of wool; entourage; the Dnieper River region; Drybin; ensemble exhibition.

Для музея пад адкрытым небам найважнейшай з'яўляецца місія захавання помнікаў народнага доўлідства. Драўляная архітэктура, зафіксаваная цягам этнаграфічных экспедыцый, унікальныя аб'екты жылога і гаспадарчага прызначэння, культавыя будынкі, перавезеныя з розных раёнаў Беларусі складаюць падмурак фондавага збору беларускага скансэна, яго найкаштоўнейшую частку. Адноўленыя інтэр'ер сялянскай хаты, убранства і начынне царквы, механізмы і абсталяванне вятрака — усё гэта вынік плённай экспазіцыйнай працы, следства навуковага падыходу да рэканструкцыі сацыякультурнага асяроддзя, якое дапамагае наведвальніку лепш успрыняць інфармацыю, закадаваную ў музейных прадметах.

Адным з накірункаў экспазіцыйнай работы музея з'яўляецца дэманстрацыя ў помніках народнай архітэктуры традыцыйных промыслаў і рамёстваў нашых продкаў. Напрацягу існавання музейнай экспазіцыі ў ёй экспанаваліся прадметы звязаныя з рыбалоўствам, пчалярствам, рамеснымі заняткамі — кавальствам, ганчарствам, бондарствам, вырабам лубяных рэчаў і г. д. Народныя майстэрствы з'яўляюцца важнай часткай нематэрыяльнай спадчыны Беларусі, цікавасць да якой сёння ўзрастае. Сучасная практыка аднаўлення закранула шапавальства — традыцыйнае майстэрства вырабу з воўны галаўных убораў, валёнак, лямцу. Распаўсюджвалася яно з XVI ст. спачатку ў гарадскім асяроддзі, пасля трапіла ў беларускую вёску. У XIX ст. шапавальствам займаліся сяляне ўсіх рэгіёнаў Беларусі. Але з пункту гледжання масаваці заняткаў шапавальствам, а таксама асабліва сцяў тэхналагічных працэсаў асаблівае месца ў вывучэнні гэтага рамяства належыць Падняпроўю [2, с. 165].

У этнаграфічнай літаратуры шапавальства разгледжана дастаткова змястоўна. Выраб шапак, абутку ўзгадваецца ў якасці аднаго з рамесных заняткаў беларускага сялянства ў працах дарэвалюцыйных даследчыкаў М. Я. Нікіфароўскага, Е. Р. Раманава, А. С. Дэмбавецкага, П. П. Сямёнава і інш. [4, с. 125].

Дзякуючы дрыбінскім майстрам, сёння можна пазнаёміцца з шапавальствам ўвачавідкі, праз стасункі з носьбітамі традыцыйнай рамеснай тэхнікі. Вялікую працу ў папулярызацыі традыцыйнага шапавальства выконвае Дрыбінскі раённы гісторыка-этнаграфічны музей. Вырабляюць валёнкі і ў іншых мясцовасцях. Так, экспедыцыя ў вёску Альковічы Вілейскага раёна дазволіла выявіць носьбітаў гэтай справы і ў Цэнтральным рэгіёне Беларусі [1, с. 75].

У Магілёўскай губерні рамяство шапавалаў існавала ў дзвюх гістарычных формах: адыходнае і кустарнае. Адыходніцтву спрыяла тое, што шапавальства не патрабавала вялікай колькасці інструментаў, якія селянін мог узяць з сабой. Адыходнікі не набывалі сыравіну, а працавалі з мясцовай у тых вёсках, дзе спыняліся [5, с. 325]. Кустарнікам прыходзілася дадаткова гадаваць авечак, ці закупаць воўну, акрамя таго важна было знайсці рынак збыту сваёй прадукцыі. Кустарнае рамяство вялося на ўласнай гаспадарцы, патрабавала месца для працы, для захавання сыравіны і гатовых валёнкаў [3, с. 269].

Пры напісанні навуковай канцэпцыі будучай экспазіцыі супрацоўнікі музея зыходзілі з той акалічнасці, што Дрыбінская воласць — гістарычны цэнтр шапавальства XIX — пачатку XX ст. — з'яўлялася адміністрацыйнай адзінкай Чавускага павета Магілёўскай губерні, таму

невыпадкова, што для дэманстрацыі рамяства быў абраны помнік народнай архітэктуры «Вяночны двор з в. Бракава Слабада Чавускага раёна» [6, с. 30].

У фондах Беларускага дзяржаўнага музея народнай архітэктуры і побыту захоўваецца даволі вялікая калекцыя, якая датычыцца тэмы шапавальства. Сярод прыстасаванняў, неабходных для апрацоўкі воўны і вырабу валёнак, сустракаюцца як адзіночныя прадметы, так і цэлыя камплекты. Яны ахопліваюць усе гісторыка-этнаграфічныя рэгіёны Беларусі. Аналіз музейных прадметаў дазволіў зрабіць выснову, што інструменты для валяння воўны амаль не адрозніваліся рэгіянальна, некаторыя асаблівасці маглі вылучацца толькі ў апрацоўцы сыравіны, тэхніцы рамеснага вырабу. Капылы, правідлы, кліны для валёнак, качалкі для воўны былі ідэнтычнымі, таму выкарыстанне ў экспазіцыі музейных прадметаў з розных рэгіёнаў бачылася мэтазгодным.

Цікавымі прадметамі музейнай калекцыі з'яўляюцца дзве воўначоскі (з в. Бяры Докшыцкага р-на Віцебскай вобласці і в. Лужкі Чаркаўшчынскага р-на Віцебскай вобл.) — прыстасаванні для рыхлення астрыжанай воўны. Згодна з літаратурнымі крыніцамі вядома, што ваўначоскі часцей сустракаліся ў мястэчках, аднак палявыя даследванні паказваюць наяўнасць такіх машын і ў сельскай мясцовасці. На Беларусі яны атрымалі распаўсюджанне ў канцы XIX — пачатку XX ст. Доўгі час воўначоскі знаходзіліся ў напאўразабраным стане, некаторыя дэталі былі моцна пашкоджаны іржой, цвіллю. Дзякуючы сумеснай працы рэстаўратараў і навуковых супрацоўнікаў музея іх атрымалася аднавіць, сабраць, злучыць вярочнымі прыладамі рухомыя часткі і прадэманстраваць ў павеці і сянніцы вяночнага двара з вёскі Бракава Слабада.

У якасці памяшкання пад экспазіцыю «Падняпроўскае шапавальства» была выбрана гаспадарчая сянніца: сельскія рамеснікі-саматужнікі звычайна працавалі ў хатніх умовах без спецыяльнага памяшкання, летам — на адкрытым паветры або пад паветкай, узімку — ў хаце ці ў падсобных пабудовах. Нярэдка ў якасці вытворчых памяшканняў выкарыстоўвалі лазні, дзе сушыліся вырабы. Пры мантажы было вырашана кіравацца традыцыйным для музея-скансэна ансамблевым метадам пабудовы экспазіцыі, дзе размяшчэнне кожнага інструмента, вырабу, побытавай рэчы адлюстроўвала б тыповыя сувязі паміж музейнымі прадметамі і стварала абставіны блізкія да рэальных [7, с. 432]. У экспазіцыі «Падняпроўскае шапавальства» наведвальнік мусіў зразумець функцыянальнае прызначэнне прылад працы, паслядоўнасць вытворчага працэсу без суправаджаючых тэкстаў і этыкетажа, ад якіх было выраша-

на адмовіцца пры падрыхтоўцы экспазіцыі, каб не замянаць успрыцяццю прадметаў. У экспазіцыі, акрамя інструментаў, рамесных вырабаў размясцілася сыравіна. Майстар-шапавал зрабіў нарыхтоўкі валёнак для дэманстрацыі этапаў валяння, а мясцовыя жыхары прынеслі ў музей састрыжаную вясной з авечак воўну. Зрубная сцяна сянніцы, саламяная страха, земляная падлога, газавая лямпа над працоўным сталом, імбрык для гарачай вады, намотаны на качалку пласт пухнатай воўны — усе гэтыя элементы павінны былі стварыць у наведвальніка адчуванне прысутнасці ў сапраўднай рамеснай майстэрні.

Такім чынам, выстава стала вынікам навукова-даследчай работы, што ўключала ў сябе працу з літаратурай, палявыя этнаграфічныя даследванні, інтэрв'юіраванне носьбітаў шапавальнага рамяства, вывучэнне фондавых калекцый, рэстаўрацыйную працу і экспазіцыйнае праектаванне.

БІБЛІАГРАФІЧНЫЯ СПАСЫЛКІ

1. *Ковалева М. А.* Отчет о научной командировке в Вилейский район / Документы по научным командировкам по Республике Беларусь. Дело № 01-30. Минск : Белорусский государственный музей народной архитектуры и быта, 2013 г.

2. *Бандарчык В. К.* Промыслы і рамёствы Беларусі. Мінск : Навука і тэхніка, 1984. 192 с.

3. Беларусь : у 8 т. / рэдкал. : В. К. Бандарчык, М. Ф. Піліпенка, В. С. Цітоў. Мінск : Навука і тэхніка, 1995. Т. 1. 351 с.

4. *Никифоровский Н. Я.* Очерки простонародного життя-бытъя в Витебской Белоруссии и описание предметов обиходности. URL: http://files.knihi.com/Knihi/uploaded07/Mikalaj_Nikifarouski.

Ocierki_prostonarodnoho_zitja_bytja_v_vitiebskoj_Bielorussii_i_opisanije_priedmiotov_obichodnosti.pdf (дата обращения: 30.04.2017). Витебск : Губ. типогр., 1895.

5. *Дембовецкий А. С.* Опыт описания Могилевской губернии. Репринтное издание в 3-х кн. Могилев : Амелия принт, 2008. 1028 с.

6. *Романов Е. Р.* Катрушницкий лемезень. Условный язык дрибинских шаповалов. Спб. : Типогр. Императорской Академии наук, 1901. 44 с.

7. *Юренева Т. Ю.* Музееведение : учеб. пособие. 2-е изд. М. : Академический Проект, 2004. 560 с.

Казакова Валерия Александровна — соискать кафедры этнологии, музеологии и истории искусств исторического факультета Белорусского государственного университета

ИНТЕРАКТИВНЫЕ ФОРМЫ ПРЕДСТАВЛЕНИЯ ЭТНОКУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ БЕЛАРУСИ В МУЗЕЙНОМ ПРОСТРАНСТВЕ СТРАНЫ: ПЕРСПЕКТИВЫ В СФЕРЕ ТУРИЗМА

В. А. Казакова

Рассматриваются перспективы использования в сфере туризма интерактивных форм представления этнокультурного наследия Беларуси в музейном пространстве страны.

Ключевые слова: этнокультурное наследие; музейное пространство; интерактивные формы; туризм; интерпретация.

INTERACTIVE FORMS OF REPRESENTATION OF THE BELARUSIAN ETHNO-CULTURAL HERITAGE IN THE COUNTRY'S MUSEUM SPACE: PROSPECTS IN THE FIELD OF TOURISM

The article considers interactive forms of representation of the ethno-cultural heritage of Belarus in the country's museum space and examines the prospects of their using in the sphere of tourism.

Keywords: ethno-cultural heritage; museum space; interactive forms; tourism; interpretation.

В современном мире прослеживается тенденция к проведению культурного досуга в интерактивных формах. Люди предпочитают погружаться в определенный культурно-исторический контекст и приобщаться к ценностям и наследию национальных культур той или иной туристской дестинации через различные формы интерактивного взаимодействия, реализованного, в том числе и в музейном пространстве посещаемого региона. В свою очередь следует отметить, что к историко-культурному наследию дестинации можно отнести «общественно признанные материальные и духовные ценности, сохраняемые обществом для поддержания социальной и этнической идентичности, а также для передачи последующим поколениям» [1, с. 213]. Таким образом в культурное наследие любого народа входят не только произведения худож-

ников, скульпторов, архитекторов, писателей и не только музеефицированные памятники, но также активная часть жизнедеятельности этноса, являющаяся его нематериальным достоянием — старинные технологии, специальные способы деятельности, фольклор, народные промыслы, фестивали, религиозные ритуалы, традиции и т. д. Именно весь спектр элементов национальной культуры страны и представляет сегодня интерес для современного туриста, нуждающегося в ярких и незабываемых впечатлениях от приобщения к этнокультурному наследию выбранной для посещения дестинации. В частности, современного туриста интересует возможность получения аутентичного туристского опыта, выраженного в интерактивных формах приобщения к национальному достоянию культуры посещаемого региона. Следовательно, любой регион, заинтересованный в привлечении туристов, должен разумно планировать и развивать специальные программы и мероприятия, а также интерактивные формы представления этнокультурного наследия нации, способствующие повышению интереса к своей национальной культуре, и распространять информацию о своем культурном, туристском потенциале в расчете на привлечение посетителей.

Так, по данным экспертов Всемирной туристской организации, более 40 % всего мирового туристского потока обусловлено только культурными мотивациями, а уникальность культуры того или иного народа является главным конкурентным преимуществом в привлечении туристского интереса к той или иной дестинации. В свою очередь, по мере нарастания туристского потока все большее число культурных объектов получают экономическую выгоду от туризма и направляют полученные доходы на сохранение объектов историко-культурного наследия, увеличивая одновременно число рабочих мест и расширяя возможности получения дополнительных заработков для местного населения.

В этой связи к объектам материальной и нематериальной культуры страны необходимо применить комплекс мер по повышению их инвестиционной привлекательности и целенаправленно использовать результаты этих мероприятий в качестве фактора повышения конкурентоспособности национального туристического продукта. Одной из таких мер является активное внедрение интерактивных форм представления этнокультурного наследия Беларуси в музейное пространство страны, так как согласно мировой статистике, большую популярность среди туристов всего мира снискали именно этнографические комплексы и музеи, которые предоставляют своим посетителям возможности не просто осмотреть экспозиции, но и поучаствовать в интерактивных программах с це-

лью ощутить себя частью другой культуры и эпохи. В Беларуси такие программы успешно реализуют: музейный комплекс старинных народных ремесел и технологий «Дудутки», Белорусский музей народной архитектуры и быта, этнографический комплекс «Млын» в Заславском историко-культурном музее-заповеднике, культурно-развлекательный центр и этнографический музей под открытым небом «Белорусская деревня XIX века» в деревне Буйничи Могилевской области, музей народного творчества «Бездежский фартушок» в деревне Бездеж Брестской области, музей Белорусского Полесья в Пинске, музей народного творчества в деревне Мотоль Брестской области и др.

В стране также все чаще появляются небольшие частные авторские музеи и ремесленные мастерские при агроусадьбах и туристических центрах. Например, экомузей народных инструментов в деревне Тишковщина, Центр деревянной скульптуры в деревне Тербличи и др. В свою очередь, при многих музейных комплексах Беларуси сегодня проводятся кулинарные и ремесленные мастер-классы, реконструируются народные праздники и обряды, что безусловно привлекает туристов и является перспективной формой представления историко-культурного наследия белорусской нации.

Так, например, Браславский музей традиционной культуры позволяет соприкоснуться с местной историей рыболовства, ремеслом плетения, искусством прядения, ткачества и вышивки во время увлекательных мастер-классов [2]. Другим примером может служить Центр ремесел, созданный при Ивенецком музее традиционной культуры, где в специальных мастерских посетителям наглядно демонстрируются технологии изготовления керамики, плетения, ткачества, резьбы по дереву и др. Широко представлены ремесленные, кулинарные мастер-классы и иные интерактивные формы восприятия посетителями музея этнокультурного наследия Беларуси и в музее старинных народных ремесел и технологий «Дудутки», а также на территории этнографического музея «Белорусская этнографическая деревня XIX века» в районе деревни Буйничи в Могилевской области.

Подобного рода этнографические музеи под открытым небом пользуются большой популярностью у туристов всего мира, так как предоставляют возможность погружения в культурную среду дестинации и одновременно предполагают значительную долю интерактивности и разного рода развлечений. Так, на базе Белорусского государственного музея народной архитектуры и быта в деревне Озерцо можно не только познакомиться с особенностями белорусской этнографии и памятниками на-

родной архитектуры из разных историко-этнографических регионов страны, но и принять участие в фолк-фестивале «Камяніца», а также в увлекательных народных обрядах, приуроченных к Масленице, Купалью, Колядам и др., послушать старинную белорусскую музыку и попробовать блюда национальной белорусской кухни. Участие туристов в подобного рода интерактивных формах знакомства с этнокультурным наследием Беларуси оставляет у них незабываемые впечатления от сопричастности с этническими традициями белорусского народа, а также способствует сохранению нематериального наследия страны.

Стоит также отметить, что в рамках создания туристических кластеров представляется перспективным включать музейное пространство страны в единый туристический региональный бренд. Ярким примером успешной реализации данного процесса в Беларуси может служить созданный в Дрибинском районе Могилевской области территориальный бренд «Страна шаповалов». В контексте бренда разработаны туристические маршруты определенной тематики, предполагающие также посещение Дрибинского историко-этнографического музея, на базе которого туристы могут принять участие в увлекательных мастер-классах с возможностью приобретения памятных сувениров. Подобного рода практика комплексного вовлечения всех туристических ресурсов дестинации в единый интерактивный конгломерат дает возможность туристу не только получить яркие целостные впечатления об этнокультурном наследии посещаемой дестинации, но также помогает задействовать все существующие в регионе объекты туристского спроса, в частности музейные учреждения региона, которые зачастую остаются вынесенными за рамки обязательной программы туристского посещения.

В свою очередь, такие интерактивные формы взаимодействия с посетителями музейного пространства страны как, реконструкции народных обрядов, праздников, выступление фольклорных коллективов, а также приготовление и дегустация блюд и напитков национальной белорусской кухни также является эффективным и перспективным способом привлечения дополнительного туристического потока в музеи республики и обязательного включения их посещения в туристические программы путешествий. Так, например, сотни туристов из Беларуси и зарубежных стран едут в Мотольский музей народного творчества послушать народные песни в исполнении народного театра «Мотольские соседи», а также своими глазами увидеть старинные обряды и отведать блюда полесской кухни [3].

В музее народного творчества «Бездежский фартушок» посетители могут почувствовать себя настоящими полешуками: переодеться в национальный костюм и попробовать блюда местной кухни. Прямо в музее топят печь и готовят драники, картошку и фирменное блюдо — макуху. Музей славится «живыми экспонатами»: прямо возле здания пасутся гуси, козы и кони. Здесь практически полностью восстановили полесский быт начала XX века. Причём гости могут стать полноправными участниками хозяйственных процессов, им предлагают прополоть огород или попробовать прясть лён [4].

Подобного рода интерактивное взаимодействие с посетителем дает возможность не только сохранить историко-культурное наследие дестинации и познакомить туристов с национальной культурой региона, но и дать им неповторимый аутентичный туристский опыт, который сегодня так важен на туристском рынке. Необходимо также активно использовать фольклорно-этнографический материал в различного рода анимационных программах и квестах, акциях наподобие «Ночи музеев», которые также пользуются большой популярностью у посетителей музеев во всем мире, представляют собой увлекательную, интерактивную форму усвоения экскурсионного материала и знакомства с представленными в музейном пространстве объектами историко-культурного наследия регионов.

Перспективным проектом будущего может стать превращение обладающих аутентичным социокультурным пространством и традиционными ландшафтами местностей Беларуси в музеи под открытым небом, где местное население выступает в качестве живых экспонатов — носителей традиционной культуры. Большим потенциалом в этом плане обладают такие аутентичные белорусские поселения как полесские деревни Кудричи в Пинском районе Брестской области, Глинище в Хойникском районе Гомельской области, деревни Мотоль и Огово Ивановского района Брестской области, деревня Городная Столинского района Брестской области, деревня Неглюбка Ветковского района Гомельская области и др. Как верно отметил Л. М. Гайдукевич: «Белорусское Полесье является регионом, представляющим особый интерес не только своим уникальным водно-болотным природным комплексом, но и уникальным историко-культурным наследием» [5, с. 19].

Следует также отметить, что внедрение и активное использование интерактивных форм представления этнокультурного наследия Беларуси в музейном пространстве является частью процесса креативной интерпретации наследия в сфере туризма, а именно: «деятельности, направ-

ленной на создание впечатления, исполненного смысла, которая делает возможным новое понимание объекта наследия, основанное не только на знании, но и на новом духовном и эмоциональном опыте» [6, с. 8]. Это тонкий коммуникационный процесс, который предполагает определенное воздействие на посетителей, так как основная задача грамотной интерпретации наследия заключается, прежде всего, в создании у туристов незабываемых впечатлений, основанных на эмоциональных и интеллектуальных связях с объектом наследия [6, с. 95].

Таким образом, ознакомление посетителей музейного пространства Беларуси с этнокультурным наследием региона в интерактивных формах представляется наиболее перспективным, актуальным и востребованным способом увеличения спроса на услуги музейных учреждений страны, в том числе и со стороны прибывающих в страну туристов. Подобные формы интерактивного знакомства с национальной культурой Беларуси способствуют сохранению нематериального историко-культурного наследия страны, а также получению незабываемых целостных впечатлений и аутентичного туристского опыта со стороны посетителей музейного пространства, позволяют включать посещение этнографических музейных комплексов в качестве обязательных объектов показа в программы туристских путешествий.

Интерактивные формы представления этнокультурного наследия Беларуси в музейном пространстве страны могут быть реализованы в виде разного рода ремесленных, гастрономических мастер-классов, реконструкций старинных обрядов и празднеств, исполнения народных песен и танцев, возможности примерить национальный костюм, продегустировать блюда, напитки национальной кухни, принять участие в каком-либо технологическом, событийном культурном процессе с целью понимания его сути и получения уникального нового опыта во время знакомства с ним. Перспективным представляется также активное вовлечение использующих интерактивные формы взаимодействия с посетителем музейных комплексов Беларуси в состав туристических кластеров и концепции территориальных брендов. Это направление имеет большие перспективы развития в будущем, так как туристический рынок все больше стремится к дифференциации существующих на нем предложений и все более зрелищным формам их реализации, а технологии интерактивной интерпретации историко-культурного наследия — это современная идеология всех успешных национальных парков, музеев, фестивалей и экскурсионных программ развитых стран. Следовательно, процесс потребления туристического продукта в том числе и в рамках музейного пространства

важно сделать интерактивным и увлекательным, а грамотное использование технологий интерактивной интерпретации историко-культурного наследия в туризме необходимо для того, чтобы создавать конкурентоспособней туристский продукт в эпоху экономики впечатлений.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЕ ССЫЛКИ

1. *Квартальнов В. А.* Теория и практика туризма. М. : Финансы и статистика, 2003. 672 с.

2. *Шумская И.* Путешествие в озерный край [Электронный ресурс]. URL: <http://amatory.by/puteshestvie-v-ozyornyj-kraj/> (дата обращения: 12.05.2017).

3. *Хвагина Т.* Брестская область. Ивановский район. Мотоль [Электронный ресурс]. URL: <http://belarus.tio.by/location/Motol> (дата обращения: 14.05.2017).

4. *Занько Н.* «Бездежский фартушок» — музей народного творчества [Электронный ресурс] // Портал БрестСити. URL: <http://brestcity.com/blog/bezdezhskij-fartushok-muzej-narodnogo-tvorchestva-foto-video>. (дата обращения: 17.05.2017).

5. *Гайдукевич Л. М.* К вопросу об участии Республики Беларусь в международных проектах по экотуризму // Эко- и агротуризм: перспективы развития на локальных территориях: тезисы докл. II Междунар. науч. -практ. конф., Барановичи, 22—23 апр. 2010 г. / редкол. : В. Н. Зуев [и др.]. Барановичи : РИО БарГУ, 2010. С. 17—21.

6. *Клищунова В. А.* Интерпретация наследия в туризме: новые подходы в эпоху экономики впечатлений. Минск : Экоперспектива, 2015. 219 с.

Корникова Наталья Викторовна — старший преподаватель кафедры истории Беларуси УО Гомельский государственный университет имени Франциска Скорины.

**КУЛЬТУРНО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ СНИЛ
«ДРУЗЬЯ МУЗЕЯ» ПРИ КАФЕДРЕ ИСТОРИИ БЕЛАРУСИ
ГОМЕЛЬСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА
ИМЕНИ ФРАНЦИСКА СКОРИНЫ**

Н. В. Корникова

Дана характеристика культурно-просветительской деятельности студенческой научно-исследовательской лаборатории «Друзья музея», действующей при кафедре истории Беларуси Гомельского государственного университета им. Ф. Скорины. Автор рассматривает основные формы работы и реализации просветительских проектов студенческого общества, характеризует участие членов СНИЛ «Друзья музея» в волонтерском движении, а также показывает практическую значимость их культурно-просветительской деятельности.

Ключевые слова: культурно-образовательная деятельность; студенты; волонтеры; друзья музея.

**CULTURAL AND EDUCATIONAL ACTIVITY OF
«FRIENDS OF MUSEUM» STUDENTS' LABORATORY
AT THE DEPARTMENT OF BELARUSIAN HISTORY,
GOMEL STATE UNIVERSITY**

The report is devoted to the description of the cultural and educational activities of the students' research laboratory «Friends of Museums», which operates at the Department of the Belarusian History, Gomel State University. The author examines the main forms of work and implementation of the educational projects of the students, characterizes the participation of the laboratory members in the volunteers' movement, and also shows the practical significance of their cultural and educational activities.

Keywords: cultural and educational activities; students; volunteers; friends of museum.

На современном этапе все более важное значение в обществе приобретает культурно-образовательная работа отечественных музеев, реализация которой обеспечивает просвещение, патриотическое воспитание и эстетическое развитие личности и ориентировано на самую разнообразную аудиторию. Вместе с тем, на сегодняшний день подобное направление деятельности начинает успешно практиковаться разнообразными волонтерскими отрядами и объединениями. В данном контексте

выявление и характеристика направлений культурно-просветительской работы студенческих обществ, профильно ориентированных на популяризацию отечественного историко-культурного наследия и музейного дела является весьма значимой исследовательской задачей.

Изучение различных аспектов, связанных с культурно-образовательной деятельностью музейных учреждений Беларуси получило отображение в ряде научных и учебных изданий и публикаций, к примеру, в работах А. А. Гужаловского [1], [2] С. М. Дубовской [3], А. Н. Андреевой [4] и других отечественных исследователей. Однако проблематика, связанная непосредственно с заявленной автором темой исследования, ввиду ее специфики, не имеет широкого освещения в литературе. Вместе с тем, определенные материалы, характеризующие различные аспекты культурно-просветительской работы СНИЛ «Друзья музея» представлены на сайте кафедры истории Беларуси ГГУ им. Ф. Скорины [5], а также в материалах периодической печати [6].

На современном этапе в высших учебных заведениях Беларуси действует множество студенческих обществ, имеющих практикоориентированную направленность и способствующих подготовке молодых людей к их будущей профессии. Подобным примером является студенческая научно-исследовательская лаборатория «Друзья музея» (СНИЛ «Друзья музея»), организованная на кафедре истории Беларуси Гомельского государственного университета им. Ф. Скорины в 2012 г. и включающая студентов специальности «Музейное дело и охрана историко-культурного наследия». Основные направления деятельности СНИЛ включают обучение участников основам поисковой, научно-исследовательской и другой творческой работы по специальности, выработку практических умений и навыков в будущей профессии. Вместе с тем, одно из важнейших мест в деятельности СНИЛ «Друзья музея» занимает культурно-просветительская работа, в том числе связанная с популяризацией историко-культурного наследия.

Безусловно, успешная реализация подобного направления деятельности СНИЛ «Друзья музея» невозможна без регулярной включенности членов данного общества в общий контекст культурно-образовательной работы музеев региона. Для приобретения теоретического и практического опыта работы по музейной специальности студенты регулярно посещают выставочные проекты и презентации крупнейших региональных музеев Гомельщины: члены СНИЛ «Друзья музея» регулярно бывают на мероприятиях, проводимых в ГИКУ «Гомельский дворцово-парковый ансамбль», в Гомельском областном музее военной славы, музее истории

г. Гомеля; имеют важный опыт, связанный с посещением Национальных музейных форумов (в частности, II Национального форума «Музеи Беларуси» «Музей и общество: от коммуникации к взаимодействию», проходившего в г. Гомеле в сентябре 2014 г. и III Национального форума «Музеи Беларуси» «Музеи в новой креативной экономике», проходившего в сентябре-октябре 2016 г. в г. Могилеве), мероприятий в рамках «Фэста экскурсоводов—2017», организованных ГИКУ «Гомельский дворцово-парковый ансамбль» и др. По итогам посещения крупных культурно-образовательных мероприятий, членами СНИЛ организуются круглые столы и семинары, где обсуждаются различные аспекты, связанные с организацией экспозиционной и выставочной деятельности музеев.

Одним из основополагающих направлений деятельности СНИЛ «Друзья музея» является культурно-образовательная работа, реализуемая по различным направлениям, в т. ч. посредством волонтерской деятельности. Важным способом реализации подобных начинаний является сотрудничество с музейными учреждениями г. Гомеля, которое осуществляется через взаимодействие с музейными сотрудниками областного центра. СНИЛ «Друзья музея» установила прочные контакты с крупнейшим музейным учреждением региона ГИКУ «Гомельский дворцово-парковый ансамбль». Помимо консультаций и научных семинаров, проводимых для членов СНИЛ и направленных на повышение теоретического уровня их подготовки и посвященных различным аспектам музейной деятельности (фондовой работе, реставрации музейных предметов и пр.) реализуются также обучающие проекты, связанные с развитием профессиональных навыков студентов.

Примером подобных начинаний стал опыт организации курсов по экскурсоведению для студентов старших курсов — членов СНИЛ, обучавшихся по специальности «Музейное дело и охрана историко-культурного наследия». Практический опыт, приобретенный членами СНИЛ «Друзья музея» благодаря сотрудничеству с музеем, а также практическая подготовка в рамках учебных практик, проходящих на кафедре истории Беларуси, позволил членам СНИЛ активно включиться в культурно-просветительскую деятельность, связанную с популяризацией регионального историко-культурного наследия посредством проведения экскурсий по достопримечательным местам города.

Одним из важных результатов подобных начинаний СНИЛ «Друзья музея» стала реализация проекта «Аллея героев», осуществляющегося с 2014 г. Членами СНИЛ «Друзья музея» были подготовлены методические материалы для проведения экскурсии по мемориальному комплексу

«Аллея героев», расположенному в г. Гомеле, апробация которых состоялась во время обучающего семинара по методике проведения экскурсий по данному мемориалу, организованного для педагогов общеобразовательных школ г. Гомеля. Впоследствии опыт, связанный с проведением экскурсий по «Аллее героев» стал регулярной практикой. Членами СНИЛ «Друзья музея» проводился целый ряд экскурсий для самой разнообразной аудитории. Помимо мероприятий, организуемых для учащихся средних общеобразовательных школ и средних специальных учебных заведений города, а также студентов ГГУ им. Ф. Скорины, члены СНИЛ проводили экскурсии по мемориалу «Аллея героев» для участников международной эстафеты инвалидов-колясочников «Дорога памяти Москва-Брест», посвященной 70-летию Победы, а также участников патриотического проекта «Молодежный агитпоезд «Цветы Великой Победы» и др. [5]

Важным проектом в рамках культурно-просветительского и патриотического направления деятельности СНИЛ «Друзья музея», реализованным в сотрудничестве с музеем истории г. Гомеля, стал цикл экскурсий по крупнейшим мемориалам г. Гомеля, посвященным Великой Отечественной войне для учащихся средней и старшей параллели гомельских общеобразовательных школ. Членами СНИЛ были подготовлены методические разработки и проведен целый ряд экскурсий для школьников областного центра.

Регулярной практикой для членов СНИЛ «Друзья музея» стало также проведение экскурсий по историческому центру г. Гомеля. Одним из последних примеров реализации подобной деятельности являются экскурсии, проведенные для студентов ВУЗов России и Беларуси, являвшихся участниками VI международной межвузовской олимпиады по основам психологии и педагогики, проходившей в Гомельском государственном университете им. Франциска Скорины.

В рамках сотрудничества с музейными учреждениями г. Гомеля члены СНИЛ «Друзья музея» также принимают активное участие в волонтерском движении, что имеет важное значение для выработки их профессиональных навыков. Ценнейшим опытом в этом отношении стало участие в культурно-просветительской акции «Ночь музеев», регулярно проводящейся музейными учреждениями города Гомеля. Так, в мае 2017 г. в рамках проведения данной акции во дворце Румянцевых-Паскевичей состоялся креатив-салон «Таланты и поклонники». Активное участие в данном мероприятии в качестве волонтеров приняли члены СНИЛ «Друзья музея». Программа креатив-салона включала целый ряд

увлекательных мероприятий: гости дворца могли увидеть музыкально-театрализованные и танцевальные номера, посетить экскурсии и творческие фотозоны, поучаствовать в разнообразных познавательных и развлекательных конкурсах. Члены СНИЛ «Друзья музея» оказали музейным сотрудникам помощь в проведении мастер-классов, викторин, игр, познавательных конкурсов, входивших в программу креатив-салона «Таланты и поклонники», а также приняли непосредственное участие в работе с посетителями «Ночи музеев», получив важный опыт в работе по своей будущей специальности [6].

В мае 2015 г. члены СНИЛ «Друзья музея» в качестве волонтеров принимали участие в мероприятии под названием «Диалог прошедших эпох: в лицах, красках, интерьерах», проходившем в рамках культурно-просветительской акции «Ночь музеев» в Музее истории г. Гомеля. Одним из самых запоминающихся событий мероприятия стала театрализованная экскурсия, проходившая в форме диалога между посетителями музея и историческими персонажами, роли которых исполнили члены СНИЛ «Друзья музея» [5].

Таким образом, можно сделать вывод о том, что деятельность в рамках студенческой научно-исследовательской лаборатории «Друзья музея», действующей при кафедре истории Беларуси Гомельского государственного университета им. Ф. Скорины, является эффективной формой включенности студентов специальности «Музейное дело и охрана историко-культурного наследия» в культурно-просветительскую работу и развития их познавательной активности. Подобная деятельность способствует стимулированию и мотивации их профессионально ориентированной активности, выработке и практике навыков в будущей профессии, а также развитию творческого потенциала и интереса к выбранной специальности. Культурно-просветительская деятельность СНИЛ «Друзья музея» обладает большим воспитательным потенциалом и способствует работе по популяризации знаний об отечественном культурном наследии.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЕ ССЫЛКИ

1. *Гужалоўскі А. А.* Гісторыя музейнай справы Беларусі : вучэб.-метад. дапам. Мінск : БДУ, 2012. 303 с.
2. *Гужалоўскі А. А.* Музеі Беларусі (1941—1991 гг.). Мінск : НАРБ, 2004. 218 с.
3. *Дубоўская С. М., Залуцкая В. Л.* Сучасныя праграмы культурна-адукацыйнай дзейнасці музея і спробы іх практычнай рэалізацыі ў музеях Беларусі //

Актуальные проблемы искусства: история, теория, методика: материалы II Международной научно-практической конференции, 7-8 декабря 2011 года / редкол. : Ю. Ю. Захарына (адк. ред.) [и др.]. Минск, 2011. С. 48-51.

4. *Андреева Н. А.* Роль музейно-педагогических занятий в образовательном процессе музеев / Н. А. Андреева // *Материалы научно-практической конференции: по итогам научно-исследовательской работы 2003 г.* / уклад. Т. А. Джумантаева. Полоцк, 2004. С. 6—12.

5. Интернет-портал «Гомельский государственный университет имени Ф. Скорины «Музеи ГГУ» [Электронный ресурс] // 2017. 12 июня. URL: <http://gsu.by/> (дата обращения: 12.06.2017).

6. *Корникова Н. В.* Ночь музеев // Гомельский университет [Электронный ресурс] // 2017. 17 июня. URL: <http://old.gsu.by/pages/gu/2015/21052015.pdf> (дата обращения 17.06.2017).

Кривдюк Юлия Иосифовна — научный сотрудник ГУ «Национальный исторический музей Республики Беларусь».

**МУЗЕИ И АРХИВЫ: СОВМЕСТНАЯ ВЫСТАВОЧНАЯ
ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КАК ОСНОВА ДЛЯ СОХРАНЕНИЯ И
ПОПУЛЯРИЗАЦИИ ДОКУМЕНТАЛЬНОГО НАСЛЕДИЯ
(ПО МАТЕРИАЛАМ НАЦИОНАЛЬНОГО
ИСТОРИЧЕСКОГО МУЗЕЯ РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ)**

Ю. И. Кривдюк

Рассматриваются особенности взаимодействия музеев и архивов как основных социально-культурных институтов сохранения документального наследия. Выделяются и описываются характерные особенности сотрудничества между музеями и архивами. Обосновывается мысль о повышении эффективности деятельности каждой из организаций через перекрестное использование ресурсов друг друга.

Ключевые слова: музей; архив; выставка; сотрудничество; взаимодействие; документальное наследие.

**MUSEUMS AND ARCHIVES: JOINT EXHIBITION ACTIVITY
AS A BASIS FOR PRESERVATION AND PROMOTION OF
DOCUMENTAL HERITAGE (NATIONAL HISTORY MUSEUM
OF THE REPUBLIC OF BELARUS CASE)**

This article examines specifics of interaction between museums and archives as the main social and cultural institutions for preserving the documental heritage. It identifies and describes the characteristic features of cooperation between museums and archives. The author substantiates the idea of improving the effectiveness of both institutions through the co-operative use of each other's resources.

Keywords: museum; archive; exhibition; cooperation; interaction; documentary heritage.

Взаимодействие музейных и архивных учреждений как основных институтов социальной памяти является одним из основополагающих базисов для сохранения документального наследия, его использования и популяризации. К документальному наследию, в первую очередь, относятся отдельные документы или группы документов, имеющие значительную и постоянную ценность для сообщества, культуры, страны или человечества в целом, потеря которых может стать невозможной. Национальное документальное наследие следует рассматривать как часть

глобального документального наследия человечества, которое должно быть передано будущим поколениям во всей его полноте [1, с. 1].

С течением времени значительные объемы документального наследия исчезают из-за социальных катаклизмов, вооруженных конфликтов, износа, небрежного отношения, недостатка ресурсов для их хранения, случайного или намеренного уничтожения, отсутствия современного законодательства, в результате непредвиденных потерь. Быстрое развитие технологий и их использование в системах учета и хранения, с одной стороны, облегчает работу хранителей. С другой стороны, сохранение сложных объектов цифрового наследия, таких как мультимедиа, интерактивные медиа, динамические данные из сложных систем, мобильный контент требует быстрых технологических решений и дополнительных средств. [1, с. 3]. Быстроменяющееся настоящее не позволяет определиться с технологиями и форматами хранения на ближайшие десятилетия, не говоря уже о столетиях.

На современном этапе возрастают запросы общества, формируются новые социальные реальности, возрастает роль междисциплинарности, происходит синтез методов и форм. На этой основе пересекаются не только музейные и архивные процессы, в них вовлекаются библиотеки. Трансформируется и взаимодополняется набор социальных функций архивных, музейных и библиотечных учреждений, происходит сближение и взаимопроникновение методов и форм их работы, активизируется взаимодействие библиотек, музеев и архивов на разных уровнях — международном, национальном, региональном [5, с. 738].

Музеи и архивы — это главные, а подчас единственные игроки на поле сохранения исторической памяти человечества. Их основные функции — сохранение национального историко-культурного наследия, а также обеспечение равных возможностей всех граждан страны в доступе к информации, что стимулирует выработку различных способов социальных коммуникаций. Традиционно в музеях хранятся преимущественно вещественные и изобразительные источники, в то время как архивы специализируются на работе с письменными источниками. Вместе с тем, количество письменных источников, которые хранятся сегодня в музеях Беларуси составляют около 30 % от общего числа единиц хранения в Государственном музейном фонде страны. Зачастую комплекс документов, который представлял некогда единую общность, сейчас может находиться в нескольких музейных и архивных учреждениях, и только объединение и координация усилий может помочь в изучении таких комплексов.

Представить выставку-блокбастер, спроектированную исключительно на документальном наследии и силами архивистов довольно тяжело. Архивы не всегда обладают достаточными площадями для презентации интересных архивных документов, доступ к экспозиции может быть ограничен режимом посещения здания архива. Сам по себе плоскостной материал в большинстве своем не обладает высокой аттрактивностью и требует специальных художественных приемов и решений, которые возможно реализовать только в музейной экспозиции. Музей обладает возможностями экспозиционного показа объектов разного рода. Он располагает необходимым оборудованием, которое обеспечивает как физическую сохранность документов в период экспонирования выставочного проекта, так и гарантирует их безопасность. Кроме того, музейные специалисты владеют специальными знаниями по эффектной презентации документов в экспозиции, ими нередко привлекаются художники и дизайнеры. Национальный исторический музей Республики Беларусь, обладая самым большим и богатым собранием музейных предметов в нашей стране, выступает партнером различных архивных учреждений в их выставочной деятельности. Однако и сам музей при организации проектов нередко обращается к архивным и библиотечным собраниям.

Можно приводить множество примеров такого сотрудничества. Достаточно вспомнить выставки, проводимые совместно с Национальным архивом Республики Беларусь в 2005 г.: «Беларуская вёска 20—30-х гг. XX ст. » и «У пераможным 45-м», автором которых являлась заведующая научно-экспозиционным отделом музея Т. Воронова. Не обошли вниманием архивные выставки и 150-летие восстания под предводительством Кастуся Калиновского. В марте 2013 г. открылся проект «Восстание 1863—1864 гг. ». В рамках выставки были представлены оригинальные гравюры французского журнала «Le Monde illustri» из частной коллекции, которые впервые демонстрировались посетителям, а также книги, документы печатные издания и рукописные документы, воспоминания современников событий, образцы фалеристики и сфрагистики из фондов Национального исторического музея Республики Беларусь, Национальной библиотеки Беларуси, Национального исторического архива Беларуси, Белорусского государственного архива-музея литературы и искусства.

В сентябре того же года в Национальном историческом музее Республики Беларусь состоялось открытие выставки «Из истории событий 1863—1864 гг. ». Экспозиция состояла из двух тематических блоков. Один из разделов включал материалы выставки, проходившей в Поль-

ской Республике. Они были подготовлены Главным архивом древних актов совместно с Генеральной дирекцией Государственных архивов и другими архивами Польши. Были представлены рукописные и печатные документы, фотографии, полученные из Национального цифрового архива Республики Польша, и экспонаты из коллекции Отдела художественных ремесел и исторических ценностей Варшавского исторического музея. Второй раздел экспозиции состоял из материалов, подготовленных Национальным историческим музеем Республики Беларусь. Он был представлен произведениями графики, образцами фалеристики, сфрагистики и другими памятниками XIX в.

Перечисленные выше совместные выставочные проекты, в первую очередь, были направлены на разностороннее освещение проблемы, отображение различных подходов к событиям 1863—1864 гг., как польских ученых, так и белорусских исследователей.

Более подробно хотелось бы остановиться еще на двух выставочных проектах как актуальных примерах успешного сотрудничества архивов и музеев. Первым может служить выставка «Ты — з Заходняй, я — з Усходняй нашай Беларусі...», которая была представлена в сентябре 2009 г. в Национальном историческом музее Республики Беларусь [3]. В рамках выставки, посвященной 70-летию воссоединения Западной Беларуси и БССР, были представлены уникальные документы, часть которых ранее имела секретный характер, поскольку содержала информацию о репрессиях. Наряду с документами экспонировались плакаты, фотографии, политические карты, мемориальные предметы, принадлежавшие членам Коммунистической партии Западной Беларуси. Название выставки — строки из стихотворения Янки Купалы, а событие, которому она посвящена — многоплановое, иногда противоречивое. Доминантные позиции занимали инсталляции «Свершилась заветная мечта трудящихся Западной Беларуси»: документы, фотографии, карты БССР с границами до и после 1939 г., а также инсталляция «Радиоприемник «Telefunken» в крестьянском доме». Было также представлено обмундирование солдат трёх государств — СССР, Польши, Германии. Этот выставочный проект стал результатом творческого сотрудничества Национального исторического музея Республики Беларусь, Национального архива Республики Беларуси, Белорусского государственного архива кинофотофонодокументов, Государственного архива Российской Федерации и Российского государственного архива социально-политической истории.

Не менее важным и актуальным представляется проект оцифровки и изучения Тройчанского архива — собрания документов Слуцкого Свято-

Троицкого мужского монастыря. Свое название монастырь получил благодаря месторасположению в предместье Слуцка — Тройчаны. Он являлся важным административным центром православной церкви, некоторое время выполнял функции резиденции слущких архимандритов. В связи с этим при монастыре имелся богатейший архив, первый акт которого датируется 1517 г. Три столетия белорусской истории отражены в более чем тысяче актов, которые всесторонне освещают политическую, духовную, культурную жизнь белорусского общества. Сохранившегося часть этого собрания хранится в коллекции Национального исторического музея Республики Беларусь и является одним из важнейших и ценных комплексов в коллекции документов.

В 2003, 2004 и 2006 гг. экспонировалась выставка «В поисках утраченного», которая рассказывала о деятельности музея Минского церковного историко-археологического комитета, была представлена большая часть документов Тройчанского архива из собрания музея. Современные описи были составлены архивистом Г. М. Брегером и хранителем коллекции документов, ведущим научным сотрудником Национального исторического музея Республики Беларусь Л. А. Линской. Они были опубликованы в Белорусском археографическом ежегоднике (вып. 2, 5—9).

Ряд материалов архива экспонировался отдельным блоком в рамках большого международного проекта «Радзивиллы. Великая эпоха князей», который был представлен в Национальном историческом музее Республики Беларусь в феврале 2015 г.

В 2016 г. Национальный исторический музей Республики Беларусь и Национальный исторический архив Беларуси заключили договор о совместном изучении документов Тройчанского архива. Благодаря высокой квалификации сотрудников архива были уточнены описание документов и время их создания, идентификация личности составителей, унифицированы написания населенных пунктов, личных имен. Опись обеспечена личными и географическим указателями, что позволяет получить информацию тем, кто не владеет старобелорусским и польским языками. Созданы цифровые копии документов, что сделало уникальное собрание более доступным для исследователей и всех, кто интересуется отечественной историей.

Благодаря плодотворному сотрудничеству Национального исторического архива Беларуси и Национального исторического музея Республики Беларусь стало возможным обработать и оцифровать более тысячи раритетных документов. Результатом этой работы стал выставочный проект «Документальное наследие Беларуси XVI—XIX веков: архив

Слуцкого Свято-Троицкого монастыря», который был представлен в апреле 2017 г. в Национальном историческом музее Республики Беларусь. Выставку подготовили: заместитель директора Национального исторического архива Беларуси Д. В. Лисейчиков, заведующая отделом письменных и изобразительных источников Национального исторического музея Республики Беларусь Н. И. Савченко, ведущий научный сотрудник Национального исторического музея Республики Беларусь Н. В. Мартынова, научный сотрудник Национального исторического музея Республики Беларусь Ю. И. Кривдюк. Особо ценные акты архива были представлены на выставке в оригинале наряду со старопечатными книгами, фотоматериалами, печатями церквей, иконами и другими артефактами, касающимися исторических событий разного периода. Отдельным блоком была представлена история исследования самого архива [2].

Развитие взаимодействия между музеями и архивами способствует решению сложных вопросов, в первую очередь, на основе совместного использования потенциала научных сотрудников данных учреждений. Сотрудничество расширяет возможности для поиска дополнительных источников финансирования совместных проектов, а также развитию партнерства способствует организация оперативного доступа всех категорий населения к их коллекциям. Реализации совместных программ и проектов создает условия для укрепления позиций музеев и архивов и увеличения их влияния в обществе. Совместная оцифровка культурного наследия способствует экономии материальных ресурсов, улучшению качества электронных собраний. Системные связи обогащают и совершенствуют их деятельность [5, с. 741].

Одна из задач современного общества — формирования единого информационного и интеллектуального пространства трех институтов памяти, создание интегрированных информационных ресурсов, взаимодействие этих информационных центров в электронной среде при обслуживании одного и того же пользователя. Это обеспечит расширение и взаимообогащение единого культурного пространства [4, с. 20]. Таким образом, при активизации сотрудничества между музеями и архивами (конечно, с привлечением библиотечных ресурсов) повышается эффективность деятельности каждой из организаций по сохранению и популяризации документального наследия как одного из важнейших источников знаний о прошлом, развитие системы социальных коммуникаций в целом.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЕ ССЫЛКИ

1. *Браккер Н. В.* Проект рекомендаций ЮНЕСКО по сохранению документального наследия и обеспечения доступа к нему [Электронный ресурс]. URL: **Ошибка! Недопустимый объект гиперссылки.** (дата обращения: 02.05.2017).

2. Информация подготовлена на основе ведущего текста автора концепции выставки, ведущего научного сотрудника отдела письменных и изобразительных источников Национального исторического музея Республики Беларусь Н. В. Мартыновой.

3. Информация подготовлена на основе материалов выставки «Ты — з Заходняй, я — з Усходняй нашай Беларусі», предоставленных соавтором концепции выставки, ведущим научным сотрудником отдела вещественных памятников Национального исторического музея Республики Беларусь И. М. Зварыко.

4. *Кузнецова Т. В.* Культурная инициатива или социальная закономерность: анализ современного состояния музейной деятельности публичных библиотек в Санкт-Петербурге // Библиотечное дело. 2010. № 21. С. 20—24.

5. *Шемае С. А.* Особенности взаимодействия библиотек, музеев, архивов в зарубежных странах // Молодой ученый. 2015. № 4. С. 738—741.

Мазарчук Дмитрий Валерьевич — кандидат исторических наук, доцент; декан факультета доуниверситетской подготовки Академии управления при Президенте Республики Беларусь.

Манохина Мария Александровна — магистр, младший научный сотрудник факультета доуниверситетской подготовки Академии управления при Президенте Республики Беларусь.

**ЭКСПОЗИЦИОННОЕ ПРОСТРАНСТВО МУЗЕЯ
КАК ФАКТОР ПРОФОРИЕНТАЦИОННОЙ РАБОТЫ
(На материале музейной экспозиции Академии управления
при Президенте Республики Беларусь)**

Д. В. Мазарчук

Статья посвящена вопросам использования коммуникативно-информационного потенциала музейных экспозиций учреждений высшего образования в профориентационной работе.

Ключевые слова: музейная экспозиция; музейная педагогика; профориентация; коммуникация; воспитание и образование.

**EXHIBITION SPACE AS TOOL OF VOCATIONAL GUIDANCE
(ON THE MATERIAL OF THE MUSEUM EXHIBITION OF THE
ACADEMY OF PUBLIC ADMINISTRATION UNDER THE AEGIS
OF THE PRESIDENT OF THE REPUBLIC OF BELARUS)**

The article is devoted to use of communicative and information potential of museum expositions of institutions of higher education in vocational guidance work.

Keywords: museum exposition; museum pedagogy; vocational guidance; communication; education and education education and upbringing.

Музейная экспозиция как составная часть музейного пространства в своём развитии претерпевала ряд трансформаций. В определённой степени они были связаны с различием в понимании места и роли музея в социокультурном контексте общества. В последнее время приходит понимание того, что музей должен быть коммуникативным центром, удовлетворяющим потребности современного человека в информационном контенте [1, с. 1].

Новое понимание обусловило новые требования, предъявляемые к художественно-демонстрационному и содержательному компонентам экспозиционного пространства музея. В современных музеях акцент делается на коммуникативную составляющую, позволяющую осуществ-

лять диалогическое взаимодействие музея с посетителем. В этом случае последний не просто удовлетворяет индивидуальные потребности, побудившие его обратиться в музей, но и получает определённую информацию, связанную со спецификой того или иного музея. По этой причине в музейной деятельности особое значение приобретают интерактивные формы взаимодействия с посетителями, обеспечивающие ему необходимую диалогичность.

Таким образом, концептуальной основой организации экспозиционного пространства является достижение оптимального соотношения коммуникационной и информационной составляющих. Информационный аспект предполагает определённое фактологическое содержание. По своей сути это знания, получаемые посетителями в результате просмотра экспозиции. В связи с этим особое значение имеет содержательная сторона представленного публике материала: насколько последний отражает профиль музея, соответствует его миссии, полно отражает заявленную тему.

Коммуникативный потенциал экспозиционной среды включает в себя способы и средства трансляции фактов, содержащихся в музейной экспозиции. При этом забота об удобстве воспринимающего субъекта диктует необходимость многообразия при выборе средств передачи информации, содержащейся в музейной экспозиции. Прежде всего, речь идёт о каналах восприятия информации (аудиальный, визуальный, кинестетический), присущих разным типам репрезентативных систем.

Очевидно, что эффективность коммуникации прямо связана с разнообразием используемых художественно-демонстрационных средств и приёмов. Так, положительный эффект даёт удачное сочетание вербальной и невербальной информации. Таким образом, коммуникационный аспект организации экспозиции представляется не менее значимым, чем содержательный (информационный).

В современных условиях существования рынка образовательных услуг особое внимание придаётся поиску новых форм профориентационной работы. В этой связи использование потенциала воспитательно-образовательного пространства музея представляется одним из компонентов работы по профессиональному самоопределению школьника.

Как известно, жизненное и профессиональное самоопределение подростков представляет собой взаимодействие двух сложных систем: индивида и его макросреды (комплекса условий жизнедеятельности индивида). Безусловно, что на этом этапе жизненного пути определяющее

воздействие на становление индивидуальных характеристик оказывают такие институциональные элементы макросреды, как семья и школа.

Тем не менее, роль прочих социальных институтов не сводится исключительно к второстепенной функции расширения кругозора. Вузы, территориальные центры профориентации, предприятия и учреждения выгодно отличаются от семьи и школы тем, что, являясь частью профориентационной инфраструктуры, обладают уникальными знаниями о возможностях приобретения специальности и последующего трудоустройства [4]. В определённых ситуациях именно их воздействие может оказаться решающим для профессионального выбора подростка.

Полагаем, что в указанный перечень следует включить и музеи. Как выяснилось, логически выверенное и взаимодополняющее сочетание коммуникационного и информационного аспектов позволяет сформировать на базе музейной экспозиции специально организованную среду, в которой будет формироваться социокультурный опыт личности. Так, предметное и нарративное содержание экспозиции позволяет осуществить взаимодействие посетителя музея на уровне эмоциональной связи. С другой стороны, информационный контент позволяет познакомиться с содержанием профессиональной деятельности в той или иной сфере. Таким образом, посредством посещения музейной экспозиции достигается контекстуальная включённость школьника в мир будущей профессии.

В последние годы развитие профессиональной ориентации в Республике Беларусь шло в направлении углубления личностной и расширения информационной составляющей. Профориентация должна учитывать не только способности личности, но и ее возможности, а также условия для сознательного профессионального самоопределения.

Музейно-педагогические программы на современном этапе призваны решать задачи профессиональной ориентации молодежи музейными средствами. «Музей позволяет не только работать с разными возрастными и социальными группами, но и обладает многообразием способов воздействия на аудиторию, когда процесс приобретения знаний стимулируется чувственным восприятием и эмоциональными переживаниями от изучения собранных в музее раритетов и иных ценностей истории и культуры» [2, с. 36].

Н. В. Нагорский говорит о «культуросозидающем потенциале музейной педагогики как средстве интенсификации процесса вовлечения людей в мир историко-материальных и художественных ценностей, как механизме стимулирования их социально-культурной активности»,

обосновывает в своей работе принципы музейной педагогики в современных условиях [3, с. 4].

В этом контексте профориентационная деятельность вузовского музея должна рассматриваться как научно обоснованная система подготовки потенциальных абитуриентов к свободному и самостоятельному выбору профессии, она призвана учитывать как индивидуальные особенности личности, так и необходимость полноценного распределения трудовых ресурсов в интересах общества.

Музейная экспозиция Академии управления при Президенте Республики Беларусь была открыта 29 июня 2009 г. Ее открытию предшествовала большая работа по сбору и классификации материалов, которые отражают историю и современный этап в развитии Академии управления. На современном этапе в стационарной экспозиции представлено более 500 предметов, имеющих музейное значение.

Музейная экспозиция в своей работе решает ряд задач, среди которых:

- сохранение и трансляция социальной «памяти» Академии управления: ее эволюционных преобразований, закономерностей, преемственность в развитии всех академических структур;
- сохранение традиций, обогащенных новыми подходами и технологиями;
- реализация учебно-воспитательной работы и идеологическое воспитание студентов и учащихся;
- расширение межкультурных связей и активное сотрудничество с вузовскими, ведомственными и республиканскими музеями Республики Беларусь.

На базе музейной экспозиции Академии управления на постоянной системной основе проходят профориентационные занятия и дни открытых дверей для учащихся общеобразовательных учебных заведений Республики Беларусь и студентов Академии управления. Для учащихся и студентов первых курсов проводятся профориентационные, ознакомительные экскурсии. Разработана презентационная профориентационная экскурсия «История высшего образования: от античности к современности. Роль и место Академии управления в системе высшего образования». Проводятся профориентационные игры для школьников, которые способствуют их информированию о деятельности академии, направлениях подготовки и специальностях, получаемых в стенах учебного заведения, а также о его главных преимуществах. Внедрение в практику работы интерактивных и игровых форм знакомства с историей и современ-

ным развитием академии позволяет наладить с посетителями коммуникативные связи, делают экскурсионные программы более живым и динамичными, что находит отклик у молодого поколения и способствует росту заинтересованности. Ниже в таблице представлена динамика роста популярности профориентационных мероприятий, которые предлагала музейная экспозиция в 2015/16 и 2016/17 учебных годах.

Таблица

**Динамика популярности профориентационных мероприятий АУпри ПРБ
среди учащихся общеобразовательных учебных заведений**

№	Вид профориентационной деятельности	Количество мероприятий	
		2015/16 учебный год	2016/17 учебный год
1.	Профориентационные экскурсии	8	13
2.	Профориентационные игры	6	11

Следует отметить, что на сегодняшний день основной категорией участников профориентационных мероприятий на базе музейной экспозиции являются учащиеся старших классов. Профориентационная работа с ними не ограничивается исключительно целевой профориентацией, направленной на знакомство с деятельностью Академии управления. Будущие абитуриенты имеют возможность ознакомиться с содержанием и перспективами развития профессий, формами и условиями их освоения, требованиями, предъявляемыми профессиями к человеку, возможностями профессионально-квалификационного роста и самосовершенствования в процессе трудовой деятельности. При этом работа с учащимися ведется в процессе коммуникации путем передачи информации на основе сочетания экспонатов, образно-художественных, знаково-символических элементов и игровых, интерактивных форм взаимодействия с посетителями.

Таким образом, музей Академии управления представляет важное значение как учебно-научное, научно-просветительское учреждение, целенаправленно собирающее, хранящее фонды, отражающие историю создания, трудовую и научную деятельность, вклад в подготовку высококвалифицированных кадров в области государственного управления. Музей сохраняет, представляет, популяризирует культурное и научное наследие Академии управления и его традиции. В современном поликультурном образовательном пространстве реализуется процесс, основ-

ная цель которого — создание условий, обеспечивающих защиту и поддержку развития каждой личности. В соответствии с этим, музей Академии управления сегодня можно рассматривать как одно из важнейших средств воспитания, коммуникации и профориентации, поскольку он выполняет функции дополнительного образования и осуществляет их в специфической форме — символическом процессе встречи прошлого и настоящего, в диалоге музея и личности, обладающей правом выбора и интерпретации увиденного и услышанного.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЕ ССЫЛКИ

1. *Краснова Е. Л.* Современное экспозиционное пространство музеев Беларуси: коммуникативный аспект. Автореф. дис. ... кандидата культурологии. Минск, 2012. С. 1.
2. *Грусман В. М.* Музей в системе формирования национально-государственной идеи. Автореф. дис. ... док. пед. наук. Спб., 2007. С. 36.
3. *Нагорский Н. В.* Музейная педагогика и музейно-педагогическое пространство // Педагогика. 2005. № 5. С. 4.
4. *Пожарова Л. Н.* Музейно-педагогическая деятельность в социокультурном контексте высших учебных заведений // Вестник РУДН. Сер.: Психология и педагогика [Электронный ресурс]. 2001. № 5. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/muzejno-pedagogicheskaya-deyatelnost-v-sotsiokulturnom-kontekste-vysshih-uchebnyh-zavedeniy> (дата обращения: 25.05.2017).

Макарчук Вольга Уладзіміраўна — загадчык навукова-асветніцкага аддзела УК «Гродзенскі дзяржаўны гісторыка-археалагічны музей»

КВЭСТ ЯК ІНАВАЦЫЙНАЯ ФОРМА ЎЗАЕМАДЗЕЙННЯ СУЧАСНАГА МУЗЕЯ З НАВЕДВАЛЬНІКАМІ

В. У. Макарчук

Сучасны музей — гэта культурная прастора, якая адкрыта для самых розных узроставых аўдыторый. Ці здольны сучасны музей прапанаваць такі ўнікальны прадукт, які зможа скласці годную канкурэнцыю забаўляльнай індустрыі? Адказ на гэтае пытанне, а дакладней, праблему натхніў супрацоўнікаў навукова-асветніцкага аддзела на актыўны пошук новых метадаў працы з музейнай аўдыторыяй. Адна з інавацыйных форм работы ў гэтым напрамку — квэст. Музейны квэст — унікальнае спалучэнне гульні і пазнавальнага працэсу, падчас якога адбываецца знаёмства з гісторыяй, асаблівасцямі прыроды, культурнымі традыцыямі роднага краю.

Ключавыя словы: музей; культурна-адукацыйная дзейнасць; квэст; інавацыйная форма; Стары замак.

QUEST-GAME AS AN INNOVATIVE FORM OF INTERACTION OF CONTEMPORARY MUSEUM WITH VISITORS

Contemporary museum is a cultural space open to the audiences of various ages. But is it able to propose a unique product capable to effectively compete with entertainment industry? Eagerness to both answer this question and solve the problem inspired the employees of the museum to search for new ways of work with its visitors. One of these innovative forms of work is the museum's quest-game. Quest-game is a unique combination of game and cognitive process. During this quest, the participants learn about the history and peculiarities of nature of the native region, its cultural traditions.

Keywords: museum; cultural and educational activity; quest-game; innovative form; Old Castle.

Сучасны музей — гэта культурная прастора, якая адкрыта для самых розных узроставых аўдыторый. Наведвальнікі жадаюць новых форм баўлення вольнага часу і чакаюць ад музея разнастайных інтэрактыўных праграм, якія дапамогуць ім адчуць сябе не пасіўнымі сузіральнікамі, а актыўнымі дзеючымі асобамі, дадуць магчымасць праверыць свае веды, праявіць творчасць і проста цікава і пазнавальна правесці час у музеі.

Для жыхароў Гродна, якія наведваюць музей з маленства, сталая экспазіцыя Старога замка ўжо добра знаёмая, а квэст дае магчымасць паноўнаму ўбачыць музейныя экспанаты, атрымаць новыя веды ў цікавай

гульніва-забаўляльнай форме. Музейны квэст — гэта ўнікальнае спалучэнне гульні і пазнавальнага працэсу, падчас якога адбываецца знаёмства з гісторыяй, асаблівасцямі прыроды, культурнымі традыцыямі роднага краю.

Мэтай праекта з’яўляецца далучэнне наведвальнікаў праз інтэрактыўную гульню да гісторыка-культурных каштоўнасцей Беларусі. У якасці асноўных задач трэба выдзяліць наступныя: 1. Пашырэнне музейнай аўдыторыі; 2. Знаёмства з гісторыка-культурным асяроддзем музея, фарміраванне музейнай культуры; 3. Пашырэнне ведаў па айчынай гісторыі і культуры; 4. Выхаванне патрыятызму; 5. Выхаванне камунікатыўнай культуры; 6. Развіццё інтэлектуальных здольнасцей і стымуляванне творчай ініцыятывы.

Гульня-квэст па Старым замку «У пошуках скарбу» — камандная гульня, галоўная задача якой — знайсці «скарб» караля Стэфана Баторыя, схаваны ў Старым замку.

Ідэя і агульная логіка квэста заключаецца ў праходжанні ўдзельнікамі квэставага маршруту і адначасовым атрымання новых ведаў. Шлях маршруту першапачаткова невядомы, і ўдзельнікам неабходна паступова адкрываць яго. Для гэтага трэба адгадаць загадкі і знаходзіць у прасторы музея неабходныя аб’екты і рэчы. Правільны адказ дазваляе ўдзельнікам пакрокава прасоўвацца па шляху да канчатковай кропкі маршруту, а няправільныя рашэнні не дазваляюць рухацца далей. Усе заданні квэсту з’яўляюцца тэматычнымі.

Мэтавай аўдыторыяй квэсту з’яўляюцца падзеленыя на групавых і індывідуальных наведвальнікі ўсіх катэгорый. Асаблівую цікавасць квэст уяўляе для сямейных наведвальнікаў, школьных і студэнцкіх груп, а таксама для ўсіх тых, хто цікавіцца гісторыяй Гродзеншчыны. Падрыхтоўку і правядзенне квэстаў ажыццяўляе навукова-адукацыйны аддзел. Квэст праводзіцца на беларускай і рускай мовах.

Праект «У пошуках скарбу» пачаў дзейнічаць з верасня 2014 г. і падчас рэалізацыі прайшоў наступныя этапы:

1. Распрацоўка новай паслугі для наведвальнікаў.
2. Распрацоўка сцэнарыя.
3. Падрыхтоўка дапаможных метадычных і дыдактычных матэрыялаў.
4. Рэкламаванне квэста (афіша, інтэрнэт-рэсурсы).
5. Правядзенне квэста для самаарганізаваных наведвальнікаў і ўдасканаленне гульні.
6. Пашырэнне аўдыторыі праз рэкламу ва ўстановах адукацыі, у рамках правядзення мерапрыемства «Дзень нараджэння ў музеі».

7. Правядзенне квэста ў рамках гарадской гульні «Отрыв» (Адрыў).
8. Арганізацыя і правядзенне міжшкольнага квэста.

Напрамкі выкарыстання квэста ў музейнай дзейнасці можна вызначыць наступным чынам: А) Новая паслуга для розных катэгорый наведвальнікаў (самаарганізаваныя групы, сямейныя наведвальнікі, школьныя і студэнцкія групы). Б) Гульня ў рамках правядзення музейных мерапрыемстваў («Дзень нараджэння ў музеі», «Ноч у музеі», «Дзень адчыненых дзвярэй», «Квэст-тыдні ў музеі»). В) Этап праграмы ў рамках правядзення гарадскіх і рэспубліканскіх конкурсаў і мерапрыемстваў (гарадская гульня «Отрыв» (Адрыў)). Г) Правядзенне міжкамандных конкурсаў.

Сёння можна сцвярджаць, што новая паслуга выклікала вялікую цікавасць у наведвальнікаў Гродзенскага гісторыка-археалагічнага музея, сярод якіх былі жыхары і госці горада. Асабліва квэстам зацікавіліся сямейныя наведвальнікі ў рамках правядзення мерапрыемства «Дзень нараджэння ў музеі», а таксама школьныя і студэнцкія групы падчас правядзення акцый «Квэст-тыдні ў музеі».

Летам 2017 г. плануецца апрабіраваць наступныя новыя квэставыя маршруты: 1. Прыгодніцка-забаўляльны Квэст «Вяртанне экспаната» для дзяцей малодшага школьнага ўзросту у Новым замку (з 1-га чэрвеня); 2. Квэст-вандроўка «Паміж замкамі» для школьнікаў сярэдніх і старэйшых класаў па Старым і Новым замках (з 1-га чэрвеня); 3. Квэст-гульня «Станцыя лясная» па Старым замку для сямейнага наведвальніка (з 1-га чэрвеня); 4. Экспрэс-квэст «Historia docet!» для дарослай аўдыторыі па Старым і Новым замках (з 1-га чэрвеня).

У якасці перспектывы развіцця праекта можна выдзяліць наступныя:

1. Распрацоўка заданняў квэста для іншых музейных аб'ектаў (Ніжняя царква, Музей Максіма Багдановіча, Музей гісторыі Гарадніцы). Стварэнне агульнага квэста па ўсіх музейных аб'ектах УК «ГДГАМ».

2. Стварэнне ізаляваных «квэст-румаў» па ўсіх аб'ектах музея.

3. Стварэнне экспрэс-квэстаў для замежных турыстаў.

4. Уключэнне квэстаў у праграмы гарадскіх і рэспубліканскіх культурна-асветніцкіх мерапрыемстваў.

5. Супрацоўніцтва з іншымі ўстановамі культуры, адукацыі і турыстычнымі арганізацыямі для стварэння і рэалізацыі рознаўзроўневых квэстаў.

6. Арганізацыя і правядзенне рэгіянальных і рэспубліканскіх рознаўзроўневых музейных квэстаў.

Пискун Наталья Дмитриевна — кандидат искусствоведения, доцент, доцент кафедры культурологии и психолого-педагогических дисциплин ГУО «Институт культуры Беларуси»

ОСНОВНЫЕ ПЕРСПЕКТИВЫ И НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ МУЗЕЙНОЙ АРТ-ТЕРАПИИ В КОНТЕКСТЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СЕКЦИИ «МУЗЕЙНАЯ ПЕДАГОГИКА И АРТ-ТЕРАПИЯ» НАЦИОНАЛЬНОГО КОМИТЕТА ICOM В БЕЛАРУСИ

Н. Д. Пискун

В статье предложены характеристика современного состояния и обоснование перспектив развития музейной арт-терапии в Республике Беларусь. Представлена концепция работы секции «Музейная педагогика и арт-терапия» Национального Комитета ICOM в Беларуси. Определены цель, задачи и основные направления её деятельности.

Ключевые слова: арт-терапия; музейная арт-терапия; музейная педагогика; арт-терапевтическое образование; ICOM.

BASIC PERSPECTIVES AND DIRECTIONS OF MUSEUM ART THERAPY DEVELOPMENT IN THE CONTEXT OF ICOM-BELARUS NATIONAL COMMITTEE «MUSEUM PEDAGOGY AND ART-THERAPY» SECTION ACTIVITY

The article offers a description of the current state and justification of the prospects for the development of museum art therapy in the Republic of Belarus. The concept of the «Museum pedagogy and art therapy» section of the ICOM National Committee in Belarus is presented. The goal, tasks and main directions of its activity are determined.

Keywords: art-therapy; museum art-therapy; museum pedagogy; art-therapeutic education; ICOM.

В современном мире арт-терапия — это явление уже состоявшееся и стремительно развивающееся. Возникнув как базовая потребность в творчестве вместе с человеком, она стала теоретически осмысляться уже в XVII в. Во второй половине XIX в. ее эффекты получили экспериментальное подтверждение. Первая половина XX в. была ознаменована масштабным интересом ученых к исследованию развивающих, корректирующих и лечебных возможностей арт-терапии, триумфальное развитие которой началось во второй половине XX в. и продолжается в настоящее время. Сегодня в этой области знания защищено внушительное число докторских, кандидатских и магистерских диссертаций, издано

большое количество монографий, учебных и практических пособий, опубликован внушительный по объему массив публикаций в периодических изданиях [1—7].

В странах Западной Европы, в США и ряде стран постсоветского пространства образование по арт-терапии представлено программами бакалавриата, магистратуры и аспирантуры. Подготовка специалистов в этой области осуществляется на базе ведущих университетов, колледжей и образовательных центров. Для нашей страны арт-терапия — явление инновационное, находящееся в стадии формирования. Первой попыткой внедрения образовательных программ на государственном уровне стала реализация пятимодульной образовательной программы повышения квалификации руководящих работников и специалистов сферы культуры в ГУО «Институт культуры Беларуси». К сожалению сейчас доступны многочисленные краткосрочные курсы, которые, с одной стороны, явились оперативным ответом на социальный запрос, с другой — породили феномен массового дилетантского (непрофессионального) использования техник арт-терапии.

На протяжении последних трех лет в Беларуси наблюдается устойчивый интерес общества к арт-терапевтическим практикам, которые в настоящее время применяются на различных социальных площадках: от непосредственно клиник до библиотек, центров эстетического образования, художественных школ, студий художественного творчества и, что принципиально важно — музеев.

Следует отметить, что использование арт-терапевтических технологий в музейной работе уже имеет свою историю. В перечне музеев, реализующих арт-терапевтические программы, можно назвать: Лувр; Метрополитен; Музеи Смитсоновского института (19 музеев); Муниципальный музей г. Беллуно (Италия); Национальный археологический музей г. Феррары; Музеи Ватикана; Музей естественной истории в Вене; Британский музей; Берлинский музей Иоганна Августа Цойне; Финская национальная галерея; Национальный музей Бангкока; Государственный Русский музей (в этом музее арт-терапия стала одним из основных видов деятельности); Государственный музей изобразительных искусств им. А. С. Пушкина; Музеи Московского Кремля; Павловский музей-заповедник; Государственный Дарвиновский музей; Национальный музей Республики Коми. И этот перечень далеко неполный.

В 2003 г. сначала в Германии (в Штутгарте), затем в России (в Санкт-Петербурге) большое распространение получили проекты по арт-терапии, которые имели название «Творческие мастерские». В частно-

сти, в Штутгарте можно было увидеть, как малыши сидели, лежали, гуляли и рисовали свои копии с картин, висевших на стенах музея [12]. Подобные занятия проходят в народной художественно-образовательной студии «В гости к Тюбику» (рук. О. Е. Бригадная) Национального художественного музея Республики Беларусь. Также следует упомянуть реализуемый этим музеем интерактивный проект с элементами арт-терапии «Волшебный песок» и музейные занятия по тактильной выставке «Искусство на кончиках пальцев». Государственный литературный музей им. Я. Купалы провёл во время колядных празднеств арт-терапевтическую программу с детьми, страдающими синдромом аутизма. В рамках программы «Ночь в музее» в галерее произведений Л. Щемелева предлагался мастер-класс по рисованию с элементами арт-терапии.

Есть основания полагать, что сегодня на базе музеев арт-терапевтическая работа представлена в более широком диапазоне, однако специальных исследований в заявленной области не проводилось, информация не учитывалась и не систематизировалась. Поскольку музейная арт-терапия в Республике Беларусь находится в стадии становления, работа по изучению имеющихся у нас ресурсов и анализ состояния этой области знания и практики — дело будущего.

Одним из современных подходов к арт-терапии, в русле которого развивается и музейная арт-терапия, является педагогический подход, имеющий неклиническую направленность. Он рассчитан как на потенциально здоровую личность, так и личность с ограниченными возможностями. При этом названный термин «арт-терапия» рядом ученых и практиков (Л. Д. Лебедева, Н. А. Романова и др.) понимается не в буквальном контексте — «лечение», а в смысле «социального врачевания» личности, т. е. изменения стереотипов ее поведения, повышения адаптационных способностей средствами художественной деятельности. Использование искусства в качестве коррекционного и развивающего факторов наиболее доступно для музейного педагога в силу его профессиональной подготовленности. Причем специальные медицинские знания для этого не требуются. И ребенок, и взрослый в арт-терапевтическом процессе приобретают ценный опыт позитивных изменений. Постепенно происходит углубленное самопознание, самопринятие, гармонизация развития, личностный рост. Это потенциальный путь к самоопределению, самореализации, самоактуализации личности [7, с. 9].

Целью арт-терапевтической деятельности в музее является гармонизация развития личности посредством художественного самовыражения

и самопознания, получение положительной динамики в психоэмоциональной и интеллектуальной сферах участников процесса. Достижение этой цели в настоящее время ставит перед музейными работниками ряд задач, таких как:

- 1) внедрение арт-терапевтических педагогических методик для развития художественного видения и образного мышления;
- 2) внедрение программ и проектов, которые предназначены для детей и взрослых с различными психическими и физическими возможностями здоровья, помогающих им в творческом развитии;
- 3) организация тематических конференций, семинаров и мастер-классов по музейной арт-терапии;
- 4) пополнение фондов дидактических материалов необходимыми ресурсами для арт-терапевтической работы в музее;
- 5) оказание консультативной помощи специалистам, занимающимся вопросами реабилитации людей, имеющих психические или физические проблемы, посредством музейной арт-терапии [8].

Внедрение арт-терапевтических технологий в музейную среду позволит:

- 1) привлечь в музеи новые группы посетителей;
- 2) расширить возможности музея в культурно-образовательной, коммуникативной, педагогической и научной деятельности.

В настоящее время научно-методически разработанными и активно внедряемыми в практику работы музеев являются следующие виды арт-терапии: изотерапия, музыкальная терапия, драматерапия, танцевально-двигательная терапия, цветотерапия, песочная терапия, сказкотерапия, вокалотерапия, игротерапия, куклотерапия, маскотерапия, терапия пластическим материалом и др. Музей, как храм муз, должен стать той социально-культурной площадкой, на которой все эти виды могут быть представлены как обособленно, там и в интегрированном виде.

На основании понимания необходимости внедрения арт-терапевтических технологий в деятельность отечественных музеев, а также на основании результатов исследования опыта музейной арт-терапевтической практики была разработана концепция инновационной деятельности секции «Музейная педагогика и арт-терапия» Национального комитета ICOM в Беларуси, которая была создана в 2017 г. и стала первой в истории отечественного музейного дела.

Концепция секции «Музейная педагогика и арт-терапия» базируется на корреляции современных научных подходов теории и практики арт-

терапии, музеологии, искусствоведения, педагогики, медицины, психологии и социологии. Методологическим основанием является педагогический подход в арт-терапии.

Музейная арт-терапия (вслед за Е. А. Медведевой, И. Ю. Левченко, Л. Н. Комиссаровой, Т. А. Добровольской [1, с. 26]) понимается как *метод психолого-педагогической работы, использующий совокупность методик, построенных на применении в своеобразной символической форме техник разных видов искусства и музейной среды, позволяющих стимулировать художественно-творческие проявления человека для достижения положительных изменений в его психоэмоциональном, интеллектуальном и личностном развитии.*

Цель секции — организация в музеях Республики Беларусь доступной культурно-коммуникативной, образовательной и арт-терапевтической среды, в которой реализуются специальные проекты и программы для людей с ограниченными возможностями, для разновозрастных категорий людей, оказавшихся в сложной жизненной ситуации, а также для потенциально здоровых людей, заботящихся о своем физическом и духовном здоровье. Музейная аудитория, на которую рассчитаны арт-терапевтические проекты, представлена разновозрастными группами посетителей. Основные формы работы с ними — групповая и семейная.

Задачи секции:

1. Объединение под эгидой ICOM музейных специалистов, осуществляющих арт-терапевтическую деятельность;
2. Подготовка и реализация образовательных программ и программ повышения квалификации в сфере музейной арт-терапии;
3. Научная деятельность по изучению, обобщению и систематизации отечественного и зарубежного опыта в области музейной арт-терапии с целью активизации и расширения потенциальных возможностей педагогической и арт-терапевтической работы в музее;
4. Разработка методических рекомендаций по использованию техник арт-терапии в работе музея;
5. Проведение научно-практических конференций и учебно-методических семинаров по организации музейных арт-терапевтических проектов;
6. Создание учебно-методических пособий и программ по музейной арт-терапии;
7. Разработка и внедрение в практику разнообразных арт-терапевтических техник;

8. Консультации и помощь в организации музейной арт-терапевтической деятельности;

9. Консультации и помощь в организации выставок произведений художественного творчества музейных арт-терапевтических центров, студий, кружков и пр. ;

10. Создание электронной базы данных по музейной арт-терапии;

11. Создание учебно-методического центра по музейной педагогике и арт-терапии;

12. Интеграция в международное арт-терапевтическое пространство и реализация проектов в сфере международного сотрудничества в областях: образовательной (обучение, повышение квалификации, стажировка, мастер-классы и др.), научной (участие в форумах, научных и практических конференциях, научных семинарах), практической (разработка и проведение совместных международных мероприятий).

Образовательная деятельность в сфере музейной арт-терапии является одним из важнейших направлений в деятельности секции. Значимость подготовки квалифицированных кадров в этой области отмечал в своем труде «Музейная педагогика. История, теория и практика» (М., 2016) заведующий кафедрой художественного образования и музейной педагогики ФИИ РГПУ им. А. И. Герцена Б. А. Столяров [14, с. 188—189]. Специалисты, реализующие арт-терапевтические программы, должны знать теорию, историю, методологию арт-терапии; современные научные положения психологии, медицины, искусствоведения в контексте арт-терапевтической деятельности; специфику, задачи и принципы организации работы арт-терапевта в музейной среде; виды арт-терапии, их диагностические, коррекционные и развивающие возможности; групповые и индивидуальные методы и техники арт-терапевтической деятельности в музее. Также они должны уметь: организовать процесс арт-терапевтической деятельности в музее; использовать диагностические, коррекционные и развивающие техники различных видов арт-терапии, применять групповые и индивидуальные методы арт-терапии в музейной среде; критически оценивать свою работу и ее эффективность.

Сегодня есть возможность предложить музейным работникам образовательную программу общим объемом 200 академических часов, которая разработана и преподается дипломированными и сертифицированными специалистами в области арт-терапии, художественного образования, психологии [9—12].

Таким образом, музейная арт-терапия как востребованная социумом деятельность в Республике Беларусь находится на стадии формирования.

Созданная в 2017 г. секция «Музейная педагогика и арт-терапия» Национального Комитета ИСОМ в Беларуси является инновационной, призвана объединить музейных специалистов, осуществляющих арт-терапевтическую деятельность, организовать их сотрудничество согласно основным планируемым направлениям: образовательному, научному, методическому, консультативному и просветительскому. Четкое понимание цели музейной арт-терапии, постановка конкретных задач, изложенных ранее, и их поэтапное разрешение позволят в перспективе сформировать доступную культурно-коммуникативную, образовательную и арт-терапевтическую среду, в которой будут реализованы специальные арт-терапевтические проекты для разновозрастных категорий людей, что, вне сомнения, повысит статус музея и привлечет новые группы посетителей.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЕ ССЫЛКИ

1. Артпедагогика и арттерапия в специальном образовании : учеб. Пособие / Е. А. Медведева, И. Ю. Левченко и др. М. : Изд. центр «Академия», 2001. 248 с.
2. *Байер У.* Терапия творчеством. М. : Класс, 2015. 49 с.
3. *Бурно М. Е.* Терапия творческим самовыражением. М. : Академический проект; Екатеринбург : Деловая книга, 1999. 364 с.
4. *Копытин А. И.* Арт-терапия. СПб. : Питер, 2001. — 320 с.
5. *Копытин А. И.* Теория и практика арт-терапии. СПб. : Питер, 2002. 368 с.
6. *Крамер Э.* Арт-терапия с детьми: пер. с англ. 2-е изд. М. : Генезис, 2014. 320 с.
7. *Лебедева Л. Д.* Практика арт-терапии: подходы, диагностика, система занятий. СПб. : Речь, 2007. 256 с.
8. Музейная арт-терапия. [Электронный ресурс]. URL: <http://healingarts.ru/muzejnaya-art-terapiya/> (дата обращения: 23.05.2017).
9. *Пісқун Н. Д.* Модульная тэхналогія як інавацыя ў сістэме павышэння кваліфікацыі па напрамку «Арт-тэрапія» // Сучасная дадатковая адукацыя дарослых у сферы культуры: навукова-метадычнае забеспячэнне і павышэнне якасці: зб. артыкулаў. Мінск : Ін-т культуры Беларусі, 2016. С. 88—92.
10. *Пісқун Н. Д.* Специфика повышения квалификации руководящих работников и специалистов сферы культуры по арт-терапии в контексте современных образовательных технологий // Современные тенденции в дополнительном образовании взрослых: Материалы III Междунар. науч.-метод. конф. (Минск, 21 октября 2016 г.). Вып. 1. Минск : РИВШ, 2016. С. 171—174.
11. *Пісқун Н. Д.* Современное состояние теории и практики арт-терапии»: содержательный аспект образовательного модуля в учебном процессе повышения квалификации руководящих работников и специалистов сферы культуры и искусства // II Международная научно-методическая конференция «Современные тен-

денции в дополнительном образовании взрослых» (Минск, 27—28 ноября 2014 г.) Минск : РИВШ, 2014. С. 122—128.

12. *Пискун Н. Д.* Теория и практика арт-терапии: методологические основания междисциплинарного подхода // Искусство и культура. 2013. № 3. С. 127—135.

13. Практика арт-терапии или искусство вместо лекарств [Электронный ресурс]. URL: http://womenparadise.ru/beauty_and_health/244-praktika-art-terapii-ili-iskusstvo-vmesto-lekarstv.html/ (дата обращения: 23.05.2017).

14. *Столяров Б. А.* Музейная педагогика. История, теория, практика: учеб. пособие. М. : Высш. школа, 2004. 216 с.

Пригодич Дарья Игоревна — магистр, соискатель кафедры этнологии, музеологии и истории искусств исторического факультета БГУ

МУЗЕИ БЕЛАРУСИ В XXI ВЕКЕ: СОЦИОКУЛЬТУРНАЯ СРЕДА ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ

Д. И. Пригодич

Рассматривается интеграция, взаимодействие музея и современного общества в условиях модернизации. Автор анализирует функции музея и его потенциал в качестве транслятора материального и нематериального наследия в контексте современных социокультурных изменений.

Ключевые слова: музеи, общество, модернизация, сохранение и трансляция наследия.

MUSEUMS OF BELARUS IN THE XXI CENTURY: THE SOCIO-CULTURAL ENVIRONMENT OF FUNCTIONING

The article deals with the integration, interaction of the museum and modern society in the conditions of modernization. The author analyzes the functions of the museum and its potential as a translator of the tangible and intangible heritage in the context of modern sociocultural changes.

Keywords: museums, society, modernization, preservation and translation of heritage.

В начале XXI в. культурный феномен «традиция», как моральная и эмоциональная связь между прошлым, настоящим и будущим теряет свое фундаментальное значение, а данная утрата приводит к нарушениям преемственности между поколениями, потери связей между культурами и народами, что в свою очередь ведет к межкультурным конфликтам [1, с. 3].

Трансформационные процессы во многих странах — России, Мексике, Турции, Японии, Китае проходили по модели догоняющей модернизации, в которой собственная культура, сохраняющая черты традиционности, воспринималась как препятствие стремлению «быть современным». Новым в XXI в. стал отказ от модернизации неприсоединившихся стран в форме догоняющей Запад модели и переход к признанию значимости культуры и традиций этих модернизирующихся стран для их дальнейшего развития, влияния традиций на характер и темпы модернизации и понимание современности (модерна) сегодня [2, с. 81].

Во избежание негативных последствий модернизации необходим некий социально-культурный институт, который не только аккумулирует и координирует единое культурное пространство, но и обеспечивает бережное отношение к традициям, их переоценку в изменившихся условиях, выявление новых ценностей и новаций во взаимосвязи с традициями. Одним из таких институтов, где происходит воспроизведение межпоколенного культурного опыта и восприятие данной культуры современным человеком является музей — «постоянное некоммерческое учреждение, находящееся на службе общества и его развития и открытое для людей, которое приобретает, сохраняет, изучает, популяризирует и экспонирует в образовательных, просветительных и развлекательных целях материальные свидетельства человека и окружающей его среды» [3].

На современном этапе музеи Беларуси, которых на конец 2016 г. действовало 156, в том числе 93 комплексных, 43 исторических, 14 искусствоведческих, 4 литературных и 2 естественноведческих [4], претерпевают значительные изменения в русле общемировых культурных трансформаций. Актуализация глобальных проблем, демократизация общества, увеличение влияния экономических, политических, социальных, культурных, духовно-идеологических факторов приводит к возрастанию роли музея, который нацелен на сохранение традиционных культурных стандартов, трансляцию гуманистических ценностей и проектирование мировоззренческих смыслов.

Музей, постепенно утрачивает образ «храма искусства и науки» и все больше воспринимается как пространство, находящееся в непрерывном развитии, обладающее высокой силой информационного и эмоционального воздействия [5, с. 119].

В связи с социокультурными новациями назрела необходимость рассмотрения перспектив существования музея как особой сферы действительности, своеобразного культурного кластера современного общества. Музей, таким образом, выполняя определенные функции, участвует в модернизационных процессах современности.

Традиционно основными социальными функциями музея являются собирание, сохранение и трансляция наследия. Хранительская функция — основополагающая, она многоаспектна по составу и содержанию, ибо изначально в музеях накапливались предметы, вышедшие из употребления, но сохранявшие большую культурную, социальную, ценностную значимость и привлекательность — способность вызывать интерес публики [6, с. 91]. Трансляция наследия и связанных с ним идей гармонизирует общество, развивает его социальные системы. В конце 2016 г. в Бе-

ларуси основной фонд включал 3, 3 млн. музейных предметов, что на 11 % больше по сравнению с 2010 г. Было организовано 4, 4 тыс. выставок, а также 128, 1 тыс. экскурсий, что на 25 % больше, чем в 2010 г. С музейными экспонатами республики ознакомилось 6, 4 млн. человек, что на 28 % больше, чем в 2010 г. [4]

Современные реалии формируют многообразие социальных функций музея. Функция культурной ориентации и идентификации, которая проявляется на различных уровнях (этническом, национальном, профессиональном, территориальном, классовом и др.), нацелена на консолидацию общества, самопознание и осмысление личностью своего наследия. Так, экспозиционное пространство музеев этнографического профиля наиболее полноценно демонстрирует особенности национальной традиционной культуры, раскрывает уникальность духовного и материального наследия, создает особую атмосферу, в которой символика традиционной белорусской культуры показана сквозь призму современных интерпретационных приемов [7, с. 12]. Проиллюстрировать эту мысль может экспозиция Ветковского музея старообрядчества и белорусских традиций им. Ф. Г. Шклярова [8], представляющая историю и культуру старообрядческой и православной белорусской деревни. Экспозиция Музея древнебелорусской культуры НАН Беларуси [9] рассказывает об основных этапах развития национального искусства, материальной культуры белорусов, о памятниках культуры от каменного века до конца XX в. В экспозиции Мотольского музея народного творчества [10] представлены этнографические предметы, коллекции ткачества, вышивки и плетения, уделяется большое внимание сохранению и пропаганде устного народного творчества и др.

Формирование представлений об идеалах и нормах, способность ориентироваться в мире ценностных установок выполняет аксиологическая функция и связанные с ней этическая, эстетическая и когнитивная функции. Реализуя эти функции, музей обращается к эмоциональному восприятию как вербальному, так и невербальному, чувственному опыту и образному видению посетителя, влияет на формирование сознания, определенного миропонимания, формирование картины мира. Например, экспозиции художественных музеев [12], прежде всего Национального художественного музея РБ [11], где предметы изобразительного искусства, наделенные особым аксиологическим значением и являющиеся частью духовной культуры человека, рассматриваются как важное средство осознания мира и духовного развития личности.

Среди функций музея большую роль играет информационная функция, которая обеспечивает передачу и получение новых знаний, транслируя опыт, направленный на понимание мира через культурно-историческую перспективу. Но этого понимания и общения в музейном пространстве не будет без осуществления коммуникативной функции. Успех коммуникации зависит от правильно выстроенной экспозиции, своеобразного «музейного текста», который создает семиотическую, символическую систему [13]. Например, экспозиции мемориальных музеев, таких как Государственного литературного музея Я. Купалы [14], Дома-музея А. Мицкевича, Литературно-мемориального музея Я. Коласа [15], Белорусского государственного музея истории Великой Отечественной войны [16], Музея обороны Брестской крепости-героя [17], Хойникского музея «Трагедия Чернобыля» и др., посвященные выдающейся личности или значимому историческому событию и созданные в аутентичном месте, являются наиболее ярким примером использования особенностей знаковых элементов, которые помогают раскрыть потенциал музейного предмета, сделать экспозицию более яркой, презентабельной, запоминающейся для посетителя.

Однако, в роли знаков выступает не только экспонат, отображающий, транслирующий информацию о связях и отношениях действительности, но и элементы художественно-декоративного оформления, которые нацелены на достижение наибольшей выразительности. Это целиком относится к экспозиции Дома-музея Ваньковичей, Музею М. Богдановича [18], Музею-библиотеке Симеона Полоцкого, Музею истории театральной и музыкальной культуры [19] и др. Каждый экспонат, художественный или тематический комплексы, размещенные в залах данных музеев, включены в единый коммуникативный процесс, благодаря чему зритель, находясь в них, получает различную познавательную информацию и эмоциональный опыт [7, с. 13].

Одним из перспективных средств расширения коммуникативного потенциала музейной экспозиции является музейная инсталляция, которая имеет ряд общих черт с художественной инсталляцией, но вместе с тем представляет собой специфическую музейную форму выразительности, приобретающую в экспозиционном контексте особое содержание и функциональность [7, с. 4]. Практика использования инсталляции в музеях представлена небольшим количеством примеров. Один из них — экспозиция Оршанского музея В. Короткевича. Внедрение данной формы в музейную практику сопровождается рядом проблем, связанных с техническим и художественным оформлением залов музеев. Инсталля-

ция, созданная в залах музея, помогает организовать экспозиционное пространство, гармонично дополняет общее оформление экспозиции, насыщает ее экспрессивными образами и повышает коммуникативный потенциал [7, с. 14].

Музейная экспозиция, в результате множественных внутренних импульсов развития и внешних воздействий (многогранность и сложность концептуальных решений, креативность художественного воплощения), стала своеобразным зрелищем, которое стремится удовлетворить запрос «общества массовой культуры» в организации досуга, праздника. В этом помогает внедрение в музей информационных технологий, которые, отчасти лишают музей своей аутентичности, но предоставляют возможность выявить и передать значимый потенциал не только наследия, хранимого в музее, но и пространственно-временных констант, нематериального наследия. Экспозиции многих музеев Беларуси, например, Детского музея в Полоцке, Национального исторического музея РБ [20], Национального художественного музея РБ [11] и др. направлены на внедрение в свою деятельность интерактивных, игровых, театрализованных элементов, способных предоставить посетителю яркое и востребованное зрелище.

Таким образом, музей сегодня превращается в компонент индустрии развлечений, направленный на привлечение максимального количества посетителей. Мировая практика свидетельствует об изменениях в организации музейного пространства: экспозиций, выставок, рекреационных зон, досуговых центров, музейной инфраструктуры. Ими диктуется необходимость разработки новых форм работы с посетителем, организации процесса его пребывания в музее [6, с. 91].

Однако, музей при взаимодействии с обществом, должен быть ведущим партнером социокультурного воздействия, ведь главная его цель заключается в передаче накопленного опыта посредством межкультурной коммуникации.

Но не только понимание и продуманный баланс социальных функций музея в рамках актуальной культурологической парадигмы обеспечивает стабильность и перспективность развития музея, но и стремление разрешения противоречий: между социально значимой миссией музея и недостаточной теоретической разработанностью культурологических оснований социокультурной сферы музея; между функцией «культуровоспроизводства» как важнейшей для музея и низкой результативностью музейной практики в области «культуротворчества»; между объективным потенциалом музея как хранителя социально-культурной памяти

человечества и его востребованностью обществом; между пониманием необходимости взаимодействия музея и других социальных институтов, его включенности в общекультурные процессы и отсутствием технологий такого взаимодействия; между осознанием потребности в новой социокультурной идентичности, одним из институтов формирования которой является музей, и отсутствием механизмов её генерирования; между богатством символично-семантического потенциала хранимого музеем историко-культурного наследия и его низкой практической реализацией в формах музейной коммуникации [1, с. 6].

Следовательно, для того чтобы музей был актуален и востребован необходимо не только сохранение его социокультурной специфики, но и его интеграция в современную культуру в качестве транслятора материального и нематериального наследия в контексте современных социокультурных изменений.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЕ ССЫЛКИ

1. *Именнова Л. С.* Музей в социокультурной системе общества: миссия, тенденции, перспективы: диссертация ... доктора культурологии: 24.00.01 [Электронный ресурс]. Московский государственный университет культуры и искусств. Москва, 2011. 350 с. // Электронная библиотека: Российская государственная библиотека. URL: <http://search.rsl.ru/ru/record/01005089802> (дата обращения: 18.05.2017).

2. *Федотова В. Г.* Модернизация и традиция // Знание. Понимание. Умение: Московский гуманитарный университет. М., 2014. № 2. С. 80—91.

3. ICOM Statutes [Electronic resource] // ICOM - The International Council of Museums. URL: <http://icom.museum/the-organisation/icom-statutes/3-definition-of-terms/#sommairecontent> (date of access: 15.05.2017).

4. Статистический обзор к Международному дню музеев [Электронный ресурс] // Национальный статистический комитет Республики Беларусь. URL: http://www.belstat.gov.by/o-belstate_2/novosti-i-meropriyatiya/novosti/statisticheskiy-obzor_k_mezhdunarodnomu_dnyu_muzeev_2017/ (дата обращения: 22.05.2017).

5. *Мастеница Е. Н.* Музей в условиях глобализации [Электронный ресурс] // Вестник СПбГУКИ : Научный журнал. СПб., 2015. № 4 (25). С. 118—122 URL: http://spbgik.ru/upload/file/publishing/vestnik/4_15.pdf (дата обращения: 10.05.2017).

6. *Акулич Е. М.* Музей как социокультурное явление // Социологические исследования. 2004. № 10. С. 89—92.

7. *Краснова Е. Л.* Современное экспозиционное пространство музеев Беларуси: коммуникативный аспект : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. культурологии: 24.00.03 [Электронный ресурс] ; Белорусский государственный университет культуры и искусств. Минск, 2012. 23 с. // Репозиторий БГУКИ. URL: [http://repository.buk.by:8080/jspui/bitstream/123456789/6705/1/Современное %20экспо](http://repository.buk.by:8080/jspui/bitstream/123456789/6705/1/Современное%20экспо)

зиционное%20пространство %20музеев %20Беларуси. pdf (дата обращения: 20.05.2017).

8. Ветковский музей старообрядчества и белорусских традиций им. Ф. Г. Шклярова [Электронный ресурс]. URL: <http://vetka-museum.by> (дата обращения: 27.05.2017).

9. Музей древнебелорусской культуры [Электронный ресурс] // Национальная академия наук Беларуси. URL: <http://nasb.gov.by/rus/organizations/museums/belmuseum.php> (дата обращения: 27.05.2017).

10. Мотольский музей народного творчества [Электронный ресурс] / Каталог музеев // Портал «Музеи Беларуси». URL: <http://motal.museum.by> (дата обращения: 21.05.2017).

11. Национальный художественный музей Республики Беларусь [Электронный ресурс]. URL: <http://www.artmuseum.by> (дата обращения: 26.05.2017).

12. *Гафар Т. А.* Художественный музей в социокультурной среде региона: автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. ист. наук: 24. 00. 01 [Электронный ресурс] ; Волг. гос. мед. ун-т. Волгоград, 2009. 30 с. URL: <http://cheloveknauka.com/v/272763/a?#?page=30> (дата обращения: 18.05.2017).

13. *Волькович А. Ю.* Музейная экспозиция как семиотическая система: автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. культурологии: 24.00.03 [Электронный ресурс]; Санкт-Петербургский государственный университет культуры и искусств. СПб., 1999. 23 с. URL: <http://cheloveknauka.com/muzeynaya-ekspozitsiya-kak-semioticheskaya-sistema> (дата обращения: 14.05.2017).

14. Государственного литературного музея Я. Купалы [Электронный ресурс]. URL: <http://kupala-museum.by/muzej> (дата обращения: 28.05.2017).

15. Государственный литературно-мемориальный музей Якуба Коласа [Электронный ресурс]. URL: <http://yakubkolas.by> (дата обращения: 27.05.2017).

16. Белорусский государственный музей истории Великой Отечественной войны [Электронный ресурс]. URL: <http://www.warmuseum.by> (дата обращения: 28.05.2017).

17. Мемориальный комплекс «Брестская крепость-герой» [Электронный ресурс]. URL: <http://www.brest-fortress.by> (дата обращения: 28.05.2017).

18. Музей Максима Богдановича в Гродно [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://bagdanovichmuseum.by> (дата обращения: 27.05.2017).

19. Музей истории театральной и музыкальной культуры [Электронный ресурс]. URL: <http://theatre-museum.by> (дата обращения: 29. 05. 2017).

20. Национальный исторический музей Республики Беларусь [Электронный ресурс]. URL: <http://histmuseum.by> (дата обращения: 26. 05. 2017).

Рысь Елена Николаевна — заведующая научно-экспозиционным отделом УК «Кобринский военно-исторический музей им. А. В. Суворова».

КЛУБ «МУЗЕЙ ДЛЯ ЮНЫХ ДРУЗЕЙ» КАК НОВАЯ ФОРМА КУЛЬТУРНО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КОБРИНСКОГО ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКОГО МУЗЕЯ ИМЕНИ А. В. СУВОРОВА

Е. Н. Рысь

Клуб по интересам «Музей для юных друзей» в Кобринском военно-историческом музее им. А. В. Суворова существует с 2014 г. на базе СШ № 1 г. Кобрин. В Уставе выделены три направления его деятельности: культурно-образовательная, массовая научно-просветительская и театрально-художественная. Занятия в клубе построены таким образом, что ребята имеют возможность для творчества и собственных открытий.

Ключевые слова: музей; клуб; культурно-образовательная деятельность; школьник; экскурсия; занятия.

«MUSEUM FOR YOUNG FRIENDS» CLUB AS A NEW FORM OF CULTURAL-EDUCATIONAL ACTIVITY AT WAR HISTORY MUSEUM IN THE CITY OF KOBRIIN NAMED AFTER A. V. SUVOROV

«Museum for young friends» Club at War History Museum in the city of Kobrin named after A. V. Suworov has been existing in the state educational institution «Secondary School №1» since 2014. There are three directions of activities declared in the Club Charter: cultural-educational, scholarly and theatrical ones. The activities at the Club stimulate creative work and help children to make their own discoveries.

Keywords: museum; club; cultural-educational activities; schoolchild; excursion; classes.

Музеи существуют благодаря особым людям. Они — представители разных профессий, но существуют в одном мире, основная ценность которого и есть сам музей. Эти люди — служители Идеи, и им зачастую не страшны ни идеологические, ни финансовые кризисы государства, потому что у них есть любимое Дело, ради которого они готовы довольствоваться минимальным содержанием, жертвовать личной жизнью и свободным временем.

Откуда берутся музейные профессионалы? Многие музейные сотрудники вспоминают, что сделали свой выбор, будучи еще школьниками.

ми, вспоминают конкретные обстоятельства, разговоры, людей, которые повлияли на их выбор. Рано или поздно музейный профессионал задается вопросом, кому передать накопленные знания и опыт, где та молодая смена, которая будет способна хранить, беречь, реставрировать, изучать музейные предметы и через их историю «сеять разумное, доброе, вечное».

Ответ на этот вопрос Кобринский военно-исторический музей им. А. В. Суворова начал искать вместе со школой и инициировал создание клуба по интересам «Музей для юных друзей». Объединение трансформировалось из краеведческого кружка, работавшего в течение 2013—2014 учебного года по программе «Музееведение». Состав его членов ограничился одним классом из СШ № 1 города Кобрин. Классный руководитель, преподаватель немецкого языка А. С. Москалюк, на протяжении многих лет активно сотрудничала с музеем и сумела привить интерес к музейному делу у своих воспитанников. Составить программу и построить работу с детьми одного возраста, которыми руководит музейный подвижник, гораздо проще и эффективнее, нежели при наборе учащихся из разных школ и классов.

9 сентября 2014 г. директором музея Е. В. Бабенко был утвержден Устав нового объединения и с этого момента кружок приобрел новый статус клуба «Музей для юных друзей», руководителем которого стала заведующая научно-экспозиционным отделом Е. Н. Рысь. В его деятельности выделены три направления: культурно-образовательное, массовое научно-просветительское и театрально-художественное.

Задачами клуба являются:

- изучение основных направлений работы Кобринского военно-исторического музея им. А. В. Суворова, включение его членов в культурно-образовательную деятельность учреждения, овладение навыками экскурсионной работы;
- организация экскурсий;
- воспитание уважения к памятникам истории и культуры как к источнику формирования гражданско-патриотических чувств и высоких нравственных ценностей;
- реализация творческих и организаторских способностей его членов, их потребности в общении;
- организация содержательного досуга путем заседаний клуба, подготовки и проведения культурно-массовых мероприятий в Кобринском музее и в образовательных учреждениях города, которые представляют члены клуба;

- овладение основными навыками и приемами театрально-художественного искусства, участие в исторических инсценировках и реконструкциях;

- расширение круга друзей музея и географии его деятельности.

С учетом этих задач каждый год разрабатываются перспективный и календарный планы работы с учащимися. Клубом руководит совет, избранный из числа школьников. Совместными усилиями научных сотрудников, учителей и детей были придуманы девиз и слова клубной песни.

За последние три года сменилось два состава учащихся. В течение двух лет участниками клуба были старшеклассники, что позволяло расширять сферу их деятельности и применять разнообразные формы работы. Последний учебный год занятия проводились с пятиклассниками, что первоначально вызывало сомнение в успехе эксперимента, поскольку по Уставу членство в клубе предполагало возрастной ценз — от 14 до 17 лет. Однако постепенно, шаг за шагом, постигались премудрости общения и с маленькими детьми в большом музейном деле.

Культурно-образовательное направление в работе с учащимися старших классов началось с детального изучения экспозиций музея в виде обзорных и тематических интерактивных экскурсий, посещения выставок, музейно-педагогических занятий. Экскурсии по городу и за его пределы также вошли в программу изучения истории родного края. Обслуживание для членов клуба в нашем музее организовано на бесплатной основе.

Специфика музейной работы постепенно раскрывалась перед учащимися путем знакомства их с фондами музея, его уникальными коллекциями, сопровождающей их документацией, секретами изучения музейного предмета. В процессе изучения каждого предмета ребята, охваченные исследовательским азартом, вникали в детали истории его создания, бытования и способа изготовления. Не меньший интерес вызвало у детей занятие в реставрационной мастерской, проникновение в тайны музейного «алхимика» и воскрешения уникальных памятников практически из небытия.

Научно-просветительская работа клуба представлена школой юного экскурсовода, куда вошло всего четыре человека. В связи с тем, что экспозиция «Семь столетий Кобрин», насчитывающая 16 залов, очень сложна для экскурсионного освоения и требует знания всей истории Беларуси, было решено ограничиться тематическими экскурсиями: «Древняя история Кобринщины», «Война 1812 года» и «Великая Отечественная война на Кобринщине». Подготовка велась долго и основательно.

Ожидание первых экскурсий прошло в сильном волнении. Свой дебют юные экскурсоводы выдержали достойно, их первыми слушателями стали учащиеся родной школы, что значительно облегчило адаптацию в новой роли. Ребята в полной мере смогли прочувствовать, что за внешней простотой и легкостью экскурсионной работы скрывается огромный труд и сильное эмоциональное напряжение, иначе невозможно передать посетителям свою любовь к истории и к музею. Они поняли, что в экспозиции доминируют экспонаты, а экскурсовод является всего лишь искусным проводником информации о них и породившей их эпохе, его главная задача заключается не в показе себя в музее, не в демонстрации своих знаний и умений, а в показе музея через себя. Ощущение новой роли интерпретатора прошлого является бесценным для социализации ребенка. Для маленьких членов клуба школа юных экскурсоводов будет работать только со следующего учебного года.

У некоторых учащихся в процессе музейных занятий четко обозначились свои приоритеты в исторической науке. Например, Илья Бура увлекся историей Великой Отечественной войны и наградами этого периода. Результатом его работы стало выступление на организованной музеем в 2015 г. международной научно-практической конференции, посвященной 285-летию со дня рождения А. В. Суворова. Тема его выступления была посвящена истории ордена Суворова, а также людям, которые были им награждены.

В наши дни много говорят и пишут о необходимости применения нестандартных методов и форм в работе с детьми, о творческих заданиях, привычными стали слова: «креатив», «интерактив», «театрализованное представление», «историческая реконструкция». Но не столь много говорят и пишут о подготовленности школьников к такому роду деятельности. Помощь в данном направлении оказали работники театральной студии «Ритм» из Дворца культуры. В деятельность клуба буквально ворвался свежий поток новых идей, подкрепленный разнообразными тренингами, что вызвало у детей всплеск оживленного интереса к театральному искусству. Руководители клуба собственным примером старались поддерживать этот вспыхнувший азарт в изучении азов актерского мастерства и сценического движения. Было очень непросто и в плане физической подготовки, и психологических особенностей каждого ребенка, и умения работать в группе. Однако постепенно, от простого к сложному, ребята шли к цели, которая заключалась в реализации полученных навыков и умений в музейных театральных постановках. Члены клуба внесли свою лепту в работу Дворца культуры и активно участвовали в

подготовленных ими торжественных городских мероприятиях. Сотрудничество получилось взаимовыгодным.

Младшие участники клуба, перешедшие в 6-й класс, пойдут по стопам своих предшественников со следующего учебного года.

Юные таланты приняли участие в съемках видеосюжетов проекта «История одного музейного предмета». Девочки сыграли роли Екатерины II и ее фрейлины в видеоролике «Кафтан из «Потемкинского гардероба». Мальчики весьма эмоционально обыграли свои сценки в сюжете «Наполеоновская подделка» о фальшивой боне 1811 г. — именно такая хранится в фондах нашего музея. История ожила в интерьерах музейных залов благодаря участникам, одетым в старинные костюмы, представляющих реальных людей того времени. Ролевые игры стали ступенькой к участию в мероприятиях более широкого масштаба.

Бесценна помощь членов клуба в подготовке и проведении молодежной квест-игры «Родной город», ставшей традиционной с 2015 г. На каждом этапе участников игры ожидали исторические персонажи в костюмах соответствующей эпохи, помогали решать ребусы и головоломки на пути к финишу.

Четвертый год подряд члены клуба «Музей для юных друзей» с огромным удовольствием и энтузиазмом участвуют в акции «Ночь в музее». 425-летию получения Кобрином магдебургского права было посвящено ночное представление 2014 г. «Добро пожаловать в вольный град Кобрин». Дети прекрасно справились с ролями старосты и горожан, продемонстрировали свои хореографические способности, исполнив танцы XVI века: «Погоня», «Конский бранль» и «Павана», а также прошли по подиуму в модном дефиле из глубины веков.

Тема музейной ночи 2015 г. — «Город празднует Победу» - выходила за рамки традиционных исторических развлечений и накладывала огромную ответственность в подготовке сценария. В соответствии с ним, уже в первом зале посетители попали в импровизированный послевоенный класс кобринской школы, где 9 мая 1945 г. шел урок «Оружие Победы». Учительница, по легенде только что вернувшаяся с фронта, вместе с побывавшими в оккупации детьми вела разговор о том, каким оружием была завоевана Победа в Великой Отечественной войне. В заключительном блоке акции, перенесшей участников на танцплощадку, выступили другие члены клуба, поразив всех своим зажигательным танцем «Флотский перепляс».

«Купите в прошлое билет, или музею 70 лет» — так звучала тема музейной ночи 2016 г., которая была посвящена юбилею Кобринского

музея. Детективную историю «Праздник наших друзей» оживили театрализованные миниатюры, исполненные учениками 11 класса.

В пионерское детство смогли погрузиться посетители музейной ночи 2017 г., прошедшей под девизом «Мой адрес — Советский Союз», когда попали на торжественный смотр строя и песни. В советские времена это было яркое массовое мероприятие, участием в котором гордился каждый школьник. В этот вечер в музее были воскрешены пионерские атрибуты, когда в настоящей пионерской форме, с красными галстуками, под торжественные звуки барабана, вслед за знаменной группой по залу чеканным шагом прошли пионерские отряды, представляющие пехотинцев, пограничников, летчиков и моряков. Гармонично вписалась в этот блок акции классика советской пионерии — сказка Аркадия Гайдара о военной тайне, Мальчише-Кибальчише и его твердом слове. Мальчиш-Кибальчиш и Мальчиш-Плохиш стали главными действующими лицами эпизода, в финале которого отрицательный герой под воздействием положительного примера возрождается к новой жизни и даже сам становится пионером. Приятно, что погружение в 1977 год произошло не без помощи бывших членов клуба, которые сами выразили желание принять участие в очередной ночной акции музея и сыграли роли главнокомандующего и старшей пионерской вожатой.

Каждый год после акции «Музейная ночь» ее участники поощряются на школьной линейке, награждаются книгами, грамотами, сувенирами. Самые активные члены клуба имеют возможность присоединиться к туристическим поездкам, которые организовываются к Международному дню музеев.

Занятия в клубе выстраиваются таким образом, что ребята получают не готовые ответы, а базу для собственных наблюдений, открытий и творчества. Творческий характер клубной работы выводит проект за рамки занятий со школьниками. Вокруг музея начинает складываться активное сообщество, состоящее не только из учащихся и их учителей, но и взрослых людей, принадлежащих к разным профессиям. Это и родители членов клуба, и просто энтузиасты, которым небезразлична культурная жизнь города и сохранение его истории. Сегодня имеются все предпосылки для создания клуба друзей музея более зрелой возрастной категории.

Філіпчык Дзяніс Уладзіміравіч — аспірант кафедры этналогіі, музейялогіі і гісторыі мастацтваў Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

НЯСВІЖСКІ ГІСТОРЫКА-КРАЯЗНАЎЧЫ МУЗЕЙ ЯК ЦЭНТР ІНТЭРПРЭТАЦЫІ ТРАДЫЦЫЙНАЙ КУЛЬТУРЫ (1995—2016 гг.)

Д. У. Філіпчык

Даследуецца выкарыстанне ў экспазіцыйна-выставачнай і культурна-адукацыйнай дзейнасці Нясвіжскага гісторыка-краязнаўчага музея элементаў беларускай традыцыйнай культуры ў перыяд з 1995 г. па 2016 г. У артыкуле прааналізавана, з якімі элементамі традыцыйнай культуры музей працуе найбольш актыўна і эфектыўна, якія формы культурна-адукацыйнай дзейнасці выкарыстоўваюцца найбольш часта для папулярызацыі і захавання традыцыйнай культуры. Аўтар даследавання прыходзіць да высновы, што ва ўмовах дадзенай музейнай установы магчыма захоўваць не толькі артэфакты, звязаныя з беларускай традыцыйнай культурай, але таксама нематэрыяльную культурную спадчыну рэгіёна.

Ключавыя словы: культурная спадчына; захаванне традыцыйнай культуры; гісторыка-краязнаўчы музей; Нясвіж; нематэрыяльная культурная спадчына.

LOCAL LORE MUSEUM AT THE TOWN OF NIASVIZH AS THE CENTER OF TRADITIONAL CULTURE INTERPRETATION (1995—2016)

The article covers the use of Belarusian traditional culture elements in exhibitions and cultural-educational activities of the Nesvizh historical museum from 1995 to 2016. It is analyzed which traditional culture elements are employed by the museum more actively, which forms of cultural and educational activities are used for traditional culture preservation and popularization more often. The author of the research comes to the conclusion that in the museum's conditions it's possible to preserve both artefacts connected to Belarusian traditional culture and intangible cultural heritage of the region.

Keywords: cultural heritage; preservation of traditional culture; local history museum; Nesvizh; intangible cultural heritage.

Нясвіжскі гісторыка-краязнаўчы музей адчыніў свае дзверы для наведвальнікаў у 1995 г. [1, с. 469] За гады свайго існавання музей ператварыўся ў сапраўдны цэнтр інтэрпрэтацыі традыцыйнай культуры нясвіжскага рэгіёна.

У выніку актыўнай экспедыцыйнай і пошукавай дзейнасці музейных супрацоўнікаў быў сфарміраваны фондавы збор, які ўтрымлівае прадметы этнаграфіі. На 2016 г. яны аб'яднаныя у наступныя кадекцыі: «Дрэва і

лозапляценне» (411 адз. зах.), «Кавальства і металаапрацоўка» (340 адз. зах.), «Ткацтва» (237 адз. зах.) і «Ганчарства» (150 адз. зах.) [2, л. 1]. Экспедыцыі па этнаграфічнаму вывучэнню рэгіёна, папаўненню этнаграфічных калекцый і з мэтай фіксацыі элементаў традыцыйнай культуры (абрадаў, святаў, вуснай народнай творчасці) праводзяцца музеем штогод, пачынаючы з 2006 г. Дапаўняюцца яны і навуковымі камандзіроўкамі па рэгіёне, якія адбываюцца на рэгулярнай аснове з 2005 г.

Экспазіцыя музея размяшчаецца ў пяці залах, у двух з якіх прадстаўлена беларуская традыцыйная культура. Зала «Зберагаючы самабытнасць» знаёміць наведвальнікаў з інтэр'ерам сялянскай хаты канца XIX — 1930-х гг. У дадзенай экспазіцыі вылучаюцца тры тэмы: «Характэрныя рысы вёсак Нясвіжчыны», «Сялянскае жыллё», «Гаспадарчая пабудова». Дэманструюцца рэчы сельскагаспадарчага прызначэння, прылады апрацоўкі лёну, ткацкі станок, ганчарны посуд, капільска-клецкі строй і інш. Тэма «Гаспадарчая пабудова» удала раскрыта метадам экспазіцыйнага нарысу. У зале «Гандаль і рамёствы Нясвіжскага раёна» наведвальніка музея знаёмяць з традыцыямі і мясцовымі асаблівасцямі гандлю канца XIX ст. — 1930-х гг. У гэтай жа зале прадстаўлена майстэрня шаўца і прылады працы, звязаныя з шавецкай справай. Найбольш цікава і ў інтэрактыўнай форме ў музеі прадстаўлены традыцыйныя рамёствы, а галоўным чынам — кавальства і ганчарства. З кавальствам знаёміць музейны аб'ект «Кузня», які функцыянуе як асобным будынку з 2006 г. [2, л. 2]

Ансамблевая экспазіцыя пабудавана паводле прынцыпу гістарычнага аднаўлення інтэр'ера і экстэр'ера кузні. Асноўнымі элементамі планіроўкі з'яўляюцца кавальскія горан з мехам, кавадла, а на сценах залы прадстаўлены кавальскія інструменты. З мэтай цэласнага ўспрыняцця аб'екта быў створаны навес, кановязь, студня з камягай, станок для падкоўкі каня.

Ганчарства прадстаўлена на стацыянарнай выставе «Гліняны звон з мінулага» (2013 г.), якая адлюстроўвае развіццё ганчарнага рамяства Нясвіжскага рэгіёну ад сярэднявечча і да нашых дзён. Знаёмства з гэтай выставай папярэднічае наведванню ганчарнай майстэрні, што дзейнічае пры музеі з 2001 г. Наведвальнікі майстэрні могуць пазнаёміцца з працэсам апрацоўкі гліны, тэхналогіямі і спосабамі стварэння ганчарных вырабаў. На базе майстэрні праходзяць майстар-класы і музейна-педагагічныя заняткі.

Існаванне майстэрні і правядзенне там музейна-педагагічных заняткаў дазваляе гаварыць аб тым, што музейныя супрацоўнікі намагаюцца захаваць не толькі матэрыяльныя артэфакты, звязаныя з традыцыйнай культурай, але і нематэрыяльную культурную спадчыну. Да гэтай спадчыны, паводле канвенцыі ЮНЭСКО, адносяцца «звычаі, формы прадстаўлення і ўяўлення, веды і навыкі, а таксама звязаныя з імі інструменты, прадметы, артэфакты і культурныя прасторы, якія прызнаюцца супольнасцямі, групамі і, у некаторых выпадках, асобнымі людзьмі ў якасці часткі іх культурнай спадчыны. Такая нематэрыяльная культурная спадчына, якая перадаецца ад пакалення да пакалення, пастаянна ўзнаўляецца супольнасцямі і групамі ў межах іх навакольнага асяроддзя, ва ўзаемадзеянні з прыродай, і іх гісторыяй, а таксама фарміруе ў іх пачуццё самабытнасці і пераемнасці, садзейнічаючы тым самым павазе да культурнай разнастайнасці і творчасці чалавека» [3].

Традыцыйная культура рэгіёна прадстаўлена і на шматлікіх музейных выставах. Так у 2006 г. прайшлі дзве выставы, на якіх былі прадстаўлены творы народнага мастацтва («Зберагаючы самабытнасць») і батлейка («Беларуская батлейка»). Выставы «Ад Рыма да Міра» (2007) і «Радзівіліяда» (2008) таксама былі прысвечаны батлейцы, а паказ батлечных спектакляў спалучаўся з расказаў і паказам тыпаў і відаў батлейкі на Беларусі.

З асноўнымі элементамі традыцыйнага беларускага вяселля (сваты, пасаг маладой, заручыны, вясельны каравай, вячанне і г. д.) знаёміла выстава з фондаў музея «Вясельная спадчына», якая прайшла ў 2007 г.

Былі на выставах прадстаўлены і традыцыйныя рамёствы. Гэта выстава тканых вырабаў «Бясконцы шлях ад рук бабулі» (2008), выстава «Ручнікі Нясвіжчыны» (2010), выстава керамічнага посуду, будаўнічай керамікі «Гліняны звон з мінулага» (2009), выстава вышыўкі «Каляровыя сны» (2010), «Загадкавыя фантазіі» (2013), а таксама выстава, прысвечаная дрэваапрацоўцы пад назвай «Сонечная цеплыня дрэва» (2013) [2, л. 3].

У 2016 г. праходзіла выстава аўтарскіх работ метадыстаў ганчарнай майстэрні «Казачная гліна». Гэта мерапрыемства ўжо набыла рэгулярны характар. Акрамя яго, ад трох да пяці выстаў з продажам керамічных вырабаў адбываецца штогод па-за музеем: на раённых, абласных і рэспубліканскіх святах.

Нясвіжскі музей вядзе інтэнсіўную культурна-адукацыйнай дзейнасць, якая таксама спрыяе папулярызацыі традыцыйнай культуры рэгіёна. Тэматыка традыцыйнай культуры ўключана ў аглядную

экскурсію па музеі і складаецца з наступных блокаў: «Характэрныя рысы вёсак Нясвіжчыны», «Традыцыйнае сялянскае жыллё», «Прадметы побыту, нацыянальны касцюм» і «Гаспадарчая пабудова (абсталяванне, прылады працы)». Акрамя гэтага, супрацоўнікі музея праводзяць тэматычныя экскурсіі, на якіх магчыма больш дэталёва азнаёміцца з канкрэтнымі бакамі традыцыйнай культуры.

У музеі распрацаваны адмысловыя лекцыі, якія асвятляюць розныя бакі традыцыйнай культуры: «Рамёствы і промыслы беларусаў», «З гісторыі беларускага ручніка», «Хлеб і да хлеба», «Семантыка народных матываў у ткацтве», «Народнае дойлідства», «Нацыянальныя стравы беларусаў». Чытаецца таксама цыкл лекцый пад назвай «Па старонках народнага і рэлігійнага каляндара», што прысвечаны асноўным святам народнага і царкоўнага календара [4].

Праводзяцца ў музеі і разнастайныя музейна-педагагічныя заняткі. Музейны занятак «Цікавыя і невядомыя рэчы ў сялянскай хаце», які праводзіцца з 2014 г., знаёміць дашкольнікаў і вучняў 1—2 класаў з выглядам сялянскай хаты, народнымі гульнямі. Занятак «Калі ласка, у нашу хатку» раскрывае традыцыі будаўніцтва сялянскай хаты, традыцыйны лад жыцця і абрады. Ён разлічаны на вучняў 3—6 класаў і праводзіцца з 2014 г.

З падрыхтоўкай і тэхналогіяй апрацоўкі лёну, вырабам ільняных нітак, працэсам стварэння палатна і пашывам кашулі знаёміць музейна-педагагічны занятак «Адкуль узялася кашуля» (распрацаваны ў 2011 г.). Падчас занятка «Наш нацыянальны касцюм» (распрацаваны ў 2006 г.) удзельнікі могуць даведацца аб складзе мужчынскага і жаночага касцюма, якія былі характэрны для Нясвіжскага рэгіёна, з якога палатна яго шылі, якія існавалі асаблівасці ў вышыўцы, якое адзенне апрадалі на працу, а якое — на святы [2, л. 3].

Вывучаюць песні, прыкметы, святы, гульні, прыказкі і прымаўкі вучні 2-6 класаў на музейна-педагагічным занятку «Беларускі фальклор», які праводзіцца з 2008 г. А падчас занятка «Гандляваць — не гараваць» (распрацаваны ў 2013 г.) вучні 5-8 класаў знаёмяцца з паняццем «кірмаш», адгадваюць загадкі, гуляюць у беларускія народныя гульні, спрабуюць разрэкламаваць тавар [5].

Музей ладзіць шэраг святаў, скіраваных на папулярызацыю традыцыйнай культуры. Так, у залах музея праводзіцца ўрачыстая рэгістрацыя шлюбу з узнаўленнем элементаў вясельнага абраду рэгіёна. Адзін з этапаў абраду праводзіцца ў этнаграфічнай зале «Зберагаючы самабытнасць»: маладых сустракае супрацоўнік музея ў нацыянальным касцюме

з традыцыйнымі народнымі пажаданнямі. У калядны перыяд супрацоўнікі музея сумесна з раённым Цэнтрам народнай творчасці арганізуюць мерапрыемства пад назвай «Ідуць да нас Калядкі...» [6]. Падчас музейнага свята ўдзельнікі могуць убачыць элементы традыцыйнага падворнага абыходу з Казой і Мядзведзем, пачуць традыцыйныя спевы ў выкананні фальклорных гуртоў. Музейнае свята спалучалася з выставай навагодніх упрыгожванняў.

На падставе вышэй прыведзенага матэрыялу, магчыма зрабіць выснову аб тым, што у Нясвіжскім гісторыка-этнаграфічным музеі прадстаўлены розныя бакі беларускай традыцыйнай культуры. Найлепш у фондах, экспазіцыі, на выставах і ў культурна-адукацыйнай дзейнасці музея прадстаўлены традыцыйныя рамёствы і промыслы рэгіёна (ганчарства, кавальства, ткацтва, дрэваапрацоўка). У экспазіцыі музея адлюстраваны мясцовыя асаблівасці гандлю. Беларуская батлейка некалькі разоў была галоўнай тэмай на музейных святах і выставах. Элементы традыцыйнага вяселля былі адлюстраваны на музейных выставах і стала выкарыстоўваюцца падчас правядзення адмысловых музейных святаў. Музейна-педагагічныя заняткі актуалізуюць народныя гульні, а таксама вусную народную творчасць — прыказкі, прымаўкі, песні. Прыклад Нясвіжскага гісторыка-этнаграфічнага музея таксама сведчыць аб тым, што ва ўмовах музейнай установы магчыма захоўваць не толькі артэфакты, звязаныя з беларускай традыцыйнай культурай, але і нематэрыяльную культурную спадчыну рэгіёна.

БІБЛІАГРАФІЧНЫЯ СПАСЫЛКІ

1. Музеі Беларусі=Музеи Беларуси / [рэд. савет : Г. П. Пашкоў, Л. В. Календа, М. Г. Нікіцін]. Мінск : Беларуская Энцыклапедыя, 2008. 559 с.
2. Архіў кафедры этналогіі, музеялогіі і гісторыі мастацтваў Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. — Матэрыяла анкетнага апытання па тэме «Дзейнасць музеяў Рэспублікі Беларусь па ахове і папулярызацыі нематэрыяльнай культурнай спадчыны ў 1991—2016 гг. Нясвіжскі гісторыка-этнаграфічны музей». Л. 5.
3. Text of the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage [Electronic resource] // Official website of The United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. URL: <http://www.unesco.org/culture/ich/index.php?lg=en&pg=00006> (date of access: 10.05.2017).
4. Музейныя лекцыі [Электронны рэсурс] // Афіцыйны сайт Нясвіжскага гісторыка-этнаграфічнага музея. URL: <https://kraevednesvizh.by/gu-nesvizhskiy-istoriko-kraevedchesk> (дата звароту: 18.05.2017).

5. Месца, дзе захоўваецца гісторыя... [Электронны рэсурс] // Афіцыйны сайт раённай газеты «Нясвіжскія навіны». URL: <http://www.nesvizh-news.by/2015/02/mesca-dze-zachovvaessa-gistoryya/> (дата звароту: 19.05.2017).

6. Ідуць да нас Калядкі [Электронны рэсурс] // Партал «Музеі Беларусі». URL: <http://local.nesvizh.museum.by/node/40817> (дата звароту: 19.05.2017).

Яшчанка Аксана Рыгораўна — кандыдат гістарычных навук, дацэнт, загадчык кафедры гісторыі Беларусі Гомельскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Францыска Скарыны.

**ПРАДМЕТЫ ГАРАДСКОГА ПОБЫТУ ХІХ — ПАЧАТКУ ХХ ст.
У МУЗЕЙНЫХ ЗБОРАХ БЕЛАРУСІ І ІХ ПРЭЗЕНТАЦЫЯ
Ў АДУКАЦЫЙНЫМ ПРАЦЭСЕ НА ГІСТАРЫЧНЫМ
ФАКУЛЬТЭЦЕ УА «ГОМЕЛЬСКІ ДЗЯРЖАЎНЫ
ЎНІВЕРСІТЭТ ІМЯ ФРАНЦЫСКА СКАРЫНЫ»**

А. Р. Яшчанка

Дается характеристика музейных предметов, посвященных быту горожан Беларуси периода ХІХ — начала ХХ в. Анализируются содержание и методы в рамках образовательной деятельности, связанные с преподаванием истории данных музейных предметов в Гомельском государственном университете имени Францыска Скарыны. Автор показывает основные виды музейных предметов, которые многочисленны в собраниях белорусских музеев и наиболее аттрактивны для изучения быта горожан в ХІХ — начале ХХ в.

Ключавыя словы: культура; музей; горад; Беларусь; музейны прадмет; музейная экспазіцыя.

**THE MUSEUM OBJECTS OF EVERYDAY CULTURE
OF THE 19TH — BEGINNING OF THE 20TH CENTURIES IN THE
BELARUSIAN MUSEUMS AND THEIR PRESENTATION AT THE
EDUCATIONAL SYSTEM OF HISTORICAL FACULTY OF THE
GOMEL STATE UNIVERSITY AFTER F. SCORINA**

The characteristics of museum objects which reflect everyday culture of Belarus of the period of the 19th — beginning of the 20th centuries are presented in the article. Contents and methods of educational activity connected with teaching of the history of these museum objects at the Gomel State University named after F. Scorina are analyzed. The author shows the main forms of museum objects which are numerous in the collections of Belarusian museums and the most attractive for study of everyday culture of the 19th — beginning of the 20th centuries.

Keywords: culture; museum; city; Byelorussia; museum subject; museum exposition.

Гарадскі побыт належыць да цікавых старонак айчыннай культуры, якія асвятляюцца ў экспазіцыях шэрагу музеяў Рэспублікі Беларусь. Зварот да пытанняў арганізацыі паўсядзённага жыцця гарадскога насельніцтва здзяйсняецца і ў адукацыйным працэсе ў вышэйшай школе

пры падрыхтоўцы спецыялістаў гуманітарнага профілю. Прадметнае атачэнне XIX — пачатку XX ст. з'яўляецца вельмі паказальным як для тэарэтычнага аналізу гістарычных падзей, глыбокіх эканамічных, соцыя-культурных пераўтварэнняў у гарадах беларускіх губерняў, так і для засваення практычных навыкаў працы з рэчыўнымі крыніцамі будучых музейных супрацоўнікаў.

Актуальная задача — характарыстыка прадстаўленасці матэрыялаў па гісторыі побытавай культуры гарадскіх жыхароў перыяду XIX — пачатку XX ст. у музеях сучаснай Беларусі і вызначэнне спосабаў ўвядзення прадметаў побыту ў адукацыйную сферу на прыкладзе вопыту выкладання на гістарычным факультэце Гомельскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Францыска Скарыны.

Гістарыяграфія пытання абмежавана пераважна абагульняючымі выданнямі па гарадской этнаграфіі [1]. Значным дасягненнем ў названым накірунку выступае комплекснае апісанне гарадскога ладу жыцця XIX — пачатку XX ст. на Беларусі і паглыбленне навуковых ведаў па асобных тэмах — добраўпарадкаванне гарадоў, грамадскі і хатні побыт, святочная культура і інш. Другі том «Гарады Беларусі ад X да пачатку XX ст. » чатырохтомнага выдання «Нарысы гісторыі культуры Беларусі» на старонках адпаведных раздзелаў [2; 3] змяшчае шматлікія фотаздымкі прадметаў гарадскога побыту са збораў розных музеяў краіны. Менавіта ўласна рэчы, якія ўвасабляюць характэрныя аспекты развіцця гарадской побытавай культуры, былі асноўнай крыніцай для аналізу. Каштоўнасць мае размешчаная ў Дзяржаўным каталогі Музейнага фонду Рэспубліке Беларусь сукупнасць выяў прадметаў паўсядзённага ўжытку гараджан XIX — пачатку XX ст. з дакладнымі характарыстыкамі.

Канцэнтрацыя адпаведных музейных прадметаў адбываецца ў тых ўстановах культуры, якія перш за ўсё арыентаваны на дэманстрацыю дасягненняў гарадскога насельніцтва ў гісторыка-культурным працэсе, — у музеях горада. Яскравымі прыкладамі можна лічыць Музей гісторыі горада Мінска, Музей гісторыі горада Гомеля. Цікавасць таксама ўяўляе экспазіцыя «Магілёў губернскі», адчыненая для наведвання ў Магілёўскім абласным краязнаўчым музеі імя Е. Р. Раманава, а таксама раздзел па гісторыі побытавай культуры гараджан у Нацыянальным гістарычным музеі Рэспублікі Беларусь. У некаторых выпадках музеі нават размяшчаюцца у тых архітэктурных збудаваннях, якія тэматычна звязаныя з дваранскім або мяшчанскім побытам, і маюць больш спрыяльныя ўмовы для пагружэння наведвальнікаў ў гістарычную эпоху.

У музеях горада прасочваецца імкненне намаляваць суцэльнае аблічча гарадской панарамы, асобных вуліц і мясцін гарадскога асяроддзя (з выкарыстаннем тумб для афішаў, інфармацыйных шыльд і рэкламы, выяў фотаатэлье і магазінаў, транспарту і інш.), прадставіць партрэты вядомых гараджан, рэканструяваць інтэр'еры жылля (залы, кабінета, спальні, сталовай), выставіць на агляд наведвальнікаў асобныя рэчы побытавага прызначэння. Музейныя супрацоўнікі ўскосна закранаюць пытанні развіцця гарадской гаспадаркі і транспарту (праз паказ значных для канкрэтнага горада прапрыемстваў, персаналізацыю гарадскіх уладаў, выявы гарадскога транспарту, зварот да побытавага абслугоўвання і гандлю і г. д.). Аднак галоўны акцэнт застаецца на сферы штодзённай культуры, таму пераважаюць фрагменты экспазіцый з характарыстыкай сферы хатняга жыцця, сям'і, форм баўлення вольнага часу.

Іншыя музеі краіны (перш за ўсё абласныя і раённыя краязнаўчыя) валодаюць даволі прыкметнай сукупнасцю музейных прадметаў па названай тэматыцы і выстаўляюць найбольш паказальныя з іх для дэталізацыі актуальных для дадзенай мясцовасці гістарычных падзей. Спецыфічныя комплексы сабраныя ў музеях, галоўнай мэтай якіх з'яўляецца паказ жыцця і творчасці асобных выдатных дзеячаў мінулага — прадстаўнікоў літаратуры, мастацтва або мясцовых эліт — уладальнікаў тых ці іншых захаваўшыхся сядзібных комплексаў знаходзяцца ў літаратурных музеях, палацава-сядзібных комплексах у гарадской прасторы або прыгарадах і інш. Адлюстраванне гарадскога побыту тут адбываецца або шырока і сістэматызавана (напрыклад, праз аднаўленне інтэр'ераў пакояў, частак дамоў), або ў залах музеяў размяшчаюцца адзінкавыя рэчы, якія адначасова адлюстроўваюць і партрэт вядомай асобы, яе жыццёвы шлях, сутнасць творчай дзейнасці галоўных персанажаў, і разам з тым дадаюць рэалістычнасць аповеду з дапамогай побытавага і культурнага кантэксту (сталы для пісьма, кніжныя шафы, захаваўшыся прадметы адзення і галаўныя ўборы, гадзіннікі, кубкі, чашкі, кнігі, малюнкi і фотаздымкі, у тым ліку з мясцовымі гарадскім краявідамі, музычныя інструменты, грамафоны, друкавальныя машынкi і да т. п.).

Да шырока распаўсюджаных побытавых прадметаў перыяду XIX — пачатку XX ст. у музейных зборах Беларусі неабходна аднесці калекцыі або асобныя прадметы мэблі, розныя віды посуду і сервізы, рэчы для дэкарыравання жылых пакояў (жывапісныя палотны, дробная пластыка, мастацкі посуд, вышыўка і інш.), прыборы для асвятлення (кандэлябры, лампы і інш.). Экспазіцыі, прысвечаныя гарадскому побыту, уключаюць вялікую колькасць фотаздымкаў як вонкавага выгляду гарадоў, так і

фотопартрэтаў гараджан і іх сем'яў. Фатаграфіі дазваляюць дакладна ўявіць адзенне прадстаўнікоў розных сааслоўных, прафесійных і этнічных груп насельніцтва. Уласна рэчы з гардэробаў гарадскіх жыхароў з прычыны дрэннай захаванасці тканін, штодзённага нашэння і шматлікіх пераробак захаваліся радзей (музейныя зборы ўключаюць хусткі, карункі, нешматлікія прадметы часцей святочнай вопраткі). Гэты недахоп ў некатай ступені кампенсуецца сучаснай рэканструкцыяй абрадавага (напрыклад, вясельнага) і будзённага жаночага і мужчынскага адзення, якая вырабляецца з прытрымоўваннем гістарычна дакладных узораў. Аднак аксесуары, якія прыкладаліся да адзення і абутку, у музеях сустракаюцца больш часта і маюць лепшую захаванасць — гэта дамскія сумкі, завушніцы, пярсцёнкі, бранзалеты, брошкі і ланцужкі, мужчынскія тросці, кішэнныя гадзіннікі, ларнеты. Разнастайны ў канфесійных і этнічных адносінах склад гарадскога насельніцтва Беларусі ў XIX — пачатку XX ст. дае падставы для дэманстрацыі калекцый рэчаў (абразы, крыжы, малітоўныя кнігі хрысціянскага, іўдзейскага паходжання) і малявання вобліку прадстаўнікоў розных гарадскіх сааслоўяў і прафесій (дваранін, мешчанін, рамеснік, гандляр, выкладчык гімназіі, прадпрымальнік і інш.).

Увядзенне ў адукацыйны працэс калекцый XIX — пачатку XX ст. прадугледжана для ўсіх студэнтаў гістарычнага факультэта УА «Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны», у тым ліку навучэнцаў спецыяльнасцей «Гісторыя айчынная і ўсеагульная», «Музейная справа і ахова гісторыка-культурнай спадчыны (па накірунках)». Для студэнтаў-гісторыкаў азнамленне з названымі матэрыяламі адбываецца ў працэсе выкладання базавай дысцыпліны «Гісторыя Беларусі» (перыяд новага часу), курса «Гісторыя культуры Беларусі» і дысцыпліны спецыялізацыі «Этнаграфія гарадоў Беларусі XIX — пачатку XX ст. ». Будучыя музейныя супрацоўнікі з прыцягненнем прадметнага асяроддзя XIX — пачатку XX ст. засвойваюць дысцыпліны «Гісторыя Беларусі» (перыяд новага часу), «Гісторыя культуры Беларусі», «Музеі горада на Беларусі». Фундаментальныя веды па курсу айчыннай гісторыі павінны фарміравацца з улікам вывучэння культурнай спадчыны. Падрабязны разгляд мастацкай культуры Беларусі больш эфектыўны пры з выкарыстаннем матэрыялаў па гісторыі побытавых пластоў, уласцівых для кожнай гістарычнай эпохі. Прадметы побыту фігурыруюць у асобных прэзентацыях лекцый, выступаюць дапаўненнем гісторыка-культурных крыніц у заданнях для самастойнай працы.

Студэнты абедзвух спецыяльнасцей атрымліваюць магчымасць непасрэдна дакрануцца да тых ці іншых музейных прадметаў падчас правядзення вучэбных і вытворчых практык (музейная азнаямляльная, экскурсійная, даследчыцкая (пераддыпломная)). Базамі практык для студэнтаў УА «Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны», як правіла, выступаюць Гомельскі палацава-паркавы ансамбль і Музей гісторыі горада Гомеля. Калекцыі і асноўныя накірункі дзейнасці гэтых музеяў вельмі спрыяльныя для пагружэння ў эпоху менавіта пазамінулага і пачатку мінулага стагоддзяў. У першым выпадку — гэта акцэнт на раскрыццё жыцця і ўкладу ў гісторыю і культуру знакамітага асветніка і мецэната, канцлера Расійскай імперыі графа М. П. Румянцава, а таксама прадстаўнікоў рода Паскевічаў, асабліва І. І. Паскевіч, якая з’яўляецца выдатнай постацю для развіцця Гомеля на ніве дабрачыннасці канца XIX — пачатку XX ст. Гомельскі палацава-паркавы ансамбль шырока асвятляе гэтыя сюжэты ў сваёй экспазіцыі і валодае вялікім і разнастайным спектрам рэчаў, якія непарыўна звязаныя з названай гістарычнай эпохай, у тым ліку побытавага прызначэння. Большая частка экспазіцыі Музей гісторыі горада Гомеля прысвечана дваранскаму і мяшчанскаму побыту XIX — пачатку XX ст., таму і наведвальнікі музея, і студэнты-практыканты аглядаюць тэматычныя падборкі, якія непасрэдна накіраваны на дэманстрацыю побытавай культуры гараджан. У дапаўненне да наведвання экскурсій, сустрэч з супрацоўнікамі, практыканты выконваюць розныя віды працы з рэчамі — іх атрыбуцыю, вучэбныя раскладкі рэчаў для стварэння фрагментаў экспазіцыі па заданні кіраўніка, дапамагаюць у кансервацыі рэчаў і інш. У некаторых выпадках студэнты падчас практыкі спрыяюць збіранню новых прадметаў у насельніцтва і папаўненню калекцый (выяўленне такіх каштоўных крыніц, як паштоўкі і фотаздымкі пачатку XX ст., посуд і інш.).

Асобная ўвага адводзіцца працы студэнтаў з Дзяржаўным каталогам Музейнага фонду Рэспублікі Беларусь, які прадстаўлены ў электронным выглядзе і дае доступ да неабходных матэрыялаў, падабраных як па калекцыях, так і па музейных зборах, да якіх яны належаць. Студэнты атрымліваюць спецыяльныя заданні на семінарскія заняткі і для выканання самастойнай працы, арыентаваныя на дэтальнае і грунтоўнае даследаванне кожнага прадмета. Навучэнцы абавязаны не толькі прааналізаваць атрыбуцыю кожнага помніка, але і ўмець растлумачыць, якім чынам дадзены музейны прадмет характарызуе эпоху і яе спецыфіку ў адносінах да гарадскога асяроддзя. Розныя формы працы дазваляюць асэнсаваць знач-

насць кожнай калекцыі ў канкрэтнай музейнай установе, параўнаць магчымасці музеяў для асвятлення побыту гараджан у мінулым.

Такім чынам, насычанасць музейных збораў у Беларусі прадметамі, якія адлюстроўваюць побыт гарадскіх жыхароў XIX — пачатку XX ст. неаднолькавая. Перавага матэрыялаў у колькасных адносінах, безумоўна, пераважае ў музеях адпаведнага профілю — музеях гісторыі горада. Разам з тым, у іншых музейных установах прадстаўлены асобныя рэчы або пэўныя калекцыі адпаведнага паходжання, часам высокай гісторыка-культурнай значнасці. Разам сукупнасць вызначаных сведак эпохі дазваляе не толькі рэканструяваць святочную і паўсядзённую рэчаіснасць гараджан беларускіх губерняў у XIX — пачатку XX ст., зрабіць прыцягальнымі для наведвальніка адпаведныя раздзелы экспазіцыі, але выступае і надзейным сродкам для іх эфектыўнага выкарыстання ў вучэбным працэсе. Характарыстыка побытавай культуры менавіта гарадскіх насельнікаў з дапамогай музейных прадметаў XIX — пачатку XX ст. паглыбляе разуменне студэнтамі-гісторыкамі і будучымі спецыялістамі ў галіне музейнай справы і аховы гісторыка-культурнай спадчыны трансфармацыі гарадскога асяроддзя, сутнасці і форм функцыянавання гарадской гаспадаркі, значных тэндэнцый ў сферы этнаканфесійнага і соцыякультурнага жыцця жыхароў гарадоў Беларусі.

БІБЛІАГРАФІЧНЫЯ СПАСЫЛКІ

1. Грамадскі быт і культура гарадскога насельніцтва Беларусі / В. К. Бандарчык [і інш.]; пад рэд. В. К. Бандарчыка. Мінск : Навука і тэхніка, 1990. 248 с.

2. Яшчанка А. Р. Добраўпарадкаванне і сфера паслуг ў канцы XIX — пачатку XX ст. // Нарысы гісторыі культуры Беларусі. Т. 2 : Культура гарадоў X — пачатку XX ст. / НАН Беларусі, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя К. Крапівы; А. І. Лакотка, В. Г. Дранкевіч В. Г., В. М. Бялявіна [і інш.]; А. І. Лакотка (гал. рэд.). Мінск : Бел. навука, 2014. С. 206—235.

3. Яшчанка А. Р. Побыт гараджан Беларусі ў канцы XIX — пачатку XX ст. // Нарысы гісторыі культуры Беларусі. Т. 2 : Культура гарадоў X — пачатку XX ст. / НАН Беларусі, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя К. Крапівы; А. І. Лакотка, В. Г. Дранкевіч В. Г., В. М. Бялявіна [і інш.]; А. І. Лакотка (гал. рэд.). Мінск : Бел. навука, 2014. С. 152—205.

ЗМЕСТ

ПЛЕНАРНАЕ ПАСЯДЖЭННЕ

<i>Гужалоўскі А. А.</i> Асноўныя напрамкі развіцця музейнай справы ў Рэспубліцы Беларусь.....	3
<i>Лапцёнак І. Б.</i> Павышэнне кваліфікацыі і перападрыхтоўка музейных кадраў у кантэксце сучаснай прафесійнай парадыгмы: вопыт і перспектывы развіцця	15
<i>Мастеница Е. Н.</i> Культурно-образовательная деятельность музея в XXI веке: вызовы и перспективы	24
<i>Файзулина Г. Ш.</i> Профессиональные музейные сообщества в Казахстане.....	31
<i>Чучвага А. А.</i> Типология, структура, артефакт: современный канадский музей и его перспективы	40

СЕКЦЫЯ «МУЗЕЙ ЯК САЦЫЯКУЛЬТУРНЫ ІНСТЫТУТ»

<i>Бярэйшык Л. У.</i> Падрыхтоўка музейных спецыялістаў на гістарычным факультэце БДУ.....	54
<i>Вашкевіч А. Ф.</i> Экспедыцыйная дзейнасць Гродзенскага дзяржаўнага гісторыка-археалагічнага музея ў 2005—2016 гг.: вопыт і перспектывы	63
<i>Высоцкая Н. Ф.</i> К вопросу об экспозиции отдела древнебелорусского искусства национального художественного музея Республики Беларусь	68
<i>Гермацкая Н. У.</i> Да пытання музеафікацыі драўлянай спадчыны (на прыкладзе завулка Паўночны горада Мінск)	73
<i>Джумантаева Т. А.</i> Полацкаму музею-запаведніку — 50.....	80
<i>Здасюк Н. М.</i> Праблема навуковай арганізацыі фондаў у музеях Рэспублікі Беларусь	91
<i>Казанцева М. В.</i> Из опыта реконструкции коллекции фарфора Белорусского государственного музея 1920-х гг. (На примере коллекции князей Дундуковых-Корсаковых)	96
<i>Кепин Д. В.</i> Археологическая скансенология как научная дисциплина	104
<i>Кітурка Ю. В.</i> Рэстаўрацыя і музеафікацыя гродзенскага старога замка: асноўныя спрэчныя пытанні	111
<i>Колединский Л. В.</i> Изучение и сохранение археологического наследия в Слуцке....	118
<i>Крыцук Р. І.</i> Грашова-рэчавы скарб 1665 г. з вёскі Пагост-Загародскі.....	128
<i>Милюкова Е. В.</i> Мемориальный комплекс «Брестская крепость-герой» как социокультурный институт во времени и пространстве. Проблемы и перспективы.....	134

<i>Михайлец М. А.</i> Роль музеев в сохранении нематериального культурного наследия: центр традиционной культуры — школьный музей педагогического проекта пусолъ (Испания)	141
<i>Морозов Д. В.</i> Материалы съездов консерваторов Польши как источник по истории охраны памятников в Западной Беларуси на примере XXII съезда в Варшаве и Гродно 1937 г.	149
<i>Навагродскі Т. А.</i> Стварэнне і дзейнасць клуба-музея Чэслава Немана ў вёсцы Старыя Васілішкі Шчучынскага раёна Гродзенскай вобласці.....	156
<i>Паўлава А. Я.</i> Фонд Беларускага дзяржаўнага архіва-музея літаратуры і мастацтва «Дзяржаўны мастацкі музей БССР» як крыніца па вывучэнні фарміравання традыцый культурна-адукацыйнай дзейнасці мастацкіх музеяў у савецкі перыяд.....	159
<i>Пачобут Н. А.</i> Музей Фарнага касцёла ў Навагрудку.....	168
<i>Хацько А. А.</i> Праблема камплектавання і атрыбуцыі будаўнічай керамікі (на прыкладзе Гродзенскага дзяржаўнага гісторыка-археалагічнага музея).....	174
<i>Хоришко И. Е.</i> Об атрибуции японского ружья из фондов Гомельского областного музея военной славы.....	180
<i>Юргенсон В. А.</i> Клады первой половины XVII столетия как срез денежного обращения	186

СЕКЦЫЯ «МУЗЕЙ ЯК КАМУНІКАЦЫЙНАЯ СІСТЭМА»

<i>Бамбешка І. І.</i> Асноўныя тэндэнцыі развіцця культурна-адукацыйнай дзейнасці рэгіянальных краязнаўчых музеяў Рэспублікі Беларусь на сучасным этапе	193
<i>Даўгапалюк К. С.</i> Прыдарожны абракальны крыж з ручніком-абыдзённікам як малая архітэктурная форма ў экспазіцыйнай прасторы Беларускага дзяржаўнага музея народнай архітэктуры і побыту	200
<i>Жовнерик К. И.</i> Развитие творческого потенциала подростка в рамках культурно-образовательной деятельности УК «Столинский районный краеведческий музей»	205
<i>Жукава А. М., Юдзіна І. А.</i> Нацыянальна-культурны аспект музейна-адукацыйнай праграмы «Якуб Колас — за навуку».....	211
<i>Марченко И. В., Жукова О. Н.</i> Практико-ориентированные инструменты маркетинга в культурно-образовательной деятельности музея	219
<i>Іваноў І. В.</i> Навуковая канцэпцыя і мастацкае рашэнне экспазіцыі «Падняпроўскае шапавальства»	229
<i>Казакова В. А.</i> Интерактивные формы представления этнокультурного наследия Беларуси в музейном пространстве страны: перспективы в сфере туризма.....	233

<i>Корникова Н. В.</i> Культурно-образовательная деятельность СНИЛ «Друзья музея» при кафедре истории Беларуси Гомельского государственного университета имени Франциска Скорины	240
<i>Кривдюк Ю. И.</i> Музеи и архивы: совместная выставочная деятельность как основа для сохранения и популяризации документального наследия (по материалам Национального исторического музея Республики Беларусь) ...	246
<i>Мазарчук Д. В.</i> Экспозиционное пространство музея как фактор профориентационной работы (На материале музейной экспозиции Академии управления при Президенте Республики Беларусь)	253
<i>Макарчук В. У.</i> Квэст як інавацыйная форма ўзаемадзеяння сучаснага музея з наведвальнікамі	259
<i>Пискун Н. Д.</i> Основные перспективы и направления развития музейной арт-терапии в контексте деятельности секции «Музейная педагогика и арт-терапия» Национального комитета ИСОМ в Беларуси	262
<i>Пригодич Д. И.</i> Музеи Беларуси в XXI веке: социокультурная среда функционирования	270
<i>Рысь Е. Н.</i> Клуб «музей для юных друзей» как новая форма культурно-образовательной деятельности Кобринского военно-исторического музея имени А. В. Суворова	277
<i>Філіпчык Д. У.</i> Нясвіжскі гісторыка-краязнаўчы музей як цэнтр інтэрпрэтацыі традыцыйнай культуры (1995—2016 гг.)	283
<i>Яшчанка А. Р.</i> Прадметы гарадскога побыту XIX — пачатку XX ст. у музейных зборах Беларусі і іх прэзентацыя ў адукацыйным працэсе на гістарычным факультэце УА «Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны».....	289